

ERDÉLY TÖRTÉNETE

IRTA:

DR. JANCsó BENEDEK

A szerző utasításai szerint kiadásra rendezte:

GYALLAY DOMOKOS

CLUJ—KOLOZSVÁR

KIADJA A MINERVA IRODALMI ÉS NYOMDAI MŰINTÉZET R.-T.

1931

Előszó.

Azok a békeszerződések, melyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak 1919 december 9-én Romániával és 1920 június 4-én Trianonban Magyarországgal kötöttek, Erdély magyar történetének új fordulatot adtak.

„A mult hatalmunk egyik eleme“ mondotta egy alkalommal az újkori Anglia egyik legkiválóbb államférfia, lord Beaconsfield. Az erdélyi magyarságnak ezeréves történeti multja minden bizonyára egyik eleme és egyik tápláló forrása annak a nemzeti érzésnek és öntudatnak, amely neki új történeti és állampolitikai helyzetében erőt fog kölcsönözni nemcsak fenmaradásához, hanem ahhoz is, hogy abban a versenyben, amelyet ezután mint politikailag és hatalmilag gyöngébb félnek kell folytatnia a vele egy államban élő többi nemzetekkel, azt a műveltségi, társadalmi és gazdasági helyzetét megtarthassa, amely eredménye volt egy ezeréves történeti fejlődésnek.

E könyvet azzal a szándékkal írtam, hogy benne legalább fővonásaiban vázoljam és összefüggő képet alkossak Erdély népeinek, de különösen az erdélyi magyarságnak történeti életéről, amelyet ezer éven át a magyar állam keretében a magyar nemzettel a legteljesebb lelki egységben élt még abban az időszakban is, amikor az európai politikai helyzet következtében majdnem kétszáz éven át önálló nemzeti fejedelemséget alkotott.

Az erdélyi magyarság mai nemzedékének nem volt alkalma úgy ismerni meg saját történetét, mint Erdély történetét. Az iskolában az egész magyar állam és magyar nemzet történetét tanulta, amelybe saját külön erdélyi története, minden jellemző és megkülönböztető sajátosságát elveszítve, teljesen beleolvadt. Az erdélyi magyarság történetének egyes nevezetesebb változásait és eseményeit, különösen a fejedelmi korszakra vonatkozóan, a magyar történeti irodalom munkásai igen kitűnő és tudományos szempontból nagyértékű irodalmi munkákban dolgozták fel, de ezekben is az egységes magyar állami és nemzeti szempont éppen úgy kizárólagosan uralkodó volt, mint az iskolai

tanításban. E nagy értékű tudományos művek és irodalmi alkotások külföldön és minden bizonnyal még kevésbé fognak most, mikor az erdélyi magyarság egy egészen új, és nemzeti jellegét tekintve, másfajú államban él.

E könyv megírására az a szükség is ösztönzött, amelyet az erdélyi magyarság értelmisége, amely a saját történetéről legalább egy összefoglaló áttekintést szeretne nyerni, általánosan érez. Van ugyan magyar nyelven egy-két olyan könyv, amely Erdély külön történetét beszéli el, de ezek nagyon régen jelentek meg és bár értékes termékei az akkori történeti tudományosságának, a dolog természeténél fogva tudományos tekintetben el is avultak. Azonkívül más világtörténeti helyzetben szerkesztve, nem is vehették tekintetbe azokat a szempontokat, amelyeknek Erdély jelenlegi államjogi helyzetében Erdély történetének megírásában vezetőknak és irányadóknak kell lenniök. Régebbi irodalmi termékek lévén, könyvtári uton ma nem is kaphatók.

A nagy közönség számára Erdély történetét magyar nyelven először „A székelyek Erdélyben” című irodalomtörténeti nevezetességű hősköltemény írója, Aranyosrákosi Székely Sándor írta meg, amely 1845-ben „Erdélyország Története hiteles kútfőkből” cím alatt Kolozsvárt jelent meg. Nagyobb igényű és részletesebb előadása Erdély történetének Kővári László „Erdély Történelme” című hat kötetes műve, mely 1859-ben jelent meg Pesten, Ráth Mór kiadásában. Ezt követte Matusik Nep. János kolozsvári piarista tanárnak „Erdély külön történelme alsóbb rendű iskolák számára” című könyvecskéje, mely 1863-ban Kolozsvárt jelent meg és amelyet az erdélyi magyar középiskolák alsó osztályaiban 1868 előtt tankönyv gyanánt használtak. 1865-ben jelent meg Szilágyi Sándornak „Erdélyország története tekintettel művelődésére” című két kötetes műve, amelyet, mint maga mondja, „olvasókönyvül készített a nagy közönség, főként az ifjú nemzedék számára, tekintettel arra, hogy az anyaállam történeteiről írott munkákat kiegészítse.”

E könyvet én is a nagy közönség és az ifjúság számára írtam, nem az anyaállam történeteiről írott munkák kiegészítése céljából, hanem azért, hogy az erdélyi magyarság legalább főbb vonásaiban megismerje saját külön ezeréves nemzeti életét, amelyet a magyar állam keretében élt, de Erdély területén, versenyezve azokkal a népfajokkal, amelyek vele együtt éltek a legtöbbször békés összhangban, de időnként mint ellentétes törekvések képviselői is. Azért is írtam, hogy vele ráirányítsam a közfigyelmet Erdély külön történetére, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ennek tanulmányozása és a vele való foglal-

kozás csak erősíteni fogja azt az erkölcsi erőt, amelynek alapja a történeti öntudaton alapuló erős és tevékeny nemzeti érzés.

Meg vagyok győződve, hogy az erdélyi magyarság történeti multjának tanulmánya forrása lesz nemcsak a történeti öntudaton alapuló erős nemzeti érzésnek, hanem annak a higgadt, előre-látó politikai okosságának is, amely annyira szükséges, hogy az erdélyi magyarság a román állam keretében ne csak létét bizto-síthassa, hanem mint a vele együtt élő másfajú nemzetek nemes versenytársa, részes is lehessen abban a művelődési, társadalmi és gazdasági alkotó munkában, amely nemcsak az állam meg-szilárdulásának, hanem az általános emberi haladásnak is leg-első rangú tényezője. A történelem az élet tanítómestere s azért a mi erdélyi történetünk is a mi legjobb tanítómesterünk lesz. E tanítómestert igyekeztem e könyvemben tolmácsolni, abban a reményben, hogy példám követésre fog találni és rövid idő mulva több, különbb, ékeesebb szavú, tudósabb és bölcsebb tolmácsa is lesz ennek a nagy tanítómesternek, mint amilyen én lehettem e könyvben.

Budapest, 1922 december 15-én.

Dr. Jancsó Benedek.

Kiadó megjegyzése.

Az erdélyi magyar szelemi élet a maga elárvultságában nagyon nélkülözte Erdély tüzetesebb történetét. A szakemberek és a nagy közönség egyformán érezték ezt a hiányt.

Több tiszteletreméltó kísérlet történt a hiány pótlására. Tekintélyes pályadíj is serkentette íróinkat Erdély történetének tudományos komolyságú, de előadási formájában népszerű megírására. Megállapíthatjuk, hogy a kísérletek mindez ideig nem jártak kellő sikerrel.

A kísérletezés évei alatt egy kitünő munka várt arra, hogy az erdélyi olvasó közönség előtt megjelenhessen. A munka nyilvánosságra bocsátását külső körülmények hátráltatták, olyan akadályok, amelyeknek elhárítását a szerző távolléte és más irányú elfoglaltsága évről-évre megnehezítették.

Most végre közreadhatjuk Dr. Jancsó Benedeknek 1922-ben megírt *Erdély történetét*.

A kiadás elhatározása előtt a Minerva megbízásából a szerzővel bővebb megbeszélést folytattam. Kölcsönösen megállapítottuk, hogy az elmúlt hosszú évek fejleményei és tudományos eredményei szükségessé teszik a munka némely fejezetének módosítását. Erre vonatkozó írásbeli javaslataimat a szerző elfogadta és azt kívánta, hogy ez a körülmény a kiadás alkalmával kifejezésre jusson. Fájdalom, Jancsó Benedek pár hónappal tárgyalásaink után meghalt. Én pedig a munka kiegészítésére újabb lépést tettem azzal, hogy a román continuitas-elméletének és a székely kérdésnek mai helyzetéről a legújabb felfogások vázolásával a függelékben bővebb tájékoztatót és bő bibliográfiát adok. Megnyugtát az a tudat, hogy ezt a lépést is a szerző szellemében tettem.

Dr. Jancsó Benedek történetírói munkássága nem szorult az én méltatásomra. Nemcsak tudós volt ő, hanem bölcs a szó legnemesebb értelmében. Ez a magyar bölcsesség hatja át minden munkáját. Nemcsak tudományos ismereteket, de nemes érzést, emelkedett felfogást, tárgyilagosságot, pártatlanságot tanulhatunk tőle!

Erdély története bizonyosan serkentő hatással lesz mind a szaktudományra, mind a nagy közönség történelmi tudatának fejlődésére. Dr. Jancsó Benedek, Erdély nagy fia, műve révén tovább fog élni és hatni azon a földön, amelynek javáért életének munkásságát áldozta.

Kolozsvár, 1931 június hó.

Gyallay Domokos.

Erdély földrajzi helyzete.

Azt a 102.787 négyzet kilométernyi és 5,165.000 főnyi lakosságu területet, amelyet a páris—trianoni békeszerződés a magyar állam területéből a román királysághoz csatolt, Erdélynek szokták nevezni. Ez az elnevezés nem egészen helyes, mert a tulajdonképpen való Erdély, a melyet történeti Erdélynek is nevezhetünk, kisebb, ugy területének nagyságát (57.804 □ kilométer), mint lakosainak számát (2.678,000) tekintve.

Erdély új határvonala.

Az egykori Erdélynek határvonalát Magyarország felé a greenwichi keleti hosszúság 23°-a jelöli. Az a terület amely e vonal, az új cseh—román, magyar—román és szerb—román határvonal közé esik, politikailag, egyes régebbi korszakokat leszámítva, nem tartozott Erdélyhez, hanem Magyarország része volt.

A román királysághoz csatolt ez új terület határvonala északkeleten a Kárpátok *máramarosi havasok*-nak nevezett szakaszának 2026 méter magasságu *Cserna-hora* nevű hegytömbjénél, a Ruszkova patak forrásánál kezdődik. Innen délkeleti irányban majdnem félkör alakban húzódik a felföld délkeleti szögletében emelkedő 1605 méter magas Csilyános nevű hegyig, ahol derékszögben törik meg és kezdetét veszi a déli párkányhegység, a mely keletről nyugat felé egészen a Dunáig húzódik.

A Vaskapu-szorostól kezdve a Néra folyócska torkolataig a Duna alkotja a határt, amely Szerbia felé a régi Magyarország határa is volt. Innen kezdve észak-keleti irányban rövid távolságig a Néra alsó folyását követi, majd észak-nyugatra fordulva, egy pár kilométerrel Versecz mögött keletre elhalad. A Temes folyót és a Béga csatornát átmetszve, Nagyikindától egy kissé keletre észak-nyugati irányban a Marostól délre eléri a Szerbia és a Magyarország között Trianonban megállapított új határvonal legkeletibb pontját. Innen keleti irányban haladva,

Apátfalvánál átmetszi a Maros folyót és észak-keleti irányban Battonyától, Elektől keletre, Nagyszalontától, Nagyváradtól, Nagykárolytól nyugatra Csenger községig halad, hol egyenesen északi irányba fordulva, Tiszaújlak közelében eléri a Tisza felső folyását. Itt keletfelé fordulva, nem a Tisza folyását követi, hanem attól egy kissé délre húzódik és csak Técsőtől keletre éri el ismét s követi Terebesfejratakiig, a hol újra elválva tőle, a Beszkid-Kárpátok *Pop Iván* nevű 1940 méter magas csúcsa mögött elhaladva, éri el kiiduló pontját, a Csernahora hegytömbben fakadó Ruszkova patak forrását.

Erdély
hegyrajza.

A Kárpátoknak azt a részét, amely a régi Magyarországot keleten elválasztotta Romániától, *Keleti-Kárpátoknak* nevezik. E hegyvonal a következő szakaszokra oszlik: a *máramarosi havasok*, amelyek a Csernahorától a radnai hágóig húzódnak. E szakaszhoz folytatásul déli irányban a *borgói*, *gyergyói*, a *csiki* és a *bereczki* havasok csatlakoznak egészen a bodzai szorosig. A radnai hágótól a gyergyói havasokig terjedő hegység magvát kristályos palák, gnájsz és fehér kristályos mészkő alkotják. A gyergyói havasoknak szembeötlően fehér szirtjei jura mészkőből állanak. Fehér mészkőből áll a Brassó vidékén emelkedő 2241 méter magas *Királykő* hegy is. A közbeeső csiki bereczki és bodzai határhegyek kréta és úgynevezett kárpáti homokkőből valók. A Keleti Kárpátokon a radnai hágótól délre öt nagyobb szoros út megy át a régi román királyságba: a *borgói*, *tölgyesi*, *gyimesi* az *ojozi* és a *bodzai*.

A bodzai szorostól kezdve a Sztrigy forrásáig nyugat felé a déli párkányhegység húzódik, amely hat nagyobb csoportra: a *brassói*, *fogarasi*, *szebeni*, a *Páring*, *Vulkán* és *Retyezát* havasokra oszlik, amelyeknek magvát ősrégi kristályos kőzetek, gnájsz és gránit alkotják. Legtömegesebb közöttük a *fogarasi*, amelynek nincsenek ugyan olyan magas hegycsúcsai, mint a Magas Tátrának, de a 2000—2200 méterre meghaladó csúcsok sokkal nagyobb számban sorakoznak egymás mellé s a hegygerincz átlagos magassága is oly nagy, hogy a Kárpátoknak kétségen kívül ez a legnagyobb hegysége. A déli Kárpátokon öt nagyobb s könnyebben járható szoros és hágó: a *tömösi*, *töröcsvári*, *vöröstoronyi*, a *szurdoki* és a *vulkáni* vezet át a régi román királyságba.

A déli Kárpátoknak utolsó szakasza a Sztrigy forrásánál kezdődik. Itt a hegygerincz nyugatról déli irányba fordul és délnyugati irányban a Dunáig, illetőleg a Vas-

kapuig húzódik. Alkotó részei: a *Godján—Szárkó* és a *Domogled* hegységek.

A délkeleti Kárpátok párkányhegységei egy nagy medenczét szegélyeznek, amelynek középső része 4—500 méter átlagos magasságu dombvidék, amelyet közép és alacsony hegysorok hálózhatnak be.

Északon a radnai hágótól nyugatfelé húzódnak a *radnai havasok*, amelyek kétrészre oszlanak. Egyik az északnyugati irányban haladó *Lápos hegység*, a másik a délnyugati irányban húzódó *Ilosvai hegység*, melyet a medencze nyugati szélét befogó *Bihar hegységtől* a Szamos vize választ el.

A Keleti Kárpátokkal majdnem párhuzamosan vonul északról dél felé az Olt jobb partján a *Hargita hegység*, amelynek első tagozata a *Görgényi hegység*. Ehez csatlakozik a tulajdonképpeni Hargita, amelynek hosszú és széles törzséhez az alacsonyabb gerinczű *bodoki* és *hermányi hegységek* tartoznak. A tágasabb értelemben vett Hargita hegyláncz a Kelemen havastól a torjai Bálványos hegyig harmadkori vulkán kúpok sorából áll, a melyek magas nyergektől megszakgatott lánczolatot alkotnak. A Hargita vonala választja el a gyergyói és csiki széles folyó-völgyeket az erdélyi medencze középső halmos vidékétől.

A Hargitából az Olt, a két Küküllő és a Maros között keletről nyugatfelé ágazó domborok indulnak ki, amelyek az erdélyi medenczének legalacsonyabb emelkedései. E hullámos vidéknek azt a részét, amely a két Szamos, az Aranyos és a Maros folyók között terjed el, *Mezőségnek* nevezik. Fátlan vidék, melynek alacsony dombjai között sok kisebb-nagyobb tó és mocsár van. Völgyeiben terjedelmesebb rétek, lejtőségein pedig bőven termő szántóföldek vannak.

A medencze nyugati részén a Szamos, a Fehér Kőrös és az Aranyos folyók között emelkedik a *Bihar-hegység*, amelyet a következő hegységcsoportok alkotnak:

A Szamos és a Kraszna folyók között délről északi irányban vonul a *Meszés-hegység*. A Kraszna és a Sebes-Kőrös között pedig a *Réz-hegység* és ennek folytatása a *Bükk-hegység* terülnek el. Maga a tulajdonképpeni Bihar-hegység a hármás Kőrös, a Kis-Szamos és az Aranyos folyók között emelkedik, amelynek legnyugatibb kiágazásait a Sebes és Fekete Kőrös között fekvő *Királyerdő* és az északnyugati irányban húzódó *Beéli hegység* (Moma Kodru) alkotják. Az Aranyos, Maros és Fehér-Kőrös folyók között

ágazik szét az *Erdélyi Érc-hegység*, melynek a Maros és a Fehér Kőrös között elhuzódó része *Hegyes Drócsa* nevet visel s amely az aradi *Hegyaljával* hirtelen végződik a magyar Alföld keleti szélén.

A Marostól délre egészen a Dunáig huzódik a *Dél-magyarországi Hegység*. E hegység sem tekinthető egységesnek, mert *Pojana Ruszka* nevű része a Béga, a Temes, a Bisztra és a Sztrigy folyók völgyei között éppen olyan elszigetelten emelkedik, mint második része a *Krassószörényi középhegység*, amelyet a Temes-folyó és a mehadiai patak különítenek el a Porta orientalisnál a *Szárkó hegységtől*.

Erdély
álló vizei.

E területnek nagyobb álló vizei nincsenek, kivéve a Mezőségen a *czegei tavat*, továbbá a keleti és déli Kárpátokban levő, tengerszemeknek nevezett hegyi tavakat, a melyek között a legnagyobbak és a legszebbek a Retyezát déli oldalán levő *Zenoga tó* és a Hargitában a Tusnád fürdő felett a *Szent Anna tava*.

Erdély
fő folyói.

E terület fő és legnagyobb folyóvize a *Maros*, a mely Gyergyóban, a Hargita-hegység keleti oldalában fakad. Előbb északi irányban halad, azután délnyugati irányba tér és végül egyenesen nyugat felé folyva, Szegednél a Tiszába ömlik, 683 kilométeres útjából több mint 600-at a Magyarországtól Romániához csatolt területen tesz meg. Nagyobb vizállás idején Aradtól Szegedig könnyebb hajókkal járható, Folyamvidéke több mint 30.000 négyzetkilométer. Nagyobb mellékfolyói a Hargita hegységben eredő két *Küküllő* és a *Nyárád*, továbbá az *Aranyos*, a mely az Erdélyi Érc-hegységben fakad.

Második nagy folyója az *Olt*, a mely szintén Gyergyóban a Hargita hegységben a Maros forrásának tözszomszédságában ered, a Feketerev nevű vizválasztó déli oldalán és így amazzal ellenkező irányban dél felé folyik. Csik- és Háromszék megyéken áthaladva, Brassó megyében a Barczaságon éjszaki irányt vesz, majd a baróti hegységen áttörve, nyugati irányba kanyarodik. Szeben vidékén egyenesen délnek fordul és a vöröstoronyi szoroson áttörve, a régi román királyságba folyik, hol déli irányban haladva, a Dunába ömlik. Folyamvidéke kisebb, mint a Marosé; 530 kilométer hosszúságú útjából csak 300 kilométer esik a régi magyar állam területére.

Harmadik nagyobb folyója e területnek a *Szamos*, amelynek egyik ága, a *Nagy Szamos* a radnai havasokban ered, — a másik a *Kis Szamos* a Bihar-hegység gyalui havasoknak nevezett részében. A két Szamos Szolnok-

doboka megyében Deésnél egyesül, a honnan aztán északnyugati irányban haladva, a Romániához csatolt területet Csenger községnél hagyja el és Vásáros Naménytől kissé keletre a Tiszába ömlik.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A MAGYAR HONFOGLALÁSIG.

Erdély legrégebb története a római hódításig.

Az Erdélyben nagy számban talált kő- és bronzkorbeli leletekből megállapíthatjuk, hogy egyik legrégebb idő óta lakott helye Európának. Milyen fajú emberek és kik voltak, akiktől e kő- és bronzkorbeli leletek ránk maradtak? nem tudjuk. Maguk a leletek nem mondják meg.

Az Erdélyre vonatkozó első történelmi följegyzések még a történelmi korszakból is aránylag nagyon késő időkből valók. A legrégebb történelmi följegyzés, amely Erdélyre vonatkozik, a Kr. e. V. századból való. Herodotos említi, hogy a Maris (Maros) folyó mellékén „az aranyat kedvelő és thrák szokás szerint élő agatirzek” laknak. Hogy kik és milyen fajú népek voltak az Erdély első lakósi gyanánt említett agatirzek, arról semmi biztosat sem tudunk. Herodotos tudósításából annyit valószínűséggel mégis megállapíthatunk, hogy miután a thrákok szokásai szerint éltek, velük egy fajtájú, vagy rokon nép lehettek. Hogy az aranyat kedvelték, abból arra következtethetünk, hogy nem voltak minden műveltség nélkül valók. Értettek a kereskedéshez, sőt a bányászathoz is. Valószínű, hogy ők voltak Erdély első aranybányászai.

Herodotos korában Erdélyben egészen a Tiszáig thrák fajú népek laktak, azontúl pedig s főleg a Dunától nyugatra, kelta népek. A keltáknak történelmileg ismeretes nagy vándorlása (Kr. e. IV. és III. században) úgy látszik Erdélyt is érintette, mert ez időponttól kezdve benne új népnevek tűnnek fel az egykori agatirzek helyén. Ezek is thrák eredetűek, a kik valószínűen az Al-Duna jobb partjáról költöztek át a kelta vándorlás lezajlása után. Eleinte vegyesen fordulnak elő a görög forrásokban a *géta* és a *dák* népek nevei. A géták csakhamar eltűnnek és Erdély lakosai gyanánt egyedül a dákokat emlegetik a történelmi források.

A dákok és a géták egy törzsnek a hajtásai. Valószínűen ugyanazon nemzetiségűek is. Strabo azt mondja, hogy a görögök inkább ismerik a géta nevet, mint a dákot, de a kettő egy nemzetet jelent, mert egy a nyelvök.

Boerebista
uralkodása.

A dákok magok sem voltak teljesen egységesek. Több törzsre oszlottak, amelyek nemcsak szomszédjaikkal hadakoztak, hanem gyakran e szomszédokkal szövetségbe, egymás ellen is. Az első törzsfőnök, aki őket egyesítette, Boerebista, vagy Burvista nevű királyuk volt. Ugy látszik, hogy nemcsak az összes dák, hanem a géta törzseket is egyesítette. Erejének tudatában arra vonatkozó hódító terveket szőtt, hogy a Kárpátokban, azok lejtőin és az Al-Duna mentén egy nagy dák birodalmat alkosson. Átkelt az Isteren (az Al-Dunán), betört Thráciába és azt feldúlta egészen Macedóniáig, sőt nyugat felé is hadakozott, amennyiben hadai a Tisza—Duna között tanyázó bojokat legyőzték és elűzték, akiknek helyébe aztán a velők szövetséges sarmata eredetű jázigok telepedtek le.

Boerebista, vagy Burvista egységes birodalma nem tartott sokáig. Az egyes dák törzsfőnökök, úgy látszik, nem nagy örömmel tűrték Boerebista egyeduralmát. Egy részük fellázadt ellene és e lázadás alkalmával meggyilkolták a hatalmas egveduralkodót. Halála után birodalmát négy részre osztották fel magok között a diadalmas törzsfőnökök.

A dákok
első érint-
kezése a
rómaiakkal

Boerebista dák birodalma meglehetősen kellemetlen szomszédja volt Rómának, a melyben akkor a főhatalom Julius Caesar kezében volt. Bár Caesar el volt foglalva Gallia elfoglalásával, még sem nézte türelmesen Boerebistának a Balkán félszigetre való beütéseit. A győzelmes pharsalosi ütközet után Publius Vatinius nevű tábornokát küldötte Boerebista ellen. Vatiniust a dákok azonban legyőzték. A rómaiak és dákok további harczának az vette végét, hogy úgy Caesar, mint Boerebista orgyilkosság áldozatai lettek.

A dákok Boerebista halála után sem veszítették el a rómaiakra nézve fontosságukat. Nem csekély szerepet játszottak az Antonius és Octavianus között folyt küzdelmekben is. A dákoknak ez időben egyik jelentékenyebb királyuk Kotiso volt, akit mind a két versengő fél igyekezett magának megnyerni. Octavianus Julia nevű öt éves leányát feleségül ajánlotta Kotisonak, ő maga pedig késznek nyilatkozott Kotiso leányát nőül venni. Kotiso Antonius felé hajlott és neki ajánlotta fel seregét

az esetben, ha a két fél között Macedoniában kerülne döntő ütközetre.

Krisztus után 10-ben ismét kenyértörésre került a sor a rómaiak és a dákok között. Ekkor Gnaeus Cornelius Lentulus római vezér megy ellenök és a Marisius (a Tisza Szegedtől délre eső szakasza) mellett megveri a dákokat. Közülök 50.000-t Thráciába telepít át. Strabo tudósítása szerint ekkor a dákoknak öt fejedelmök volt, azaz öt külön területre voltak szakadva. Hogy a rómaiak már ekkor nem kényszerítették teljes meghódulásra a dákokat, annak oka az Arminius ellen viselt germán háború volt.

A dákok a rómaiakra nézve ismét félelmissé csak mintegy 80—90 évvel később lettek, Domitianus uralkodása alatt.

Ez időben a nagy tehetségű Decebal királynak sikerült újra egységessé tenni az egész dák nemzetet s ennek következtében a dákok Rómának ismét olyan félelmes ellenségeivé lettek, mint a minők Boerebista király idejében voltak. A támadó ez alkalommal Decebál volt, aki betört Mősiába és itt Oppius Sabinust legyőzve, nemcsak több római táborhelyet elfoglalt, hanem az egész Mősiát is veszélyeztette.

Decebal
király ural-
kodása.

Domitianus ellenök Cornelius Fuscust küldötte, aki a dákokkal harcolva, nemcsak az ütközetet, hanem életét is elvesztette. Utódának Calpurnius Julianusnak sikerült Tapaenál — a mai Bánságban — rendkívül véres csatában a dákokat megverni. Sikere a véres győzelemnek nem lehetett, mert Domitianus a kvádok és a markománok ellen személyesen vezetett pannoniai háborút elvesztette és attól félt, hogy a győztes kvádok és markománok, a Duna—Tisza közén lakó jazigekkel egyesülve, a dákokkal szövetséget kötnek és akkor a tapae-i győzelemnek minden eredménye megsemmisül.

Békét ajánlott Decebalnak, aki azt örömmel elfogadta, mert előnyösebb békét a rómaiakkal győzelem esetén sem köthetett volna. Egyetlen követelése Domitianusnak az volt, hogy a rómaiaktól szerzett hadizsákmányt és foglyokat adja ki. Decebal e kívánságot örömezteljesítette, mert viszonzásul Domitianustól évi pénzbeli ajándékot kapott, sőt Domitianus ezenfelül megígérte, hogy Rómából mindenféle mesterembert küld Decebálhoz, hogy azok tervezett építkezéseinél segítségére legyenek.

Decebal nem sokáig uralkodhatott nyugodtan. 98-ban Kr. után Trajanus lett római császárrá. Első vállalatának

Trajanus
első dáciai
hadjárata.

tekintette a dákok ellen való háborút. A Kr. u. 101. év tavaszán hagyta el Rómát és a Dunán Viminakiumnál, a mai Kosztolácz tájékán vert hajóhídon átkelvé, a hunyadmegyei Vaskapun át egyenesen a dákok fővárosa és Decebál székhelye, a mai Várhely nevű hunyadmegyei község határában emelkedő Sarmizegethusa ellen vonult. Egyik vezére, Lusius, aki Orsován alól kelt át a Dunán, a Vulkán szoroson át nyomult Sarmizegethusa ellen. Decebál nem állhatván ellen Trajanus győzelmesen előrenyomuló hadainak, békét kért. A békefeltételek nagyon szigorúak voltak. Decebál elfogadva azokat, valóságos római vazalussá lett. Trajanus pedig Sarmizegethusában római őrseget hagyva, diadalmasan tért vissza Rómába.

Trajanus, hogy biztosítsa a Dácia felett való uralmat, elhatározta, hogy azt a katonai utat, amelyet e hadjáratot megelőzően a Duna jobb partján túl Orsovával szemben építtetett, állandó dunai hiddal köti össze azzal az úttal, a melyik a mai bánágban a Karas, Berzava és Temes folyókon keresztül a Vaskapun át a dákok fővárosa, Sarmizegethusa felé megy. Hozzáfogott annak a hűz oszlopon nyugvó kőhidnak felépítéséhez, a melynek hidfő-oszlopai Orsován alól ma is láthatók.

Decebal magatartása, a melyet a béke megkötése után tanúsított, teljesen igazolta Trajanus hadra való előkészületeit. Egyáltalán szándékában sem volt megtartani a rákényszerített béke feltételeit. A lerombolt erősségeket újra felépítette, sőt a jazigeket, a kik Trajanus szövetségesei voltak, haddal támadta meg. A római szökevényeket ígérete ellenére újra befogadta Dáciába, sőt azok közül egy nehányat Rómába küldött, hogy Trajanust orozva gyilkolják meg. Longinust a Sarmizegethusában visszahagyott római őrseg parancsnokát, ki Trajanusnak bizalmas embere volt, magához kéretve, elfogatta. Azután követséget küldött Rómába, azt izenvén Trajanusnak, hogy Longinust csak azon feltétel alatt hajlandó szabadon bocsátani, ha neki visszaadja országának elfoglalt részét, azonkívül a Dunáig terjedő egész földet és megtéríti eddigi hadi költségeit. Longinus, hogy urát megszabadítsa a kellemetlen választástól, magát megmérgezte. Ezek után a senatus Decebal ellenségnek nyilvánította és Trajanus 105-ben személyesen vezette legióit Decebál ellen.

Trajanus
második
dáciai had-
járata.

A Dunán épített új hidon átvonulva, Trajanus hadserege három oszlopban a Vaskapun, a vulkáni és vöröstoronyi szorosokon át nyomult Sarmizegethusa felé. A dákok makacsul védték magokat, de a római hadak több

csatában győzedelmeskedve, Sarmizegethusát, a honnan Decebál elmenekült, elfoglalták. Decebál elvesztvén nemcsak a győzelemnek, hanem még a szabadulásnak is minden reményét, öngyilkossá lett. A hagyomány szerint észak felé menekülvén, a mai Kolozsvárnál kardjába dőlt.

Trajanus 107-ben, befejezván Dácia teljes meghódítását, visszatért Rómába, hova nemcsak a szokásos diadalmenetben vonult be, hanem 123 napig tartó látványos ünnepeket is rendezett, amelyeken összesen 10.000 gladiator szerepelt és 11.000 mindenféle fajtájú vadállatot öltek meg. 113-ban a dáciai diadalmas hadjárat emlékeztére a Traján oszlopnak nevezett diadal oszlopot állíttatta fel, amelynek mestere ugyanazon Apollodoros volt, akinek tervei szerint épült fel a dunai hid is. Ez oszlopon kétezeröttszáz féldombor-művű alak ábrázolja a dáciai háborúnak eseményeit. Valóban a legnagyobb képes krónika, a melynek párja a világon sehol sem található fel.

Erdély a rómaiak uralma alatt.

A Dácia elfoglalását elbeszélő római történetírók (Dio Cassius és Eutropius) azt mondják, hogy Trajanus Dácia összes férfilakosságát kiirtatta s a kiirtott dáki lakosság helyébe az egész római világból új lakosokat telepített.

Dácia új lakosságának összetétele.

Annyi bizonyos, hogy e háborúban az ellenálló dákok fegyverfogható férfinépe, aki el nem menekült, a rómaiak fegyvercsapásai alatt elhullott, de az egész dáki nemzetet mégsem irthatták ki. Az Erdélyben talált, későbbi időkből származó római feliratok arról tanuskodnak, hogy Dáciának az újonnan telepített lakosok mellett voltak dáki és egyéb nemzetiségű lakosai is. A Dácia későbbi történetével foglalkozó római történeti források említik, hogy a provincia határain kívül lakó szabad dákok beütéseikkel több ízben háborgatták a virágzásnak indult új provinciát.

Ugyancsak az Erdélyben talált római feliratok adataiból megállapítható, hogy Dácia újonnan telepített lakossága leginkább az ázsiai tartományokból való volt, azután Pannoniából, Noricumból, a bányászattal foglalkozók pedig Dalmáciából. Nagyon kevesen voltak köztök Itáliából és azok is inkább a félig görög lakosságú Apuliából. Latin nyelvű telepes aránylag kevés volt, mert hiszen ez a népelem magában Itáliában is ez időben annyira meg volt már gyengülve, hogy éppen a Dáciát meghódító Trajanus

adott ki szigorú rendeletet, hogy Italiából nem szabad többé gyarmatosokat kivinni.

Dácia meghódítása a valóságnak megfelelően inkább olyanféle katonai megszállás volt, a minő Boszniaé 1878-tól 1918 végéig, mintsem olyan római gyarmatosítás, a mely e tartományban egy új és erős latin nyelvű nemzet keletkezésének lehetett volna okozója. Maga a megszálló római hadsereg katonasága is, nemzetiségét és anyanyelvét tekintve, éppen olyan kevésbé volt latin, mint a Boszniát megszállva tartó osztrák-magyar hadsereg legénysége német.

Dácia köz-
igazgatási
felosztása.

A római kormányzat Dáciából rövid idő alatt egyikét alkotta a legjobban rendezett és legvirágzóbb római provinciáknak. Közigazgatásilag előbb két részre: Alsó- és Felső-Dáciára osztották fel; később Antonius Pius alatt provincia porolissensisre, provincia apuliensisre és provincia malvensisre. Szék- és fővárosa Ulpia Trajana név alatt Sarmizegethusa, a dákok egykori fővárosa maradt. Az új római provinciának középpontja ugyanaz a terület volt, amely a dák állami és nemzeti életnek volt közepontja. Sem a dák, sem a római állami és nemzeti élet nem terjedt ki a maga összességében a mai Erdély egész területére. A dákok tulajdonképpen Erdélynek csak a mai Krassószörény, Hunyad, Alsófehér, Kolozs megyéket, Szolnokdoboka déli részét Tordaaranyos és Nagyküküllő megyék területét, azaz Erdély délnyugati és középső részét magában foglaló területét lakták. E területtől északra és keletre olyan, többnyire teljesen lakatlan területek voltak, amelyek nem, vagy csak lazán voltak bevonva a dák állami és nemzeti életbe.

A római állami élet is megmaradt ezen a területen. Ami ezen kívül feküdt, azon csak egyes előretolt kisebb katonai táborhelyek voltak azzal a rendeltetéssel, hogy a római élet és civilizáció szorosabb körébe bevont területet megvédelmezzék a szomszédos barbarok hirtelen beütéseitől és biztosítsák a hadicélokból kiépített útvonalakat.

Dácia
helyzete a
római biro-
dalomban.

Bármilyen fontos és nagyjelentőségű is volt a római birodalom biztossága s hatalmi érdekei szempontjából Dáciának elfoglalása és bármilyen nagy gondot is fordítottak e tartomány helyes és jó kormányzására, birtoklását Rómában még sem tekintették véglegesen biztosíthatónak, mint a római birodalom nagy történetírója, Mommsen mondja, „ez új tartományt egészben véve úgy tekintették, mint a birodalmi kormányzat központi hatáskörén kívül eső területet.“

Fekvése okozta ezt. Észak és északkelet felé nagyon előre tolt és Rómától valóban messze eső terület volt, a melyet a tőle északra és északkeletre fekvő területeken egymást felváltó, egymást üző, vagy egymással szövetható sarmata és germán törzsek támadásaitól véglegesen megvédelmezni egyre lehetetlenebb feladatnak látszott. Már Hadrianus császár, Trajanus közvetlen utóda, Dácia e kedvezőtlen helyzete miatt ki akarta vonni belőle hadait. Csak barátai rábeszélésére állott el szándékától, de Trajanus hidjának padló szerkezetét lebontatta, hogy ily módon is megnehezítse a Dácián átvonuló barbarok átkelését a Dunán.

Hadrianus utódjának, Antonius Piusnak a római történetírás nagy érdeműl róta fel, hogy megszabadította Dáciát a provincia határain kívül élő dákok pusztításaitól s annak határait gyepekkel erősítette meg. Antonius Pius halála után Aurelius Antonius uralkodása idején a marokomanok, a kvádok és a jazigok egymással szövetható, pusztították Dáciát. A szabad dákok nemcsak a barbar népekkel szövetható, de egyedül magok is több ízben törtek be Dáciába. Hogy őket lecsendesítsék, Kr. után 180 és 190 között Sabinianus helytartó közülök 12000-et telepített le Dáciában. Ezek azonban, mint Dio Cassius írja, „másokkal együtt mégis fellázadtak, de őket a helytartó engedelmességre kényszerítette.” Septimius Sextus (192—211) a provincia biztosítására Macedoniából az V legio Macedonicá-t helyezte át.

Dácia helyzete csak a Kr. u. 249. évben lesz tartathatatlanná. Ez időtájban lépnek fel fenyegetően a gótok, akik 249-ben a Dáciát környező barbar népek társaságában az egész tartományt feldúlva, Dácián keresztül vonulnak a Dunához, amelyen átkelve, Mösiába rontanak be. Ugyanekkor láznak fel a mösiai légiók katonái is, akik Marinust tették imperatorrá. Decius a gótok ellen megy. Nagy ellenállásra nem talál, mert azok gazdag zsákmánnyal megrakodva, vonulnak ki Mösiából. Decius bevonul az elpusztított Dáciába, hol a lakosaitól teljesen megfosztott Apulumot, amely a mai Gyulafehérvár környékén feküdt, újra benépesítette.

A góthok ez állandó és folyton ismétlődő támadásai következtében Dácia helyzete teljesen bizonytalanná, sőt a római uralom számára tarthathatatlanná lett. A gótok s a velök szövetséges különféle szarmata s egyéb népcsoportok rabló beütései egymásután sűrűn ismétlődnek. Az előre tolt őrhelyek s a körülök csoportosult kisebb telepek

A barbarok
állandóan
háborgatják
Dáciát.

A római
uralom tart-
hatatlanná
lesz
Dáciában.

egymásután pusztulnak el. A provincia határai, amelyeken belől biztosítottnak tekinthető a római élet, egyre összébb szorúlnak.

A nyugati gótok, mikor 258-ban a Dunán átkeltek, hogy pusztításukat Kis-Ázsiában folytassák, Dácián keresztül vonultak a Dunához annak jeléül, hogy a római katonai hatalom Dáciában ez időben már nagyon gyenge volt. A legutolsó dáciai feliratok is ebből az időből valók. A dáciai pénzek veretése a 257-ik évvel szűnik meg annak jeléül, hogy Gallienus császár uralkodása után már nem folyt többé rendes pénzforgalom Róma és Dácia között. A két dáciai legio a XIII. Gemina és az V. Macedonica is 260-ban Mösiába helyeztetett át.

Aurelianus
Mösiába
telepíti át
Dácia lakos-
ságát.

„Mint hogy Aurelianus látta, hogy Illyricum el van pusztítva és Mösia megsemmisítve, a dunántuli tartományt, amelyet Trajanus rendezett vala be, kivonván belőle a hadsereget és a provinciabeli lakósokat, odahagyta, mert nem hitte, hogy megtarthassa. Az onnan elvitt népet pedig Mösiába telepíté. Azt a részt, amely most a két Mösiát elválasztja, a maga Dáciájának nevezé el” — írta Vopiscus római történelíró.

Aurelianus imperator 274-ben csak befejezte a dáciai provinciának azt a fokozatos kiürítését és elvesztését, amely a gótok és a velők szövetséges barbar törzsek egyre gyakrabban ismétlődő és erősödő beütéseinek s a római államhatalom fokozatos gyengülésének volt elháríthatatlan következménye.

A római uralom Dáciában csak 160 évig tartott. Ekkor a barbar népek zsákmányává lesz és sorsára 600 évig tartó sötétség borul.

Erdély története a népvándorlás korában a magyar honfoglalásig.

Erdély
a gótok
uralma alatt.

A megbízható történeti források hiánya miatt Erdély sorsáról a római uralom megszűnése után való századokban nagyon kevés biztos dolgot tudhatunk. Annyi bizonyos, hogy körülbelül másfél századon át az V. század kezdetéig a gótok uralkodtak felette. A gótok a magok nyelvén Kaukalandnak, Havasországnak nevezték.

Erdély
a húnok bir-
tokában.

A gótok bukása után a Duna-Tisza síkságon alapított hún birodalom terjeszti ki uralmát Erdély fölé. A történelem alig tud valamit arról, hogy minő volt Erdély

helyzete és sorsa a míg alkotó része volt a húnok birodalmának? Annál többet tud a későbbi magyar történeti hagyomány és monda. E hagyomány és monda szerint a nagy hún királynak, Attilának még székhelye is Erdélyben, a mai Udvarhely város felett emelkedő Budvára nevű hegyen volt, — sőt a székelyekben a húnok utódai egészen a mai napig fennmaradtak volna.

A hún birodalom felbomlása után Erdély a gepidák s később a longobárdok birtokába került. A VI. század második felében az avarok uralma alá jut.

A gepidák uralkodása Erdélyben

Az a hatszáz éves időszak, amely a dáciai római uralom bukása óta a magyar honfoglalásig terjedt, a nagy népvándorlás korszaka volt. Nemcsak a történeti homályosságnak, hanem a legteljesebb zürzavarnak is korszaka. Erdélynek azon részein, ahol a római uralom civilizációt teremtett, az egymást követő, üző és hajszólo barbár törzsek nemcsak a római civilizáció alkotásait semmisítették meg, hanem lehetetlenné is tették, hogy ott valamelyes nép vagy nemzetiség, benszülőlt és állandó lakosság gyanánt kialakulva, még primitív állami szerkezetet is alkothasson.

Erdély mint avar birtok.

A római életnek minden nyoma elpusztult. A 160 évig tartó római uralom külömben is nagyon rövid idő volt arra, hogy Dáciában a betelepült római gyarmatosokból és a legionariusok utódaiból s a benszülőlt dák lakosságból még az esetben is, ha az előbbieket latin nyelvet beszélő rómaiak lettek volna, összeolvadás, vagy elrómaisodás útján egy új latin nyelvet beszélő népelem keletkezhesseék, — olyan nagyobb számú földművelő elem, amely szülőföldjének rögéhez ragaszkodva, az Aurelianus által Mösiába áttelepített római lakosságot nem követte. Arra, hogy a városi, iparos, kereskedő és értelmi foglalkozást üző lakosság házát és minden vagyonát hátrahagyva, a hegyek közé vonuljon és mint erdő- és hegylakó pásztornép új életet kezdjen, a népek történetében sohasem volt példa. Hogy pásztornépből idővel földművelő és városlakó legyen, az a társadalmi fejlődés rendes menete. Ellenkező visszafejlődés lehetetlen, mert az iparos, kereskedő és városlakó társadalmi réteg, ha meg is kísérlené a társadalmi fejlődés lépcsőjén két fokkal visszamenve, hegyipásztorrá lenni, új életviszonyai között a legnyomorultabb módon pusztulna el.

A római uralom után nem alakulhatott Erdélyben egy új nemzet.

Erdélyben e korszakban mégis egy új, állandó lakású népelem alakult ki, csakhogy az éppen oly kevésbé volt római, mint gót, hún, gepida vagy avar nemzetiségű.

Erdélyt
e korszak-
ban szláv
faju népelem
szállja meg.

Krisztus után a II. század első felében egy új és az eddig szereplő kelta, thrák, szarmát stb. faju népektől teljesen különböző népelem kezdett Közép, Keleti és Dél-Európában északról és északkeletről, a nagy szarmát sikság háttéréből lassanként egyre nagyobb számban előnyomulni. Ez az új népelem a szláv volt. Hogy ez új szláv népelem s az eddig ismert szarmataknak nevezett népek között faji, vérségi és nemzetiségi tekintetben minő összefüggés, vagy kapcsolat volt, határozottan nem tudjuk. Valószínű, hogy ezek a szlávok is egyik alkatrészét képezték a szarmatáknak, amely név nem egy különálló egységes nemzetet jelentett, hanem éppen úgy gyűjtő neve volt a különböző, de hasonló életmódot folytató és azonos társadalmi szerkezettel bíró barbár népcsoportoknak, mint a szkitha.

A Kr. utáni első századokban feltűnt szlávok életmódjukat és társadalmi berendezkedéseiket tekintve, különböztek azoktól a barbár népektől, a melyek a népvándorlás idején kisebb-nagyobb történelmi szerepet játszottak. Nem voltak harciasok és nem is éltek tisztán halászó, vadászó; vagy pásztorkodó nomád életet. Békés hajlamú, kezdetleges földművelést folytató telepesek voltak inkább, a kik egyes családonként vagy kisebb nagyobb törzsenként húzódtak északról délnyugati és délkeleti irányban, a földművelésre alkalmas, de néptelen folyam völgyekbe. A népvándorlás egymást űző harcias népei egymással folytatott harcaikban inkább megkímélték őket, mint bántották, mert munkájuk eredményének nagy hasznát vették. Olyan szolgáltnak tekintették, akiknek nincs más feladatuk, mint őket természetvényeikkel táplálni. Míg a népvándorlás történelmi szerepet játszó harcias népei, egymást öldökölve, elpusztultak, a szlávok egyre szaporodtak és egyre nagyobb területeket árasztottak el. A népvándorlás idején inkább ethnikai (népéleti) mint politikai tényezők voltak, a kik a népvándorlás harcias népeinek bukása után annak széthulló töredékeit magokba felvették és elszlávosították.

Elterjedésük közép- és délkeleti Európában nagyobb méreteket a hún birodalom bukása után nyert és teljessé lett az avarok uralkodása idején, akiknek uralkodása utolsó felében valóságosan társnépévé lettek. Az V és VI. században már elárasztották nemcsak a Balkán félszigetet, hanem Közép- és Kelet-Európát is. A VIII. század végén magokba olvasztották a szarmata és a thrák fajú népeket majdnem teljesen, az avarok legnagyobb részét, sőt az őket meghódító bulgár népet is.

Erdélybe az avarok uralkodása alatt költöztek be s ott lassanként magokba olvasztották azokat a különböző népelemeket, amelyek a népvándorlás harcaiban szét-töredezve, kisebb csoportokban fenmaradtak. A IX. században Erdély lakossága szláv volt, mit bizonyít a szláv helynevek sokasága. A század végén lezajlott magyar honfoglalás Erdélyben szláv lakosságot talált minden ember által lakott helyen.¹

¹ A román continuitás-elméletéről a függelékben adunk bővebb ismertetést.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A MAGYAR HONFOGLALÁSTÓL
AZ ÁRPÁDHÁZ KIHALTÁIG.

Erdély a magyar honfoglalás idejében.

Erdély története tulajdonképpen a magyar honfoglalással kezdődik. A magyar honfoglalásra vonatkozó magyar és idegen történeti kútfők alapján egész bizonyossággal megállapítható, hogy a honfoglaló magyarok egyik törzse Erdélyt a honfoglalással egyidejűen szállotta meg. Sokkal nehezebb azonban történeti bizonyossággal megállapítani, hogy Erdély elfoglalása hogyan és a mai Erdély mekkora területére kiterjedően és mely irányból történt?

Mely irányból és meddig szállották meg Erdélyt a honfoglaló magyarok?

Régi magyar krónikásaink Erdély elfoglalását egymástól némileg eltérően beszélik el. A honfoglalás leg egyszerűbb, ősi hagyományon alapuló elbeszélését Kézai krónikájában találjuk meg. E krónika azt mondja, hogy a honfoglaló magyarok Pannoniát, Erdélyen keresztül vonulva, foglalták el. Magát Álmost is Erdélyben ölték meg. Erdélyben meg is állapodtak őseink, de miután a lakosoktól hallották, hogy a Dunánál nincs jobb folyó a világon és jobb föld, mint a Duna mentén, határozták el magokat arra, hogy Pannoniát meghódítják.

Béla király névtelen jegyzője (Anonymus) és a többi források szerint a honfoglaló magyarok a vereczkei szoroson hatoltak be a mai Magyarországra és miután azt meghódították, került a sor Erdély elfoglalására.

Nincs semmi ok, hogy mind a két állítást igaznak el ne fogadjuk. A történetet azt bizonyítja, hogy Magyarországot arról a területről, amelyen a magyarok a honfoglalás előtt laktak, soha sem egyetlen egy irányban támadták meg. A tatárok 1241-ben a vereczkei és a radnai szoroson és a bodzai hágón törtek Magyarországra. A bessenyők és a kúnok, akik körülbelül ugyanazon a területen laktak, mint a magyarok a honfoglalás előtt, majdnem kivétel nélkül a radnai szoroson jönnek Erdélybe és a Szamos völgyén át rontanak be Magyarországra.

Azok a leletek, amelyeket Erdély területén a honfoglaláskorbéli lovas sírokból találtak, azt bizonyítják,

hogy a honfoglaló magyarság Erdélynek középső részeit, a Szamos és a Maros középső és alsó, valamint a két Küküllő alsó folyásának völgyeit szállotta meg. E területen kívül honfoglalás korabeli lovassirra sehol sem találtak, ami elég komoly ok arra a feltevésre, hogy Erdélynek azt a részét, amely e területen kívül esett, a honfoglaló magyarok nem szállották meg. Ezt a feltevést támogatja a honfoglaló magyarságnak az a szokása is, hogy az általuk véglegesen megszállott terület és a szomszédos, általában ellenséges népek lakó helye között mindig több napi járó földet hagytak üresen és pusztán a védelem szempontjából. Kétszeresen szükséges volt ilyen terület pusztán való hagyása éppen Erdélyben, hol keleti szomszédjaik legádázabb ellenségeik a besenyők voltak. Porphyrogenitus bizanci császár azt írta, hogy a bessenyők a kik akkor a mai Bessarábia és Moldova területén laktak, négy napi távolságban vannak a magyaroktól. Ez a helymeghatározás teljesen megfelel annak a távolságnak, amely a honfoglaló magyaroktól megszállt erdélyi terület legszélsőbb keleti határvonala és a besenyők földje között volt.

Erdély
elfoglalása
a régi
magyar kró-
nikások
elbeszélése
szerint.

A mily keveset és bizonytalanul mondanak Erdély megszállásáról a kétségbe nem vonható hitelességű történeti források és adatok, éppen olyan sokat beszélnek el egészen részletekbe menően s nagy bizonyossággal a későbbi történeti hagyományokat és mondákat feldolgozó régi magyar krónikák.

Szerintök a hún néppel azonos nemzetiségű magyarság életének folytonossága Erdélyben Attila birodalmának felbomlása után sem szűnt meg. Csaba húnjaiból mintegy háromezeren Cziglemezőn, a mai Székelyföld bércei között visszamaradtak. Ott egy kis, de erős államot alkotva, az őket környező ellenséges népekkel szüntelenül harczolva, nemcsak fenmaradtak, hanem nemzeti függetlenségüket és állami önállóságukat is megőrizték egészen addig, míg a IX. század végén a honfoglaló magyarság a leendő új haza határaihoz nem érkezett. Akkor követeket küldöttek az érkező rokonokhoz s velük szövetséget kötöttek. A szövetségi szerződést hat kövérre vésve viték a követek a rhabonbán székhelyére, az Udvarhely fölött emelkedő Budvárába, a mely annak idején a nagy hún királynak, Attilának is székhelye volt. A nemzetgyűlés elfogadta a szerződést, sőt Magyarország elfoglalására az új rokonoknak segítőhadat is küldött, a mely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Árpád seregei Biharban

Ménmaróton győzelmet arathassanak. Ezeknek a ciglemezei hún utódoknak leszármazottjai a mai székelyek, a kiknek későbbi alkotmánya is az Árpád magyarjaival kötött és hat kövértre vésett szerződésen épült fel.

A Béla király Névtelen jegyzőjének előadása szerint Ménmarót legyőzése, illetőleg Bihar vidékének elfoglalása után Árpád annak jeléül, hogy az ország határa ott van, a Meszes hágón kőkaput emeltetett. Apafarkas fia, Ogmánd, kikémlélvén Erdélyt, a magyarok egyik vezérének, Tuhutumnak azt jelentette, hogy a Meszes kaputól keletre fekvő föld nagyon termékeny, gazdag és könnyen is elfoglalható. Tuhutum Árpádtól engedelmet kért, hogy hadaival átmenhessen a Meszeskapun és Erdélyt elfoglalhassa. Megkapván erre az engedelmet, átment a Meszes hágón és nem egészen egy napi járásnyira az Almás vize partján találkozott a Gelu hadaival, a ki a románok és a szlávok fejedelme volt. A két had összeütközött. Gelu elvesztette a csatát és menekülés közben életét is. Ezt látván a tartomány lakosai, önként meghódoltak Tuhutumnak. Fejedelmökké fogadták és a hűségesküt kezeibe Esküllő mellett letették. Gelu székhelye a mai Kolozsmegyében levő Gyalu község vára lett volna. Esküllő falu neve pedig a mai románok ősei által itt letett eskü szótól származik.

E részint népmondákon és e népmondák alapján később keletkezett krónikás hagyományokon felépülő elbeszéléssel szemben a fennmaradt hiteles történeti adatok alapján Erdély honfoglalás korabeli néprajzi viszonyairól a következő képet rajzolhatjuk meg:

Erdély
honfoglalás-
korabeli
néprajzi
térképe.

Nagy Károly császár 803-ban, legyőzvé az avarokat, véget vetett azok pannoniai uralkodásának. Az avarok a Tiszától keletre eső területre huzódtak vissza. Itt sem uralkodhattak egyedül és kizárólagosan, mert Krum bolgár fejedelem legyőzte őket. Krumnak e győzelméig az avarok uralkodtak a köztök lakó bolgárszlávokon, e győzelem után pedig a bolgárok, a már elszlávosodó avarokon.

A tulajdonképpeni Erdélyben ez időben olyan gyér szláv népesség lakott, a mely részben legalább is névleges függésben volt Krum bolgár birodalmától. A szláv eredetű helynevek legnagyobb részükben a bulgárszláv nyelvekből valók. Erősebb volt a bulgár uralom a mai bánszágban, míg Biharban, a Körösök vidékén inkább az avartörödékek voltak tulnyomó többségben. Ezért írhatta a történeti mondák és hagyományok alapján dolgozó Anonymus az igazság megközelítésével, hogy a Marostól

délre a Temes vidékén Kean bulgár fejedelem uralkodott, Biharban pedig a kazárok fejedelme Ménmarót.

E terület avarszláv és bolgárszláv lakossága nagyon gyér volt, mert Erdély ez időben nagyobb részében lakatlan, mint későbbi neve is mutatja, igazi erdőország volt. Csak imitt-amott akadtak az előrenyomuló magyarok a folyók völgyében egyes törzsfőnökök alatt minden valódi állami szerkezet nélkül elszórt kisebb-nagyobb csoportokban élő lakosságra, a mely részint előlök a hegyek közé tovább húzódott, részint települő helyén megmaradva, nekik meghódolt és aztán lassanként beléjük olvadt, ami nem is volt olyan nehéz, mert e bolgárszláv és avarszláv törzsek főnökei és előkelő emberei avar- és bolgár eredetűek lévén, a magyarságnak szintén török eredetű vezető elemeitől fajlag nem állottak nagyon távol.

Erdély története az Árpádház uralkodása alatt a tatárjárásig.

a).

Erdély
a vezérek
korában.

Erdély történetéről a honfoglalástól kezdve, egészen Szent István trónralépéséig alig tudunk valamit. Még a történelmi monda és hagyomány is hallgat jóformán történetének e korszakáról. Annyi bizonyos, hogy benne az első jelentékenyebb magyar középpont egy Gyula nevű nemzetségi főnök alatt a mai Gyulafehérvár körül alakult meg, melynek román nyelvben fenmaradt szláv neve, Belgrád azt bizonyítja, hogy a honfoglalás előtt itt kezdetleges és valamelyik szláv törzsfőnök székhelyeül szolgáló erősség volt (Belgrád = Fehérvár), amelyet a megszálló magyarság vezére elfoglalt és szintén székhelyévé tett.

Bizánczi történelmi források szerint 943-ban a Konsztantinápolyt ostromló magyarok a bizánczi császárral öt évi fegyverszünetet kötöttek. Ez alkalommal az erdélyi törzsfőnök fiát, Gyulát hagyták a császári udvarban egyik kezesül. Gyula a császári udvari élet hatása alatt társaival együtt keresztényé lett. Mikor hat évvel később a császár visszaengedte hazájába, magával hozott egy Hierotheus nevű görög szerzetest, a kinek az lett volna a feladata, hogy az erdélyi magyarok között a keresztény hitet terjessze.

Ennek a Gyula vezérnek volt leártya Sarolta, a ki mint Géza fejedelem felesége rábirta férjét, hogy a kereszt-

tény vallás terjesztését ne csak megtűrje, hanem elő is mozdítsa. Ez a Sarolta volt Szent István édes anyja. A kereszténység nem tett Erdélyben nagy hódítást. Még a Konstantinápolyban kereszténnyé lett túszok egyike, Bulcsu is visszatért idehaza a pogány vallásra. Gyula legközelebbi rokonai között sem hódított. Testvére Zsombor is megmaradt a pogány vallásban. Miután első Gyulának nem volt fia, testvérenek, Zsombornak a fia, ifjabb Gyula lett az erdélyi vezér, a ki nemcsak pogány volt, hanem a keresztény vallás terjesztésének makacs ellenzője is.

Ez az ifjabbik Gyula Szent Istvánnak volt a kortársa. Szent István megkoronáztatván magát, felszólította, hogy a kereszténység ellenzésével hagyjon fel, sőt maga is vegye fel a kereszténységet. Gyula e felszólításra válaszképpen 1002-ben haddal támadta meg Szent Istvánt. A győztes Szent István lett, ki a foglyul ejtett Gyulát két fiával, Buával és Buknával együtt Magyarországra vitte, hol tisztes fogságban őriztette. Ily módon verte le a Maros-Temes közén Ajtony törzsfőnököt is, a ki szintén ellene szegült úgy a keresztény vallás terjesztésének, mint Szent István központosító hatalmi törekvéseinek is.

Erdély
Szent István
uralkodása
alatt.

E győzelem után Erdélyt szorosabban kapcsolta Magyarországhoz. Helytartójává egyik rokonát, Zoltánt tette, kit a régi krónikák erdélyi Zoltánnak neveznek. Minden valószínűség szerint ekkor alapította Gyulafehérváron az erdélyi püspökséget is.

Erdélynek Magyarországgal való szorosabb kapcsolatát és benne a keresztény vallásnak diadalát Szent István győzelmei biztosították. Ezzel egyidőben azonban új veszedelem támadt kelet felől a magyarok régi ádáz ellenségeiben, a bessenyőkben, akik a mai Moldovában laktak, Porphyrogenitus bizánczi császár tudósítása szerint a magyaroktól négy napi járőföldre. Először 1004-ben ütnek be, de Szent István őket kiveri Erdélyből. Ezután még két ízben támadják meg Erdélyt — utólszor 1021-ben, de mindannyiszor kudarcot vallanak.

Úgy látszik, hogy a Szent István Magyarországa és a bessenyők között nemcsak háborús, hanem békés természetű érintkezés is volt. Szent István kisebbik legendája elbeszéli, hogy hatvan előkelő bessenyő, hallván Szent István hatalmának és jóságának hírért, minden vagyonával együtt birodalmába költözött. Útközben valami gonosz emberek megtámadták és vagyonukat tőlük elvették. Mikor ezt Szent István meghallotta, a gonosztevőket elfogatta és

kettesével az utak szélén felakasztatta, — a jövevény bessenyőket pedig vendégek gyanánt befogadta.

Ez elbeszélésből kitűnik, hogy a bessenyők bevándorlása Moldvából Erdélybe már Szent István idejében megkezdődött, hol keresztényekké lettek és a rokonfajú magyarságba beolvadva, annak számbeli megerősését elősegítették.

Mint Szent Brunonak II. Henrik német császárhoz 1006-ban írt leveléből tudjuk, Erdély magyar lakossága ekkor már keresztény volt és Erdélyt Fekete-Magyarországnak hívták. Szent Brunó egy évig Magyarországon tartózkodott s onnan Galiczián át a bessenyők közé utazott, hogy őket a kereszténységnek megnyerje. Sikerült is neki mintegy háromezer bessenyőt megkeresztelni. E sikertől bátorítva, Erdélybe akart jöni, de miután értesült, hogy a fekete magyarok már Krisztus hitére tértek, a poroszokhoz utazott. A török fajú népek felfogása szerint a fekete színnek nemzetekre és országokra vonatkozó alkalmazása annyit jelentett, mint ifjabb vagy kisebb. Erdélynek Fekete-Magyarország neve eszerint annyit jelentett tehát, mint kisebb Magyarország.

Erdély
állapota
Szent István
halálától
Szent László
uralkodásáig.

Szent István halála után Erdély történetére ismét homály borúl. Valószínű, hogy keleti részeinek birtoklása a bessenyők beütései miatt meglehetősen bizonytalan volt. Említés róla Szent István halála után tizenegy évvel 1049-ben történik, a mikor I. Endre király öccsének, Bélának adja az ország harmadrészét: a Tiszától keletre fekvő országrészt Erdélylyel egyetemben. Béla a királyi trónra jutva sem feledkezett meg Erdélyről. Ő alapította Erdélyben az első apátságot, a kolozsmonostorit.

Béla király elődjének példáját követve, Erdélyt a Tiszától keletre fekvő országrészekkel együtt testvéreinek, Géza és László hercegeknek adta.

Erdély története ez időponttól kezdve lesz világosabbá és ismeretesebbé. Azzá lesz a bessenyők és az őket felváltó kúnok egyre veszélyesebbé váló beütései következtében, amelyek már nemcsak Erdély birtokát, hanem magának az anyaországnak biztonságát is fenyegették. 1070-ben a radnai hágón betörve, a Szamos völgyén át egészen a Nyírségig nyomultak előre. Salamon király, egyesülve Géza és László hercegek hadaival, ellenük ment és őket a mai Szolnokdoboka megyében utólérve, Kerlés falunál megverte. Ez volt a Vörösmarty által megénekelt híres cserhalmi ütközet, amelynek főhőse Szent László volt.

Szent László később, mint király is egész sorát folytatta a betöréseiket sűrűn megismétlő bessenyők és kúnok ellen a diadalmas harczoknak. Győzelmei gyümölcseinek biztosítása végett akként igyekezett szervezni Erdélyt, hogy magában is elég erős legyen a bessenyők és a kúnok beütései ellen sikeresen védekezni. E célra a székelyeket használta fel.

A székelyek eredetéről a magyar tudományban már régi idő óta igen terjedelmes és éleselméjű vitatkozás folyik. Két dolog azonban bizonyos. Egyik az, hogy a mióta a magyar történelemben szerepelnek, feladatuk és kötelességük mindig az volt, hogy háborúban, mint felderítő csapat a magyarokból álló főcsapat előtt járjanak és béke idején a megszállott föld határait őrizzék az ellenséges betörések ellen. Kétségbe nem vonható történeti adatok bizonyítják, hogy székelyek az ország határain mindenütt voltak kisebb-nagyobb csapatokban ilyen őrszolgálatra elhelyezve. A legrégebb oklevelekben a nyugati és az északnyugati határszéleken történik először említés a határőrző székelyekről. Kelet felé legkorábban a mai Bihar megyében történik említés róluk, hol egyes helynevekben emlékük maig is fenmaradt.

Szent László Erdély védelmét a székelyek segítségével szervezi.

Miután az ország egész határvonalán elosztott határőrző székelységnek feladata az volt, hogy háboru esetén mint felderítő csapat a magyarokból álló főcsapat előtt járjon, ez a bihari székelység nyomult először be Erdélybe a megszálló magyar hadak élén és annak utódai is őrizték a megszállott terület legkeletibb határait, amely a Szent László uralkodását megelőző időkben a két Küküllő felső folyásának völgyéig, a mai Udvarhely megyéig terjedt. A székelyek első települési helye a mai Udvarhely volt. Valószínű, hogy ez ok miatt is nevezték Udvarhelyet a székelyek mindig anyaszéknek. Erdély első megszállói és így legrégebb lakosai a székelyek voltak.

Szent László, hogy Erdély keleti határainak védelmi rendszerét teljesebbé tegye, az Udvarhelytől keletre fekvő területet, a mai Csik és Háromszék vármegyéket is betelepítette, székelyekkel. A magyar nyelvtudomány a háromszékmezei székelyek és a dunántúli magyarok nyelvjárása között számos egyezést és hasonlóságot állapított meg, ami nyelvi bizonyíték arra vonatkozóan, hogy a háromszékai székelységet annak idején a Dunántúlról telepíthette Szent László mai lakóhelyére. Az ország nyugati határán katonáskodó székelyekről az oklevelekben korábban történik említés, mint a mai keleti székelyekről. Viszont, a nyugati székelyekről annál ritkábban esik szó

a későbbi időkben, mentől gyakrabban történik említés a keleti székelyekről. Valószínű, hogy ezt az egykori dunántúli székelységet telepítette be Szent László a mai Háromszék vármegyébe.

Másodszor a székelyek faji eredetére vonatkozóan bizonyosnak vehető, hogy nem egyszerűen csak magyarok, kiket Szent László, vagy egyáltalán az első magyar királyok telepítettek mai lakóhelyökre az ország keleti határszéleinek védelmezésére, hanem a magyarságnak olyan rokonfajú törzséhez tartoztak, amely fajilag és nyelvileg közelebb állott a törökfajú húnokhoz és avarokhoz. A magyarokhoz még a honfoglalást megelőző régebbi időkben csatlakoztak s a honfoglalás idejében már teljesen el voltak magyarosodva, de önálló társadalmi, politikai szervezetöket, külön jogi berendezésekkel egyetemben megtartották és késő századokig féltékenyen megőrizték.¹

Szent László ez országvédő intézkedéseinek következtében a XI. század végén az erdélyi magyarságnak már két határozott külön politikai szervezete és tömbje alakult ki. Egyik a Szamos medenczejében és a Maros völgyének középső és nyugati részében Gyulafehérvár körül a magyarság volt; a másik a két Küküllő és az Olt felső folyásának völgyeiben a székelység.

A szászok
betelepülése

Erdélynek az a része, amelyik a két Küküllő alsó folyása, az Olt és a Maros között egészen Szászvárosig terjed, a mai Besztercze-Naszód vármegyével egyetemben pusztta és lakatlan föld volt, amelynek csak egy-egy pontját lakta elszórtan csekélyebb számú magyarság és székelység. E lakatlan és pusztta földre telepítette le II. Géza király 1140—1150 között a Flandriából és a Rajna alsó folyásának vidékéről kivándorolt németekben a mai szászok őseit, akiket letelepülésök után körülbelül hetvenöt esztendő múlva egyesített egységes néppé a II. Endre király által 1224-ben kiadott diploma Andreanum.

b).

A magyar-
ság társa-
dalmi szer-
vezete és
politikai
berendezke-
dése.

Az így megalakult három erdélyi nemzetnek társadalmi szervezete és jogi berendezkedése is eltérő volt egymástól.

A magyar nemzetet jogi és politikai értelemben a nemesség alkotta. A magyar nemesség ez időben még a honfoglaló magyar nemzetségek leszármazotjaiból állott, akik jogait és kiváltságait nem a királytól kapták, hanem honfoglaló őseiktől örökölték. Az erdélyi nemzet-
ségek történetének részletesebb vizsgálata bizonyította,

¹ A székely-kérdés legújabb állását lásd a függelékben. -

hogy Erdélynek magyarok által megszállott területein is ugyanazon magyar nemzetségek osztoztak meg, amelyek Magyarországon is otthonosak voltak.

Mellettök ez időben éppen úgy, mint Magyarországon, a nemességnek egy másik fajtája is kezdett kifejlődni. Erdély magyarok által megszállott területe Szent István közigazgatási intézkedései következtében éppen úgy vármegyékre volt felosztva, mint Magyarországré. Előbb csak két vármegye volt: Szolnok és Fejérmegye. Időfolytán hét vármegye alakult ki: Szolnok, Fejér, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő és Hunyad megyék. E vármegyék közigazgatási középpontját egy-egy királyi vár alkotta, a melynek katonai parancsnoka a vár ispánja volt, egyszersmint a vármegye ispánja is. E várak őrizetére és szolgálatára letelepített várjobbágyok és várnépek tisztviselőiből alakult ki a nemességnek egy második rétege, amely jogait és kiváltságait nem honfoglaló őseitől örökölte, hanem a királytól kapta szolgálatai jutalmazásául.

A magyarság nagy tömegét e várnépek és várjobbágyokon kívül az úgynevezett szolganépek alkották. Eredetileg rabszolgák voltak, de miután Szent István megparancsolta, hogy keresztény rabszolgát senkinek sem szabad tartani, olyan szolgákká lettek, akik szabadon szegődhettek a király vagy a nemesség szolgálatába. Nem voltak tehát röghöz kötött jobbágyok. E szolga népek egyrészt személyes szolgálatot teljesítettek a nemes urak háztartásában, másrészt pedig művelték az urak földjeit, vagy legeltették marháit.

E szolga népekhez tartozott általában az Erdély megszállása idejében itt talált bolgár-szláv fajú nép is, amely a magyaroknak meghódolva, megmaradt eredeti települő helyén. E szlávok törzs- és nemzetségfőnökei inkább a király szolgálatába állottak, mint az egyes nemes urakéba. Várnépekké, katonákká lettek s így idővel nemcsak beleolvadtak a magyarságba, hanem annak nemesi rendjébe is felemelkedtek.

A székelyek megtartották ősi nemzetségi szervezeteiket. Hat nemre voltak oszolva és minden nem négy ágból állott. Egyformán szabadok és egyenjogúak voltak. Az állammal szemben alig volt más kötelezettségök, mint a katonáskodás. A földbirtok is inkább közös nemzetségi birtok volt, mint magántulajdon. Betelepülésök idején szarvasmarhatenyésztők voltak, amit bizonyít, hogy az egyetlen adó, amelyet a királynak fizettek, az ökorádó volt. Amint elszaporodtak, kezdték az erdőket kiirtani

A székelyek társadalmi szervezete és politikai berendezkedése.

és a folyók völgyeiben a földeket megművelni. A székelyföldi szláv helynevekből megállapítható, hogy települések idején némi gyér szláv lakosságra találtak itt is, különösen a hegyek aljában, amelyet gyorsan beolvasztottak magokba.

Összes tisztviselőiket, a legfőbb székely tisztviselőnek, a székely ispánnak kivételével, a kit mindig a király nevezett ki, magok választották és pedig felváltva az egyes nemzetségek és ágak szerint. Közigazgatásilag nem vármegyékbe, hanem székekbe voltak szervezve. Tulajdonképpen a király fenhatósága és főparancsnoksága alatt katonai köztársaság-félét alkottak.

A szászok társadalmi szervezete és politikai berendezkedése.

A szászok nem egyszerre jöttek be és nem egy összefüggő területre telepedtek le. Kisebb-nagyobb csoportokban vándoroltak be és a szükségnek megfelelően különböző helyekre telepítették le. Még II. Géza király előtt számos német telep jött Erdélybe és pedig az egyes városoknak is nevezhető nagyobb helységekre, vagy bányatelepekre. A II. Géza korabeli telepítést jelentékenyebb minden más telepítésnél az teszi, hogy tömegebb volt és összefüggőbb területet is népesített be, a mennyiben zöme a mai Szeben, Ujegyház, Nagysink vidéken állapodott meg.

E település II. Géza halálával sem szűnt meg. A XII. század második felében újabb csapatok jönnek, a melyek a mai Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Kóhalom, Medgyes és Segesvár vidéken szállanak meg. Ugyanekkor szállják meg a német telepesek Besztercze vidékét is, amely az Andreanum diploma kiadása után is századokig külön helyzetet foglal el.

A szászok, illetőleg a németek betelepítése Erdély e korszakbeli történeti életében két szempontból volt fontos. Hozzájárult, illetőleg tényezője lett a városi élet kifejlődésének, mert Erdély minden középkori városa német alapítás. A szebenvidéki tömeges telepítésnek védelmi célja is volt. Az ország déli határát kellett e telepítésnek megvédelmezni, azért volt szükséges, mint az egykorú oklevelek mondják, *e pusztá és elhagyott helyekre lakosságot telepíteni*. Az oklevelek *e pusztá és elhagyott* kifejezését nem vehetjük betűszerinti értelemben, mert e területen is voltak elszórtan egyes kisebb magyar telepek.

E telepesek hamar megerősödtek, sőt meg is gazdagodtak új hazájokban. Bizonyítéka ennek az a kimutatás, amelyet III. Béla király készítettett a királyi jövedelmekről. E kimutatásban az erdélyi német vendégek 15,000

márka adóval szerepelnek. Ez összeg, szemben azzal az 500 márkával, amelyet a diploma Andreanum rendelkezéseinek értelmében a szászok tartoztak fizetni a királynak, valóban igen nagy, még ha tekintetbe vesszük azt is, hogy ez utóbbi összeget csak azok a németek, illetőleg szászok voltak kötelesek fizetni, akik a diploma szavai szerint a Baróttól Szászvárosig terjedő földön laktak.

A szászok a diploma Andreanum kiadása után is a királyi hatalom fennhatósága alatt régi hazájokból hozott, de az új viszonyokhoz alkalmazott szokásaik és jogaik szerint éltek és kormányozták önmagukat félig polgári, félig pedig paraszt demokratikus életet élve. Ez időben még voltak közöttök egyes hatalmasabb családok, amelyek a magyar nemességhez hasonló jogokkal és kiváltságokkal éltek. E családok később vagy beolvadtak a magyar nemességbe, vagy pedig magába a szász polgárságba. Száz évvel utóbb ennek az előkelőbb és hatalmasabb rendnek már nyoma sem található fel közöttök.

A szászok közigazgatási tekintetben nem vármegyékbe, hanem székekbe voltak szervezve, mint a székelyek. Eleinte katonai tekintetben a székelyek ispánja alá voltak rendelve. Annak, hogy a diploma Andreanumot megelőző korszakban közös gyűléseket tartottak volna, semmi nyoma sincs az oklevelekben, valamint annak sincs, hogy a másik két nemzettel valamelyes közjogi kapcsolatban lettek volna. A három erdélyi nemzet között ez időben a király személyén kívül nincs semmi összekötő kapcsolat.

Erdély tatárjárás előtti (1241) néprajzi képének kiegészítéséül még csak azt kell megemlítenünk, hogy a három erdélyi nemzeten és a honfoglaláskor itt talált, de nagyobb részében már ez időszakban teljesen elmagyarosodott bolgár-szláv fajú népen kívül, egy ötödik népelemmel is találkozunk. A bessenyőkkel folytatott harcokban foglyul esett bessenyőket az ország különböző vidékein, többnyire királyi jószágokra volt szokás telepíteni. A székelyek között Kézdi-Szentléleken még a XVI. század elején is törénik hiteles történeti emlékezés bessenyőkről. A bessenyők uralmát a mai Bessarabiában és Moldovában a XI. század közepén a kúnok döntötték meg. A bessenyők egy része Erdélybe menekült, ahol a király fegyveres szolgálatába állottak és az ország különböző pontjain telepítettek le.

Bessenyő
települések.

A tatárjárást három évtizeddel megelőzően egy újabb telepítés történik Erdélyben. Erdély délkeleti sarka a mai Brassó vármegyé (a Barcaság) a szászok letelepülése

A német
lovagok le-
települése a
Barcaságon

után is puszta és lakatlan föld volt. A mai Havasalföldön meggyökeresedett künök előszeretettel ezen a lakatlanul levő területen szoktak betörni. II. Endre király, hogy lehetővé tegye e beutéseket, 1211-ben ezt a földet a Salza Herman vezérlete alatt bevándorolt német lovag rendnek adta. E német lovagok e vidéken a határ védelmére nemcsak várakat (*Kreuzburg* = Nyén; *Marienburg* = Földvár) emeltek, hanem német földművelő lakosságot is telepítettek.

A német lovagok nem elégedtek meg azzal a feladattal, amelyet a király rájuk bízott, hanem a Barczaságból és a mai Havasalföld egy részéből a magyar királytól független országot akartak szervezni. Ezért őket a király kiűzte az országból. A német lovagok eltávoztak a Barczaságból, de itt maradtak az általuk betelepített német parasztok és mesterséget űző polgárok, mint ősei a mai brassai és brössóvidéki szászszágnak.

Az egyház szerepe Erdély történetében e korszakában.

Erdély e korszakbeli életében a politikai hatalom mellett igen jelentékeny szerepet játszott az egyház is. Már említettük, hogy Szent István Gyulafehérvárott püspökséget alapított. Az első erdélyi püspökről, Simonról, ki személy szerint is ismeretes, először csak 1111-ben történik említés. Hogy az erdélyi egyházmegye Erdély mekkora területére terjedt ki? határozottan nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Erdély területén számos olyan egyházközség volt, amelyek nem tartoztak az erdélyi püspök egyházi jogköre alá. Ilyenek voltak azok, amelyek a kolozsmonostori, a III. Béla által alapított kerczi apátság és a szebeni prépostság alá tartoztak, továbbá a barczasági egyházak, amelyek egy bizonyos ideig a mai Romániában a Milkó vize mellett fekvő Milkó városában felállított ugynevezett milkói püspökséghez tartoztak.

Az erdélyi püspökök nem szívesen látták ezeket az egyházi joghatóságuk alól kivett egyházközségeket. Nemcsak egyházbizományi és történelmi érvekkel, hanem több ízben fegyverrel is harcoltak ellenük. Így támadta meg Vilmos püspök fegyveresen 1220-ban a kolozsmonostori apátságot, amelynek apátlját két testvérével együtt fogságba hurcolta. Különösen makacs küzdelmet folytattak a szászokkal, akik az összes szász egyházakat az erdélyi püspök joghatósága alól kivéve, a szebeni prépost joghatósága alatt akarták egyesíteni, mint közvetlenül a pápai széktől függő egyházmegyét.

A XIII. század első évtizedeiben, közvetlenül a tatárjárást megelőzően Erdély politikailag, katonailag, társadalmilag és egyháziilag nemcsak teljesen ki volt építve, hanem kelet felé erős bástyája is lett a magyar királyok birodalmának. Népes községek alakultak, sőt ipart és kereskedést űző városok is keletkeztek. A só- és a fémbányászat nagy lendületet vett. A belső nyugalom pedig, amelyet a székely fegyveres erő a bessenyő és a kún betörések megakadályozásával biztosított, jelentékeny gazdasági és művelődési fellendülést tett lehetővé. E munkásságból részét első sorban az egyház vette ki, amely ebben az irányban nagy és népes egyházközségek alapításával és fenntartásával igen dicséretre méltó tevékenységet fejtett ki.

Ilyen rendezett, népességében megerősödött, gazdaságilag és művelődésileg is virágzani kezdő állapotban volt Erdély, mikor 1241-ben a magyar államot a tatárjárást következtében fennállása óta első és története folyamán egyik legnagyobb katasztrófája érte.

Erdély története a tatárjárástól az Árpádház kihaltáig.

a).

A Magyarországot megtámadó tatárhad három oszlopban vonult az ország középpontja, a mai Budapest felé. A főhaderő Batu vezetése alatt a vereczkei szoroson át nyomult a Tisza völgyébe, a másik Kadán vezetése alatt a radnai hágón át a Szamos völgyébe. Az első város, amelyet utjában elpusztított, Radna volt. E várost a történeti források nagy és népes német helységnek mondják, amelynek lakosai ezüstbányászattal foglalkoztak. A harmadik csapat Bochetor vagy Bogator vezetése alatt a mai Románia (Havasalföld) területéről a Barczaságon keresztül tört be és a Marosvölgyén át vonult a Tisza vidékére.

A tatár-
járás Er-
délyben.

Ez Erdélyen átvonuló két tatárhadnál még sokkal nagyobb pusztítást okozott a tatárok visszavonulása alkalmával egy harmadik, amely az Alföldről a Maros völgyén hatolt be Erdélybe s ott mindent elpusztított, ami még megvolt és ami utjába akadt.

Hogy mennyire elpusztították Erdélyt a tatárok, Rogerius nagyváradai kanonok beszéli el *Siralmas ének* című

iratában. Rogerius, megszököve a mai Moldovában a tatár-rabságból, az egész Erdélyen keresztül utazott vissza. Útjában alig talált emberre. Az irányt csak egy-egy csonka toronv jelölte. Enyeden, Tordán, Gyulafehérváron romhalmaznál egyebet sem talált. Az első emberrel Frátánál találkozott.

Lőrincz
vajda újra
benépesíti
Erdélyt.

A tatárok kivonulása után IV. Béla király Lőrincz vajdát küldötte Erdélybe, hogy „népét összegyűjtse s amit e birtokán rá és országára nézve hasznosnak lát, helyette és tekintélyével intézze el”. Lőrincz e megbízatásának igyekezett eleget tenni. A néptelenné lett helyekre a kevesebbet szenvedett vidékekről új lakosokat telepített. Külföldről is hozott telepeseket, „harczosokat és földműveseket”. A városok elpusztult lakossága helyébe szintén külföldről telepített új lakosokat.

A tatárjárás nagy változást idézett elő Erdélynek az előbbi szakaszban megrajzolt néprajzi térképén. Gallus erdélyi püspök 1246-ban, a tatárok kivonulása után négy évvel azt írta a királynak, hogy egyházmegyéjének népessége annyira elpusztult, hogy székhelyén, Gyulafehérváron és birtokain is alig találkozhatni egy-egy emberrel. Nincs reménye, hogy egyhamar kellő számú lakosságot találhasson, ha az eddiginél nagyobb szabadsággal nem kecsegteti a települni akarókat. Arra kéri a királyt: vegye ki a püspöki jószágokon lakó régi, vagy a jövőben odaköltözni szándékozó telepeseket a vajda és a megyei ispánok hatósága alól, hogy azoknak ne legyen más urok, mint ő, a püspök. A király teljesítette a püspök e kívánását.

Az a kérdés, hogy ezekre a püspöki jószágokra honnan és minő nemzetiségű lakosokat hoztak?

A román
népelem
megjelenése
Erdélyben.

Az új telepések, akiket a püspöki és az üresen maradt kir. jószágokra letelepítettek, a Balkán félszigetről juhnyájaikkal Erdély felé huzódó vlachok, a mai románok ősei voltak.

Az első időpont, amelyben magyar területen a románokról említés történik a XIII. század első évtizedének utolsó éve (1210) volt. A mai Erdély területén a tatárjárás előtt románokról oklevelekben nem történik sehol említés, csak a déli határszél azon keskeny darabján, amelyik a Bodza folyótól a vöröstoronyi szorosig terjed.

Másodszor szó van a vlachokról abban az oklevélben, amellyel 1222-ben II. Endre király a Barczaságot a havasalföldi terület egy részével a német lovagrendnek adományozta, amennyiben megengedi a német lovagoknak,

hogy az Olton sót vagy egyéb árut szállítva, akár a szé-
kelyek, akár a vlachok földjén mennek át, vámot ne
fizessenek. A harmadik említés II. Endre királynak abban
az 1223-iki oklevelében történik, amelyben megerősíti azt
az előbbi adományát, amelyet megelőzően maga adott
volt a kertzi apátságnak, eltávolítván az adományozott
birtokról a vlachokat. Ez oklevelben az a terület, ame-
lyet a király, eltávolítván róla a vlachokat, a kertzi apát-
ságnak adott, határozottan és részletesen meg van jelölve,
még pedig magyar helynevekkel. A fogaras megyei Árpás
község és szomszédos területein volt.

Az 1224-ben kiadott diploma Andreanum is megem-
lékezik a vlachokról. IX. pontjában azt mondja, hogy
„a vlachok és bessenyők erdejét vizeivel együtt adomá-
nyozza a szászoknak, hogy közösen használják a vla-
chokkal és a bessenyőkkel s attól senkinek se tartozza-
nak semmivel.” Hol volt a vlachok és bessenyők földje,
azt a diploma egy szóval sem jelöli meg. Annyi bizonyos,
hogy havasi és erdőterület volt. Körülbelül azok a határ-
széli havasok, amelyek mostanáig szász nemzeti tulaj-
donban voltak.

Említés történik a vlachokról még abban az 1231-iki
oklevelben is, a melyben Wid fia Gallus a gyulafehér-
vári káptalan előtt kijelenti, hogy Boje földjét, amely
Fogaras várához tartozó föld volt és jelenleg a vlachok
földjén van, Bujutul, Stoje fiától ugyan megvette, de mivel az
még ember emlékezetén túl való időkben is a Truhl őseinek
birtoka volt és mivel Truhl a vételárat lefizette, neki vissza-
adja. Ez oklevélből kitűnik, hogy 1231-ben vlachok laktak
Fogaras tájékán is.

A tatárjárás után eltelt két évtized alatt Erdély arány-
lag nagyon gyorsan összeszedte magát és nagy belső bé-
kességben is élt. Egészen megváltozott helyzete 1260 után,
amely évben IV. Béla fiának, Istvánnak adományozta.

István
ifjabb király,
mint Erdély
hercege.

István magát Magyarország ifjabb királyának, Erdély
fejedelmének és a kúnok urának nevezte. Már két év
mulva, 1262-ben fegyveres összeütközésre került a sor apa
és fiú között, amelyben győztes a fiú lett. Apa és fiú
megbékültek ugyan, de két év mulva ismét fegyverrel
állottak szemben. Az összeütközés oka Istvánnak az a
gyanuja volt, hogy anyja helyette öccsének, Bélának
akarja a trónt biztosítani. Ezért a királynénak Erdélyben
levő birtokait: Beszterczét, Radnát stb. elfoglalta. Orbán
pápának közbelépése azonban megakadályozta ez al-
kalommal a fegyveres összecsapást.

Ez a béke két évig sem tartott. Az új összeütkezésnek oka a következő volt:

István herceg udvari emberei Miklós szebeni prépost vezérlete alatt összeesküdtek István ellen, akinek ez összeesküvés idejekorán tudomására jutott. Az összeesküvők IV Béla királyhoz menekültek, aki őket a fiával kötött szerződés ellenére udvarába fogadta. Ezt István ürügyül használta és 1267-ben hadaival betört Magyarországra. A király hadai megverték és ő Erdélybe vonult vissza, ahol a mai Brassó megyében levő Feketehalom várába zárkozott. A szerencse ismét pártjára állott. István herceg két csatában megverte a király hadait, amelyeket Béla herceg vezérelt. E háború is békekötéssel végződött.

István Erdélyben s a vele határos részekben majdnem teljes királyi hatalommal uralkodott. Híveinek nemcsak adományokat osztogatott, hanem külháborúkat is viselt. Bulgária ellen öt háborút folytatott és pedig kétszer személyes vezérlete alatt. Ő volt az utolsó királyi herceg aki Erdélyt kormányozta.

IV. Béla királynak 1270-ben bekövetkezett halálával István herceg végre elérte célját és királlyá lett. Rövid két évig uralkodott, de e rövid idő alatt sem felejtkezett meg Erdélyről. A kézdi székbeli székelyek egy részét, hogy a tatárok ellen tanusított vitézségükért megjutalmazza, Toroczkó környékére, Torda megyének egyik elnéptelenedett vidékére telepítette. E székelyek is vitézül viselték magokat és azért István utóda, Kún László király érdemeik jutalmazásául 1289-ben nekik adta azt az egész földet, amelyen a régi Aranyos szék terült el. Így alakult meg az ötödik székely szék is. Kolozsvárt városi kiváltsággal ruházta fel és különös kegyének jeléül az erdélyi püspöknek adományozta.

Az erdélyi püspökök és a szászok viszálykodása Kún László uralkodása idején.

Halála után fia, IV. vagy Kún László került a trónra, a ki Erdélyt már vajdákkal kormányoztatta. Eleinte ezek a vajdák gyorsan váltják fel egymást, míg a hatalom Loránd vajda kezébe nem került.

Erdélyben Kún László uralkodása alatt talán még nagyobb volt a fejtelenség és a belső zavar mint Magyarországon. A törvények uralmát és a királyi hatalmat egyesek önkénye és az ököljog váltotta fel. A Szamos mentén a Magyarországra vezető úton valóságos rabló várak emelkedtek, amelyeket ugyan az erdélyi püspök lerombolt, de különben a püspök maga is egyike volt a zavar és a belső háborúság legnagyobb előmozdítóinak.

A III. Béla király által felállított szebeni prépostság nem tartozott az erdélyi püspökség, hanem az esztergomi érsekség joghatósága alá. Ez önállóságát a diploma Andreanum is megerősítette. A vitás kérdés az volt, hogyan kell értelmezni a diploma erre vonatkozó rendelkezéseit? A püspök és a káptalan értelmezése szerint csak a szebeni, újgyházi, sinki és a brassai esperességek tartoznak a közvetlenül esztergomi érsek alá rendelt szebeni prépostsághoz. A szászok értelmezése szerint a sebesi, a küküllői, a szászkézdi, a segesvári és a kozdi esperességek is a szebeni prépostság alá tartoznak s így a tized is azt illeti és nem a püspököt.

Péter erdélyi püspök jogait a szászokkal szemben erőszakkal igyekezett érvényesíteni, akik ellene szegültek. A dolgok odáig fajultak, hogy káptalanjával egyetértve, elfogatta a vizaknai gerébet (főbirót), Alárdot és kivégeztette. A szebeni szászok Alárd fiának, Jánosnak vezérlete alatt, fegyvert ragadva, 1277 februárius 21-én — Reminiscere vasárnapján — megrohanták Gyulafehérvárat éppen mise idején. A székesegyházat felgyújtották s a benne imádkozó hívek, állítólag 2000 ember négy kanonokkal és számos pappal, benne égtek. Az egyházi kincseket keresztetket, kelyheket elrabolták, az ereklyéket megszent-segtelenítették; az egyház könyv- és levéltárát feldúlták, kiváltságleveleit széttépték.

A Budán összegyűlt magyarországi főpapok május havában egyházi átokkal sújtották ugyan a vakmerő gonoszított elkövetőit, de mivel a világi hatalomnak nem volt ereje a megtorlásra, a szászokra nézve az egésznek semmi következménye sem lett. V László király 1278-ban kelt oklevelében kárpótlásul a káptalannak adta az egyház mellett levő azt a földet, amelyen *vendégek* (németek) laktak, amely azonban a szászok pusztítása következtében lakatlanná lett. Hogy a templomot felépíthessék, egy tordai sóaknát is ajándékozott a káptalannak, sőt a Maroson szállított kőso után szedendő vámra vonatkozóan is megújította a káptalan jogát.

IV László király 1282-ben végét akarta vetni a Magyarországon letelepült kúnok rakoncátlankodásainak. A kúnok azonban Oldamur vezérlete alatt fegyverrel szegültek ellene. A király hadai Oldamur kún hadseregét a Hód tava mellett (a mai Hódmezővásárhelynél) döntő csatában megverték és a megvert kúnok Erdélyen keresztül pusztítva menekültek a nogaji tatárokhoz, akiknek társaságában 1285-ben visszatértek és egészen Pestig

Harcok a kúnokkal és a nogaji tatárokkal.

hatoltak, ahonnan a király hadai elől nagy zsákmánnyal megrakodva, Erdélyen át tértek vissza.

Utközben elpusztították Kolozsmonostort, Beszterczét és ostrom alá fogták Toroczkó várát is, amelyet egyik erdélyi alvajda védelmezett. Az ostromló tatárokat a Toroczkó vidékére telepített székelyek szétverték. A foglyokat elvették tőlük és a várat az ostrom alól felszabadították. E hőstettökért kapták ezek a toroczkói székelyek a később Aranyosszéknek nevezett területet. A visszavonuló tatároknak egy másik csoportját szintén a székelyek verték szét Gyergyóban, mielőtt Erdélyt elhagyhatták volna.

Erdély szenvedéseinek a kúnok miatt nem lett vége a székelyek e diadalmas csatáival. A magyarság harcza a letelepített rakoncátlanokodó kúnokkal tovább folyt. A pápa, hogy véget vessen a zavaroknak, keresztes hadat hirdetett a kúnok ellen, amely békesség helyett még nagyobb zavar okozója lett. A háború, amely a kúnok és a keresztesek között folyt, már-már országossá lett. Főszínhelye Erdély volt, hol a király személyesen is megjelent. Péter erdélyi püspök a kúnok egyik vezérért Árboczt, a király anyai rokonát, két unokaöccsével együtt elfogta. E miatt a király visszavette tőle Kolozsvárt. Utóbb ki egyezett a püspökkel és javait is visszaadta.

A zavarnak és fejetlenségnek csak László király 1290-ben bekövetkezett halálával lett vége.

b).

Kún László utóda, III. Endre alig hogy elfoglalta a trónt, néhány hónapi uralkodás után 1291-ben Erdélybe jött és Gyulafehérvárott az erdélyi rendekkel gyűlést tartott. 1291. február 27-én Gyulafehérváron kelt oklevelében maga mondotta el utazásának célját. Ez alkalommal megerősítette a nemeseket, az egyháziakat és a szászokat eddig élvezett jogaikban. Megígérte, hogy a hivatalokat, a méltóságokat és a várispánságokat csak nemesekre bizza, kivéve egyedül az alkancellárságot, amelyet meghagy a gyulafehérvári püspök kezében, aki eddig is birtokosa volt e hivatalnak. Kikötötte azonban, hogy az erdélyiek az esetben, ha ellenség támadná meg az országot, a király mellé álljanak és zsoldfizetés mellett készek legyenek őt az ország határain kívül is követni. A városokat biztosította, hogy a nemesek nem bíraskodhatnak felettük. Megrendelte, hogy mindazokat a várakat és tornyokat, amelyek nem pusztán védelmi célt szolgálnak, le kell rombolni. Azokat pedig, amelyeket egyesek erőhatalommal elfoglaltak, vissza kell venni.

III. Endre
1291-ben
országgyű-
lést tart
Gyula-
fehérváron.

III. Endre nemcsak általánosságban intézkedett a városok és kiváltságos helyek javára, hanem egyes esetekben is. Torda szász lakosai arról panaszkodtak, hogy a tatárok elégették elődeitől kapott kiváltság levelüket. Endre új szabadalomlevelet állíttatott ki. Ugyanolyan kiváltságokat adott a tordaiaknak, aminővel a deési, széki, és kolozsi polgárok birtak. Megújította még a toroczkói polgárok régi szabadalomlevelét is, amely szintén a tatárjárás zivatáros napjaiban veszett el.

Ez az 1291-iki országgyűlés az első, amelyről okleveles bizonyossággal tudjuk, hogy Erdély nemzetei, magyarok, székelyek és szászok közös gyűlést tartottak. Oklevelek bizonyossága alapján arról is nagyon keveset tudunk, hogy az Árpádház uralkodása alatt az egyes nemzetek külön nemzetgyűléseket tartottak volna. Alkotmányos szervezetök ezt azonban valószínűvé, sőt bizonyossá teszi. Az sem valószínű, hogy a III. Endre által tartott e közös erdélyi országgyűlés lett volna a legelső ilyen gyűlés, noha bizonyosnak vehető, hogy e korszakban a három erdélyi nemzet között politikai tekintetben a királyi hatalom közöségén kívül nem volt semmi egyéb összekötő kapocs.

Bizonyosnak vehető ellenben, hogy a magyarországi országgyűlésekre mind a három nemzetet meghívták s azok küldöttjeik útján részt is vettek azok tanácskozásaiban. Az is bizonyos, hogy a magyarországi törvények kötelezők voltak Erdélyben, sőt olyan szabályrendeleteket sem az egyes nemzeti, sem a közös erdélyi gyűlések nem alkothattak, amelyek ellentétesek lehettek volna az anyaországban érvényes törvényekkel. A jogi és politikai, valamint a hadügyi közösség Erdély és az anyaország között feltétlen és csorbíthatatlan volt a teljes közigazgatási autonomia mellett is. Ezen még az a tény sem változtatott, hogy Erdélyt időszakonként egyes királyi hercegek majdnem kir. hatalommal kormányozták.

Ugyanebből az időből és ugyanez országgyűlés alkalmából van III. Endrénak egy másik nevezetes oklevele is. Ez oklevél így kezdődik: „Midőn valamennyi nemessel, székellyel, szászszal és vlach-hal az erdélyi részeken, állapotuk reformálása végett gyűlést tartottunk, felállá Ugrin mester” . . . Ez oklevél idézett szavaiból több, különösen román történetíró azt a következtetést vonta, hogy az Árpádház uralkodása idején a románok is éppen olyan egyenjogú nemzete voltak Erdélynek, mint a magyarok, székelyek és szászok és éppen úgy részt vettek Erdély politikai és alkotmányos életében, mint amazok. Ezt a

A román népelem közjogi helyzete ez időszakban.

jogukat nem törvényesen, hanem csak az idők viszontagságai következtében később veszítették el.

Hogy III. Endre ez oklevelének idézett kifejezését helyesen értelmezhesük, nem szabad szem elől tévesztünk, hogy ebben a korban a királyok elnöklete alatt tartott országgyűlések nem kizárólagosan közjogi természetű törvényhozó, hanem törvénykező, azaz ítéletet hozó gyűlések is voltak. Miután ez oklevél tárgya Ugrin mesternek az a panasza, hogy fogarasi és szombatfalvi birtokait tőle jogtalanul elvették és kéri a királyt, hogy adassa vissza neki jogos tulajdonát, egészen világos, hogy az az ülés, a melyben a király elnöklete alatt Ugrin panasza tárgyalatott, nem törvényhozó, hanem csak törvénykező, igazságszolgáltató ülés volt. A jelenlevő románok nem törvényhozók, hanem csak tanúk voltak, akiknek feladatuk volt bizonyítani, hogy a fogarasi és szombathelyi birtokok valóban Ugrin mester jogos tulajdonai voltak-e vagy sem?

Ha a románok nemzeti és politikai jogait később veszítették el, akkor ennek nagyon korán be kellett következnie, mert már a következő évben sem hívják meg őket arra a magyarországi országgyűlésre, amelyre az erdélyi magyar nemeseket, a székelyeket és a szászokat is meghívták, pedig erre az országgyűlésre még a kúnokat is meghívták; az erdélyi magyarokat, székelyeket és szászokat az 1298-ban tartott magyarországi országgyűlésre is meghívták, de a románokról semmi emlékezés sem történik.

III. Endrének a románokra vonatkozóan van még egy másik, 1293-ban kelt oklevele is, amelyből világosan megérthetjük, hogy a románokat miért nem hívták meg sem az erdélyi sem pedig a magyarországi országgyűlésekre, ahová pedig ez időben a kúnokat is meghívták.

„Az elfogadott kormányzásnak szükségétől ösztönözve — mondja ez oklevél — a velünk levő országnyagok beleegyezésével azt határoztuk, hogy valamennyi vlach, bárkinek a birtokán legyenek is, Székás nevű királyi birtokunkra vitessék vissza”, kivéve azt a hatvan háznépet, amelyet a gyulafehérvári káptalan Kún László királynak engedelmével Fülesd és Énöd nevű birtokára letelepített.

Ez oklevélből világosan kitetszik, hogy a bevándorló románokat csak a királynak volt jogában saját birtokaira telepíttetni és azoknak, akiknek megengedte. Ez időben csak a püspököknek és a káptalanoknak volt megengedve ez a telepítés. Magános földesuraknak még nem volt joguk birtokaikra román telepéseket fogadni be.

Az Árpádház uralkodása alatt a románság számánál fogva mint népelem is nagyon csekély sulyú volt és azért nem lehetett egyenlő Erdély másik három nemzetével: a magyarral, székellyel és szászszal.

Ez oklevél azt is megmondja, hogy a letelepített románok ötvenedet tartoztak fizetni, azaz minden 50 juh után egy juhot bárányostól. Az adózás e neme jelzi a beköltözők társadalmi állását is, amennyiben a középkorban a természetbeni adózás rendszerénél fogva, mindenki azzal fizetett, amit gazdaságilag termelt. Ezen a rendszeren alapult a marhatenyésztő székelyek időnként való ököradója. A románok juhadója állandó jellegű volt.

III. Endre nagy buzgalmat és gondosságot fejtett ki, hogy Erdélyben a rendet és a jólétet lakói számára biztosítsa. Ez igyekvését nem kísérte kellő siker. Minden buzgalma hajótörést szenvedett itt is, mint az anyaországban az ország nagyjainak féltelenségén. Legtöbb bajt Loránd erdélyi vajda okozott, akinek pedig a királyi hatalom képviselőjének és a törvényes rend őrének kellett volna lennie. Ellenkezően, a vajdai hatalom körét a királyi hatalmának és tekintélyének rovására erőszakosan igyekezett kiterjeszteni, sőt a király rendeleteinek egyenesen fegyverrel is ellenszegült. A király azonban hű embereinek, élőkön Gyerőfi Miklósnak segítségével leverte. A vajdaságról letette és birtokait hű emberének Gyerőfi Miklósnak adományozta.

Loránd vajda lázadása.

Lorándot a vajdaságban Péter püspöknek testvére, László követte, a később annyira híressé, sőt hírhedtté vált Opor, vagy Apor László vajda.

Kun László és Endre uralkodása alatt érte el tetőpontját Magyarországon az oligarchák hatalmaskodása. Erdélyben sem hiányzott ez, de miután itt nem voltak olyan nagy vagyonu és gazdag nemesi családok, mint az anyaországban, aránylagosan is kisebb volt számuk és hatalmuk, mint ott. A zavart, a rendtelenséget és az erőszakoskodásokat nem annyira az egyes főurak követték el, mint az országos főméltóságok viselői: a püspök és a vajda. Loránd vajdánál egészen nyilvánvaló volt a törekvés, hogy Erdélyt, ha teljesen el nem is szakíthatja Magyarországtól, de legalább annyira függetlenítse a királyi hatalomtól, mint a kir. hercegek, főleg pedig IV. Béla idejében István herceg kormányzata alatt volt.

A vajdai hatalom jogköre.

Loránd vajdát személyes hatalomravágásán kívül e kísérletre a vajdai hatalomnak nem egészen szabatosan

meghatározott és ennél fogva meglehetősen tágan is értelmezhető hatásköre ösztökélte.

A vajda, mint legfőbb királyi tisztviselő, a királyi hatalom képviselője volt Erdélyben akkor, amikor ez ország-részt nem kir. herceg kormányozta. Tiszte eleinte a szolnoki főispánsággal volt összekötve és inkább katonai főparancsnok volt, mint polgári tisztviselő. Hatalma csak ilyen minőségben terjedt ki a székelyekre és a szászokra is, mivel ő volt az erdélyi hadak vezére. Igen kiváló közjogi méltóság volt. Az ország zászlós urai között a negyedik helyet foglalta el. Háború esetén, ha a király is a hadsereg-nél volt, a sereg balszárnyán foglalt helyet, míg a horvát bán helye a jobb szárnyon volt.

A vajdának igen tekintélyes jövedelme is volt. A mennyire valószínű bizonyossággal meg lehet állapítani, az övé volt a királyi jövedelmeknek negyed része, a Maroson szállított só jövedelmének harmadrésze, a székelyek ökör-adójából 200 darab. Ezenkívül birtokosa volt egy-néhány királyi uradalomnak is, amennyiben javadalma-zása fejében azoknak jövedelmét húzta.

Volt eset, mikor egyszerre két vajda is volt. Ekkor egyik állandóan a kir. udvarban tartózkodott. A vajda sohasem kormányzott egyedül. Melléje egy vagy két alvajda volt adva. Ez alvajdákat a vajda nevezte ki, de hatáskörük úgy látszik, nem volt szabatosan meghatározva. Gyakran megtörtént, hogy a vajdák ellenségesen állottak egymással szemben. Minő volt a vajda szerepe és hatásköre, mikor Erdélyt kir. herczegek kormányozták, nem tudjuk, csak annyit bizonyos, hogy ekkor is a király nevezte ki. Mikor István herczeg 1263-ban László vajdát kinevezte, IV Béla ezt királyi jogkörébe való avatkozásnak tekintette.

A legfőbb igazságszolgáltatás is a vajda hatáskörébe tartozott, de a sokféle kiváltság és kivétel következtében tulajdonképpen csak a magyar nemességre és annak jobbagyaira szorítkozott. A szászok és a székelyek ki voltak véve a vajdai biráskodás alól, valamint a püspök és az apátok birtokain lakók is. A kiváltságos városok is ki voltak véve, amennyiben polgáraik felett saját tisztviselőik biráskodtak, amely jog mindig egyik sarkalatos eleme volt a városi kiváltságnak és szabadságnak.

III. Endre 1301 január 14-én halt meg s miután ő volt az Árpádok utolsó férfi sarja, vele együtt kihalt az Árpádok uralkodó családja is. Az Árpádház kihaltával nemcsak a magyar nemzet, hanem Erdély történetének is egy igen nagy és jelentős fejezete záródott le.

Erdély története az Árpádházból származó királyok uralkodásának első századaiban meglehetősen homályos. Azokból a biztos történeti adatokból, amelyek e korszakból rendelkezésünkre állanak, feltétlenül megállapíthatjuk, hogy a honfoglalással egyidejűen jutott a magyarság birtokába és abban is maradt állandóan. Szent István alatt lett kereszténnyé és kapcsolódott szorosabban a magyar államhoz. Védelmi szempontból a székelység katonai erejének felhasználásával Szent László szervezte kelet felé a magyar királyság erős védelmi bástyájaként. II. Géza király idejében a szászok betelepülésével Erdély gazdasági és műveltségi tekintetben igen értékes népelemmel gazdagodik. A XIII. század első negyedében a diploma Andreanum kiadásával egy nemzetté tétetvén a szászok, az erdélyi három nemzet, Erdély későbbi alkotmányának ez erős három oszlopa is kialakul.

Erdély meg-
alakulása és
politikai hely-
zete az Ár-
pádház ural-
kodása alatt.

A tatárjárás 1241-ben fejlett és az akkori polgári művelődés és államkormányzat színvonalán álló, aránylag népes és gazdag tartományát pusztítja el a magyar államnak. Bár ez a pusztítás az ország rész néprajzi térképén igen lényeges és súlyos változást okozott, a királyi hatalom gondoskodása és a benne lakó három nemzet életereje következtében nemcsak gyorsan helyre áll, hanem a jólétnek és a virágzásnak még magasabb fokára emelkedik, mint volt megelőzően.

Erdély néprajzi térképének e megváltozása következtében a XIII. században a Balkán felől lassanként beköltöző románságban új népelem kezd tért foglalni a három erdélyi nemzet mellett. Számra nézve ez új népelem ez időben még csekély. Pásztorokodás lévén a főfoglalkozása, nincsen gazdasági, társadalmi és műveltségi súlya és azért nem emelkedhetik a más három nemzet mellé.

A magyar államot keletről fenyegető veszedelem is a kúnok teljes bukásával e korszak vége felé megszűnik. Hatalmi üresség támad helyökön, tért nyitva a magyar állam keletre irányuló terjeszkedő politikájának, amelyet — a katolikus egyház érdekével párhuzamos lévén — a pápaság is támogat. Ez a külpolitikai irányzat IV. Béla uralkodásával kezdődik, de csak később az Anjou uralkodóház alatt lesz határozott és céltudatos vezető szemponttá. Miben állott, mily célokat tűzött ki és minő eredményeket ért el? — azt a következő fejezet fogja elbeszélni.

ERDÉLY TÖRTÉNETE
A VEGYESHÁZBÓL SZÁRMAZÓ KIRÁLYOK ALATT.

Erdély története az Anjou-ház uralkodása alatt.

a).

A III. Endre halálával bekövetkezett zavaros időkben Erdély meglehetősen nagy szerepet játszott. László vajda, aki Péter erdélyi püspöknek volt testvére, Erdélyt fejedelmi hatalommal kezdte kormányozni. A trónkövetelők egyikére sem volt közömbös, hogy László vajda és Péter püspök melyiknek állana a pártjára. 1303-ban az esztergomi érsek egyházi átokkal fenyegette meg az erdélyieket, ha nem állanak Róbert Károly mellé. László vajda e fenyegetéstől nem ijedett meg, mert biztos volt benne, hogy Péter püspök nem fogja kihirdetni az egyházi átkot.

Erdély szerepe a trónért folytatott versengésben.

Hogy Venczel királlyal szemben László vajda és egyáltalán az erdélyiek minő álláspontot foglaltak el, határozottan nem tudjuk. Világosabb a helyzet utódával, Ottóval szemben. A szászok habozás nélkül Ottó pártjára állottak és meghívták, hogy látogassa meg Erdélyt. Ottó e meghívásnak eleget tett és 1306-ban Erdélybe jött. László vajda a király elébe ment és hódolattal fogadta. Állítólag azzal a szándékkal jött Ottó Erdélybe, hogy a hatalmas vajda leányát feleségül vegye és magát ily módon is megerősítse a trónon. A szászok haragudtak a vajdára, mert az nemcsak a szász ispánságot kerítette kezébe, hanem jogaikat is igyekezett mindenben korlátozni. A királyt lebeszélték a szándékáról és az a nélkül tért vissza Budára, hogy a vajdát lakóhelyén meglátogatta volna. -

László vajda és Ottó király egymáshoz való viszonya

A következő évben Ottó czélszerűnek látta ismét Erdélybe jönni és pedig a végett, hogy a vajdával végleg tisztába jöjjön. Magával hozta Szent István koronáját is. A vajda testvérét, Péter püspököt bízta meg fogadásával, aki a királyt a vajda egyik várába vezette. Rövid idő múlva arról győződött meg, hogy nem vendég, hanem szigoruan őrzött fogoly. A koronát és a koronázási jelvényeket kénytelen volt a vajdának átadni. Csak ezután szabadulhatott ki a fogságból egyik hívének, Serényi Imrének segítségével és utazhatott vissza hazájába, ahonnan többé vissza sem tért.

Ottó eltávazása után Róbert Károly versenytárs nélkül maradt. Hogy kétségbevonhatatlanul törvényes királya lehessen Magyarországnak, Szent István király koronájával kellett volna magát megkoronáztatnia, csakhogy a korona László vajda birtokában volt, aki nem akart semmi áron meghódolni, mert tudta, hogy ha meghódol, azt a hatalmat, amelyet magához ragadott, nem tarthatja meg.

László vajda meghódol Róbert Károlynak.

1307-ben meghalt Péter püspök és László vajda helyébe saját fiát Benedeket tette. Gentilis bibornok, a Róbert Károly érdekében buzgólkodó pápai követ, Benedek püspök útján igyekezett a vajdát meghódolásra bírni. Hosszas alkudozás, egyházi átokkal való fenyegetés után 1310-ben annyit sikerült elérni, hogy a vajda meghódolt, a koronát a koronázási jelvényekkel együtt kiadta. Így sikerült aztán Róbert Károlynak magát Szent István koronájával megkoronáztatnia.

A szászok zavargásai.

László vajda meghódolása után sem lett Erdélyben csendesség. Benedek püspök és a szászok a tized miatt összetűztek. A püspök erélyesen követelte a tized fizetését. A szászok nemcsak megtagadták, hanem 1308-ban küldöttjeik útján a káptalan előtt írásban is tiltakoztak. A kanonokok el akarták fogatni a tiltakozó szász küldötteket, de azok megszöktek. Nemsokára nagy lovas és gyalogsereggel tértek vissza. Megrohanták a káptalant, elfoglalták a székesegyházat és a püspöki s káptalani épületeket feldúlták.

Róbert Károlynak később magának is meggyűlt a baja a szászokkal, akiknek különösen az fájt, hogy a szász ispánság László vajda halála után is Tamás vajda kezében egyesítve maradt. 1324-ben Szentpéteri Henning vezérlete alatt fegyverre keltek. A vajda hadereje nem volt elégséges a szászok ellen s azért a király kúnokat küldött Erdélybe, kiknek segítségével a vajda a szászokat megverte. Maga Henning is életét veszítette a csatában.

Tamás vajda lecsendesíti Erdélyt.

Tamás vajdának, aki nemcsak a szász, hanem a székely ispánságot is egyesítette kezében, nehezen sikerült Erdélyben rendet csinálni, mert nemcsak a szászok nyugtalankodtak, hanem egyes főurak is, mint Vass Miklós csicsói várnagy, egy Mózes és egy Péter nevű főúr, kiket Tamás vajda fegyverrel kényszerített nyugalomra.

Róbert Károlyt ezek a különböző kisebb-nagyobb fegyveres ellenszegülések és felkelések a győzelem után sem indították bosszúra, vagy kegyetlen megtorlásra. A büntetésben nemcsak mérsékletet tanúsított, hanem utját is egyengette a végleges kiengesztelődésnek. Még a csa-

tatáren elesett lázadó Henning fiainak is visszaadta 200 gira lefizetése mellett atyjuknak birtokait.

1330-ban a későbbi történet szempontjából igen nevezetes esemény történt, nem ugyan Erdélyben, hanem Erdély közvetlen déli szomszédságában, Havaselföldön. A király hadat vezetett Bassarab havaselföldi vajda ellen azért, mert az ellene hűtlenül feltámadván, a Szőrényi bánságot, Havaselföldnek az Olton túl levő részét, a mai Olteniát, amely magyar terület volt, elfoglalta. Egy régi magyar krónika — a Bécsi Képes Krónika azt írja, — hogy a királyt e hadjáratra Tamás erdélyi vajda ösztönözte, aki Havaselföldet is szerette volna Erdélyhez csatolva, vajdai hatalma alá vonni. Ez állításnak semmi elfogadható történeti alapja sincs. A Bassarab vajda ellen vezetett háborúnak olyan külső politikai okai voltak, amelyek összefüggöttek a középkori magyar állam keleti, illetőleg balkáni politikájával.

A havas-
elföldi vaj-
daság meg-
alakulása.

A tatárjárás nemcsak Erdély néprajzi térképén idézett elő nagy változást, hanem a mai Havaselföld és a Balkán félsziget északkeleti részében is. A tatárok ez alkalommal végleg megbuktatták azt a kún birodalmat, amely a kúnoknak a bessenyőkön 1060 körül aratott győzelme után Moldova és Havaselföld területén alakult meg. A kúnok helyét a tatárjárás után ezen a földön a mai Bulgáriában felbomlásban levő bulgaro-vlach birodalom egyik mozgékonyabb eleme a vlach (a mai románok ősei) foglalta el, amely különben már a kún birodalom bukása előtt is megkezdte egyes törzsfőnökök (kenézek, vajdák) vezérlete alatt kisebb-nagyobb csoportokban való átkelését az Alduna jobbspártján elterülő termékeny síkságra.

Hogy a VI. század végén 581-ben a mai Havaselföldön szlávok laktak, arról Menander görög írótól értesülünk, ki elbeszéli, hogy Baján az avarok kagánja az itt lakó szlávokat haddal támadta meg. A bulgárok a VII. században tűntek fel a Balkán félszigeten. Asparuchnak, a bulgár birodalom megalapítójának hatalma a Duna mindkét partjára kiterjedt, amit bizonyít az is, hogy a görög írók világosan megkülönböztetik a dunáninnen és a dunántúli bulgár birodalmat. A mai Havaselföld területén a szláv helynevek éppen olyan többségben vannak, mint Erdélyben.

A tatárjárás után a bulgaro-vlach birodalom északkeleti részébe a tatárok fészkeltek be magokat. Délnyugati részét, a mai Macedóniát pedig a szerbek foglalták el. E két idegen hódítás arra kényszerítette a vlachokat

és bulgárokat, hogy arra a területre vonuljanak vissza, amelyen még a bulgaro-vlach birodalom fennállott. Az így mozgásba jött tömeg, különösen annak mozgékonyabb része, a félnomád életet élő vlachság, egyre sűrűbb csoportokban jött át a Dunán. Ezek az így bevándorló vlachok egyes törzsfőnökeik (kenézek és vajdák) alatt kisebb-nagyobb államféle szervezeteket alakítottak a felbomlott kún állam területén.

A kún birodalom szétrombolása után való időből a mai Havaselföld ethnografiai képéről az az oklevél világosít fel, amellyel IV. Béla a Johaniták nagymesterének adja a mai Olteniát (Szörénységet). Ez oklevélből megtudjuk, hogy a mai Olteniában Ioan és Farkas kenézek meg Lithen vajda alatt románok laktak, az Olttól keletre pedig Szenezlausz vajda alatt szintén. Ezt az egész földet IV. Béla a Johanitáknak adta, kivéve Lithen kenézségét. IV. Béla, mint a kúnok királya és ura rendelkezett az utánok pusztán maradt területekkel.

Kún Lászlónak egy 1282-ben kelt okleveléből tudjuk, hogy a király egyik embere, Sóvári Sós György az engedetlen Lithen vajdát 1275-ben megölte, testvérét Barbátot elfogta és a királyhoz vitte. A király azonban Barbátot, miután hűséget fogadott és tetemes váltságdíjat fizetett, szabadon bocsátotta.

Lithen vajda e lázadásától egészen 1324-ig nem tudunk semmit Havaselföld történelméről. Kantakuzeno bizánczi író arról értesít, hogy 1324 táján Bassarab Havaselföld vajdája Mihály vidini bolgár császárnak fegyveres segítséget adott a görög császár ellen. Ugyanebben az évben a pápa is írt egy levelet a katholicizmus felé hajló Bassarabnak, Havaselföld vajdájának, a szeretett fiúnak és nemes férfiúnak.

Róbert Károlynak egy 1332-ben kelt oklevele Bassarab vajdát Tokomeri fiának nevezi. Ez a Tokomeri senki más, mint Tugomir Bassarab, a Bassarab vajda apja. Valószínű, hogy Lithen vajda leveretése után ez a Bassarab Tugomir kezdette meg először saját hatalma alatt egyesíteni a kisebb-nagyobb kenézségeket és aztán magát függetleníteni a magyar király fennhatóságától. Fölhasználta a magyar államnak azt a gyengeségét, amely a különböző párt- és trónvillongások következtében IV. Béla halálától egészen addig az időpontig tartott, míg Róbert Károly a trónon megszilárdult.

Róbert Károly a Bassarab ellen viselt háborút elveszítette és ez alkalmul szolgált Bassarabnak, hogy meg-

alapithassa az első román államot. Így lettek az eddig félnomád vlach pásztorok nemzetté és országuk, amely a kún állam bukása után több kisebb-nagyobb kenézségből mozaikszerűen volt összerakva, félig független állammá.

A Bassarab vajda ellen viselt szerencsétlen háboru után 12 év telt el Róbert Károly haláláig. Ez évtized Erdélyben az aránylagos csendesség és a nyugalom korszaka volt. Tamás vajda a király óhajtásainak és utasításainak szellemében okosan kormányozta Erdélyt. Ez időszakban kezdett Erdélyben a városi élet nagyobb lendületet venni. Mikor Róbert Károly halála után I. vagy Nagy Lajos a trónra lépett, Erdély birodalmának egyik virágzó és legrendezettebb tartománya volt.

Róbert Károly uralkodásának utolsó éveit.

b).

Mikor Lajos király trónra lépett, Erdély kormányzása nagyon kellemetlen eseménnyel kezdődött. A szászok terhesnek találták Róbert Károlynak azt az intézkedését, a mellyel a kamarai nyereségből származó jövedelmet egyes (portalis) adóvá változtatta át. Ebben régi kiváltságaik megsértését látták és fegyveresen állottak ellen. Lajos király személyesen vezetett hadat a szászok ellen. „a kik a győztes király által megzaboláztattak és engedelmességre kényszerítették“ Lajos király e győzelme arra bírta Bassarab vajdát is, hogy gazdag ajándékokkal személyesen jöjjön Erdélybe és hódoljon meg Lajos királynak.

A szászok lázadása.

A mit Róbert Károly megkezdett Erdélyben, azt utóda Nagy Lajos még nagyobb mértékben és sikeresebben folytatta. Egyetlen magyar király sem látogatta meg annyiszor személyesen Erdélyt, mint ő. Legkiválóbb hadvezéreire és államférfiakra bízta az erdélyi vajdaságot, akiknek kezében legtöbbször a szász és székely ispáni hatalmat is egyesítette.

Nagy Lajos erdélyi politikája.

Nagy Lajos uralkodása a középponti államhatalom erőteljesebb érvényesítésén kívül különösebben a városi élet fejlesztése érdekében tett nagyjelentőségű intézkedések következtében hatott Erdélyre üdvösen. Erdély szász városai: Brassó, Szeben, Besztercze, sőt az akkor már magyarosodni kezdő Kolozsvár is ez intézkedések következtében lettek jelentékeny iparos és kereskedő városokká, a Magyarországon keresztül Lengyel- és Németország felé irányuló keleti (levantei) kereskedelem átmeneti és közvetítő állomásaivá. Ez időben alakulnak meg a kisebb székely és magyar városok is, mint Marosvásárhely, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Dés, Torda.

Nagy
Lajos re-
formjai.

A két Anjou király alatt Erdélynek köz- és magánjogi élete ugyanazon nevezetes átalakuláson ment keresztül, mint az anyaországé. A székelyek és szászok külön alkotmányos szervezete sértetlenül megmaradt, de a magyar területen nagy változás történt.

Az Árpádházbeli királyok idejében a nagy földterületekkel rendelkező királyi vármegye volt a honvédelem szilárd alapja. E földbirtokok azonban II. Endre király uralkodásának kezdete óta a tiltó rendelkezések ellenére is egyes előkelő családok magánbirtokaivá lettek, amelyek következtében a királyi vármegyei rendszeren felépült honvédelem alapjai rendkívül meggyengültek. Az Anjou királyok a régi honvédelmi rendszer helyébe a nyugati feudális államokban ismeretes banderialis rendszert tettek, amelynek következtében a birtokos nemesi családok, a közjogi méltóságok stb. tartoztak birtokaik arányában bizonyos számú katona kiállításáról és hadjárat esetén eltartásáról is gondoskodni.

E banderialis rendszer súlyos és költséges terhet rótt a nemesség vállaira s ezért kárpótlásul az eddig szabadköltségkötés birtokában levő parasztság felett nagyobb hatalmat kapott. A királyi vármegyék helyét a nemesi vármegyék foglalták el. A várföldek a nemesek birtokába kerülvén, a várjobbágyok és várnépek nagyobbik része, amely nem emelkedhetett a nemesi rend sorába, jobbágygá lesz és földesúri hatalom alá kerül, mert Nagy Lajos a jobbágyokat, akik fölött eddig a királyi ispánok és tisztviselők biráskodtak, 1365-ben földesúri biráskodás alá veti. E királyi intézkedés következtében a nemesi rend megerősödik, a parasztok pedig szabad parasztokból földhöz kötött jobbágyok lesznek, amely állapot később nagy elégedetlenségnek lesz okozója a legszámosabb társadalmi réteg körében.

Ez intézkedések következtében Erdély igen tetemes haderővel tudta segíteni Nagy Lajost nápolyi hadjáratában. E hadjárat egyik főhőse és Nápoly első magyar kormányzója is Erdély vajdája, Laczkfi István volt. Egy másik Laczkfi, az előbbinek testvére, Endre, a székelyek ispánja váltotta fel Nagy Lajos hazatérével Nápoly kormányzóságában Laczkfi Istvánt.

Laczkfi
vajda hábo-
ruai a tatárok
ellen.

A míg Nagy Lajos Itáliában hadakozott, addig az Erdélyt kelet felől fenyegető veszedelem megnövekedett és állandósulni látszott. A kipszaki tatárok beütései Moldova felől egyre gyakoriabbak lettek. E tatár beütések leginkább a székelységet és a Barcaságot pusztították.

1352-ben Laczkfi Endre vajda és a székelyek ispánja a király parancsára főleg székely hadakkal támadólag lép fel a tatárok ellen. Betör Moldovába. A tatárokat megveri és az ütközetben a tatárok vezére, Athlamos is életét veszíti. Több ezer tatár esik ez alkalommal fogságba, kiket Laczkfi Endre Magyarországra hoz, hol azok felveszik a keresztény hitet és letelepednek.

E csatavesztés következtében Moldova megszabadul a tatároktól és félig-meddig uratlan tartománnyá válván, alkalmassá lesz arra, hogy benne a második román állam is megalakuljon.

Nagy Lajos királynak egy 1343-ban kelt oklevele azt mondja, hogy Máramarosból Bogdán vajda, a mult télen egyik rokonával, Kelecsei Dénes fiával, Jánossal erőszakoskodott és félvén a büntetéstől, hűtlenül kiszökött Moldovába. Nagy Lajos királynak egy másik, 1349-ből származó oklevele azt is elbeszéli, hogy Gyula, Drágos fia elpanaszolta, hogy rokona István a hűtlen Bogdánhoz csatlakozott, őt és fiát pedig elűzte birtokairól. Kéri a királyt, hogy helyeztesse vissza birtokaiba.

A moldovai
vajdaság
megalakulása.

Bogdán vajda István és más szökevények társaságában a tatároktól megszabadult, román és egyéb elemeket maga köré gyűjtve, megtette magát azoknak vajdájává. Vajdasága nem terjedt ki az egész Moldovára, hanem annak csak a Máramarossal határos északnyugati részére. Az egész Moldovát egy vajdaságban csak később egyesíti a litván eredetű Koriatovics Juga. A román történetírók azt mondják, hogy Koriatovicsot a moldvaiak önkényt választották fejedelmökké. A valóság azonban azt mutatja, hogy miután Moldovában nagyszámú kisorosz sereg élén jelent meg, inkább hódító. Koriatovics nem sokáig uralkodott, mert megmérgezték. Helyébe a havasalföldi Bassarabakkal rokon Musát család kerül Moldova vajdai székébe.

A moldovai vajdaság megalapításának előidézője tehát a máramarosi vajdák családi perpatvara volt.

De honnan kerülnek ezek a vajdák ősei népökkel együtt Máramarosba? A régi orosz krónikák elbeszélik, hogy Kun László király 1284—1285-ben, félvén a tatárok betörésétől, segítséget kért Rómában és Konstantinápolyban is. Ez utóbbi helyről nagyszámú segítséget küldöttek a mai Szerbiában levő Ibar vidékéről. Ezek az Ibar vidékéről való románok, egyesülve a magyarokkal, a felső Tisza völgyében megverték a tatárokat. Miután nem akartak hazájukba többé visszamenni, a király őket Máramarosban letelepítette.

A törökök
megjelennek
a Balkánon.

Nagy Lajos király uralkodásának körülbelül a közepén a Balkánon egy új és minden eddiginél erősebb hódító hatalom lép fel, a török, amely a következő századokban nemcsak a Balkánra, hanem Magyarországra, sőt az egész Közép-Európára is végzetes hatást gyakorol. E veszedelemmel szemben Erdély volt Nagy Lajos király birodalmának keleti védőbástyája és ez magyarázza meg, hogy miért volt elsősorban Erdély gondoskodásának tárgya.

1366-ban Erdélybe jött s áprilistól egészen augusztusig időzött itt. Bejárta a magyar és székely vidékeknek minden nevezetesebb helyét. Beszterczét két ízben látogatta meg s felruházta e várost is a Szebennek adott kiváltságokkal. A hét szász széknek — a szebeni ispánságnak is — megerősítette kiváltságlevelét. Legnevezetesebbek azonban a Tordán július hóban tartott országgyűlés végzései.

Az erdélyi
románság
helyzete
Nagy Lajos
uralkodása
idején.

A királyi oklevél, amely e végzéseket összegezte, elmondja, hogy „Erdélyben a közbiztonság állandóan veszélyeztetve van és a közrendet különösen a románok, kiknek állapota rendezetlen, állandóan háborgatják. Teljes jogot enged a gonosztevők kiirtására“.

A tatárjárás után eltelt száz évben (1242–1342) a románság Erdélybe való beköltözésének három földrajzi iránya mutatható ki. Egyik Fogaras vidékén, hol már a XIII. század elején megjelennek, a másik a mai Hunyad és Krassószörény, a harmadik a mai Máramaros és Besztercze vidékén. Eleinte csak a királyi jószágokon települnek le, később a király megengedi az erdélyi püspöknek és a káptalannak is, hogy jószágaikra románokat telepíthessenek. Nagy Lajos idejében már a városok, sőt a magános földesurak is telepíthetnek bevándorló románokat.

A balkáni románság első társadalmi alakulata az egy nemzetség települöhelye, szállása a katun volt. A katun előjárója a nemzetség feje, a *kenéz* volt. Hogy kik és mik voltak a kenézek, világosan megmondja Nagy Lajos egy 1350-ben kelt oklevelének következő helye: „remélvén, hogy az ő szorgos gondoskodásuk által vlach falvaink sok lakost nyernek, adjuk a kenézséget“ és egy 1352-ben kelt másik oklevél, melyben Szeri Pósa krassó-megyei főispán ezeket íratja: „Mutnok pataka lakatlan földét kérték tőlem olyan szabadsággal, mint aminővel a sebesi kerületben lakó kenézek birják az ő falvaikat, hogy azt benépesítsék.“

A kenéz tehát nemcsak nemzetségsfő, hanem telepítési vállalkozó is, ki azért kap a királytól valamely lakatlan földet, hogy azt betelepítse és aztán a telepések felett maga és utódai nem főbenjáró ügyekben bíraskodjanak. Ez a kenézi vagy vlach jog (ius valachicum) eredete. Ezek a kenézségek az adományozott föld terjedelméhez mérten kisebbek, nagyobbak. Volt olyan kenézség, amelyhez 300 család tartozott, de olyan is, amelyben alig volt négy-öt család. Ennek következtében tekintélyben és rangban az egyes kenézek között is nagy különbség volt.

Ahol az apróbb és nagyobb kenézségek nagy számban voltak, mint Máramarosban és Hunyad megyében, ott a kenézek magoknak vajdát választottak, vagy a várispán nevezett ki vajdát s akkor nem a kenézek, hanem a vajdák állottak összeköttetésben a király tisztviselőivel. A vajda szedte össze a kenézektől a királynak járó jövedelmet s ő ügyelt fel arra, hogy az alája tartozó kenézségek mindenike pontosan teljesítse tartozásait. Míg a kenézség apáról fiúra szálló vagyoni tulajdon volt, addig a vajdaság személyes tisztség, mely nem volt örökölhető. A vajdák között is az igazgatásuk alá tartozó kenézségek nagysága, száma és gazdagsága szerint éppen olyan rang- és tekintélybeli különbség volt, mint a kenézek között.

A XIV. és XV. századból származó oklevelek arról tanuskodnak, hogy a kenézek között nagyon sok erőszakoskodó ember volt. Számtalanszor megtörténik, hogy egymás házára törnek, azt felgyújtják és az értékesebb tárgyakat elrabolják. Emberölés, gyújtogatás, idegen jószágon való prevarikálás napirenden van közöttük. Az erdélyi püspök több ízben panaszolta, hogy a püspöki és káptalani jószágokban lakó kenézek szántóföldeket, kaszálókat adogatnak el, mintha az övék volna; alattvalóikat új terhekkel nyomorgatják, sőt a földesúri hatóság alól még fenyegetésekkel is ki akarják vonni magokat.

A félnomád pásztorkodó román telepések és az állandó lakású és földművelő erdélyi magyarok s szászok között ugyanaz volt a viszony, mint az alföldi földművelő magyarság és a nyájaival szerte kóborló kúnység között. Világosan mutatja ezt az a szerződés, amelyet Coblin püspök közbenjárására a szebenvidéki szászok és a románok kötöttek egymással.

E szerződés értelmében a Szeben környékén élő románok és kenézek, Vladimir, a szászok részéről történtek miatt nem kívánnak semmi kártérítést; a szászok is megbocsátanak minden gyilkosságot, gyújtogatást, lopást és

pusztítást, mit a románok elkövettek. Ezentul nem szabad a románoknak engedelem nélkül a szász földön legeltetni s a gonosztevőket elrejtteni, mert az orgazdát éppen úgy elégetik, mint a gonosztevőt. A gyilkos, a gyújtogató tűzben hal meg, ha két tanu bizonyít ellene, sőt a gyújtogatóssal fenyegető is, ha heten tanuskodnak ellene. A románok arra kötelezik magokat, hogy éjjel nem járnak és az ijazásban nem gyakorolják magokat.

Ezek a tények magyarázzák meg Nagy Lajos királynak 1366-ban hozott és fentebb már idézett királyi oklevelében foglalt szigorú intézkedéseit, hogy az elszaporodott gonosztevőket ki kell irtani.

A magyar királyok, mint a katolikus vallás terjesztői a Balkánon.

IV. Béla király óta a magyar királyok balkáni politikájának katolikus egyházi irányzata is egyre nyilvánvalóbbá lett. Ez irányzat tetőpontját az Anjou királyok alatt érte el. A katolikus hit terjesztése a pogány besenyők és kúnok között természetes és magától értetődő járuléka volt e politikának, mert hogy e harcias népek békés szomszédai, vagy épen alattvalói legyenek a magyar királyságnak, első feltétele volt, hogy keresztényekké, illetőleg katolikusokká legyenek.

Magyarország balkáni szomszédai: a szerbek, bolgárok és az épen most állammá szerveződött románok keresztények voltak ugyan, de nem katolikusok. Mikor a magyar állam ezeket is hatalmi érdekkörébe igyekezett vonni előbb Bizánccal, később pedig a török birodalommal szemben, akkor igyekezett őket a katolikus egyház kebelébe is bevinni. A magyar királyok balkáni politikáját csak ily feltétel alatt volt hajlandó a Szentszék támogatni. A magyar királyok pedig nemcsak hű fiai voltak a Szentszéknek, hanem apostoli királyoknak is érezték magokat. Ez ok miatt e nemzetek számára, különösen az Anjou királyok alatt, a magyar királyok főhatóságának elismerése annyit jelentett, mint katolikussá lenni, vagy legalább készségesen és ellenvetés nélkül tűrni a katolikus egyháznak a világi hatalomtól erélyesen támogatott térítő munkásságát.

Nagy Lajos háboruja Vajdákó havas-elföldi vajdával.

Bassarab Sándor, aki Lajos királynak első erdélyi látogatása alatt meghódolt, 1360-ban meghalt. Utóda Vajdákó vajda lett. Ő is elismerte Nagy Lajost urának, de a hűséget nem tartotta meg. Nemcsak büntetlenül hagyta a Havaselföldre térítés végett küldött minoriták megölését, hanem be is tört Erdélybe, hol a Barczaságot és Szeben vidékét feldúlta, a talmácsi kolostort pedig elhamvasztotta.

Nagy Lajos ezért 1367-ben hadat küldött ellene.

Egyik, többnyire székelyekből álló magyar sereg a Barcaságból nyomult Laczkfi Miklós vajda és székely ispán vezérlete alatt Havaselföldre. Itt a Jalomicza folyó mellett a vajda vezérét, Dragomirt megverte és több megerősített helyet elfoglalt. Később a győzelmében elbizakodott magyar hadsereg elővigyázatlanul nyomulván előre, olyan teljes vereséget szenvedett, mint a minőt 1330-ban Róbert Károly vezérlete alatt.

A másik magyar hadsereg Garai Miklós macsói bán vezetése alatt szerencsében harcolt. Sikerült magát a főhadsereget vezető Vlajkó vajdát megvernie. Vlajkó ekkor hajlandónak mutatkozott a békekötésre. A béke hosszas alkudozás után Lépes Demeter mester közvetítésével létre is jött. A király meghagyta a Szörénységet a vajda birtokában. De hogy magyar jogcíme meglegyen hozzá, szörényi bánná tette. 1369-ben egy lépéssel tovább ment a király és neki adományozta hűbér gyanánt a fogarasi uradalmat azon feltétel alatt, hogy azt újra telepítse. A vajda viszont úranak és királynak ismerte el Nagy Lajost. Ez idő óta viselték a havaselföldi vajdák latin okleveleikben a következő címet „*Dei et regis Hungariae gratia Vojvoda Transalpinus, banus de Zeurinio et Dux novae plantationis et terrae Fogaras*” (Az Isten és Magyarország királynak kegyelméből Havaselföld vajdája, Szörényi bán, az új telepítés és Fogaras hercege).

E békének egyik feltétele volt, hogy Vlajkó országában a katolikus vallás terjesztésében közreműködjék. Erre való hajlandóságának jeléül rendeletet adott ki, amelyben meghagyta, hogy azt a püspököt, akit az erdélyi püspök, Demeter küld, minthogy országa atyjának, Sándor vajdának ideje óta ez egyházmegyéhez tartozik, alattvalói szívesen fogadják és mindenben támogassák.

Nagy Lajosnak térítői buzgalma Moldovára is kiterjedt, ahol ez időben szintén egy Vlajkó vagy Laczkó nevű vajda uralkodott, a ki hajlandóságot mutatott a katolikus egyház iránt. 1370-ben Szereth városában katolikus püspökséget is állítottak.

Nagy Lajos ily módon akarta a mindinkább fenyegető török veszedelem ellen való védekezés előmozdítása céljából a két román vajdát birodalmának érdekkörébe szorosabban bevonni. Hasonlóképpen erős térítő buzgalmat fejtett ki az erdélyi románság körében is. Erre Rómából nyert ösztönzést, mert hiszen VI. Kelemen pápa még 1345-ben felszólította az erdélyi ferenczrendi szerzeteseket a románok megtérítésére. Spoletoi Antal olasz ferenczrendi

szereztes sokat is megtérített azok közül, akik „az ország szélei felé a tatárok szomszédságában laknak” . IX. Ger-gely pápa 1370-ben az esztergomi és kalocsai érsekek véleményét óhajtotta megtudni arra vonatkozóan: nem volna-e czélszerű egy külön román püspökség fellítése? Nagy Lajos király, hogy hatalmi eszközökkel is elősegítse a térítő munkásságot, elrendelte, hogy egyetlen kenéz se kaphasson királyi adományos jószágot, ha nem katolikus.

E térítői munkásságnak azonban számbavehető sikere sem most nem volt, sem később nem lett. A vajdák csak külső kényszer nyomása alatt tanusítottak színleges hajlandóságot a katolikus vallás iránt. Mihelyt a kényszerítő nyomás megszűnt, azonnal vége lett a hajlandóságnak. A nép, már a tizedfizetés kötelezettsége miatt sem visel-tett hajlandósággal a katolikus egyház kebelébe való térés iránt. A katolikus papság szigorúan megkövetelte a tizedet, a görög keleti egyház pedig nem ismerte a tizedfizetés kötelezettségét.

Erdély gazdasági és művelődés-beli fejlődése Nagy Lajos uralkodása idején.

Az erdélyi városi élet és ipar szempontjából igen nevezetes volt Nagy Lajosnak az az intézkedése, amellyel 1376-ban megbizta Goblin püspököt és Scharfeneck talmácsi várnagyot, hogy a szászokat gyűjtsék össze és velök az ipar szervezésére vonatkozóan tanácskozzanak. E tanácskozásnak volt eredménye az a céhrendszer, amely valóságos felvirágoztatója lett az erdélyi szász iparnak.

Erdélyt utólszor 1377-ben látogatta meg. Nevezetes volt brassói időzése. Ekkor bírta rá a szászokat, hogy Töröcsvárát újra építsék és annak védelméről állandóan gondoskodjanak. Viszonzásul a barczasági falvakat kivette a székely ispán hatósága alól és Brassóhoz csatolta. Ekkor adományozta Kolozsvárnak Feleket, a maga román telepeseivel.

A mint az eddig előadottakból látható, Erdély Nagy Lajos hosszú uralkodása alatt mindig elsőrangú tárgya volt kormányzati gondoskodásának. Messzelátó tekintete nemcsak azt ismerte fel, hogy Erdély keleti védőbástyája a magyar birodalomnak, hanem azt is, hogy igazi támasztópontja a Balkán felé irányult magyar nagyhatalmi politikának is.

Erdély története a Luxemburg-ház uralkodása alatt.

Nagy Lajos halála után idősebbik leánya, Mária örökölte a magyar királyi trónt. Mária még csak tizenegyéves volt. Helyette anyja, Erzsébet özvegy királyné kormányzott. A főurak egy része elégedetlen volt Erzsébet kormányzatával s ezért elhatározták, hogy Nagy Lajos király egyik rokonát, durazói Károly nápolyi királyt emelik a trónra. Ennek következtében hosszú ideigtartó trónvillongás állott be, amely durazói vagy kis Károly, továbbá Erzsébet özvegy királyné megöletésével és Mária királynő bebörtönöztetésével végződött.

Zsigmond trónra lépése.

Máriát még atyja eljegyezte volt IV. Károly német császár és cseh király fiával, Zsigmond luxemburgi herceggel. Zsigmond Csehországban értesült jegyesének, Máriának bebörtönöztetéséről és onnan egy kisebb hadsereg kíséretében azonnal Magyarországra sietett. A Máriához hű maradt rendek 1387 elején Mária mellé Magyarország királyává választották. Megkoronáztatása után azonnal Mária kiszabadítására indult, akit azonban a velenceiek már előbb kiszabadítottak Novi várából.

Ezek a zavarok Erdélyben is éreztették káros hatásukat. Alkalmul szolgált arra, hogy Péter moldovai és Mircse havasalföldi vajdák, elszakadva a magyar királytól, a lengyel királynak meghódoljanak (1380). Zsigmond egyik első feladatának tartotta a vajdákat visszatéríteni a tartozó hűségre. Mircse havasalföldi vajda meg is hódolt, de Péter vajda utóda, István makacsul ellene szegült a felszólításnak. Erre Zsigmond Kanizsai Istvánt a székegyek ispánját erdélyi, de főleg székegy hadakkal Moldovába küldötte és csakhamar maga is utána ment egy nagyobb haderővel. Zsigmond hadai István vajdának seregeit megverték, sőt székvárosát, Szucsavát is elfoglalták. A vajda békét kért és Zsigmondot elismerte urának és királyának.

Zsigmond háborúi a román vajdakkal.

Zsigmond uralkodása igazán válságos korszaka volt Erdély történetének. A hódító török hatalom az ő uralkodásának első évtizedében lett urrá a Balkán félszigeten

és vonta hatalma körébe a román vajdaságokat is, amelyek igazán két, sőt három malomkő közé jutnak, mert nekik nemcsak a török és a magyar, hanem — különösen Moldova — a lengyel birodalommal szemben is, hogy önállóságukat némileg megőrizhessék, valóságos egyensúlyozó politikát kellett folytatniok.

A vajdák vallásos okok miatt is hajlandóbbak voltak a törökkel jobb viszonyban lenni, mint a királlyal. A török csak politikai meghódolást, adót, harácsot és háború esetén segítő csapatokat követelt, de a románok vallását nem bántotta. Nem akarta őket mohamedánokká tenni. A magyar segítségnek és pártfogásnak feltétele pedig mindig a katolikus egyház kebelébe való térés volt. Zsigmond éppen úgy apostoli király volt, mint Nagy Lajos, sőt benn az országban még nagyobb buzgóságot fejtett ki. 1428-ban nemcsak megújította Nagy Lajosnak azt a rendeletét, hogy kenéz csak úgy kaphat királyi adományos jószágot, ha katolikus, hanem szigorubbá is tette. Elrendelte, hogy azok a nemesek és kenézek, akik schizmatikus (görög keleti) papokat tartanak, elveszítsék birtokaikat. Meghagyta még azt is, hogy a karánsebesi, hátszegi, orsovai kerületekben schizmatikus és katolikus egymással házasságra ne kelhessen, hogy nemes, kenéz, sőt a paraszt is gyermekét csak katolikus pappal kereszteltetheti meg.

A román vajdák a törökkel szövethetnek.

A román vajdák, hogy megnyerjék a török hatalom jóindulatát, figyelmét Erdélyre irányítják. Az első nagyobb török hadsereg 1420-ban Dán havasalföldi vajda ösztönzésére tört a délkeleti kárpátok szorosán Erdélybe. A székelyek és szászok ellenök állottak, de a tulnyomó erejű török had győzelmet aratott rajtuk, Brassót elpusztította, a szászok által lakott Barczaságot és a székely Háromszéket feldúlta.

Zsigmond ez időben, mint német császár Németországban husszita ügyekkel foglalkozva, az erdélyi ügyekkel nem sokat törődött. Az erdélyiek nem remélhetvén segítséget a királytól, védelmükről magok igyekeztek gondoskodni. Tordán országgyűlést tartottak és általános felkelést rendeltek el Dán havasalföldi vajda ellen. A vajda tudomást szerzett e készülődésről és Zsigmondnak letette a hűségesküt. Zsigmond megbocsátott neki és így az erdélyiek megtorló hadjárata elmaradt.

A török Dán vajdát ezért megfosztotta vajdai székétől és helyébe Radult tette. Zsigmond ezt nem tűrhetség, személyesen vezetett hadat a vajda ellen. 1424—1427-ig folyt a havasalföldi háború. Zsigmond győzött, de a győ-

zelem nem akadályozhatta meg a törököt abban, hogy a havasalföldi hadaktól támogatva, több ízben be ne törjön Erdélybe és annak délkeleti részét el ne pusztítsa.

Zsigmondnak azonban a husszitizmussal nemcsak Németszámban és Csehországban gyűl meg a baja, hanem Magyarországon is, mert e tan a Felvidéken, Délmagyarországon és Erdélyben számos hívőre talált. A Szerémségből kiüldözött hussziták Erdélyen keresztül menekültek a moldovai magyarság közé. A Kamenicából kiűzött Tamás és Bálint, husszita hitre tért két szerzetes, Moldovának Tatros nevű magyar lakosságú városában fordították magyarra a bibliát.

A husszita mozgalmakkal kapcsolatos egyházi zavarok.

A husszitizmus terjedését előmozdították Erdélyben azok a gyakran öldökléssé fajuló viszálykodások is, amelyeket az erdélyi püspök és a káptalan folytattak eleinte a szászokkal, később pedig a magyar nemesekkel is az egyházi tizedfizetés miatt. Ez állandó viszálykodások következtében Erdélyben a vallásos élet lehanyatlott, az egyházi tekintély és fegyelem szerteszúllott. Egész községek tagadták meg a tizedfizetést. A falusi papok odahagyták plébániájukat úgyannyira, hogy a székelység között alig lehetett egyházi férfiút találni. Súlyosabbá tette a helyzetet az is, hogy a püspök és a káptalan a tizedfizetés megtagadását tekintet nélkül a tized terhes voltára és a nép szegénységére, kizárólagosan a husszita eretnenség hatásának tulajdonították és a nemfizetőket egyházi átokkal sújtották. A nép, ha akart volna, sem tudta volna vallásos kötelességeit teljesíteni, mert a templomokat bezárták, a szentségek kiszolgáltatását eltiltották s ennek következtében az újszülöttek kereszteleetlenül maradtak, a halottakat pedig egyházi szertartás nélkül temették el.

Lépes György erdélyi püspök „e dögletes eretnenség kiirtására” 1436 elején Erdélybe hívta Marchia Jakab minoritát, kit Rómából mint főinquisitort küldöttek Magyarországra a husszitizmus elfojtására. Ő, mint egy, a pápához küldött egykorú jelentés mondja „saját élete koczkáztatásával, de Sabaoth isten segélyével küzdött, mint egy diadalmas harcos az anyaszentegyházért.” A püspöki és káptalani katonaság segítségével verte le az ellenszegülőket, szigorú vizsgálatokat tartva és kemény büntetéseket osztogatva, állította helyre az igaz hitet.

Lépes György püspöknek a tizedfizetésre vonatkozóan volt egy olyan intézkedése is, amely párosulva más hasonló természetű tényezőkkel, egyik okozója lett Erdély egész alkotmányos élete és közjogi szervezete átálatku-

Az 1436-ki parasztlázadás.

lásának. Az egyházi tized fizetését három éven át egyáltalán nem sürgette. Ezt azért tette, mert tudta, hogy rövid idő múlva a kincstár jobb és értékeesebb pénzt fog veretni. Mikor ez az értékeesebb pénz forgalomba került, elrendelte, hogy a három év óta hátralékos tizedet is ez értékeesebb pénzben kell megfizetni és nem a régiben, amelynek értéke csak egy negyede volt az új pénznek.

Nagy Lajos királynak 1365-ben kiadott rendelete, mely a parasztságot a kir. ispánok hatósága alól kivette és a földes urak bíraskodása alá helyezte, e zavaros viszonyok között súlyosan kezdette érezetni hatását. A parasztságot különösen az bántotta, hogy a földes urak megfosztották őket a szabad költözködés jogától. A parasztságot elégedetlensége a Szamos mentén és Erdély középső részeiben nyílt lázadásban tört ki. A vajda hadai ellenük mentek, de a harcz eredménye, bár nem volt döntő jellegű, még is kedvezőbb volt a parasztságra, mint a vajda hadaira. A két fél között alkudozásra került, amely azzal végződött, hogy a kolozsmonostori apátság előtt békét kötöttek, amelyben nemcsak a parasztság költözködési szabadsága biztosított, hanem a földesúrhoz való egész gazdasági és jogi viszonya is szabályoztatott.

E szerződésnek legnevezetesebb és egyszersmint a legveszedelmesebb pontja is az volt, amelyben kikötötték a parasztságot, hogy joguk legyen évente egyszer összegyűlni a mai Szolnokdoboka megyében levő Bábolna község mellett emelkedő hegyen és vizsgálatot tartani, hogy az urak megtartják-e becsületesen a most kötött szerződéseket, vagy sem? Aki nem tartja meg, tekintesék olyan hűségőnek, aki nem számíthat a többi nemzetek védelmére.

A három erdélyi nemzet uniója,

E szerződést egyik fél sem tartotta meg s azért a parasztságot lázadása újból kitört és pedig nagyobb erővel. A nemesség ez alkalommal segítségül hívta a székelyeket és szászokat. A három nemzet küldöttei a mai Szolnokdobokamegye Kápolna nevű községében találkoztak és itt egymással szövetséget kötöttek. Ez volt a híres Unio trium nationum. A parasztság végleges leverése után a három nemzet 1438 február 2-án Tordán országgyűlést tartott, a melyen megerősítették a Kápolnán kötött egyezséget.

Ez egyezségben a szerződő felek egymást kölcsönös segélyadásra kötelezték úgy a belső (a dühösködő parasztságot), mint a külső (a török) ellenség ellen. A királynak, mint közös uroknak hűséget fogadtak, aki ellen nem fogják segíteni azt a szerződőtársukat, amelynek a király-

lyal lenne összeütközése, hanem térden állva kérnének számára irgalmat és kegyelmet. Ez az *Unio trium nationum*-nak nevezett szerződés alkotta alapját Erdély későbbi közjogának és alkotmányos fejlődésének, amely a három nemzet teljes politikai egyenjogúságán épült fel.

Abban a szerződésben, amelyet a diadalmas parasztok az erdélyi nemességgel a kolozsmonostori apátság előtt kötöttek, a következő kifejezés fordul elő egyik paraszt vezérre, Vajdaházi Pál mesterre vonatkozóan „vexilifer Universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum huius principatus Hungariae” (Magyarország e tartománya magyar és román lakosai egyetemének zászlótartója). E kifejezésből vexilifer Universitatis regnicolarum Hungarorum et Valachorum, a román történelírók azt a következtetést vonták le, hogy az *Unio trium nationum* előtt a románok teljesen egyenjogú politikai nemzet voltak a többi három nemzettel és hogy ez az unió egyenesen csakis a román nemzet elnyomására köttetett.

A román-
ság szerepe
e parasztlázadásban.

Az Universitas szóból erre egyáltalán nem lehet következtetni, mert hiszen ez nemcsak a románokra, hanem a magyar parasztokra is vonatkozik, már pedig a magyar parasztok nem bírtak politikai jogokkal, — mint szokás volt mondani „kívül állottak az alkotmány sánczain.” Az Universitas szó ez oklevélben nem jelent sem többet, sem kevesebbet, mint a szerződő parasztság egészét, minden különösebb jogi vonatkozás nélkül.

Miután a parasztok a tizedfizetés, a szabad költözés korlátozása és a jobbágyi szolgálmányok súlyos volta miatt lázadtak fel, világos, hogy abban szerepe a román-ság csak igen csekély részének volt. A románok ez időben nem lévén katolikusok, tizedet nem fizettek. Aránylag igen kevesen voltak a püspöki, káptalani jószágokon letelepítve, még kevesebben a magános földesurakén s ott sem kilenczedet fizettek, hanem ötvenedet. Túlnyomóan nagyobb részök kenézeik és vajdáik főnöksége alatt egészen más és könnyebb viszonyok között, kevesebb terhet viselve élt, mint a magyar parasztok. Okuk tehát nem volt, hogy általánosan, mint nemzet felkeljenek. Ebben a lázadásban azok a román parasztok vettek részt, akik a püspöki és a káptalani jószágokon voltak letelepítve.

Az 1436-iki erdélyi parasztlázadás a magyar parasztok lázadása volt. Az ő vérök hullott e lázadás elfojtása alkalmával a nemesek, székelyek és szászok fegyvercsapásai alatt. A kápolnai szerződés is elsősorban ellenök irányult, mert ők voltak azok a dühösködő parasztok,

kik, ha fegyvert fogtak az ország belső ellenségeinek voltak minősíthetők.

Zsigmond Erdély védelmére vonatkozó intézkedései.

Abból, hogy e súlyos zavarok idején Erdély nemzetei magok vették ügyeik rendezését kezökbe, téves volna azt következtetni, hogy Zsigmond egyáltalán nem törődött Erdélylyel. Erdély védelme a török támadásokkal szemben hosszú uralkodása alatt több ízben volt gondoskodása tárgya.

1426-ban szándéka volt a Barczaságtól a Vaskapuig terjedő déli határvonal mentén fekvő egész területet a német lovagrendnek adni át. Ez év április 9-éről kelt levelében fel is szólította a rend nagymesterét, hogy egy néhány lovagot küldjön Erdélybe. Három évig folyt a levelezés Zsigmond és a rend nagymestere között, de a terv még sem valósult meg.

1435-ben nemcsak a banderialis rendszert fejlesztette tovább, hanem az ugynevezett telekkatonaságot is felállította, ami abból állott, hogy minden jobbmódú birtokos nemes tartozott 33 jobbágy után egy és minden 100 jobbágy után 3 katonát kiállítani. A telekkatonaság eltarására hadiadót is vetettek ki. Erdély hadereje ez időben a következő alkatrészekből állott: a vajdának, a püspöknek, a székely ispánnak egy-egy 500 emberből álló dandára volt. A kolozsmonostori apátság 50 embert állított ki, hasonlólag a káptalan és a prépostságok is. A városok is tartoztak egy bizonyos mennyiséget kiállítani. Brassó 150 fegyverest tartozott adni. Az erdélyi megyék 3000, a székelyek és sászok 2000—2000 emberrel tartoztak a király háborúiban résztvenni. A várak őrségét a király költségén tartották el, s azok a vajda parancsnoksága alá voltak rendelve. A határok őrzése a székelyek és sászok kötelezettsége volt.

Zsigmond uralkodásának gazdasági és művelődési eredményei.

Zsigmond király uralkodása az ismertett zavarok és nehézségek ellenére sem volt haszon nélkül való Erdélyre. Azok az intézkedések, amelyeket a városok, az ipar és kereskedés, egyszóval a polgári osztály emelése érdekében tett, igen jó hatással voltak különösen a városok fejlődésére, amelyek ez időben már nemcsak egyszerű lerakódó helyei és közvetítői voltak az Európa északkeleti országai felé irányuló levantei kereskedésnek, hanem olyan ipari és kereskedelmi középpontokká is lettek, amelyek a magok termékeivel is hozzájárultak a kelet felé irányuló kiviteli kereskedelem fellendüléséhez.

A városok anyagi emelkedésével párhuzamos volt Erdély közműveltségének emelkedése is. A kereskedés,

az ipar a városokban a jólét és a gazdagodás előidézője lett, amely a városi polgárságot építkezésekre ösztönözte. Zsigmond uralkodása alatt nyert befejezést a brassói fekete templomnak nevezett jelenlegi ág. evangélikus nagytemplom. Ugyanekkor kezdték a Zsigmond király által szabad királyi várossá tett Kolozsvár polgárai építeni a főtéren álló Szent Mihály templomot. Szeben, Brassó és a többi szász városok, kényszerítve a gyakoribbá lett török beutésektől is, ekkor kezdik védőfalukat kemény bástyákkal megerősíteni.

A földművelés is nagyobb fejlettséget ért el, mint az előbbi korszakban. A székelyek mint földművelők, már oly nagy hírnévnek örvendenek, hogy a moldovai vajdák és kolostorok kiváltság-levelekkel kezdik kitelepíteni, hogy az oda való népnek tanító mesterei legyenek a földművelésben. Ezek az ekkor kitelepített székelyek voltak részben ősei a mai moldovai csángóknak. De nemcsak jó földművelők már ez időben a székelyek, hanem a közéjük települt szászok segítségével — akiket azonban teljesen megmagyarosítanak — iparosokká és kereskedőkké is válnak. Marosvásárhely, Udvarhely, Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy aránylag népes iparos és kereskedő vásárhelyekké lesznek. A székely ipartermékek felkeresik Moldova vásárhelyeit, aminek bizonyítéka az is, hogy a moldovai román nyelvben a vásárt magyar eredetű szóval *bulcsú*-nak hívják máig is, mert a vásárok mindig a búcsu napokon tartatnak.

Erdély története a Hunyadiak korában.

a).

Albert király uralkodása.

Zsigmond király halála után 1438. január 1-én veje, Albert osztrák herceg lett Magyarország királya. Ő volt Magyarország trónján az első Habsburg király. A Zsigmond uralkodásának utolsó évében kitört parasztlázadás alig csillapult le, mikor II. Murád szultán Vlád havasalföldi vajda társaságában Erdélybe tört. Két hónapig tartott a kegyetlen dúlás, amelynek több száz város áldozatul esett s a kivonuló török hadsereg egykorú tudósítók szerint 70,000 foglyot hurczolt magával.

Erdély vajdája ez időben Losonczy Dezső volt, aki a veszedelemért első sorban azokat a főurakat tette felelőssé, akik, amikor ő a török beütésének hírére, a nemességet fegyverre hívta, nem jelentek meg táborában. Megbüntetésüket követelte és jószágait lefoglalta, ami súlyos viszálykodások forrása lett. A falusi szász parasztok nagy része a törökök elől az ország belsejébe menekült. A törökök kivonulása után vissza akartak térni lakóhelyeikre. Ebben őket a nemes urak, de főleg a püspök igyekeztek meggátolni, mert szerették volna jószágaikon jobbágyokul letelepíteni.

Ez erőszakoskodás bántotta a szászokat, akik között ez időben a vallásos kérdések is erős izgalmakat okoztak. A baseli zsinattal kapcsolatos egyházreformáló mozgalmak hullámverései Erdélybe is elértek. A Németországból hazatért szász kereskedők magokkal hozták azokat az iratokat, amelyek a zsinaton tárgyalt kérdésekkel foglalkoztak s azok a szász papság között elterjedtek, sőt Tamás nagyapoldi lelkész, savoyai Felix ellenpápa megbízó levelével ellátva, nyilvánosan kezdte hirdetni a baseli zsinat ellenzéki tagjaitól terjesztett tanításokat, aminek következtében többen elszakadni igyekeztek a katolikus egyháztól.

E zavarokat még növelte az a trónviszály, amely Albertnek 1439 október 28-án Bécsben bekövetkezett halála után Erzsébet özvegy királyné és Ulászló között

támadt a magyar trónért. E versenyben Ulászló lett a győztes, aki az erdélyi zavaros állapotoknak úgy vélt teljesen véget vetni, hogy Erdély vajdájává Hunyadi Jánost, egyik legbuzgóbb hívét nevezte ki. Ekkor lép tulajdonképpen Hunyadi János a magyar történet szinpadára és veszi kezébe Erdély sorsának intézését. E kinevezéssel kezdődik a középkori magyar történetnek az a fényes korszaka, amelyet a Hunyadiak korának nevezünk.

Hunyadi János hunyadmegyei román kenéz családból származott. Elődei közül névszerint csak nagyatyja, Serb kenéz ismeretes. Atyját Vojknak hívták, aki a király szolgálatában állott és érdemeinek jutalmazásául a királytól 1409-ben Vajdahunyadot kapta. Hunyadi János, apja példáját követve, szintén a király szolgálatába állott. Abban az időben, mikor apja Hunyadvárát kapta adományul, Ujlaki macsói bánnak volt kapitánya. A következő években Brankovics szerb fejedelem délmagyarországi jószágain katonáskodott. 1428-ban Zsigmond király udvari vitézvé lett és feleségül vette Horogszegi Szilágyi Erzsébetet, kinek apjával, Szilágyi Lászlóval együtt katonáskodott Délmagyarországon. 1433-ban Zsigmond királyt Olaszországba követte és mellette is maradt egészen Zsigmondnak 1437-ben bekövetkezett haláláig.

Hunyadi János mint Erdély vajdája és török ellen való harczai.

Hunyadinak vajdasága második évében (1441-ben) alkalmá nyílt fegyverét összemérni a törökkel. Murád szultán Mezid bégét küldötte Erdélybe, kinek hadaival Hunyadi Lépes György erdélyi püspök társaságában Szent Imrénél ütközött meg. A csata elveszett, Lépes püspök elesett, Hunyadi maga is alig menekülhetett Gyulafehérvárra. A diadalmas Mezid bég Szeben ostromára készült. Ezalatt Ujlaki Miklós, Hunyadi vajdatársa új sereggel érkezett a Gyulafehérvárra menekült Hunyadihoz. A Szeben felé igyekvő török serget Hunyadi ismét megtámadta. A győzelem teljes volt. Maga Mezid bég is elesett. Seregének megmaradt része a vöröstoronyi szoroson át Havaselföldre menekült. Hunyadi utánok ment és onnan is kiüzte őket.

Murád szultánt Mezid bég kudarca nem csüggesztette el. A következő évben (1442) Sahin basát küldötte 80.000 emberrel Erdély ellen. Ez újabb török hadsereg Orsovánál nyomult be az országba és a hunyadmegyei Vaskapun tört Erdélybe. Hunyadi aránylag csekély (15.000) főnyi, de kitünően felszerelt és harcedzett seregével utját állotta és egyikét aratta legszebb diadalainak. A török

sereg majdnem teljesen megsemmisült és tábora roppant zsákmánnyal együtt a Hunyadi kezébe esett.

E győzelmes védelmi harcok nemcsak a magyar nemzetben, hanem egész Európában is közlekedést keltek, sőt ebből kifolyóan a török Európából való kiűzésének gondolatát ébresztették fel. Az 1443-iki budai országgyűlés nagyszabású támadó hadjárat indítását határozta el. Mintegy 40.000 főnyi hadsereg indult utnak I. Ulászló és Hunyadi vezérlete alatt a török ellen. Hunyadi e hadjáratban hat nagy csatában verte meg a törököt és 1444 ujév napján átkelt a Balkán hegységen. Nem lévén felkészülve a téli hadjáratra, miután az utját állani akaró Kazim bej hadseregét Sofiától keletre megverte, nagy zsákmánnyal visszatért Budára.

E balkáni hadjárat nagyszerű eredménye egy európai liga alkotásának tervét ébresztette fel a kereszténységben, melynek célja a török Európából való kiűzése lett volna. Murád szultán értesülvén e tervről, békét ajánlott. A király Hunyadi tanácsára e béke-ajánlatot elfogadta és a békeszerződés 1444 július havában Szegeden meg is kötött. A király azonban Căsarini Julián pápai követ sürgetésére Hunyadi tanácsa ellenére megszegte a békét. E második balkáni hadjáratnak is Hunyadi lett a fővezére, amely azonban a várnai csatavesztés következtében (1444. nov. 10.) gyászos eredménnyel végződött. Ulászló király elesett és maga Hunyadi is alig tudott elmenekülni Havaselföldre, a hol Drakul vajda letartóztatta és csak akkor adta ki, mikor a magyar rendek háborúval fenyegették.

Hunyadinak, kiszabadulván Drakul vajda fogságából, az 1446-iki országgyűlésen sikerült a rendeket rábírní, hogy a legitimitás követelményének megfelelően Albert király fiát, Lászlót válasszák királylyá. Miután László még kiskorú volt, az ország kormányzását Hunyadi Jánosra bízták, kormányzónak választván őt László király nagykorúságáig.

Hunyadinak, mint kormányzónak egyik legelső gondja volt az ország keleti határainak biztosítása a török támadás ellen. Ezért Drakul havaselföldi vajdát elűzte és helyébe Dánt tette vajdává. Az elűzött Drakul vajda nem nyugodott bele sorsába, hanem török segítséggel megtámadta Dán vajdát, kinek Hunyadi a töröcsvári szoroson át gyorsan a segítségére sietett. E hadjárat Drakul vajda elűzetésével végződött, Hunyadi viszonyát a két román vajdasághoz legtalálóbban jellemzik V. László király 1457

Hunyadi,
mint az ország fő-
kormányzója.

március 27-én kiadott oklevelének azon szavai, amelyekkel Hunyadit azzal vádolja, hogy „hűséges moldovai és havasalföldi vajdákat hol megölte, hol elkergette, s helyökbe olyanokat tett, akik neki lekötelezettjei valának.”

Hunyadi ezt azért tette, hogy e vajdaságok területét és haderejét biztosítsa a török ellen Magyarország számára, mert a balkáni viszonyok olyanok voltak, hogy újabb alkalom kínálkozott egy sikeres balkáni hadjáratra. 1448-ban Hunyadi meg is indította e második balkáni hadjáratot, amelynek színtere a mai Ó-szerbia volt, amely azonban Dán vajda árulása következtében a rigómezei csatával éppen olyan szerencsétlenül végződött, mint az első, Várnánál.

Hunyadi e nagy háborúit a török ellen az erdélyi hadakra támaszkodva vivta. Az erdélyi magyar és székely hadak alkották mindenkor magvát annak a hadseregnek, amelyet a török ellen vezetett. Éppen ezért teljesen igazolt a székelyeknek az az állítása, amelyik a Báthori vajda ellen 1493-ban a királyhoz benyújtott panaszlevelében foglaltatik: „Minden hadjáratban és táborozásban ott voltunk az ország védelmére s a mi őseink vére különböző országokban: t. i. Moldovában, Havasalföldön, Rác—Török—Horvát—Bolgárországban bőven omlott véreinkből patakok folytak, csontjainkból halmok emelkedtek” A székelyek vitézségének jutalmazására és emlékére a csiksomlyói ferenczrendi kolostornak harminczkét családot adományozott azzal a kikötéssel, hogy minden más szolgálattól mentesek legyenek.

A balkáni népek mondái és történeti hagyományai bizonyítják, hogy benne a szerbek, románok, macedonok és bulgárok az erdélyi magyarságnak, főleg pedig a székelyeknek vezérét látták. A délszláv historiás énekek, nemcsak Szibinyáni Jankónak (Szebeni Jánosnak) nevezik, hanem majdnem ugyanannyiszor Székely Jánosnak is. A moldvai népmondák szintén mint Székely Jánost emlegetik. A macedo-rumun historiás énekekben Jencsó Ungurul mellett Jencsó Secuiul is előfordul.

Hunyadinak 1452-ben sikerült elérnie, hogy Frigyes osztrák herczeg V. Lászlót kiadta a koronával együtt. Ekkor Lászlót királylányá koronázták és Hunyadi a kormányzóságról lemondott. A király azonban őt királyi helytartóvá és az ország főkapitányává nevezte ki; azonkívül beszercei gróffá tette, neki adományozván Beszerce városát és vidékét, amely eddig a királyné birtoka volt.

Az erdélyi hadak szerepe Hunyadi balkáni hadjárataiban.

V. László átveszi az uralkodást.

A belgrádi
győzelem
és Hunyadi
halála.

1453-ban II. Mahomed szultán Konstantinápolyt is elfoglalta. Konstantinápoly elfoglalása az egész Európát megdöbbenet s egyuttal a legkomolyabb intő jel volt Magyarország számára. A török ellen való európai liga eszméje újra felvetődött, de mielőtt belőle valami lehetett volna, Mahomed szultán 160.000 emberrel megindult Belgrád ellen, hogy annak elfoglalása után Magyarország ellen vonuljon.

Hunyadi Belgrád parancsnokává sógorát, Szilágyi Mihályt nevezette ki. Kapisztrán János pedig a pápa felhatalmazása alapján Magyarországon kereszties hadat hirdetett. A török ostrom alá fogja Belgrádot, de mielőtt Belgrád elesett volna, Hunyadi egyesítve seregét Kapisztrán keresztieseivel, Belgrád alá ment és egy véres csatában megsemmisítette Mahomed seregét.

Belgrád felmentésével Magyarország a szó szoros értelmében a nyugati kereszténység igazi védőbástyája lett. Hunyadi e győzelme egyike volt a legszebb győzelmeknek, amelyet valaha csatamezőn arattak s annak kimagasló alakjai valóban méltók az egész keresztény világ hálájára. Még Mahomed szultán is a legnagyobb elismeréssel szolt Hunyadi lángelméjéről és vitézségéről. A dicső hadvezér azonban nem sokáig élte tul e diadalt. A táborában kiütött pestis áldozata lett és Zimonyban hős bajtársa, Kapisztrán János vallásos vigasztalása mellett hunyta le 69 éves korában szemeit.

Hunyadi János nemcsak Erdélyben született, hanem első sorban erdélyinek is érezte magát mindig. Erdélyben aratta első világraszóló diadalait. Ide is tért vissza nagy háborúi után, ha csak tehette, fáradalmait kipihenni s földjében is — Gyulafehérváron — alusssa örök álmát. Erdély nagy történeti jelentősége nemcsak az anyaországra, hanem az egész Kelet- és Középeurópára is általa és az ő korszakában érvényesült először.

Hunyadi és
a székelyek.

Már említettük, hogy a székelyek hadiszolgálatait miként igyekezett megjutalmazni. De nemcsak egyesekre gondolt székely vitézei közül, hanem az egész székely nemzetre is. 1451-ben Vizaknai Miklós alvajda és vingarádi Geréb János görgényi várkapitányokkal a székelyeket Marosvásárhelyre nemzeti gyűlésbe hívatta össze, hogy tanácskozzanak állapotukról és adják elő kívánásaikat. Ez a nemzetgyűlés hozta a székelyek első ismeretes törvényét, a székely örökösödési törvényt, amelyet Hunyadi János meg is erősített.

Hunyadi a szászokról sem feledkezett meg. Fegyveres szolgálataikat is igénybe vette, valahányszor a haza érdekében szüksége volt rá. A többek között 1451-ben 600 lovast kért tőlük, mint felhívó levelében írta, a haza oltalmára. E szolgálatokat meg is jutalmazta. Ugyanebben az évben Szászsebesről rendeletet adott ki, amelyben meghagyta, hogy az egyházi emberek ne avatkozzanak a szászok világi ügyeibe. A Szebentől délkeletre fekvő Talmács, Verestorony és Lator várakat a hozzájuk tartozó hét faluval együtt, amelyek eddig Fejér megyéhez tartoztak, a szász székekhez csatolta. Brassónak megengedte, hogy a Czenkhegyen épült királyi vár falait lebonthassák és a város bástyáihoz épület anyagul felhasználhassák. Szeben várfalainak kijavítására a királyi kincstárból 20 márka ezüstöt adott. László vajdának megparancsolta, hogy azokat a földeket, amelyeket némely nemesek és kenézek a szászoktól elvettek, azoknak visszaadassa. Medgyes és Selyk székeknek Róbert Károlytól kapott azt a kiváltságát, hogy magokat a hadi szolgálat alól pénzzel megválthassák, megerősítette. A Medgyes közelében fekvő Bolkács és Zsidve községeket szász városi-joggal ruházta fel. Még vajda korában meghagyta Vizaknai Miklós alvajdának, hogy azokat, akik a szász kereskedőket útiútjuk közben megtámadják, ölésse meg.

A szászokat pártfogolta és érdekeiket, amennyiben összeestek a haza érdekével, védelmezte, de tudott velük szemben erélyes is lenni. A besztercei szászok V. László királynak abban a tényében, hogy városukat, mint örökös grófságot Hunyadinak adományozta, jogaik sérelmét látták. Fegyveresen tiltakoztak az ellen, hogy Hunyadi városukat birtokába vegye. Hunyadi azonban katonai erővel csendesítette le felkelésüket és hogy jövőre ilyen ellenszegülésre kedvök se legyen, a város fékentartására a város szomszédságában emelkedő egyik hegyen erős várat építtetett.

Hunyadi nemcsak a várak építésével és a városok megerősítésével törődött, hanem Erdély földjét szép és nagyobb szabású középítkezésekkel is igyekezett szebbé tenni. Az ő bőkezűségéből nyerte mai alakját a gyulafehérvári székesegyház. A szentimrei csata emlékére építtette saját költségén a magyarorbói, szentimrei és tövisi templomokat. Az ő anyagi támogatásával épült Kolozsvárt a góthikus építkezés két igen szép emléke: a reformátusok belfarkasutcai temploma és a ferenczrendiek

Hunyadi
erdélyi épít-
kezései.

óvári kolostora. A vajdahunyadi várat is ő építette fő- és nagyobbik részében.

Hunyadi,
mint az er-
délyi ma-
gyarság
eszményi
hőse.

Hunyadi emlékét nemcsak nagy tettei és építkezései őrzik Erdélyben, hanem az erdélyi magyarságnak az a tudata és hálaérzete is, amelynél fogva benne a magyar gondolat európai hírű képviselőjét, saját nemzeti geniuszának legdicsebb katonai képviselőjét látja, olyan alakját a magyar nemzet történetének, amelyet tőle elvitatni, vagy elidegeníteni semmiféle jogcímen sem lehet. Hunyadi János a magyar történelem legdicsebb és igazán magyar alakja volt s az is marad örökre.

b).

Mátyás ki-
rály erdélyi
politikája.

Hunyadi János halála után két évvel 1458-ban fiát, Mátyást választotta a nemzet királyává. Mátyás uralkodása alatt Erdély előbbi jelentőségéből az európai politika szempontjából nagyon sokat veszített. Ennek oka az volt, hogy Mátyás ellentétben atyjával, Magyarországot nem keleti, hanem közép-európai nagyhatalommá akarta tenni s ennek következtében politikai számításaiban Erdély nem is foglalta el azt a fő helyet, amelyet atyjának kelet felé irányuló nagy terveiben.

Erdély korábbi jelentőségének csökkenését a megváltozott török hadicél is előmozdította. Ez időben a török haderő támadásainak állandó célpontja már nem Erdély, hanem tovább, délnyugat felé a Balkánfélsziget éjszaknyugati része, a Duna és Száva vonala volt. Mátyás itt is vívta nagyobb harczeit a törökkel, aki jelentékenyebb hadsereggel Erdélyt csak egy ízben, 1479-ben kereste fel, de akkor is sikertelenül, mert Kenyérmezőn ez alkalommal vívták meg a magyar fegyverek egyik legszebb diadalukat a török haderőn.

Ez azonban nem azt jelentette, mintha Mátyás a védelem, vagy a belső politika szempontjából Erdélyt elhanyagolta volna. Ellenkezően, uralkodása alatt egy percig sem feledte, hogy ő Erdély fia s azért mindent megtett, hogy birodalmának ezt a részét is felvirágoztassa, noha mindjárt uralkodása kezdetén olyan jelenségekkel találkozott, a melyek okul szolgálhattak volna arra, hogy Erdélylyel mostohábban bánják, mint a ahogyan tette.

A szászok
és Szilágyi
Mihály.

A szászok nem szívesen fogadták Mátyás királlyá való választását. Szívők a német eredetű trónkövetelőhöz, Vilmos szász herceghez, Albert király Anna nevű leányának férjéhez húzott. Besztercze ez alkalmat arra akarta

használni, hogy visszanyerje régi önállóságát. Mikor Mátyás 1458-ban a beszterczei grófságot az egész Radna völgyével a kolozsi és dobokai uradalmakkal együtt nagybátyjának, Szilágyi Mihálynak adományozta, fegyveresen rohanták meg a Hunyadi János által fékentartásukra épített várat. Midőn Szilágyi e támadásnak hírére vette, gyorsan Beszterczen termett és a beszterczeieket kegyetlenül megbüntette. Ez erőszakoskodása volt egyik oka, hogy Mátyás elfogatta.

1459-ben a három erdélyi nemzet Medgyesen közgyűlést tartott, melyen az 1437-iki uniót megújították, sőt meg is bővítették. Egyik pontjában kimondták, hogy, ha a király az ország nagyjai közül követet küldene Erdélybe, ahhoz senkise csatlakozzék, azt senkise pártolja, szállás vagy élelemszerésben segítségére ne legyen. Ez a határozat nyilvánvalóan ellenkezett az 1437-iki unio azon pontjával, amelyik a király iránt való hűséget e szerződés megtartandó része gyanánt hangoztatta.

A három nemzet uniójának megújítása.

Arra, hogy a három nemzet a fenyegető veszély ellen szorosabban védekezzék, valóban szükség volt a szomszédos román vajdák magatartása miatt is.

Havaselfölde vajdája ez időben Czepes (karós) vajda volt, aki betört Erdélybe. Feldúlta a Barczaságot. Felégette Brassó külvárosait és egy templom előtt a szászok közül többeket karóba húzatott, nyugodtan reggelizvén a karóba húzottak jajkiáltásai között. A szászokra azért haragudott, mert azt hitte, hogy azok egy trónkövetelőt rejtegetnek és hajlandók azt ellene támogatni. A szászok Mátyásnak panaszt tettek, de Mátyás semmit sem tett a vajda ellen.

Czepes havaselföldi vajda magatartása.

Czepes vajda példáját követte István moldovai vajda is, aki betört Háromszékre azért, hogy az erdélyi vajdát az általa elűzött Aron Péter vajda kiadására kényszerítse. Mátyásnak tudomására jutottak István moldovai vajda háromszéki pusztításai, de az ő megbüntetésére sem tett semmit.

István moldovai vajda magatartása.

Mátyást e közömbösségnek látszó türelmessége, melynek megvoltak a maga külpolitikai okai, rendkívül népszerűtlenné tették Erdélyben. Az erdélyiek elégedetlenségét növelte Mátyásnak, illetőleg a magyarországi országgyűlésnek egy hadszervezeti és a vele kapcsolatos adóügyi intézkedése is, amelynek végrehajtására Szentgyörgyi János vajdát erdélybe küldötte. Az elégedetlenkedők élén egy Farnosi Veres Benedek nevű úr állott. Ennek sikerült nemcsak a magyar nemeseket, hanem a

Az erdélyi nemesség lázadása.

székelyeket és szászokat, sőt magát a vajdát is megnyerni a Mátyás ellen való összeesküvésnek, amelynek állítólagos célja Erdélynek Magyarországtól való elszakítása lett volna.

Mátyás, hírét véve ez összeesküvésnek, elegendő számú hadsereg kíséretében Erdélyben termett és a készülő támadást minden komolyabb ellenállás nélkül leverte. A vajdának megbocsátott. Veres Benedek és egynehányan megszöktek. Akik ezt nem teheték, azokat szigorúan megbüntette. Tordán országgyűlést tartott, amelyen a hozzá hű maradt rendekkel végzés gyanánt mondatta ki, hogy az erdélyi magyar nemesek büntetésül egyetemlegesen 400.000 aranyforintot fizetnek a királyi kincstárnak, azonkívül az erdélyi nemes vérdíja 200 forintról leszállították 66 forintra, amely összeg csak igen kevéssel volt több a parasztok vérdíjánál. Azoknak a lázadóknak, kik megszöktek, határnapot tűztek ki a jelentkezésre azzal a hozzáadással, hogy ha nem jelentkeznek, birtokaikat elkobozzák. E határozat következtében igen sok erdélyi nemes lett földönfutóvá.

Mátyás
moldovai
hadjárata.

A lázadás részesei közül többen István moldovai vajdához szöktek, ki maga is be volt vonva az összeesküvésbe. Mátyás nemcsak a szökevények kiadását követelte a vajdától, hanem elhatározta, hogy Háromszékre való beütéséért meg is fogja büntetni. A vajda késznek nyilatkozott meghódolni. Mátyás azonban nem bízott a vajda őszinteségében s azért 1467 november végén hadseregével az ojtói és a gimesi szorosokon benyomult Moldovába. Itt diadalmasan haladt előre, de midőn Moldova-Bánya nevű helység mellett gondtalanul táborozott volna, István vajda éjnek idején rátört az alvó magyar seregre s abból nagyon sokat levágott. Az éjjeli ütközetben maga Mátyás is megsebesült s így kénytelen volt visszatérni Erdélybe.

István vajda a nyert zsákmány egy részét Kázmér lengyel királynak küldötte, s egyuttal panaszt is tett Mátyás e hadjáratáért. Kázmér felvilágosításokat kért Mátyástól. Mátyás 1468 április elején azt felelte, hogy azért tört be Moldovába, mert István vajda nem tartotta meg ígéretét és befogadta a hozzá menekült lázadókat s azonkívül a törökkel szövetségbe lépett és pusztította Mátyás tartományait. A mi pedig Magyarországnak Moldova felett való jogát illeti „a moldovai vajdák mindenkor a magyar királyoknak szolgáltak. E tartománynak soha más vajdája nem volt, csak olyan, kit a magyar király küldött oda.

Hiszen a mi atyánk is, ki csak kormányzó vala, tetszése szerint egymásután nevezett ki több vajdát anélkül, hogy valaki ellene mondott volna."

István vajda csak később, a töröktől való félelmében hódolt meg Mátyásnak. A román vajdaságok és a magyar állam között való államjogi viszonyra igen érdekes világot vet az az oklevél, a melyet Mátyás 1475 augusztus 15-én István vajda e meghódolásával kapcsolatosan kiadott.

István vajda
meghódol
Mátyásnak.

„Mivelhogy István vajda — mondja az oklevél — Mátyás királyt természetes urának ismeri el és neki, valamint a szent koronának is tartozó hűséget ígért, Mátyás őt és boérjait s az egész Moldovát kegyelmébe visszafogadja. István megígéri, hogy mindazt teljesíti, mit jog és szokás szerint az előbbi vajdák is tenni tartoztak a magyar koronának. Mátyás nemcsak megbocsájtja, mit ellene a moldovaiak vétkeztek, hanem ígéri azt is, hogy senkit sem fog országában megtúrni, még kevésbé pártolni, aki Istvánnak ellensége. A két tartomány közötti határokokban is a király mind István moldovai, mind Vlád havasalföldi vajdákat azon kiváltságok szerint erősíti meg, miket Sándor és Mircse kaptak a magyar királyoktól, Mint-hogy István személyesen és országával együtt kötelezi magát segítségre nemcsak a pogányok, de a királynak minden ellensége ellen, a király is István vajdát személyesen fogja védelmezni, valamikor szüksége lenne rá, ha csak az ország nagyobb ügyei nem foglalnék el, amidőn nagy segítséget fognak küldeni neki. Ha pedig megesenék, hogy István és boérjai a királynak birodalmába kényszerítettének menekülni, itt jó fogadtatásra találnak. Szabadon vissza is mehetnek, sőt a király tehetsége szerint elő is mozdítja visszamenésüket.“

Hogy legyen szükség esetén Istvánnak hova menekülnie, ekkor adományozta neki hűbérül Küküllő és Csicso várakat a hozzátartozó uradalmakkal egyetemben.

Czepes vajda megbüntetésére is rá került a sor. Czepes kegyetlenségeit a boérok megsokalták, helyébe öcscsét, Radut választották vajdává. Czepes, miután leg-hívebb emberei is elhagyták, Erdélybe menekült. Mátyás hajlandó volt kegyeibe fogadni, de István vajda Czepesnek egy elfogott levelét küldötte meg Mátyásnak, amelyben Resinárról azt írta a szultánnak, hogy hajlandó Erdélyt a kezébe juttatni, ha visszahelyezi vajdai székébe. Mátyás e levél elolvasása után szándékát megváltoztatta és Cze-

Mátyás
király Cze-
pes vajdát
fogságba veti

pest Budára küldötte, a hol tiz esztendeig fogságban tartotta.

A havas-
elföldi vaj-
dák, mint a
török szö-
vetségei.

Radu vajda utóda Bassarab Laiot szintén hűtlen volt Mátyás királyhoz. Ezért Báthori István erdélyi vajda 1476 késő őszén betört Havaselföldre. Bukarestet elfoglalta és Basarab Laiotot székéből elkergette és helyébe Czepes vajda fiát, az ifjú Bassarabot tette, akit, miután atyja szokását követve, előszeretettel húzatta ellenségeit karóba, Vlád Czepelusnak (kiskarós Vládnak) is neveznek. A hűséget azonban ez sem tartotta meg, mert ahoz a török sereghez csatlakozott, amely 1479 őszén Ali bég vezetése alatt Erdélybe tört és azzal együtt harczolt a kenyérmezei ütközetben, amelyben Báthori vajda és Kinizsi egyesült serege oly fényes győzelmet arattak a törökön.

Ezután nem is fenyegette a törökök és a román vajdák részéről Erdélyt nagyobb veszedelem.

Mátyás
király a szé-
kelyek hely-
zetét szabá-
lyozza.

Mátyás uralkodása Erdély belső fejlődésének is igen nevezetes korszaka volt. Számos olyan intézkedése volt, amely Erdély nemzetének életében döntő fordulat okozójának tekinthető. Ezek közé tartozott az a szabályzat is, amellyel 1463-ban a három erdélyi nemzetnek hadi-kötelezettségeit megállapította.

E szabályzat a székelyekre vonatkozóan a következőket rendelte el: A székelyek régi szokásuk szerint a hadseregbe nemzetük két harmadát tartoznak küldeni; egy harmada pedig minden eshetőségre otthon maradjon. Hadrakelésök vagy véres kard széthordásával, vagy a székelyek ispánjainak hadrahívó levelével történjék. Midőn a szükség hirtelen felkelést kíván, a székek kapitányai dobokkal vagy kürtökkel és a tűzhalmokon meggyújtott mágyákkal keltsék fel a népet és aki arra fel nem kel, fejét veszítse. A székek kapitányai tartoznak béke idején gyakrabban szemlét tartani a fegyverek és egyéb hadi készletek felett.

A székelyek személy szerint is mindnyájan kiváltságos nemesek voltak. Jogra és szabadságra nézve minden székely egyenlő volt. Társadalmi különbséget köztük csak a vagyoni állapot tett. E vagyoni állapot szerint eredetileg két rendre voltak oszolva. A vagyonosabbak, kik lovas szolgálatot tudtak a hadban teljesíteni, *lőfőszékelyek* voltak. A kik gyengébb vagyoni állapotuk miatt csak gyalogos szolgálatot teljesíthettek, alkották a *gyalog*, vagy *közszékelység* rendjét. Idő folytán a hivatalviselés egyes vagyonosabb lőfőcsaládokban mintegy örökössé

lett s ennek következtében azokból fejlődött ki a székelység harmadik, helyesebben első, a főemberek (primores) rendje.

Ezek a főemberek a székelység, különösen a közszékelység felett való hatalmat a székely szabadságok megsértésével igyekeztek kezökbe keríteni, amelynek következtében egy székely oligarchia kezdett kialakulni. Ellenök a közszékelység, mint ősi szabadságai megrontói ellen, úgy szokott védekezni, hogy házaikat megrohanta, a földig rombolta és őket megölte. Ez a kiméretlen eszköz azonban nem bizonyult elég hatásosnak, azért a székelyek Mátyáshoz fordultak, aki a székelység jogait és kötelességét a régi alapon újra szabályozta, s ezzel nemcsak a közszékelyek elégedetlenségét szüntette meg, hanem a keletkező oligarchiát is megsemmisítette.

Igen kedvező volt Mátyás uralkodása a szászokra is. A már teljesen elmagyarosodott Kolozsvár ugyan az ő uralkodása alatt szakad el a szász közösségtől, de viszont az egyes szász városokat, Brassót, Szebent igen nagy kiváltságokkal ajándékozta meg, sőt még Beszterczét is, amelyre pedig igazán nagy oka volt haragudni, a szász földhöz csatolva, felruházta a szász városok minden kiváltságával. Ezenkívül Fogaras vidékét a szász-földhöz csatolta. Ez intézkedések következtében a szász-föld már három nagyobb területet: Szeben, Brassó és Besztercze vidékét foglalta magában. Visszaállította a Zsigmond király által megszüntetett szebeni prépostságot, amely igen fontos lépés volt a szászok által annyira sürgetett szász egyházi önállóság felé. Mindazokat a városokat, amelyek a szászok kiváltságaival éltek, az adózást, a bíraskodást és a hadkötelezettséget illetően a szász ispánság alá helyezte. Tulajdonképpen a szászország teljesen egységes politikai nemzetté Mátyás király ez intézkedései következtében lett.

1486-ban Mátyás király a nemesek és a szászok együttes panaszára megrendelte az erdélyi vajdának és a székelyek ispánjának, hogy törje meg a románok vakmerőségét, kik fegyveres kézzel megtámadják a lakosokat, sőt még a nemeseket is. Jóllehet a románok nem születtek s nincsenek is hivatva a szabadságra, mindazonáltal az ország rendeletei ellenére hatalmaskodás és gonosztettek segítségével szereznek maguknak szabadságot. 1487-ben megrendeli, hogy egy újonnan települt román falut rontsanak le, mert nem akarja, hogy ott a királyi jobbagyok veszedelmére befészkelődjenek a románok,

Mátyás király és a szászok.

Az erdélyi románok helyzete Mátyás király uralkodása alatt.

Mátyás e nyilatkozatai jellemző világosságot vetnek az erdélyi román nép akkori állapotára.

Említettük, hogy Nagy Lajos király egyik 1366-ban kelt oklevelében azt írta, hogy a románok, kiknek állapota rendezetlen, állandóan veszedelmeztetik Erdélyben a közbiztonságot. A románok állapota az alatt a százhusz esztendő alatt is, amely Nagy Lajos ez oklevelének kiadásától Mátyás király ez igazán erélyes intézkedéséig eltelt, épen olyan rendezetlen maradt, mint előbb volt. E százhusz esztendő alatt a románság még jobban elszaporodott Erdélyben, mint az előző korszakban. XIV. és XV. századbéli oklevelek adatainak segítségével nyomról nyomra ki lehet mutatni, hogy minden nagyobb népmozgalomnak következtében, amelyet a Balkánon és a mai Románia területén az egyre gyakrabban ismétlődő török háborúk okoztak, miként kerestek Erdélyben menedéket a kisebb-nagyobb csoportokba verődött románok.

Említettük, hogy ezek a bevándorló románok kezdetben mindenütt a nekik kiirtásra átadott erdőkben, az úgynevezett irtványföldeken települtek le. Idővel a kiirtott erdők lehetetlenné vált a juhlegeltetés, így a szükség és a szomszédos magyar vidékek példája s a megváltozott életviszonyok hatása is rákényszerítette ezeket a telepeseket, hogy ez irtványföldeket művelés alá fogják. A művelés alá fogott irtványföldek, miután a tizedfizetés a birtok és nem a személy után járt, mikor még erdő borította, nem voltak kötelezve tizedfizetésre, szántófölddé váló átalakulásuk után sem voltak tizedfizetésre kötelezve, ennél fogva a pásztorból földművelővé lett román telepes sem fizetett tizedet. A tizedfizetésre kötelezett földeket, melyeken katolikus magyarok laktak, keresztény földeknek nevezték, megkülönböztetésül a románok által művelt s mivel azok nem voltak katolikusok, tizedfizetésre nem kötelezett ugynevezett „oláh” földektől.

Miután a török beütések alkalmával a magyar és szász jobbágyság közül tömérdeken pusztultak el, üresen maradt telkeikre a földesurak, a szükségtől kényszerítve, mind nagyobb számban telepítettek románokat, akik e keresztény földekután sem akartak sem tizedet, sem kilencedet fizetni. Miután az irtványföldeken lakó románok földművelőkkel lettek s nem foglalkoztak juh-tenyésztéssel, az ötvenedet sem fizették, mert nem volt miből. A földes urak az ötvened helyett a földművelővé lett román telepestől kilencedet és jobbágyi szolgálatot követeltek, amiket azok teljesíteni vonakodtak.

A szászoknak nem voltak jobbágyaik. Ők a pus. maradt telkekre a románokat zsellérékül telepítették akik általában vonakodva, vagy éppen nem tettek eleget zselléri kötelezettségeiknek. Ilyen esetekben a szászok el akarták távolítani őket. A román zsellérek nem távoztak el az egyszerű felszólításra, karhatalommal távolítottak el, amely eljárásnak szokásos kiegészítő része volt kunyhóik felgyújtása, amire rendszerint a felelet az volt, hogy az így földönfutókká tett románok a szászok épületeit éjjel felgyújtották, künn legelő marháikat elhajtották. Ezek a körülmények voltak okozói a rendetlenségeknek és kisebb nagyobb mértékű közcsendháborításoknak, amelyek miatt Mátyás királynak fennebb ismertetett erélyes módon kellett ellenük fellépnie.

Ezek a bevándorlott románok részéről való gyakori közcsendháborítások szociális és gazdasági helyzetök következményei voltak, minden politikai vagy nemzeti vonatkozás nélkül.

A románságnak e korszakban már volt egy másik része is, amelynek más és előnyösebb helyzete volt, mint a pásztorkodó és kezdetleges földművelést űző többségnek.

Külön román kerületek megalakulása.

A király tisztviselői a kenézeket embereikkel együtt előszeretettel telepítették le a vár jószágokra is. Itt már nem erdőirtás volt a feladatuk s a király nem is elégedett meg minden ötvenedik juhval. Ezek nemcsak meghatározott fizetésekre voltak kötelezve, hanem a várak fenntartása végett „kézimunkára, sáncok ásására, favágásra és élelmiszerek behordására is.”

A XV. században a várjószágokon telepített románság társadalmi és jogi helyzetében a mai Hunyad megye Hátszeg vidékén, továbbá Krassószőrényben és Temes vármegyék délkeleti részében igen nevezetes változás áll be. Kivétel nélkül olyan vidékeken, amelyeken át szokott a délkelet felől támadó török betörni az országba. E vidékeken az ország védelmi érdekei arra kényszerítették a királyi várak ispánjait, hogy a várjószágokon letelepített románokat fegyveres szolgálatra is alkalmazzák. A fegyveres szolgálat ez időben sok tekintélyt és sok előnyt biztosító volt s ezért a kenézek és vajdák szívesen vállalkoztak rá. Miután mentől nagyobb számú olyan fegyverviselő emberre volt szükség, kikkel a vár parancsnokai a kellő időben azonnal rendelkezhessenek, belevonták e szolgálatba azokat a kenézeket is, akik nem a várjószágokon voltak letelepedve, hanem az „oláh-

föld"-eknek nevezett irtványokon. Így fejlődött ki külön-külön mindenik vár körül egy-egy román kerület, melyeket aztán V. László király azzal a megokolással, hogy mivel a török beütések ellen a Dunánál őrködnek, hogy őket még nagyobb buzgóságra ösztönözze, engedve a kerületek együttes kérelmének, egy közigazgatási szervezetté egyesített. Ez az egyetlen oklevelesen igazolható eset arra vonatkozóan, hogy a magyar állam területén közigazgatásilag egy külön román terület is volt,

A fogarasi
boérok.

Volt e korban a magyar állam területén egy másik vidék is, ahol a románságnak más volt a jogi helyzete, mint általában. Ilyen volt Fogaras vidéke. Fogaras vidékét már Róbert Károly Havaselföld vajdájának adta hűbérül. Ezek a vajdák az alatt az idő alatt, míg Fogaras vára birtokukban volt, hiveiknek boérságokat (román nemességet) adományoztak. Ezeket a boérságokat a magyar király vagy helytartói akkor is elismerték, vagy a szükséghez képest megerősítették, mikor a vár nem volt a vajdák birtokában. Hogy ezek a fogarasi boérok semmiben sem különböztek a többi várjóságokon lakó kenézektől, kitűnik abból a szabályrendeletből is, melyet Tomori Pál várnagy 1508-ban az összes boérok egyetértésével alkotott. E szabályrendelet 7. pontja szerint „a boérok minden évben fejenként két szekér fát visznek be a várba. Kaszálni is két napig tartoznak s aztán a lekaszált szénát összegyűjteni és behordani is az ő kötelességük”. Ebből látható, hogy fogarasi boérnak lenni nem nagy állapot volt.

Sem a fogarasi boérság, sem a várakban való katonáskodás nem volt ugyan nagy állapot, de mégis egyik faja volt a nemességnek s ennél fogva lehetővé tette birtokosaiknak, hogy mint katonák és a király tisztviselői olyan érdemeket szerezzenek, amelyeknek jutalmául teljesen egyenlők lehessenek az ország nemeseivel s hogy közülök többen a magyar nemzet legelőkelőbb családai közé emelkedjenek. Lehetővé tette, hogy a haza védelmében szerzett érdemeik jutalmául az önkormányzat egy bizonyos nemét és külön területet is nyerjenek. Egyszóval arra az utra lépjenek, amelyen, ha a mohácsi vész be nem következett volna, ők is Erdély törvényes politikai nemzetévé lettek volna.

Erdély története

Mátyás király halálától a Mohácsi vészig.

Mátyás, Erdély nagy fia és Magyarország egyik legnagyobb uralkodója 1490. április 6-án, virágvasárnapján halt meg Bécsben. A trónkövetelők között a győztes Ulászló cseh király lett, kire a rendek két okból szavaztak. Egyik politikai természetű volt, mert azt hitték, hogy a cseh koronán kívül még a lengyelt is megkapja és így mint három ország uralkodója, elég erős lesz az országot a fenyegető török veszedelemtől megvédeni. A másik ok személyes természetű volt, mert a főurak, megelégtelven Mátyás szigorú kormányzatát, olyan királyt akartak választani, akinek, mint Báthori István erdélyi vajda mondotta, az üstökét a kezökben tarthatják. Báthori István 3500 lovas kíséretében jelent meg a királyválasztó országgyűlésen s így külső megjelenésével is nyomást gyakorolt a nemesség tömegére, hogy a többség Ulászló pártjára álljon.

II. Ulászló megválasztásának körülményei

Albert, Ulászló testvére egyike volt a magyar trónkövetelőknek, aki megválasztása érdekében bizalmas ügynököket küldött Erdélybe, akik a székelyek közül igen sokat pártjára vontak. Ulászló, hogy a székelyeket megnyugtassak, mindjárt megválasztása után az erdélyi püspököt egy Veres Péter nevű főemberrel a székelyek közé küldötte. A püspök és Veres Péter általános amnesztiát biztosítottak mindenkinek, aki Mátyás halála óta résztvett valami politikai zavargásban, vagy Albert pártján volt. Ezzel Ulászló megnyerte magának a székelyeket és velök egyetemben egész Erdélyt is.

II. Ulászló nagyon gyenge királynak bizonyult. Az egyes főurak a királyi hatalom és tekintély ellenére éppen olyan önkényesen kezdettek viselkedni, mint III. Endre uralkodása idején és abban az időszakban, amelyik addig tartott, míg Róbert Károly megszilárdulhatott a trónon. Az országgyűlés által megszavazott adókat egyesek, mint Bethlen Miklós és Bánfi Mihály, a magok számára szedték be a néptől s azonkívül azt olyan szolgálatokkal terhelték, amelyeket a törvény nem ismert. Senki sem

Az oligarchia erőszakossága.

volt azonban olyan kevéssé törvényt tisztelő, önkényes és hatalmaskodó zsarnok, mint maga a vajda, Báthori István, akinek pedig a törvény őrének kellett volna lenni.

Báthori
István és a
székelyek.

Báthori nem tartva semmitől, úgy viselkedett, mintha Erdélynek nem vajdája, hanem idegen hódító zsarnoki ura lett volna. Miután a székelyek, ősi jogaikra és szabadságaikra hivatkozva, tiltakoztak erőszakoskodása ellen, engesztelhetetlen gyűlölettel fordult ellenök. Nem kormányzására s így védelmére bizott állampolgárokat látott bennök, hanem valóságos ellenségeket. „Inkább szeretném — mondotta, — ha a székelyek földjén undok pusztaság volna, minthogy a székelyek lakják, mert sem hasznot nem hajtanak, sem nem szolgálnak a királynak”

Azon ürügy alatt, hogy a székelyek Albert-pártiak, középük küldötte embereit és a püspök s Veres Péter által biztosított amneszia ellenére is többet elfogatott azok közül, akik a királyválasztás idején Albert mellett buzgólkodtak. Némelyeket megöletett, másokat jószágaiktól megfosztatott. Házakat romboltatott le, a székely fiu-leányokat (a fiu nem léteben örökösödési joggal bíró leányokat) saját embereihez erőltette. Mindenféle alürügy és címek alatt nagy összegeket zsarolt ki tőlök.

Határt és korlátot nem ismert önkénykedéseiben. „Két feje legyen annak — szokta fenyegetően mondani — aki a királyhoz megy panaszkodni, hogy ha leütittem az egyiket, megmaradjon a másik” A székelyek emlékezetébe a Báthori nevet gyászos emlékezettel véste be, minek Erdély későbbi történetében igen káros következménye lett. Vele kezdődött meg a székelyeknek régi szabadságuk megvédelmezéséért száz évnél tovább tartó küzdelme. Hasztalan volt minden erőszakoskodás és minden fenyegetőzés, a székelyek mégis elmentek panaszkodni a királyhoz. 1492-ben folyamodványt adtak be a vajda ellen II. Ulászló királyhoz, felsorolván abban Báthorinak minden erőszakoskodását. A székelyeknek segítségére jött az az engesztelhetetlen ellenségeskedés is, amely a vajda és Bakacs esztergomi érsek között volt. A király, engedve Bakacs befolyásának, Báthori mellé egy másik vajdát nevezett ki, ami ugyan eddig is szokásban volt, de az annyira sértette a gőgös vajda önértetét, hogy sértődötten lemondott a vajdaságról. Így szabadultak meg a székelyek a zsarnok Báthori vajdától.

Török
betörés Er-
délybe.

A király 1493 januárius havában Báthori helyébe Losonczi Lászlót és Drágfi Bertalant nevezte ki vajdának. Mielőtt az új vajdák állásaikat elfoglalták volna,

Erdélyt újabb török támadás érte. Ali bég Havasalföldről február hóban a verestoronyi szoroson át beütött Erdélybe. Telegdi István alvajda hirtelenében összeszedte az erdélyi hadakat és a törököket kiűzte. Az új vajdák kormányzása sem kezdődött békességgel. Félév múlva a török hadak ismét betörték s ez alkalommal a Barczaságot dulták fel.

1494-ben II. Ulászló személyesen jött Erdélybe. Látogatásának célja nem egyszerű tájékozódás, vagy az országos ügyek rendezése volt, noha Szebenben országgyűlést is tartott, hanem az, hogy az üres kir. kincstár számára Erdélyből jelentékenyebb összeget szerezhesen. A szebeni országgyűlésnek is az volt a főtárgya, hogy miként lehetne az adókat, amelyeket Erdélyben éppen úgy nem akart senki fizetni, mint Magyarországon, mentől sikeresebben behajtani. A királynak sikerült is ez alkalommal mintegy 58.000 aranyforintot felhajtani.

II. Ulászló erdélyi látogatása.

A király eltávazása után sem lett nyugalom, aminek oka a két vajda egymással való versengése volt. Nem lévén a két vajda hatásköre egymástól szabatosan elkülönítve, már csak ez a körülmény is okul szolgálhatott volna a hatásköri összeütközésre még az esetben is, ha a két vajda között a kormányzás módszerére vonatkozóan nem lett volna akkora ellentét, mint Losonczi és Drágfi között. Losonczi törvénylisztelő, szelidebb természetű ember volt, Drágfi ellenben önkényesebb és erőszakosabb. Losonczi e surlódásokat megunva, lemondott a vajdaságról. Drágfi sem maradt hosszabb ideig vajda, mert a király 1498 közepén felmentette hivatalától és helyébe Szentgyörgyi Pétert a Szentgyörgyi János volt erdélyi vajda fiát nevezte ki.

Losonczi és Drágfi vajdák viszálykodása.

Az erdélyiek megunván a sok zavart, rendetlenséget, amelyeknek okozója elsősorban a vajdák versengése által előidézett fejtelenség volt, elhatározták, hogy magokrahagyatottságukban saját kezükbe veszik állapotuk rendezését. Erre a jó példát a székelyek adták, akik 1505 november 3-ára Székelyudvarhelyre nemzetgyűlést hívtak össze. Miután a legnagyobb bajt az okozta, hogy nem volt olyan hatóság, amely a törvények végrehajtására kellő tekintéllyel vigyázhatott volna és amelynek módjában állott volna a törvénysértéseket és erőszakoskodásokat birói ítélettel megbüntetni, egy 17 tagú bíróságot szerveztek. A székelyek e gyűlését egy pár hónap múlva követte a három nemzet közös tordai gyűlése és egy évvel később az erdélyi három nemzet Tordán meg-

Az erdélyiek egy közös főtörvényszéket állítanak fel.

választott képviselőinek segesvári gyűlése, amelyben „hogy az ország őfelségének jobban szolgálhasson s ellenségei ellen is védhesse magát“, egy közös törvény-
széket szerveztek, amely a nemzetek mindenikének 14-
14 képviselőjéből és egy káptalanbeli férfiúból állott.

A székelyek
felkelése az
ökörsütés
miatt.

II. Ulászlónak 1506 július 1-én fia született és bekövetkezett az alkalom arra, hogy a székelység a király iránt való tartozását a köteles ököradóval rója le. Régi szokás szerint kezdetét vette az ökörsütés, azaz a királynak adandó ökrök kiválasztása és megbélyegzése. Ez az ökörsütés mindig kapcsolatos volt, még a legrendezettebb viszonyok között is kisebb-nagyobb fokú visszaélésekkel, melyek most fokozottabb mértékben jelentkeztek. Ehez járult még az is, hogy a székelyek közül többen vonakodtak az ököradót megfizetni és mindenféle ürügyet és kibúvót kerestek, hogy a súlyosnak vélt kötelezettséget ne teljesítsék. Emiatt az ökörsütők és a székelyek között gyakori lett az összeütközés. A székelyek sok helyen ellenállottak és az ökörsütést végrehajtó hivatalos egyéneket megölték. A király az ökörsütés biztosítására és a székelyek ellenállásának megtörésére Fogaras várának kapitányát, Tomori Pált küldötte. Tomori Pál fegyvereseivel meg is jelent a székelység között, akik Marosvásárhely mellett összegyűlve, Tomori csapataival megütköztek. A győzelem a székelyeké lett s maga Tomori is csak megsebesülve menekülhetett Fogaras várába.

A felkelő székelyek nem sokáig örvendhetek diadaluknak, mert egy nagyobb számú királyi csapat őket leverte és engedelmességre kényszerítette, s az ökörsütés is végrehajtott. Különben ez volt az utolsó ökörsütés. Két év múlva, mikor Lajos királlyá koronáztatott, újra elrendelték az ökörsütést és végrehajtását meg is kezdték. A király azonban tekintettel a székelyek hadi szolgálataira és e hadiszolgálatokkal kapcsolatos anyagi áldozataikra, az ökörsütés végrehajtását elhalasztotta.

A nemzeti
visszahatás
Erdélyben.

II. Ulászló gyenge uralkodásának szomorú eredményei, a magyar állam tekintélyének minden irányban való hanyatlása önkénytelenül is arra birták a közvéleményt, hogy összehasonlítva azt a magyar nemzet kebeléből kiemelkedett Mátyás király fényes uralkodásával, arra a meggyőződésre jusson, hogy a magyar állam elveszett hatalmát és régi tekintélyét csak úgy nyerheti vissza, ha ismét nemzeti dinasztiaiból származó királyok ülnek trónján, akik megértik és szolgálni is tudják a nemzeti törekvéseket, amelyekkel szemben az idegen dinasztiák-

ból származott királyok közömbösen és tehetetlenül viselkednek.

Ennek a nemzeti reakciónak leghatalmasabb képviselője Szapolyai István volt, ki Mátyás király uralkodása idején középirtokú nemesből lett Magyarország egyik leghatalmasabb és leggazdagabb oligarchaja és egy tescheni hercegnő férje. Szapolyai István mindent elkövetett, hogy János fia számára egyengesse a trónhoz vezető útát. Midőn meghalt, özvegye még ügyesebben szötte a terveket úgy, hogy az ifjú Szapolyai János, mint a nemzeti párt király jelöltje és vezére 24 éves korában (1510-ben) Erdély egyedüli vajdája lett és így az ország egyik legtekintélyesebb hadseregének parancsnoka is.

Szapolyai János a vajdai székben inkább ura, mint kormányzója volt Erdélynek anélkül azonban, hogy kiméltlen zsarnoka lett volna, mint a minő Báthori István volt. Miután kiméltlen szigorral lecsendesítette az elégedetlenkedő székelyeket, rendbeszedte az erdélyi haderőt. A délkeleti határokat megerősítette és megvédte minden betöréstől. Vajdai székét lépcsőnek tekintve a királyi trónhoz, szervezte erejét és növelte hatalmát. Mikor 1514-ben az erdélyi haderővel Temesvárnál a Dózsa-féle parasztlázadást leverte, egyszerre az állami rend és a nemesség megmentőjévé lett. Ezután már csak kevesen kételkedtek abban, hogy ő lesz az állam és a nemzet megmentője is abban a viharban, amely kelet felől fenyvegeti.

Bár Dózsa-t Temesvár előtt az erdélyi hadak verték le, azért Erdély földje sem maradt megkimélve e lázadás pusztításaitól. A parasztok itt is fegyvert fogtak és egy barát vezérlete alatt nemcsak a nemesek udvarházait és kastélyait dulták fel, hanem elfoglalták és lerombolták a várakait és a toroczkai várakat is. Mikor eléggé erőseknek érezték magukat, Kolozsvár ellen vonultak és felszólították a város polgárságát, hogy nyissák meg előttük a város kapuit és csatlakozzanak hozzájuk az urak ellen. A kolozsváriak nem voltak hajlandók e felszólításnak engedni, de hogy a nagyobb veszedelmet elkerüljék, a keresztiesek vezérét kisebb kísérettel bebocsátották a városba. Ezek aztán felkutatták ott az urak elrejtett drágaságait és elkobozták.

Szapolyai a lázadó keresztiesek ellen való védelmet egyik vitéz emberére, Tornai Jánosra bízta. A székelyek Barlabási Lénárt vezetése alatt Tornai csapatához csatlakozott és a szászok segítségével is megérkezett. Tornaihoz

Szapolyai
János, mint
Erdély
vajdája.

A Dózsa-
féle lázadás
leveretése
Erdélyben.

csatlakoztak a földönfutókká lett nemesek is, akik Bánfi János és Drágfi zászlói alá sorakoztak. Ezzel a már tekintélyesebb számúvá növekedett haderővel támadta meg Tornai Kolozsvár alatt a lázadó parasztokat, kiket sikerült is kemény ellenállás után szétverni. A Kolozsvár alatt fogságba esett paraszt vezérek sorsai ugyanaz lett, mint aminő Dózsáé és társaié volt Temesváron.

II. Lajos
trónralépése

II. Ulászló király 1516 március 13-án halt meg s a nemzet ugyanez év április 24-én fiát, a kiskorú Lajost választotta királlyá, aki helyett a kormányzást egy hat főpapból, hat zászlós úrból és tizenhat köznemesből álló kormányzó-tanácsra bízták. Az ország állapota II. Lajos alatt még mélyebbre sülyedt, mint volt II. Ulászló alatt. Szapolyait az országos ügyek Erdélytől majdnem teljesen elvonták és így ott is érezhető volt az általános bomlás és zűllés minden káros jelensége.

A székelyek
felkelése
Hagymási
székely is-
pánhelyettes
ellen.

A fejtelenség először nyílt zavargássá a székelyek között lett. 1519-ben fegyvert fogtak Hagymási Miklós székely ispán-helyettes ellen. Szapolyai ez időben éppen Budán tartózkodott, de mikor híré hallotta a székelyek zavargásának, rögtön visszatért Erdélybe. A székely felkelőkkel Darócz és Homoródszentpál között ütközött össze és azokat megverte. A felkelés elfogott vezéreit kivégeztette. A felkelésben résztvettek jószágait pedig az állami kincstár számára lefoglaltatta, a mi igen nagy sérelem volt a székelysége, mert a székely jószág még hűtlenség esetén sem szállhatott a királyra, hanem a hűtlenség bűnébe esett atyjafiaira.

A hitújító
mozgalmak
kezdeté
Erdélyben.

Ebben az években Erdély egy később nagy történelmi fontosságú szellemi áramlat kezdő és kiinduló pontjává lett. A szebeni szász kereskedők Luthernek és társainak hitvitázó iratait Erdélybe hozták. Itt az iratokat nemcsak olvasták, hanem az egyházi férfiak, sőt a világiak közül is többen elfogadták a bennök vitatott és hirdetett hittételeket. Ezzel megkezdődött Erdélyben a hitújítási mozgalom. Szeben után csakhamar Brassó lett e mozgalom középpontja. Nemcsak a katolikus egyház, hanem az állami hatalom sem volt közömbös e mozgalommal szemben, a melyben mindketten nagy veszedelmet láttak. Elrendelték közösen, hogy ez kéziratokat hordják össze Szeben főterén és égessék el, — azokat pedig, a kik hirdették a hittételeket, a melyek ez iratokban foglaltatnak, pellengérré állítsák. A király Ráskai Gáspárt és Gerendai Miklóst küldötte ki kir. biztosokul e rendelkezések végrehajtására, akik a királyi rendeletnek eleget tettek és az

összegyűjtött iratokat a főtéren felállított máglyán elégették.

Mindezekről azonban a figyelmet és a közérdeklődést elterelte a küszöbön levő török veszedelem. Szulejman szultán hadai 1526 nyáron már a Száva-vonalig nyomultak elő és semmi kétség sem lehetett többé, hogy hadiczélul a magyar állam haderejének végleges letörését tűzte ki.

A mohácsi
csatavesztés
erdélyi előz-
ményei.

Mikor Szapolyai értesült a török hadsereg felvonulásáról, összehívta az erdélyi három nemzet közös országgyűlését, amely elrendelte, hogy minden harczra képes egyházi és világi ember személyesen jelenjék meg a vajda táborában. A hadra hívó körlevél kibocsájtása után tíz nappal 40.000 főnyi katonaság volt Szapolyai táborában, fényes bizonyítékául annak, hogy az általános zavar és fejetlenség sem volt elég erős, hogy Erdély jól felépített hadszervezetét megbontsa.

Budán a királyi udvarban is haditanácsot tartottak. Az irányadó emberek itt a Szapolyai-ellenes párt vezetői voltak. Nemcsak fővezérré nem tették az ország legnagyobb és legjobb rendben tartott hadseregének parancsnokát, hanem egymással ellenkező rendeleteket is küldözgettek hozzá. Majd Budára rendelték, majd azt parancsolták, hogy törjön be Havaselföldre és egyesülvén a vajdával, támadja oldalba a szultán Magyarország ellen felvonuló hadseregét. Mikor látták, hogy a király nem tud 25.000-nél nagyobb haderőt összehozni, újra Budára rendelték, de csak akkor, mikor a király már elindult a török ellen. Szapolyai engedelmeskedett a parancsoknak, de kérte a királyt, hogy addig ne bocsátkozzék döntő ütközetbe, míg ő 40.000 és Frangepán 15.000 emberrel meg nem érkeznek. A király augusztus 29-én Mohácsnál mégis megütközött a törökökkel. Az ütközet elveszett és a menekülő király a megáradt Cselepatákba fulladt,

A mohácsi veszített csata az önálló és független magyar államnak és vele együtt Erdélynek is 600 esztendőig tartó hosszú, dicsőségben és szenvedésben egyaránt gazdag történeti korszakát zárta le. Ez időponttól kezdve a magyar államnak s vele együtt Erdélynek is egészen új története kezdődik.

Az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása.

a).

Szapolyai és
Ferdinánd
versengése
a trónért.

A mohácsi szerencsétlen ütközet után a török még jóformán ki sem vonult az országból, máris megkezdődtek a királyválasztás előkészületei. Szapolyai 1526 október 15-re párthíveit Tokajba hívta értekezletre. Ez értekezlet kimondotta, hogy november 5-re a királyválasztó gyűlést Székesfehérvárra össze kell hívni. Ez országgyűlés Szapolyait királlyá választotta, akit Szent István koronájával meg is koronáztak.

Mária özvegy királyné és a sánta Báthori nádor, a kit Massario Ferenc velencei követ a Signoriához küldött egyik jelentésében e szavakkal jellemez: „reggeltől estig és estétől reggelig részeg. Mindenki gyűlöli” — a királynő testvér bátyját, Ferdinánd osztrák herceget akarták a trónra ültetni. Maga Ferdinánd eleinte nem sokat törődött a magyar trónnal. Főgondja az volt, hogy cseh királlyá válasszák. Ez megtörténvén, ő maga is mindent elkövetett megválasztása érdekében.

Erdély
szerepe a
versengés-
ben.

Erdély mindakét félre nagy fontossággal birt. Szapolyaira azért, hogy megtarthassa, Ferdinándra, hogy megnyerhesse. Szapolyai egyik hívét, Perényi Pétert küldötte vajdául Erdélybe, Ferdinánd pedig egy Reichertorfer nevű ügynökét, hogy a szászokat megnyerje, a kik között a nagyhatalmú Pempflinger Márk szebeni királybíróra bátran számíthatott. Ezzel sem elégedett meg. Egy Mischlinger nevű ügynökét pénzzel és nagy ígéretekkel a havasalföldi és moldvai vajdákhöz küldötte. A havasalföldi vajdának az lett volna a feladata, hogy szükség esetén a szászokat támogassa, a moldvainak pedig az, hogy a Szapolyaival tartó székelyeket fékentartsa.

Cserni Jován
paraszt-
lábadása.

Mialatt a két párt ekként készülődött s készülődéseivel meglehetősen fejtelenséget okozott az országban, az állam biztonságát és a társadalmi rendet nagy veszedelem kezdette fenyegetni. Egy Cserni Jován nevű szerb kalandor, azon szerbek közül, a kiknek elődei Brankovics Györggyel költöztek be a mai Bánságba, fellázította nemcsak a

szerb, hanem a Szegedvidéki magyar parasztságot is. A mozgalom csakhamar olyan méreteket öltött, hogy a Dózsa-féle paraszt forradalom megisméllődésétől lehetett tartani. Szapolyai, most már I. János király, megrendelte Perényi erdélyi vajdának, hogy fékezze meg a lázadókat. Perényi meg is támadta a lázadókat, de csatát veszítvén, Erdélybe vonult vissza, ahová a lázadók nyomon követték és egészen Szászsebesig üldözték mindent feldúlva és elpusztítva. Ekkor a vajda általános felkelést hirdetett, mire Cserni Jován kivonult Erdélyből. Visszavonulásában találkozott Czibak Imre ellene küldött hadával, amely a Maros mellett csapatait tönkrevverte és szétugrasztotta.

Reicherstorfernek Erdélyben nemcsak a szászokat sikerült Ferdinánd pártjára vonni, hanem Perényi vajdával együtt a magyar nemesek egy részét is, akiknek élén Horváth Gáspár állott. Ferdinánd hívei ennek következtében Erdélyben is egyre szaporodtak. A két fél között összeközésre került a sor, amelyben a rövidebbet I. János hívei húzták. Ferdinánd győztes hívei Marosvásárhelyre országgyűlést hívtak össze, ahol ünnepélyesen kijelentték Ferdinánd király iránt való hódolatukat. I. János király ily módon Erdélyben is elvesztette lábai alatt a talajt és ez, a rá nézve sajnálatos körülmény is hozzájárult ahhoz hogy elhagyja Magyarországot és Lengyelországba meneküljön.

I. János király Lengyelországba menekül.

János király lengyelországi száműzetése nem volt hiábavaló. 1528 őszén már újra magyar földön volt, a hol bizalmas emberei arról értesítették, hogy Erdélyben „az összes székelység s a nemesség, kevés ismert ember kivételével, visszatért hűségére, de a szászok még zendülők.” Erdély visszaszerzésére ecsedi Báthori Istvánt küldötte, ki Kun Kocsárddal egyesülve, megkezdte a szászok meghódoltatását. Beszterczét ostrom alá fogta, amely rögtön meghódolt a királynak. Besztercze alól Marosvásárhelyre ment, hol a királyhoz hű nemességgel és a székelyekkel országgyűlést tartott, amelyből minden tizedik embert fegyver alá szólított.

I. János király visszatér Erdélybe.

Marosvásárhelyről Gyulafehérvár elfoglalására indult. Ezt hallván Ferdinánd párthívei Gerendi püspök, Török és Majláth István nagyobb számú sereggel a Maros mellett útját állották. Ütközetre nem került, mert a két hadsereg vonakodott egymásra rontva, magyar vért ontani. Egyezséget kötöttek, amelynek értelmében a Ferdinánd-párt hívei bántatlanul eltávozhattak. János király Báthori Istvánt érdemei jutalmazásául Erdély vajdájává nevezte ki.

Az ő energiájának sikerült Szeben kivételével az összes szász városokat János király számára megnyerni. Mindez azonban éveken át tartó állandó rendetlenség, erőszakoskodás és fegyveres összeütközések eredménye volt.

A nagyváradai béke.

A két király versengésének az 1538 február havában megkötött nagyváradai béke vetett véget, amelyben a területi és örökösödési kérdést a következőképpen rendezték: 1. I. János és I. Ferdinánd királyok kölcsönösen elismerik egymást törvényes királynak; 2. Magyarországból mindenik azt a területet bírja, ami jelenleg a kezében van. Erdélyt megtartja János, Horvát- és Szlavonországot I. Ferdinánd. 3. Ha János örökös nélkül halna meg, akkor az egész ország Ferdinándra és utódaira száll. Ha fia születnék, ez a szepesi hercegi címet és a családi javakat kapja örökségül. Ha I. Ferdinánd és V. Károly császár fiúörökösök nélkül halnának el, az ország egészen I. Jánosra és utódaira szállana. Ily módon szakadt Magyarország nemcsak tényleg, hanem szerződés szerint jogilag is két részre.

Rares Péter moldovai vajda betörései.

A királyi hatalomért való e versengésben Erdély nemzeti nagyon sokat szenvedtek a két román, különösen Rares Péter moldovai vajdának, kit mind a két fél nagy ígéretekkel és adományokkal igyekezett a maga részére vonni, többször ismétlődő betöréseitől. Először 1529 februárjában mint Ferdinánd hive tört be a János pártján levő Székelyföldre, — kegyetlenül feldúlván és megsarcolván Háromszéket. Mikor János király neki adományozta nemcsak Csicsó és Küküllő várát, hanem Besztercze vidékét is az egész Radna völgyével s a szultán is megparancsolta, hogy János mellé álljon, akkor ismét betört azon ürüggyel, hogy János királynak hoz segítséget.

János király nem sok hasznát látta a vajda segítségének, mert nem annyira a király ügyének támogatásával törődött, mint azzal, hogy miként vegye birtokába a János király által neki adományozott Radna völgyét és Besztercze városát? A szászok nem voltak hajlandók városukat Péter vajdának átadni. Ostrom alá fogta, de bevennie nem sikerült. A város környékét és a vidéket azonban teljesen elpusztította. Nemcsak Beszterczét ostromolta, hanem a havasalföldi vajda hadainak társaságában Brassót is. Itt sem koszorúzta valami nagy siker erőfeszítéseit, mert csupán egy külső fabástyáját sikerült Brassónak bevennie. A beállott szigorú tél arra kényszerítette, hogy hadait haza vigye.

Rares Péter vajda nemcsak, mint a két egymással versenyző király szövetségese tört be Erdélybe, hanem, ha jónak látta, valamely ürügy alatt a saját akaratából is. A két király között való ellenségeskedés idején, 1529—1538-ig, legalább tíz alkalommal tört be Erdélybe. Bár célja a könnyű zsákmányolásnál egyéb nem volt, némely román történetíró e betöréseket olyan színben tünteti fel, mintha céljuk Erdélynek végleges meghódítása lett volna.

A mohácsi vést követő erdélyi történeteknek egyik igen jellemző alakja volt Majláth István. Majláth István édes atya Lajos király udvari embere volt, maga is hű embere Mária királynőnek és I. Ferdinándnak, akiknek egyik legfőbb jámasza volt Erdélyben, mint Fogaras várának kapitánya. Később elhagyta Ferdinándot és János király pártjára állott, aki őt Erdély egyik vajdájává tette. Ebben a hivatalában igen kitűnő szolgálatokat tett János királynak.

Majláth
István vajda
szerepe.

A nagyváradi béke, amelyet János király a török tudta nélkül kötött, a szultánnal szemben nagyon kellemetlen helyzetbe hozta. A béke egyik hallgatag feltétele volt, hogy titokban tartják. Hasztalan volt, mert a szultán megtudta és János királyt haddal fenyegette. Majláth látván, hogy János király helyzete nagyon bizonytalan, mert ha a szultán haddal támadná meg, Ferdinánd nem tudná őt kellően támogatni, elhatározta, hogy a zavaros helyzetet a maga előnyére zsákmányolja ki és János király várható bukása esetén Erdélyt saját uralkodása alatt a török főnhatósága mellett külön fejedelemséggé teszi. E célja elérésére János király rovására Ferdinánddal kezdett alkudozni. Ugyanekkor a szultánhoz is követeket küldött, felajánlván neki Erdélyt évi 12.000 arany fizetése mellett, ha neki adja a fejedelemséget.

Vegedy Imre tordai esperes, Bethlen Farkas és Andrássy Menyhért előkelő erdélyi emberek Budára utaztak és János királyt felvilágosították Majláth István szándékairól, aki ily módon tudomást szerezvén Majláth terveiről, bár gyengélkedett, a vajda megfenyítése végett kellő számú haddal Erdélybe jött.

Mihelyt megérkezett János király Erdélybe és hadai egy néhány erősített helyet, mint Almás várát és Diódot, melyeket Majláth hívei megszállva tartottak, elfoglaltak, Majláth hadereje szétfutott. Ő maga is, gyenge lévén az ellenállásra, Fogaras várába zárkózott. János király Török Bálintot és Báthori Andrászt magyar és székely hadakkal Fogaras ostromára küldötte és Tordára országgyűlést hí-

János ki-
rály erdélyi
utazása és
halála.

vott össze, amely Majláthot, mint lázadót, felségsértési bűnben marasztalta el.

Majláth társa, Balassa, látván, hogy Török Bálint serege ellenében nem védelmezheti Majláth sikerrel Fogaras-várat, Tordára a királyhoz követeket küldött, bocsánatot kérve a királytól, sőt mikor értesült a király kegyességéről, személyesen is megjelent Tordán, hol térden állva kért tőle bocsánatot, amit meg is nyert. Majláth szintén alkudozásba bocsátkozott az ostromló sereg vezérével, Török Bálinttal. A király azt kívánta, hogy Majláth adja fel Fogarast és távozzék Erdélyből, amire Majláth nem volt hajlandó s így az ostrom tovább folyt.

János király a tordai országgyűlés berekesztése után Gyulafehérvárra ment, hol betegsége súlyosabb lett. Innen orvosi tanácsra Szászsebesre vitette magát. Itt kapta azt a hirt, hogy felesége, Izabella királyné július 7-én fiút szült. Ez az örömhír megédésítette testi szenvedéssel teljes utolsó napjait. Azt a néhány napot, amelyet még élt, körülötte levő tanácsosaival, Werbőczivel, Fráter Györggyel, Petrovics Péterrel, Török Bálinttal stb. folytatott tanácskozásokkal töltötte, amelyeknek legfőbb tárgya az volt, hogy miként biztosíthatná újszülött fiának, aki a kereszttségben János Zsigmond nevet kapott, a trónt?

Július 21-én halt meg s holttestét Székesfehérvárra vitték, hol királyi pompával temették el. „Egész Erdély földrengést érzett halála napján — írja egyik hive, a történetíró Verancsics, — hogy tudja meg, hogy egy nevezetes királyt vesztett, kinek halálát még a természet is jelezni akarta“

b).

1. János király hívei a csecsemő János Zsigmondot királlyá választják. Buda elfoglalása.

János király halála után fiát, a csecsemő János Zsigmondot választották királlyá. A kormányzást nagykorúságáig anyjára, Izabella királynéra bízták, melléje adván kormányzótanácsosokul János királynak bizalmas tanácsadóit és főembereit, Fráter Györgyöt, Török Bálintot és Petrovicsot. Ferdinánd e királyválasztás ellen tiltakozott és Budát, a királyné székhelyét haddal támadtatta meg. Szulejmán szultán értesülvén erről, személyesen vezette a felmentő sereget Buda alá, amelyik ugyan elűzte a Roggendorf vezérlete alatt álló ostromló sereget, de Buda várát ravasz csellel elfoglalta. A királynét Szulejmán szultán fiával és tanácsosaival együtt a Tiszántúlra, Lippára küldötte, megígérvén, hogy Budát csak a csecsemő János

Zsigmond nagykorúságáig tartja meg, mikor az elég erős lesz annak megvédelmezésére és akkor visszaadja neki.

Míg Buda János király utódának kezében volt, addig lehetetlenség lett volna arra gondolni, hogy az uralkodás középpontja Erdélybe tévessék át. Buda elvesztésével a helyzet megváltozott. A Duna—Tisza köze — az ország közepe — török kézbe jutott. A Tiszántúl levő megyék pedig úgy területi, mint stratégiai szempontból, gyengébb fél voltak Erdéllyel szemben. A viszonyok kényszere okozta, hogy a török fennhatóságot elismerő magyar állam középpontja Erdély legyen.

Az 1542. év január havában Marosvásárhelyen tartott erdélyi országgyűlés kezdette meg az önálló erdélyi állam szervezését. E gyűlés Fráter Györgyöt Erdély kormányzójává választotta. A megkezdett államszervező munkát tovább folytatta még ugyanazon évben a tordai országgyűlés, amelynek első cselekedete az 1437-iki unio megújítása és megerősítése volt. A kormányzó mellé mindenik nemzetből hét—hét, összesen huszonegy tanácsost rendeltek, kik a királyi tanácsot alkották s mint legfőbb kormányzó hatóság vezették az ország közigazgatását.

A Lippán tartózkodó királyné a tordai országgyűlés után Gyulafehérvárra ment, ahol a Statileo püspök halálával megüresedett püspöki épület lett királyi, illetőleg fejedelmi palotává. A rendek a püspöki jószágokat szekularizálták, jövedelmeit az udvartartás költségeinek fedezésére rendelték. Az 1544-ki országgyűlésen az erdélyi önálló állam kialakulása még egy hatalmas lépést tett előre. Ezen az országgyűlésen a tiszavidéki vármegyék is megjelentek és kijelentették, hogy ők is résztvesznek a töröknek fizetendő adóban.

Igy alakult meg egy pár év alatt az önálló erdélyi állam. Önállóságának azonban hiányoztak külső biztosítékai. Fráter György e külső biztosítékot a Habsburg királyok szövetségében kereste. Vezető gondolata az volt, hogy Erdély addig önálló fejedelemség maradjon, de békében és egyetértésben éljen a Magyarország török hódítástól mentes területe felett uralkodó Habsburg királyokkal, míg azok elég erősek nem lesznek arra, hogy a nekik átadandó Erdélyt a törökkel szemben meg tudják védelmezni, mert csak ily módon lehet az egyedül lehetséges magyar politika végső célját, a török kiűzését és a magyar állam régi egységének visszaállítását megvalósítani. 1551-ben az erre vonatkozó alkut Ferdinánd biztosáival megkötötte s e szerződés értelmében

János
Zsigmond
uralkodásá-
nak súly-
pontja Buda
elfoglalása
után —
Erdélyre
megy át.

Az erdélyi
önálló feje-
delemség
szervezésé-
nek első
szakasza.

Fráter
György Er-
délyt átadja
I. Ferdi-
nándnak.

Izabella és fia kénytelenek voltak Erdélyt elhagyni, amelyet a török várható támadásaitól való védelem céljából Ferdinánd egyik tábornokának, Castaldonak német zsoldos csapatai szállottak meg.

Castaldo
megöleti
Fráter
Györgyöt.

Fráter György, mint kormányzó Erdélyben maradt. Kénytelen volt azonban csakhamar belátni, hogy számításában tévedett, mert Ferdinándnak nincs elég ereje Erdélyt a várható török támadástól megvédeni. Hogy a fenyegető veszedelmet elhárítsa, vagy legalább is addig elodázza, míg elegendő erdélyi haderőt gyűjthet össze, titokban alkudozni kezdett a törökkel. Castaldo értesülvén ez alkudozásokról, árulást látott benne. E gyanu okul szolgált, hogy Fráter Györgyöt, akinek kormányzósága és egyénisége csak akadályozója volt Ferdinánd bécsi tanácsosai azon tervei megvalósításának, amelynek végrehajtására küldetett Castaldo Erdélybe, útjából eltávolíttassa, ezért Alvinczen 1551. december 17-én orozva meggyilkoltatta.

Fráter
György az
erdélyi poli-
tika meg-
alapítója.

Fráter Györgyben az akkori Magyarország legnagyobb államférfia veszett el. Széles látkörű magyar diplomata volt, korának egyedülálló igazi államférfia, aki nemzeti politikát követett abban az időben, amikor legtöbben még csak nem is hittek a nemzet jövőjében. „Fráter György — írták róla a nagyváradi káptalan tagjai a pápának — a nép vezére és a haza megszabadítója, aki nem kimélve semmit, tör célja felé, hogy megmentse a hazát, vagy pedig vele és érette szenvedjen.” Az alkotmányos és magyar nemzeti önálló Erdélynek ő volt a megalkotója. Ő vetette meg alapjait és szabta meg irányát ama hagyományossá vált erdélyi politikának, mely a nemzet jogaiból megmentett annyit, amennyit a német és a török megsemmisítéssel fenyegető hatalmától meg lehetett menteni. Végső célját: a magyar állam egyesítését nem tévesztette szem elől soha, ha e cél elérése érdekében időnként látszólag ezzel ellentétes eszközöket alkalmazott és szövetségeket is kötött. Addig is, míg e végső cél megvalósíthatásának alkalma és ideje megérkezhetett volna, az önálló erdélyi állam érdekében majd az egyik, majd a másik szomszédos nagyhatalomhoz csatlakozott, egyiknek a másikkal való ellensúlyozása céljából aszerint, mint azt a körülmények parancsolták.

Castaldo
Erdélyből
való kivo-
nulása.

Fráter György gyalázatos meggyilkolása a török részről csakhamar olyan veszedelmet idézett fel, amely a meggyilkoltnak politikai művét teljesen tönkretette s amelynek következtében Erdély a Habsburgok számára elveszett.

Szulejman szultán, mihelyt híret hallotta e gyilkosságnak, azonnal parancsot adott hadainak Castaldo Erdélyből való kiűzésére. Castaldo képtelen volt a török támadással szemben kellő haderőt állítani Erdély védelmére. Temesvár Losonczi hősi védelme után, Lipppa pedig Aldana császári tábornok gyáva árulása folytán elveszett. Ezzel Erdély e délnyugati kettős kulcsa a török kezébe esett.

Az erdélyiek ennek következtében csakhamar belátták, hogy Castaldo hada nem hadratermett sereg, hanem valóban fegyelmet nem ismerő és csak a békés lakosságot fosztogató zsoldos csapat, amelytől oltalmat és védelmet nem remélhetnek, s amelytől azért legjobb mentől előbb megszabadulni. Castaldo nem mert szembe szállani a török és az erdélyi magyarság részéről fenyegető kettős veszedelemmel. Erdélyből, mint egy szász krónikairó feljegyezte, „sok adósságot hagyván hátra s amellet keveset intézvén el” kivonult. Ötven társzékér czipelte utána a sok összerabolt drágaságot és értéktárgyat.

Castaldo kivonulása után az erdélyiek még három évig kísérleteztek, hogy megtartsák a Fráter György által Ferdinánddal kötött szerződést. E kísérlet nemcsak hiabavalónak, hanem az országra károsnak is bizonyult s azért 1556 augusztus havában fényes küldöttséget menesztettek Lengyelországba, hogy Izabella királynét fiával együtt visszahívják. Izabella királyné szeptember 23-án indult el 500 lovas és ugyanannyi gyalog lengyel katona kíséretében. Az ország határán somlyai Báthori István, a későbbi erdélyi fejedelem és lengyel király fogadta fényes küldöttség élén, amelynek sorában ott voltak Moldova és Havasalföld vajdái is hódolatuk bemutatása végett és a szultántól Mahmud portai tolmács (dragomán) vezetésével küldött követek (csauszok). Deésen Petrovics Péter üdvözölte Erdély rendeinnek élén, ahonnan Kolozsvárra október 22-én érkeztek meg, ahova a királyné november 25-re országgyűlést hívott össze.

A rend gyorsan helyreállott és csakhamar annyira megszilárdult, hogy három évvel később (1559-ben) bekövetkezett halála alkalmával nyugodtan hagyhatta férje örökségét és címét a nagykorúnak nyilvánított 18 éves János Zsigmondra.

János Zsigmond atyai örökségül viselhetette ugyan a magyar királyi címet, de a valóságban nem volt más, mint Erdélynek és a Tiszánineni részeknek fejedelem. Az örökölt királyi cím megnehezítette fejedelmi hatalmának háborítatlan gyakorlását is, mivel ebbe sem Ferdinánd,

Izabella
visszatér
Erdélybe.

János
Zsigmond
lemond a
királyi trón-
ról.

sem utóda, Miksa, kik egyedül magokat tartották törvényes magyar királyoknak, sehogysem akartak belenyugodni. János Zsigmondnak hosszas alkudozás után sikerült 1571-ben megegyezni Miksával. Ez egyezség következtében lemondott a királyi címéről és Miksa elismerte Erdély és a Tiszántuli részek fejedelmének. Elismerte továbbá az erdélyi rendek szabad fejedelmválasztói jogát is. Harmincz évig (1541—1571.) tartó szakadatlan küzdelem után lett e szerződés alapján Erdély külpolitikailag is elismert önálló fejedelemséggé.

János
Zsigmond
egyénisége.

János Zsigmond nem volt tehetségtelen uralkodó s a jó akarat sem hiányzott benne; de hiányzott az az erős akarat és szilárd jellem, amely annyira nélkülözhetetlen tulajdona annak a fejedelemnek, aki hozzá hasonló körülmények között ül a trónon. Azonkívül fiatal is volt, kire idősebb tanácsosai és udvari környezetének befolyásosabb tagjai egyaránt jó vagy rossz hatást gyakorolhattak. Testi szervezete és egészsége sem volt az erősebbek közé tartozó. Kora szellemi áramlatainak megfelelően nagy érdeklődést tanusított a vallásos mozgalmak iránt és hit tekintetében éppen olyan ingadozó volt, mint politikai elhatározásaiban, vagy kormányzati cselekedeteiben. Ez a tulajdonsága azonban nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Erdély a leghevesebb vallásos harcok közepette is a vallásszabadság hazája lehessen már e korokban.

c).

Az új hit
elterjedése
a szászok
között.

Az előbbi fejezetben említettük, hogy 1521 után Szebenben a Luther-féle íratok minő mozgalom kiinduló pontjává lettek. A Luther-féle íratokat elégették ugyan Szeben főterén, de a belölök ismeretessé lett hitelvek és tanítások nem égtek el a máglyán. Még ugyanazon évben Szebenbe jött Luthernek két tanítványa, akik azonnal hozzá fogtak mesterök tanainak hirdetéséhez. A nagyhatalmu Pempflinger Márk szász ispánnak támogatása mellett az új tanokat magáévá tevő szebeni szász nép elűzte Szebenből a katolikus papokat. Szeben példáját követték a szebenvidéki szász községek is. A mozgalom azonban így sem lett volna helyinél nagyobb jelentőségű, ha Brassó tudós szász papja, Honterus, hozzá nem csatlakozik. A szászok Honterus ösztönzésére már 1544-iki gyűlésükön elhatározták, hogy „az egész szász nemzet az új szertartással éljen.”

A százszokkal egyidejűen a magyarok között is több terjesztője akadt az új hitnek. Első volt köztük Szántai István mester. I. János király látván, hogy tiltó intézkedésekkel az új tanok terjedését nem lehet megakadályozni, Segesváron Szántai és a Nagyváradról magával hozott tudós papok között a kor szokása szerint hitvitatkozást rendelt el. Egyik döntőbíró e vitában Kálmáncsehi Márton kanonok volt, ki a vitatkozás hatása alatt annyira megrendült hitében, hogy később az új tanok buzgó hirdetőjévé lett, de nem Luther, hanem Kálvin tanításának értelmében.

A kálvinizmus elterjedése az erdélyi magyarság között.

Kálmáncsehi és társai buzgólkodásának eredményeképpen az erdélyi magyarság, ellentétben a százszokkal, kálvinista lett és így az erdélyi protestantizmus már kezdetben két táborra oszlott. János Zsigmond uralkodása kezdetén Kolozsvár valóságos középpontja lett a protestáns hitvitázó irodalomnak és térítői munkásságnak, amelynek legkitűnőbb irodalmi képviselői Heltai Gáspár és Dávid Ferencz voltak.

E mozgalomnak csakhamar politikai eredményei is mutatkoztak. Az 1557-iki országgyűlés ugyan még csak általánosságban mondotta ki, hogy kényszerítés nélkül szabadon követheti mindenki akár a régi, akár pedig az új hitet. Hat évvel később az országgyűlés ugyancsak Tordán már biztosítja mindakét új hitnek: a lutheranusnak és a kálvinistának a szabad vallásgyakorlatot. A következő 1564. évben ezt a határozatot az ország rendei ünnepélyesen megerősítették.

A vallás-szabadság törvényes biztosítása.

Eközben Dávid Ferencz és társai egy újabb protestáns tannak, az unitariusnak érdekében kezdettek erős harcot. Munkásságuk eredményét nagyban előmozdította az a körülmény, hogy János Zsigmond udvari orvosának, Blandrata Györgynek befolyása következtében a fejedelem maga is az új hit felé hajlott. Ennek következtében az országgyűlés 1568-ban kimondotta, hogy mindenki szabadon hirdetheti és terjesztheti a maga hitbeli meggyőződését, tehát az unitarius vallást is. Három évvel később, 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés az unitarius vallás számára is biztosította a szabad vallásgyakorlatot.

Ekkor lett az unitarius vallás is olyan törvényesen bevett vallássá, — recepta religiová — mint a katolikus, a református és az evangélikus. E törvénnyel alakult ki Erdély alkotmányában a három törvényes nemzet mellett a négy törvényesen bevett vallásnak nemcsak egyházjogi, hanem politikai és közjogi rendszere is. Ez időponttól kezdve Erdély alkotmánya a három törvényes nemzet és

a négy bevett vallás egyenjogúságának elvein épült fel és fejlődött tovább.

A vallás-reformációt előkészítő régebbi szellemi áramlatok.

Mikor a magyarság a IX. század végén mai hazáját elfoglalta, sejtelve sem volt a harcos azon eszményéről, amely Nyugat-Európában a lovag egyéniségében testesült meg. A kereszténység felvétele után azonban száz esztendő sem telt el és a magyarság előkelő rétegeit a nyugati lovagiasság eszméje úgy áthatotta, mint akárcsak az egykorú francia nemességet. A királyi család tagjai járnak jó példával elől. Köztük is a keresztény lovagságnak legtündöklőbb alakja Szent László király. Kormányzásának módja és saját példája alakítják át teljesen a lovagság szellemében a magyarság előkelőbb rétegeit. E munkásságában, más irányban ugyan, de azonos czéllal támogatják a somogyvári monostorba telepített délfrancia beneczések is, kik másfél száz éven át valóságos terjesztői voltak a franko-gall szellemnek Magyarországon. „A népek története — írta egy Spittler nevű német történetíró — kevés példát mutat oly megnemesülésre, minőt a magyaroké a kereszténység felvétele után”.

Az Árpádházból származó királyok idejében nemcsak a lovagság révén kapcsolódik bele a nyugat-európai erkölcsi és szellemi légkörbe a magyarság, hanem a nyugati civilizáció minden egykorú mozgalmába is. Papjai és az előkelő családok fiai aránylag nagy számban látogatják az olasz és a francia — párisi — főiskolákat. A párisi egyetem legrégibb magyar tanulói között az erdélyi Bethlen család egy ifjú sarjának a neve is előfordul. E főiskolákon megismerve a korszak uralkodó eszméit, hazatérésök után a magok körében azoknak buzgó terjesztői lettek.

Az Anjou királyok idejében még szorosabb kapcsolat keletkezett a magyar és az olasz művelődés között, a melynek hatásaképpen a XV. században Mátyás királynak, főpapjainak és előkelő világi emberei egy néhányának udvaraiban az olasz renaissancének valóságos ápoló tűzhelyei keletkeznek. Ezt megelőzően Zsigmond király idejében a német- és csehországi vallásos mozgalmakkal jön a magyarság közelebbi érintkezésbe. A husszitizmus erősebb szellemi mozgalmaknak volt okozója Magyarországon, sőt Erdély valóságos gyülekező helyévé is lett az anyaországban üldözött husszitáknak egészen addig az időpontig, amíg a pápa Marchia Jakab minorita rendfőnököt megbizottként Erdélybe nem küldi azzal az utasítással, hogy onnan a husszita eretnekséget kiirtsa,

A XV. század végén Hollandia, Németország, sőt Anglia tudományos és irodalmi köreiből az olasz renaissance folytatója és a Luther-féle vallásreformációnak mintegy előfutárja az inkább irodalmi mint vallásos jellegű humanista mozgalom volt. E mozgalomnak vezérférfiaival, Erasmusszal, Reuchlinnal, sőt még az angol Morus Tamással is a magyar humanizmus egyes képviselői állandó érintkezésben voltak. A párisi és az olasz egyetemeken kívül a krakói, prágai és a bécsi egyetemeket is szorgalmasan látogatták. A bécsi egyetemnek magyar származású tanárai is voltak. A németországi egyetemeken pedig nagyobb számú magyar ifjú tanult, mint talán a többi országok egyetemén összesen. Németország e korszakbeli nagy tanítómesterének, Melanchtonnak, legkiválóbb és legkedvesebb idegen nemzetbeli tanítványai a magyarok voltak.

Ily módon volt ez időben a magyarság szelleme majdnem annyira előkészítve a hitújításra, mint Németországon és Hollandián kívül egyetlen más országé sem. Ez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy a protestantizmus a magyarok között nemcsak gyorsan terjedt el, hanem, ami a maga nemében páratlan jelenség, Erdélyben katolikus fejedelmek uralkodása idején, rövid félszázad alatt a vallásszabadságon és a felekezetek egyenjogúságán felépült protestáns állam alakult meg.

A mohácsi csatavesztés előtt két évvel, II. Lajos király előtt a magyar nemességnek egy küldöttsége jelent meg, amely azt kérte tőle, hogy bocsássa el a királyné német környezetét, mert annak tagjai Luther tanításának követői „és ők azt, aki a katolikus hit és a pápa ellen merészel beszélni valamit, akár ő felségeik jelenlétében is darabokra vágják“

A reformáció politikai indítékai.

A törökkel folytatott másfél száz esztendő harcok története bebizonyította, hogy Magyarország komoly segédelmet a fenyegető török veszedelemmel szemben sehonnan sem nyerhet, csak egyedül a Szentszéktől. A katolikus egyháztól elpártolni tehát annyi, mint gyöngíteni a hazát és a nemzetet a török ellen való védekezésben. Ez az álláspont azonban rögtön megváltozott, mihelyt az erdélyi állam a török fenhatóságot elismerte. A Szentszék védelmére nincs már szükség, tehát az új hit terjedésének sem állhatja útját semmiféle politikai természetű aggodalom.

Volt még egy külpolitikai körülmény is, amely megmagyarázza, hogy a törökbarát politikának a katolikus

magyarok között is igen sok híve volt. A francia királyok politikája a Habsburgok francia érdekeket veszedelmeztető törekvéseinek ellensúlyozására már számításai körébe vonta a törökök Bécs ellen irányuló támadó terveit. Ennek következtében a francia érdekeknek sokkal megfelelőbb volt egy török védelem alatt álló nemzeti magyar királyság, mint a Habsburg uralom alatt levő félig önálló, de nemzeti tekintetben színtelen magyar állam. Szapolyai János nagyon sokat köszönhetett a francziák támogatásának abban, hogy a török az ő és a fia ügyét annyira felkarolta. Ha a legkeresztényibb király szövetségese lehet a hitben való hűség csorbulása nélkül a törököknek, akkor a kereszténységre és a Szentszékre abból sem származhatik semmi veszedelem, ha az erdélyi magyar állam, szemben a Habsburgokkal, önállóságának támaszát a török védelemben keresi.

Azok a hazafiak, kik a magyar állam felett nem a török, hanem a Habsburgház fenhatóságát ismerték el s ennek segítségével akarták a kettészakadt Magyarországot előbb egyesíteni s aztán a törököt kiverni, megmaradtak azon az állásponton, amelyet a II. Lajos előtt megjelent köznemesek idézett szavai fejeznek ki. Ez magyarázza meg, hogy miért lett Erdélynek a maga és az egész magyarság állami önállóságáért a Habsburg dinasztiával és magyar párhiveivel folytatott 150 éves harcza egyszersmint a protestantizmus és a katolikus egyház harczává is. E nézőpontból állapíthatjuk meg és tekinthetjük át háttérét annak a hosszú és makacs küzdelemnek, amelyet a XVI. és XVII. század magyar történetében a *kuruczok* (nemzeti pártiak) és a *labanczok* (Habsburg pártiak) harczának szokás nevezni, amelynek azonban nem csekély erejű utóhatásai egészen az osztrák-magyar monarchia összeomlásának pillanatáig érezhetőek voltak a magyar politikában.

Az önálló erdélyi állam és a székelyek.

Az erdélyi állam megalakulásának e korszakában nemcsak e nagy államjogi és vallásos átalakulás ment végbe, hanem belpolitikailag is olyan változások következtek be, amelyek a régivel szemben, különösen a székelyekre vonatkozóan olyan új helyzetet teremtettek, amelybe sehogyszem tudtak és akartak a legnyersebb kényszer alkalmazása nélkül belenyugodni.

Az önálló erdélyi állam súlyos anyagi áldozatot követelt népeitől. A hatalmas magyar királyok anyagi és hatalmi erőforrásai nem állottak mögötte. Az önálló állam fenntartásának minden terhét a három nemzetnek kellett

együttesen viselni. Ez okozta, hogy a székelységnek már nemcsak katonáskodással, hanem anyagilag is hozzá kellett járulni az állam fentartásához és olyan fizetési kötelezettségeket teljesíteni, amelyeket tőlük a hatalmas és gazdag magyar királyok nem követeltek. A székelyeknek mindenekelőtt hozzá kellett járulniok a 10.000 aranyban megállapított portai adóhoz és az udvartartás költségeihez. Miután a székelyek ezeket a terheket nem akarták vállalni és más tekintetben is ragaszkodtak a megváltozott helyzetben sok nehézséget okozó régi kiváltságaikhoz, az erdélyi országgyűlések a fejedelmi hatalom érdekében megkezdték azoknak korlátozását.

Az 1557-iki gyulafehérvári országgyűlésen a rendek kimondották, hogy hűtlenség esetén a székelyek is fő- és jószágvesztésre ítélték, mint a nemesek. A következő évben pedig az egyenlő adó-teher viselés kötelezettségét a székelyekre is kiterjesztették. Mikor ez ellen az országgyűléshez folyamodást adtak be, azt a választ kapták, hogy az adófizetéstől mentesek csak azok az előkelőségek (primores) és lófő ivadékok (primipili) maradnak, „kiknek ősei Mátyás és a többi királyok alatt jámborúl és serényül vitézkedtek.” E határozattal törvényesítették a székely főembereknek azt az elsőbbséget, amelyet a közszekelyekkel szemben időnként gyakoroltak ugyan, de amely nem törvényes állapot, hanem visszaélés volt.

A régi székely szabadság korlátozása.

Emiatt a közszekelységet általános elégedetlenség és elkeseredés fogta el. 1562-ben Udvarhelyre nemzetgyűlést hívtak össze. E gyűlésre János Zsigmond is követeket küldött, akik által tudtokra adta, hogyha nyugton maradnak, „minden szabadságukat megengedni kész volna.” A székelyek nem hallgatták meg a követeket, hanem a fejedelem hadai ellen indultak. Eleinte kedvezett nekik a szerencse. A fejedelem egyik kapitányát, Majláth Gábort a marosszéki Vaja község mellett meg is verték, de a Radák László parancsnoksága alatt levő fejedelmi főserég előbb Holdvilágnál, utóbb Kisgörgénynél megverte és szétszórta a székelyeket, akik vezéreiket, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust önkényt kiadták a győztes Radák Lászlónak.

A közszekelyek támadása és leveretése 1562-ben.

A székelyek leveretése után János Zsigmond Segesvárra országgyűlést hívott össze, amelyen a székely főemberek fejenként tartoztak megjelenni, a székely székek pedig Aranyosszék kivételével, amely nem vett részt a zenedülésben, 16—16 képviselőt küldeni. Az országgyűlés valóságos ítélő székké alakult át. A lázadás vezéreit

Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust karóba húzták; a főbb vezetőket börtönbe zárták, a csatában elfogott székelyeknek megbélyegzésül egyik fülét levágták, s utódaikkal együtt büntetésül jobbágyságra vetették. A monda szerint a levágott füleket véka számmal mérték. E büntetés emléke gyanánt maradt fenn „a hasított fülű paraszt” szidalom, amellyel régebben a katonarendhez tartozó székely a jobbágy sorban élő székelyt szokta illetni.

A székelység állapottának új rendje.

Ez az országgyűlés a székelység helyzetét a következőképpen rendezte. Kimondotta, hogy a főemberek és a lófő székelyek jószágait olyan szabadságokkal bírják, mint a nemesek és földönlakóikkal (zsellérek) is úgy rendelkezzenek, mint a nemesek jobbágyaikkal. Ennélfogva azok adófizetésre vannak kötelezve, A székely főemberek és lófők mindennemű adó alól éppen úgy fel vannak mentve, mint a nemesek, de hadkötelezettségök fenmarad. A közsékelység pedig elveszítette eddigi személyes szabadságát és bizonyos fokig kincstári jobbágygá lett.

A következő évben azoknak a székely főembereknek, kik hivek maradtak, — János Zsigmond a hűtlen közszékelyek közül kinek több, kinek kevesebb jobbágyot adományozott, még pedig királyi jog alapján, amelynek következtében az adományozott birtok elvesztette régi székelybirtok jellegét. Ekkor vette kezdetét a székelyek között az új adománylevelek (nova donatio), továbbá a primori (főemberi) és primipilusi (lófőszékelységi) oklevelek adományozása birtokkal vagy a nélkül. Így veszett el az ősi székely jogoknak igen jelentékeny része az önálló erdélyi állam megalakulásának következményeképpen.

Székelytámadás és székelybánja várak építése.

Hogy e rendelkezéseknek anyagi, illetőleg hatalmi biztosítékai is legyenek, a székelyek fékentartására magokkal a székelyekkel Udvarhelyen egy várat építettek, amelyet a kudarcot vallott támadás emlékére gúnyosan Székelytámadnak neveztek, a másikat a szintén gúnyosan Székelybánja-nak nevezett várhegyi várat Háromszéken pedig újra felépítették. E várak őrségeinek fenntartására nemcsak a közsékelységtől elvett birtokokat csatolták e várakhoz tulajdonjoggal, hanem olyanokat is, amelyeket azoktól a lófőszékelyektől vettek el, akik a feltámadt közsékelyek ügyét támogatták.

Erdély története a Báthoriak uralkodása alatt.

a).

János Zsigmond 1571. márczius 13-án halt meg; abban az évben, amelyben sikerült Miksa királlyal az erdélyi rendek szabad fejedelemsválasztó jogát és azzal az erdélyi fejedelemség önállóságát is elismertetni. Mivel nőtlen volt, sem fiú, sem leány utódot nem hagyott hátra és így a rendek szabad fejedelemsválasztó joga minden korlátozás nélkül érvényesülhetett. Vagyonának, illetőleg családi kincseinek nagyobbik részét s abban 40.000 font termés ezüstöt a lengyel királyra hagyta. Tekintélyes rész jutott Miksa magyar királynak és a szultánnak is. Végrendeletének végrehajtóivá belső bizalmas embereit Békés Gáspárt, Hagymásit és Csáki Mihályt tette, kik a többi tanács urakkal egyetértően május 17-re országgyűlést hirdettek.

Az ország szabad fejedelemsválasztó joga és a külpolitikai helyzet.

János Zsigmond legbizalmasabb tanácsadóját, Békés Gáspárt tartotta legalkalmasabbnak arra, hogy utódja legyen a fejedelmi trónon. A rendek nagy többsége pedig somlyai Báthori Istvánt kívánta a fejedelmi trónra ültetni. Ennek a kettős óhajtnak nemcsak személyi indítékai voltak, hanem fontos és nagy politikai háttére is. Az erdélyi fejedelemség önállóságát s ennek következtében az erdélyi rendek szabad fejedelemsválasztó jogát úgy Miksa király, mint a török szultán nemzetközi jogierővel bíró szerződésben ismerték el ugyan, de mindketten azt óhajtották, hogy a rendek azt válasszák meg, akit ők kívánnának saját hatalmi érdekeik szempontjából az erdélyi trónon látni.

Békés Gáspár azt a politikai irányt képviselte, amely a Habsburgok hatalmi érdekkörébe szeretne volna állítani Erdélyt, Báthori István pedig azt, amely Erdélynek a portához való viszonyát fönn akarta tartani. A rendek túlnyomó többsége, meggyőződven a Castaldo-féle kísérletből, hogy a Habsburgok nem képesek csatlakozás esetén Erdélyt a török veszedelemtől megvédeni és hogy ural-

mok nem is kedvező Erdély nemzeti és vallásos szabadságára, hű maradt a törökbarát politikához, minden szó és vitatkozás nélkül Báthori Istvánt választotta meg Erdély fejedelmévé.

Báthori István viszonya ellenjelöltjéhez, Békés Gáspárhoz.

Báthori István fejedelemmé választván, nemcsak a töröknek tette le a hűség-esküt, hanem Miksa királyt is biztosította arról, hogy urának ismeri el és vele szemben a hűséget megtartja. Nyíltan török hűbéres (adófizető) fejedelem volt, titokban azonban a magyar király szövetségese. Miksa királyt Báthori is nyilatkozata nem elégítette ki. Békés Gáspárt még a fejedelemválasztó országgyűlés előtt kinevezte Erdély vajdájává és ügyét a legmelegebben ajánlotta magyarországi hatalmas embereinek támogatásába.

Maga Békés Gáspár sem nyugodott meg a fejedelemválasztó gyűlés határozatában. Nyíltan azonban nem léphetvén fel Báthori ellen, egyelőre a passiv ellenállást tartotta a leghelyesebbnek. Fogaras várába huzódott, úgy gondolván, hogy itt az elégedetlenkedő székelyek és a Habsburgok felé hajló szászok tőzsomszédságában nemcsak biztonságban érezheti magát, hanem elő is készítheti Báthori megbuktatását. Fogaras mellett második támasztó pontja volt Máramaros megyében Huszt vára, a melyet Hagymásival és Csákiival a János Zsigmond által végrendeletileg nekik hagyományozott összeg fejében foglaltak le. Nemcsak a hűség-esküt nem tette le, hanem a fejedelemtől való függetlenségének jeléül a Fogaras földéről járó adót is megtagadta.

Báthori Békés Gáspár ellen az október 31-re összehívott medgyesi országgyűlésen panaszt és vádat emelt. Ez országgyűlésen Békés Gáspár hívei is megjelentek s ennek következtében a gyűlés lefolyása nagyon zajos volt. Az országgyűlés Békést elmarasztalta, aminek következménye az lett, hogy Erdélyből kénytelen volt elmene-külni Miksa király birodalmába. Itt sem nyugodott meg sorsában. Bizalmas embereinek sikerült az elégedetlenkedő közszékelységet és a főurak egy részét pártjára vonni. Miksa segítségével tekintélyes haderőt gyűjtött és 1575. nyarán betört Erdélybe.

A kerelő-szentpáli ütközet.

A fejedelem haderejét Gyulafehérváron vonta össze s ott értesült, hogy Békés Gáspár hadaival Tordáról elindult Marosvásárhelyre, hogy ott a pártjára állott székelyekkel egyesüljön. Báthori utána sietett és a két sereg egymással Radnótnál a Maros mellett találkozott. Békés innen Kerelő Szentpálra vonult vissza és ott alkalmasnak

vélvén a terepet az ütközetre, Báthori előrenyomuló hadaival szembeszállott. A szerencse Báthorinak kedvezett. Békés teljes vereséget szenvedett. Maga is csak nehezen menekülhetett el egy néhány hívével Betlen várába s onnan rövid pihenés után Szatmárra.

A Békes pártján levő főurak és a székelyek közül nagyon sokan estek e csatában Báthori fogságába, aki a büntetést mindjárt a csatatéren megkezdette, felakasztatván az elfogott főbkek közül hat kiválóbb egyéniséget. E diadalmas csata után 15 nappal Báthori összehívta Kolozsvárra a rendeket, hogy törvény szerint ítéljenek a hűtlenek és lázadók pörében. Az ítélet annyira szigorú volt, hogy Wesselényi Ferencz ítélőmester maga is könnyezve olvasta fel. Ez ítélet következtében 1575. augusztus 8-án reggel 9 erdélyi főurat Kolozsvár piacznán lefejeztek; az elfogott székelyek közül 34-et Szamosfalván felakasztottak, 34-nek pedig levágták a fülét.

Báthori Istvánt egy évvel később (1576) Lengyelország királyává választották és ő a lengyel trónt az erdélyi rendek beleegyezésével el is fogadta. Maga helyett kormányzóul fejedelmi hatáskörrel testvéröccsét, Báthori Kristófot hagyta.

Báthori István egyénisége és politikája.

Báthori István a magyar történelem legnagyobb egyéniségei közé tartozik. Ő volt a XVI. század legkiválóbb magyar államférfia és uralkodója. Neki köszönhető, hogy az erdélyi fejedelemség nemcsak megszilárdulhatott, hanem úgy illeszkedhetett be az európai államok rendszerébe, mint a magyarság államalkotó erejének képviselője és hogy egyik utódjának, Báthori Zsigmondnak uralkodása alatt kelet felé már úgy léphetett fel, mint a mohácsi vész előtt uralkodott magyar királyok politikájának folytatója.

Báthori István a török pártfogoltja volt, de azért a Habsburgokkal is igyekezett a jó viszonyt fenntartani. Nemcsak folytatója, hanem továbbfejlesztője is volt annak a török és német hatalom között egyensúlyozó erdélyi politikának, amelynek megalapítója Fráter György volt. E kettős külpolitika, amely Báthori István után is irányelve maradt az erdélyi államférfiaknak, nemcsak a kényyszerhelyzet következménye volt, hanem logikai folyománya is egy távolabb látó politikai felfogásnak.

Mikor ezt az egyensúlyozó kettős politikát bírálat tárgyává tesszük, nem szabad felednünk, hogy az erdélyi külön állam nem a magyarság akaratából, hanem annál erősebb kényszerhelyzetnek, a török hódításnak nyomása

következtében jött létre. A magyarság törekvéseinek célja: a török hódítás következtében ketté szakadt magyar állam egyesítése volt, kapcsolatban a törökök kiűzésével. Hogy ez a terv csak a Habsburg uralkodókkal egyetértésben és a török hatalom várható meggyengülésének bekövetkeztével valósítható meg, világos volt minden erdélyi fejedelem, államférfiú és politikus előtt.

Az első kérdés az volt, hogy a Habsburg uralkodóknak van-e elég erejük e nagy feladat megoldásához? Megtudják-e védelmezni a magyarságot a töröktől, ha azzal nyíltan szakítva, melléjük áll? — Az ennél is fontosabb második kérdés pedig az volt: hajlandók-e siker esetén, mint egy személyben magyar királyok is a magyar állam függetlenségét abszolút uralkodó hatalommal kormányzott saját birodalmoknak egységesítő törekvéseivel szemben fenntartani és biztosítani?

Az elsőre nem volt nehéz a felelet, hiszen a tények elég határozottan igazolták, hogy ez az erő a Habsburg birodalom akkori állapota miatt hiányzik és ha a magyarság szakítva a törökkel, nyíltan csatlakozik a Habsburgokhoz, saját nemzeti fennmaradását teszi kockára.

Ez erő hiányának ismerete birta rá az erdélyi államférfiakat, hogy más szövetségest is igyekezzenek szerezni. Ez ösztökélte Báthorit arra, hogy a lengyel trónt megszerezze. Tudta, hogy Lengyelországnak is érdeke a török hódító hatalommal szemben olyan szövetségeseket keresni, amelyek török részről hasonló veszedelemnek vannak kitéve. Mikor a lengyel rendek Báthorit királlyá választották, egyúttal Erdély szövetségét is biztosították maguknak,

Mint lengyel királynak külpolitikáját már nemcsak Erdély és a magyarság érdekei szabták meg, hanem közép- és keleteurópai politikai célok is. Ennek érdekében egyformán kereste a közeledést a Habsburgokhoz és a Szentszékhez, amelyeknek hathatós közreműködése nélkül lehetetlennek tartotta politikai végcéljának elérését, amely a lengyel trónon már a töröknek nemcsak Magyarországból, hanem Európából való kiűzése is lett.

A katolikus egyház ebben az időben már magához tért abból a lethargikus tájékozatlanságból, amelybe Luthernek és társainak egyházreformáló működése taszította. Loyola Ignác megalapította a Jézus-társaság szerzetes rendet, az ellenreformáció ez igazi nagy vezérkarát. A Habsburgokkal és a Szentszékkel való egyetértés követelménye volt: lehetővé tenni Erdélyben is a katolikus renaissanceot. Ezért 1579-ben jezsuitákat küldött

A katolikus renaissance hatása Erdély politikai életében.

Erdélybe, akik Kristóf fejedelemtől megkapták a kolozsmonostori apátságot. Ezek Gyulafehérváron közép fokú iskolát, Kolozsvárt pedig egyetemi rangú akadémiát állítottak fel. Mindez nem történhetett meg anélkül, hogy az erdélyi protestáns rendek ne tiltakozzanak ellene. Báthori Istvánnak azonban tekintélye akkora volt, hogy ez ellenzés komoly akadály nem lehetett. Másfelől a jezsuiták is óvakodtak minden lépéstől, amely alkalmas lett volna a felekezetek között való békét és jó viszonyt megbontani.

b).

Báthori István, mikor megválasztották lengyel királynak, azonnal tudatta a szultánnal és kérte, hogy öcscsét, Kristófit ismerje el Erdély fejedelmének és a fejedelmi jelvények megküldésével iktattassa be székébe. Mikor Báthori Istvánt már megkoronázták a lengyelek, Báthori Kristóf utasította konstantinápolyi ügynökét, Nagy Mátét, hogy szorgalmazza megerősítését és jelentse ki a portán, hogy ő „nem hallgat máshová, mint a hatalmas császárhoz” és nem igaz, hogy ő „Lengyelországtól függene.” A szultán válaszul 1576. júliusában megküldötte a beiktató levelet (athnemet) és az ünnepélyes beiktatás után az új fejedelem is megküldötte a 15.000 arany adót, mert az eredetileg 10.000 aranyban megállapított összeget a porta Báthori István trónralépése után csakhamar felemelte 5000 aranynyal.

Báthori Kristófit a porta elismeri Erdély fejedelmének.

Báthori Kristóf csendben és békében uralkodott. Békés Gáspárnak esetleg megmaradt híveitől sem kellett tartania, mert maga Békés is kibékült Báthori Istvánnal és ez időponttól kezdve egyik leghívebb embere lett. Hadba is csak kétszer kellett szállani az erdélyi seregeknek. Első ízben 1577 tavaszán, mikor a szultán parancsára a Potcova ellen-vajda által elűzött Schiop Péter vajdát kellett vajdai székébe visszahelyezni. Másodszer 1579-ben, mikor István királyt az oroszok ellen viselt háborújában egy 5000 főnyi sereggel segítették meg, amelyben Bekés Gáspár és az Erdély későbbi történetében jelentékenyebb szerepet játszó Székely Mózes vettek részt, Wesselényi Ferencz, Borbély György és más erdélyi főurak és hadvezérek társaságában.

Báthori Kristóf külföldi háborúi.

Báthori Kristóf uralkodása alatt Erdély vallásos életében igen nevezetes esemény történt. Az unitárius vallás megalapítója János Zsigmond uralkodása idején Dávid Ferencz kolozsvári pap volt. Az unitárius vallás bevett vallássá való tételéért Dávid Ferencznek és híveinek nehéz

Dávid Ferencz martírsága.

harcot kellett vívniok, amelyet azonban siker koronázott, mert 1571-ben az országgyűlés Erdély negyedik törvényesen bevett vallásfelekezetévé tette, Báthori István pedig 1576-ban a Medgyesen tartott utolsó országgyűlésen a püspöki hivatalban Dávid Ferenczet megerősítette.

Dávid Ferencz azonban híveinek és papjainak nagyobb részével tisztán vallásos kérdésben éles ellentétbe jutott. Azt vitatta, hogy a kegyelemért nem szükség Jézushoz is imádkozni. Ezt eddigi küzdőtársa, Blandrata György, mint az unitárius vallásra veszedelmes tanítást megtámadta. Az ebből támadt theologiai harc annyira elmérgesedett, hogy Dávidot, mint káromló vallásújítót pörbe fogták. Helyzetét súlyosabbá tette, hogy második felesége alaptalanul házasságtöréssel vádolta. A gyulafehérvári zsinaton tartott hitvitalkozás azzal végződött, hogy Dávidot mint vallásháborítót örökös fogságra ítélték és Déva várába zárták. A súlyos beteg Dávid Ferencz nem sokáig bírta ki a fogságot, mert egy néhány hónappal elítéltetése után börtönében meghalt.

Báthori
Kristóf fiát,
Zsigmondot
fejedelemmé
választatja.

Báthori Kristóf uralkodásának utolsó éveiben betegeskedni kezdett, ami inkább személyes híveit, mint őt, arra ösztönözte, hogy fia, a kiskorú Zsigmond számára biztosítsa a trónt. E szándékát megerősítette egy Markházi Pál nevű gazdag, de kalandor természetű úrnak arra irányuló cselszövése is, hogy a konstantinápolyi basák segítségével Kristóf fejedelem halála esetén megszerezze magának az erdélyi fejedelemséget. Ehhez járult, hogy 1581 elején felesége Bocskai Erzsébet is meghalt. E tervhez, bár vonakodva, István király is hozzájárult és így a rendek 1581 május havában a kolozsvári országgyűlésen a gyermek Zsigmondot Erdély fejedelmévé választották.

Báthori
Kristóf ha-
lála.

Báthori Kristóf aggodalmi nem voltak ok nélkül valók, mert betegsége még az országgyűlés alatt súlyosabbá lett. Gyóntató papját, egy Leleszi nevű jezsuitát magához hívatta és vele elkészíttette végrendeletét. Fiának nevelését és gondviselését pedig bizalmas emberére Gálfi Jánosra bízta, aki legbuzgóbb sürgetője volt annak, hogy Zsigmond még apja életében fejedelemmé választassék. Magát Gyulafehérvárra vitette, hol 1581. május 21-én meghalt.

István
király befo-
lyása az er-
délyi ügyek
intézésére.

Bár István királyt testvére, Báthori Kristóf halála után az oroszok ellen való hadviselés gondjai foglalták el, azért Erdélyről sem feledkezett meg. Az erdélyi ügyek egyik főgondját alkották, annyira, hogy majdnem azt lehet mondani, hogy Erdélyt tulajdonképpen ő kormányozta. 1583-ban Erdély kormányzását Kendi Sándorra, Kovacsóczy

Farkasra és Zsombory Lászlóra bízta, de oly módon, hogy a döntő szó és irányítás a Kendi Sándoré legyen. Az erdélyiek azonban ezeknek kormányzásával nem voltak megelégedve és arra kérték a királyt, hogy Erdély kormányzását egy emberre bízta. A király engedett a kérésnek és Erdély kormányzójává 1585 május 1-én Géczi János nagyváradi főkapitányt nevezte ki.

István király családjának érdekeit sem tévesztette szem elől. Mindent megtett, hogy a hatalmas Báthori családot még hatalmasabbá tegye. Zsigmond unokatestvérét, Boldizsárt Fogaras várának parancsnokává tette. Nővérét, Grizeldist Zamojski lengyel kancellárhoz adta nőül. Zsigmond egy másik unokatestvérenek, Endrének bibornoki méltóságot szerzett. Terve volt Zsigmondnak a lengyel trónt is megszerezni, amely esetben Erdély fejedelme Báthori Grizeldis férje, Zamojski lett volna. Mindezeknek a messzeteremtő terveknek István királynak 1586 december 13-án bekövetkezett halála vetette végét.

István király halála Erdélyre nagy csapás volt. Tekintélye, határozott erélye és bölcs mérséklete minden szenvedélyt lecsillapított és minden pártkülzdelmet vagy teljesen elnyomott, vagy mérsékelt. Halála után vége lett Erdély nyugalmanak és csendességének. A hatalom az ifjú Báthori Zsigmondra szállott, kit a rendek 1588-ban azzal a kikötéssel nagykorúsítottak, hogy megerősíti a jezsuiták kitiltásáról hozott törvényt. Az erdélyi rendek a jezsuiták Erdélyből való eltávolítását nem annyira felekezeti és vallásos okokból kívánták, mint politikaiból. Észrevették ugyanis, hogy a jezsuiták Zsigmondot el fogják vonni a törökbarát politika mellől és előbb-utóbb a Habsburgok szövetségésévé fogják tenni, amelyet Erdélyre nézve veszedelmesnek tartottak.

A fejedelem a rendek kívánságának kénytelenségéből engedett ugyan, de a jezsuiták befolyása politikájának irányításában nemcsak változatlan maradt, hanem még erősebbé is lett. Az alkudozásokot Rudolf király és császár udvarával Carilo jezsuita páter vezette. Célja volt egy olyan európai szövetség létrehozása, amely elég erős lett volna a török hatalom megtörésére. Ennek a politikának az erdélyi főurak közül is többen voltak támogatói. Így a többi között a nagyváradi főkapitány, Bocskai István is.

A rendek többsége azonban nemcsak határozottan ellenszegült a tervnek, hanem abból az elvből kiindulva, hogy „inkább vesszen el egy ember, mint egy ország”, Zsigmond ellen össze is esküdtek. Zsigmond ezt meg-

Báthori
Zsigmond
átveszi
Erdély kor-
mányzását.

A jezsuiták
hatása
Zsigmond
németbarát
politikájára.

A törökbarát
főurak
összeeskü-
vése Zsig-
mond ellen.

tudva, az összeesküvőket elfogatta és a főbket, köztük unokabátyját, Báthori Boldizsárt és a nagytekintélyű Kendi Sándort is kivégeztette. E kegyetlen cselekedete megtört minden ellenállást és így Zsigmond a szövetséget Rudolf királlyal akadálytalanul megköthette, melyet még erősebbé tett Mária Krisztiánával kötött házassága.

Mihály vajda szerepe a németbarát külpolitika indítékai között.

Zsigmond sugalmazóit, a jezsuitákat és a bécsi császári udvar politikusait e lépésre az európai politikai helyzet és a török birodalom belső állapotainak ismerete vezették. A török birodalom mostanáig folyton emelkedő hatalmában a hanyatlásnak igen komoly jelenségei kezdettek mutatkozni. Mihály havasalföldi vajdában pedig Erdélyről keletre olyan ügyes politikai és hadvezető egyéniség jelentkezett, kire sokkal nagyobb biztossággal lehetett számítani a török ellen való minden hadi vállalatban, mint az eddigi román vajdákra és aki e hadjárathoz saját népéből katonai anyagot is tudott a törökellenes politikának rendelkezésére bocsátani.

Báthori Istvánnak, mint lengyel királynak harcaiban az erdélyi hadvezetőknek olyan vezérkara nőtt fel, aminő Mátyás király óta nem volt. Ezek közül a legkiválóbbakat tekintélyes számú magyar és székely csapatokkal Mihály vajdához küldötte Zsigmond, hogy segítsenek neki hadseregét katonailag szervezni és harczképessé tenni. Jogosnak látszott az a feltevés, hogy most a német császári hatalom szövetségben Erdéllyel és a román vajdaságokkal, elég erős lesz a hanyatlás jeleit mutató török uralom végleges megtörésére.

Két török háború.

A szultán sem nézte tétlenül az ellene folyó készülődést. Szinán basát 100.000 emberrel Mihály vajda és Zsigmond ellen küldötte. A szerencse Zsigmondnak kedvezett, kinek fővezére, Bocskai István Szinán hadseregét Havasalföldén megsemmisítette. Ez a kudarcz a törököt nem csüggesztette el. 1596-ban újabb háborút indított Zsigmond ellen és pedig Magyarországon. Zsigmond a mezőkeresztesi csatában döntő vereséget szenvedett.

Zsigmond lemondása.

Ez a vereség a változékony és szeszélyes természetű Zsigmondot annyira lehangolta, hogy a fejedelemségről lemondott. Erdélyt át is adta Rudolfnak, ki az oppelni és ratibori herczegségen kívül évjáradékot biztosított neki és megígérte, hogy számára a bibornoki kalapot is megszerzi. De alig távozott el az országból megbánta tettét. Visszatért Erdélybe. Rövid idő múlva újra lemondott, de Erdélyt most már nem Rudolfnak, hanem öcscsének, Báthori Endre bibornoknak adta át.

Miután Erdélyben Báthori Endrével újra a hagyományos törökbarát politika kerekedett felül, a bécsi udvar Mihály vajdának pénzt és fegyveres segítséget ígért, ha híven szolgálja a kereszténység ügyét és Rudolfot ismeri el urának. Mihály 1598 tavaszán Magyarországnak Havasalfölde felett gyakorolt, régi főhatósági jogán Rudolfnak letette a hűségesküt, mint három évvel előbb ugyanezen a címen Báthori Zsigmondnak és egy évvel később, 1599-ben Báthori Endrének is.

A törökbarát politika Báthori Endrével ismét felülkerekedik.

c)

Báthori Endre e hűségeskü alapján teljesen megbízott Mihály vajdában, aki terveit részben Báthori Endre hiszékenységre alapította. Hűségesküjén kívül Báthori Endre követei előtt több ízben jelentette ki, hogy az Isten őt oly nyomoruságba süllyessze, hogy eledele fia húsa, itala vére legyen, ha ő az erdélyieket megcsalná. Így aztán sikerült is Endre követeit hűségéről annyira meggyőzni, hogy azoknak egyike, Kornis Gáspár, a legnagyobb határozottsággal jelentette ki, hogy bőr t engedi lenyúztatni, ha Mihály esküszegő és hűlten lenne. Nem csodálkoztunk tehát, ha Endre nem adott hitelt az ellenkező tudósításoknak, sőt Mihály vajdának egy bulgáriai beütésre löszereket, edzett hadi népet és jó kapitányokat is küldött. A Háromszéken lakó Béli János, értesülvén Mihály készülődéseiről, Gyulafehérvárra utazott, hogy figyelmeztesse a fejedelmet, a közelgő veszedelemre. „Ne higgye János uram — válaszolá a fejedelem — hiszen most jött onnan Sennyei Pongrácz: azt mondja, hogy jó szívvel vagon hozzánk a vajda.”

Báthori Endre és Mihály vajda egymáshoz való viszonya.

Mihály elkészült a betörésre. Hasztalanul figyelmeztette felesége, hogy bűnt követ el, ha megtámadja a Báthoriakat, kik bujdosásában pártfogolták és vajdai székébe segítették. Nem hallgatott Theodosius logofet (kancellár) intelmeire sem és ha néha habozott, mellette volt Mihalcea bán, ki folytonosan biztatta merész tervének kivitelére. Hadait Ploesten vonla össze s onnan azokat Buzeu-felé indítva, 1599 október 17-én a bodzai szoroson át ellenállásra nem találván, betört Erdélybe.

Mihály vajda betörése Erdélybe.

Mihály vajda tervét nemcsak Báthori Endre hiszékenységre alapította, hanem a közsékelyek nagyfokú elégedetlenségére is. Hogy a székelyek és a Mihály vajda között levő viszonyt, amely az egész helyzetnek kulcsa volt, megérthessük, vissza kell emlékeznünk, hogy 1562-ben János Zsigmond uralkodása idején, miként fosztották meg

Mihály vajda és a székelyek.

a közszekelységet régi szabadságaitól. Mikor Báthori Zsigmond 1595-ben Szinán ellen hadra keli, a székelyeket visszahelyezte 1552 előtt élvezett régi szabadságaikba. A székelyek ezért hálásak voltak, mert azokon kívül, akik eddig is Mihály vajda táborában harcoltak, 20,000-en csatlakoztak Báthori Zsigmondhoz, aki elsősorban nekik köszönhette havasalföldi nagy győzelmeit.

Mikor vége lett a havasalföldi hadjáratnak, a székely főemberek és a főurak nem akartak tudni semmit a székely szabadság visszaállításáról. A székelyek ezért Zsigmondnál panaszt tettek. Zsigmond panaszukat az országgyűlésen törvénytudó emberek elé terjesztette, akik kijelentették, hogy „a székelyek nyavalyás paraszt emberek lévén”, nem jól értették az 1595-iki felszabadítást s mivel az különben is kicsikart dolog volt és az országgyűlés sem erősítette meg, nem érvényes.

Ez ítélet kihirdetésekor, hogy zendülés ne legyen, az országgyűlésen le ő be'olyásosabb székely követeket elfogták. A következő évben a székelyek ellene szegültek az ítélet végrehajtásának. Mikor Zsigmond 1596 telén Prágában időzött, az ellenszegülő székelyek megfélemezésére nagyszámú fegyveres erőt küldöttek közülük, hogy karhatalommal állítsák helyre az 1562 utáni állapotokat. Azokat a székelyeket, kiket az ellenállás szervezőinek tartottak, tömegesen fogdostatták össze és az elfogottakat részben kivégeztették, részben megcsonkították. A zsarolásnak, a fosztogatásnak, az erőszaknak minden fajtáját kénytelenek voltak ez alkalommal a székelyek eltűrni. Ez volt a székelyek szomorú 1596-iki farsangja.

Ily módon csalták meg Báthori Zsigmond uralkodása alatt a székelyeket nagybecsű harcztéri szolgálataik jutalmazásául. Még sajnált a székelyek friss sebe, mikor Mihály vajda betört Erdélybe, aki bodzai táborából egyik székely kapitányát több nála levő székely tiszttel a székelység közé küldötte azzal az üzenettel, hogy ő Rudolf király megbízottja. Feladata Báthori Endrét elkergetni és érvényt szerezni a szerződésnek, melyet Báthori Zsigmond Erdély átadására vonatkozóan Rudolf-fal kötött. Rudolf király nevében megígérte a székelyeknek, hogy ha a király ügyének támogatására hozzá csatlakoznak, a király visszaállítja régi szabadságaikat. Ellenkező esetben rájuk tör és tüzzel-vassal fogja őket pusztítani.

A székelyek nagyobbik része: a háromszéki, csiki, és udvarhelyi közszekelyek siettek felhívásának eleget tenni. Összegyülekeztek és lerombolták a megfélemezésekre

Háromszéken épített várhegyi (Székelybánja) várat. A főembereket elkergették, vagy megölték és házaikat lerombolták. Ennek végeztével tömegesen csatlakoztak Mihály vajda bodzai táborához. Mihály vajda hadserege körülbelül 36.000 ember volt, amelynek egyharmad része volt székely. Ez az egyharmad rész volt Mihálynak legelszántabb katonasága, mert ez tudta, hogy nincs más választása, mint győzni vagy meghalni, mert vereség esetén ismét visszakerül a régi keserves igába.

Mihály vajda betörésének híre csak két nap múlva érkezett meg Gyulafehérvárra. Nagy volt a meglepetés és a zavar, mert minden előkészület hiányzott a sikeres védelemhez. Az alatt az idő alatt azonban, míg Mihály vajda bodzai táborában a székelyekkel tárgyalt, Báthori Endre is összeszedte a rendelkezésére álló csapatokat. A székelyek közül csak a főemberek, az aranyosszéki és a marosszéki székelyek csatlakoztak hozzá.

A vajda és a fejedelem hadai 1599 október 28-án Szeben közelében a Szent Erzsébet és Schellenberg községek között elterülő mezőn ütköztek össze. Eleinte a fejedelem hadai voltak előnyben, de a zsoldos kozákok ütközet közben Mihály csapataihoz mentek át és ez árulásuk eldöntötte az ütközet sorsát is. A fejedelem egész tábora, minden ágyuja és podgyásza Mihály vajda kezébe esett. A megvert erdélyi had szerte futott és Endre a Székelyföldön át igyekezett Mihály ellenfeléhez, a moldovai vajdához menekülni. Már az ország határszéléhez, a csiki havasokba érkezett, ahol a székelyek csekély számú kíséretével együtt megölték. Fejét levágták s Gyulafehérvárra vitték Mihály vajdához, aki lefestette és a képet Prágába küldötte. Azután a megölt fejedelem testét is Gyulafehérvárra vitette és tisztességgel eltemettette.

A schellenbergi csata.

A győztes Mihály vajda a schellenbergi ütközet után — november 1-én — nagy pompával vonult be az erdélyi fejedelmek székhelyére, Gyulafehérvárra, hova országgyűlést hívott össze, amelyen kijelentette, hogy ő Rudolf király megbízásából jött Erdélybe, mint helytartója és az ország főkapitánya. A rendek Rudolfnak és a vajdának, mint helyettesének letették a hűségesküt. E pillanattól kezdve az általa kiadott államiratokon a következő aláírást használta: „*Mihály havaselföldi vajda ő cs. és kir. felségének tanácsosa, erdélyi helytartója, hadainak Erdélyben és a hozzákapcsolt részekben kapitánya.*” Koronázásról, fejedelemségről nincs hiteles történelmi adat.

Mihály vajda bevonul Gyulafehérvárra és országgyűlést tart.

Mihály
vajda és
az erdélyi
román
parasztság.

Erdély kormányzata külsőleg semmit sem változott. Az országgyűléshez magyar nyelven küldötte előterjesztéseit s a gyűlés magyar nyelven is hozta végzéseit. Magyarul levelezett még a szászokkal is. Mivel eléggé jól tudott magyarul, Rudolf király követeivel is magyarul tárgyalt. A fontosabb állami okiratokat és adományleveleket latinul állíttatta ki és latinul írta alá. Román nyelvű oklevelet Erdélyben csak tisztán havasalföldi ügyekben adott ki. Míg a székelyeknek visszaadta régi szabadságukat, addig nem tett semmit a román parasztság érdekében, mert a székelyek támogatására szüksége volt, de az erdélyi román parasztság nem tehetett neki semmi szolgálatot, „a román nép jobbágyi állapotban maradt ezentúl is — írja Balcescu, Mihály vajda első román életrajzírója — Mihály tehát misszióját nem teljesítette Erdélyben s így megérdemelte bukását.” A valóság az, hogy Mihály nem is érezhetett ilyenféle hivatást magában, mert hiszen ő saját országában is elrendelte, hogy „minden földművelő paraszt, akinek birtokán él, annak örökös rumunja, azaz földhöz kötött szolgálja legyen” Semmi jelét s m adta annak, hogy Erdélyben a román nép felszabadítása végett jelent volna meg, valamint annak sincs semmi jele, hogy az erdélyi román nép tőle valami ilyesmit várt volna. „A mi parasztjaink részéről, akik jobbágyok voltak, nem várhatott semmi támogatást — mondja a románok legkitűnőbb történetírója, Iorga Miklós iskolai használatra szánt „Istoria românilor” című könyve 177. lapján —, pedig csak erre a támogatásra alapíthatott volna Erdélyben tartós román uralmat.”

Mihály elűzi
Movila
Jeremiást
moldovai
vajdát.

Rudolf király nem bízott Mihály hűségében és azért egy Básta nevű tábornokát küldötte Erdélybe, mint királyi biztost nemcsak Mihály ellenőrzésére, hanem Erdély átvételére is. Mihály azonban nem szándékozott Erdélyt átadni Rudolfnak, sőt a következő 1600-ik év június havában Moldova ellen hadat indítva, annak vajdáját, Movila Jeremiást elkergette és magát iktatta be a moldvai vajdai székbe s azután visszatért Erdélybe, ahol Rudolf király biztosai várták.

Mihály
vajda a
valóságban
Erdélynek
nem fejedel-
me, hanem
mint Rudolf

Mihály azt remélte, hogy Rudolf biztosai pénzt hoznak számára és át is fogják adni Rudolf királynak azt a diplomáját, amellyel őt, mint helytartóját az erdélyi fejedelmi széken megerősíti. A biztosok azonban sem pénzt, sem diplomát nem hoztak, azért Mihály maga adta elő a biztosoknak kívánságait, amelyek a következőkből állottak :

Mihály megmarad Havaselföld és Moldova trónján, amíg él, fennmaradván ez országoknak az a joga, hogy halála után szabadon válasszanak magoknak vajdát. Mihálynak és családjának adja a király Erdélyben Fogaras és Görvény várát a hozzájuk tartozó uradalmakkal, a magyarországi részekben Huszt várát, Zsákát és Kővárt szintén a hozzá tartozó uradalmakkal. Erdélyt, amíg él, Mihály mint Rudolf és utódainak helytartója fejedelmi hatalommal kormányozza. Rudolf Mihálynak ez ajánlatát elfogadta, de azzal a különbséggel, hogy az örökös adomány gyanánt kért jószágokat nem adta oda Mihálynak és melléje kormányzóként egy császári tanácsost rendelt. A diploma szeptemberben meg is érkezett, csak hogy már elkésve.

király helytartója, csak kormányzója volt.

Mihály nem tudott Erdélyben rendet teremteni és meggyökeresedni. A szászok, akik önként hódoltak meg neki, épen úgy elégedetlenek voltak vele, mint szövetségesei, a közsékelyek. A hozzá csatlakozott nemességet azzal iasztotta el magától, hogy azoknak birtokait, akik ellen valami kifogása volt, elkobozta és havaselföldi bojárjainak adományozta. Ez eljárása azt a hitet gyökerezeltette meg a nemességben, hogy mindezt azért teszi, mert a magyar nemességet ki akarja irtani és jószágait a hozzá hűséges havaselföldi bojárjai között kívánja szétosztani. Básta, aki Mihályban nemcsak Rudolf király ügyeinek elárulóját, hanem személyes ellenfelét is látta, egyesült az elégedetlen erdélyi magyarsággal és Mihály vajdát megtámadta, 1600 szeptember 18-án Miriszlónál megverte és Erdélyből kiűzte.

Mihály kormányzatával Erdély nemzetei csakhamar elégedetlenné lesznek.

Mihály vajdát a lengyelektől segített moldovai hadak nemcsak Moldovából, hanem Havaselföldéről is elűzték és ő mint trónvesztett fejedelem Bécsbe menekült. Az erdélyi rendek 1601 elején Kolozsvárt országgyűlést tartottak és Zsigmondot visszahívták a fejedelmi trónra. Bécsben ez nem tetszett s azért Mihály vajdának nemcsak megbocsátottak, hanem Bástával is kibékítették s újra Erdélybe küldötték azzal az utasítással, hogy Bástával egyesülve, Zsigmondot kergessék ki Erdélyből. Básta és Mihály vajda egyesült serege Goroszló mellett ütközött össze az erdélyi hadakkal. A győzelem az egyesült hadaké lett és Erdély újra Mihály vajda és Básta hatalmába került.

A goroszlói győzelem.

A régi gyűlölet kettejük között csakhamar újra lángra lobbant. Básta mindenáron rá akarta bérni Mihályt, hogy menjen ki Erdélyből és az országot adja át Rudolfnak,

Básta megöleti Mihály vajdát.

Mihály ezt semmi szín alatt sem volt hajlandó megtenni. Hogy Erdélyt megtarthassa, titokban el kezdett a törökkel alkudozni. Levelei közül egynehány Básta kezeibe jutott. Ezeknek egyikében azt írta a nagyvezérnek Rudolfról, hogy „hitvány semmirekellő, tehetetlen ember“ s azért a szultán védőszárnyai alá helyezkedik. Kassáról pedig azt írta bojárjainak, hogy „nem maradhatok tovább ez esztelen, ostoba nép között. A császár féleszű, ugyanilyennek a főhercegek. Környezete, hadvezérei semmirevalók, nem férfiak, hanem asszonyok, gyávák, elpuhultak.“ Ezek a levelek meggyőzték Bástát Mihály veszedelmes szándékáról s azért 1601 augusztus 19-én Torda mellett levő táborában orozva meggyilkoltatta. Jellemző környezetére, hogy egy fiatal magyar tisztjét kivéve, akit Mihály gyilkosai súlyosan megsebesítettek, senki sem sietett védelmére és „katonái közül senki sem mozdult meg — írja Jorga idézett műve 183. lapján —, hogy megbosszulja ezt az istentelenséget.“

Székely
= Mózes fe-
jedelemsége
és halála.

Mihály vajda halála után, megeléglvén Básta uralmát, az erdélyi rendek Székely Mózes, Báthori Zsigmond egyik főemberét és hadvezérét választották Erdély fejedelmévé, aki Bástát Erdélyből kikergette. Győzelmének gyümölcseit azonban nem sokáig élvezhette, mert Radul oláhországi vajda, kit Básta hívott be, hadait Brassónál megverte. Az ütközetben Székely Mózes maga is megölt. A brassói ütközet után Básta kormányozta az országot egészen 1604-ig.

Erdély leg-
gyászosabb
korszaka.

Erdély történetének a schellenbergi csatavesztés és a Básta bukása között eltelt időszak volt legszomorúbb korszaka. A mai Szilágy-, Szolnok-Doboka-, Kolozs- és Alsófehér-vármegyéknek e korszak kezdetén még elég tekintélyes számú magyar paraszt népe ez időszak pusztító harcaiban fogyatkozott meg annyira, hogy összefüggő tömegből kisebb nagyobb népszigetek szakadozott csoportjaivá lett. A tatárjárás óta egyetlen időszak sem volt olyan pusztító hatású Erdély magyar paraszt népére, mint Mihály vajda és Básta e szomorú emlékezetű korszaka.

„Misericordia dei quod non consumti sumus“ (Isten irgalmassága, hogy meg nem semmisültünk) jellemezte ez időszakot egy névtelen brassai szász krónikás. „De hová mentem volna — írta Mikó Ferenc 1603-ban —, mikor Karánsebestől Szászvárosig ember nem lakott.“ Básta zsoldosai, Mihály hadai minden ütközet után egy-egy vidéket tettek néptelenné. Tűzzel-vassal pusztítottak. „Az embereknek hátából szíjat hasítottak, a gyermekeknek fe-

jöket megtekerék, hogy a szemök kiömlött” — pañaszolja az egykoru Mikó Ferencz. Mikor a temesvári basa Mihály vajda megöletése után Gyulafehérváron megjelent s ott látta a pusztítást, a körülötte álló magyar uraknak e szavakat mondá: „és ezt nem a törökök, hanem a ti keresztény testvéreitek tették”

Bocskai és az utolsó Báthori.

a).

Báthori Zsigmondnak németbarát külpolitikai kísérletezései nyilvánvalóvá tették, hogy a délkeleti kis államok (Erdély és a román vajdaságok) német fennhatóság és vezetés alatt való koalíciója nem a töröknek Magyarországból, vagy tovább menve, a Balkánról való kiűzetését fogja eredményezni, hanem okozója lesz annak, hogy ez államok el fogják veszíteni még eddig élvezett önállóságukat is. Ha Erdély meg akarja tartani önállóságát, akkor vissza kell térnie a hagyományos törökbarát politikához, mert az adott általános külpolitikai helyzetnek ez a követelménye és nem a németekkel való szövetség.

A törökbarát politikához való visszatérés indítékai.

Az a magyarelles politikai pedig, amelyet Rudolf király miniszterei a magyar nemzettel szemben alkalmazni jónak láttak, nyilvánvaló tanuságtétel volt, hogy a Habsburgok még akkor sem lennének hajlandók a magyar állam függetlenségét abszolút uralkodói hatalommal kormányozott birodalmuk beolvasztó törekvéseivel szemben fenntartani, ha az erdélyi állam a magyar királyság hajdani egysége visszaállításának és a török kiűzésének érdekében nyíltan a Habsburgok mellé állana és az így létrejött közös működést a legteljesebb siker követné is.

Illésházinak, a Habsburgház uralkodása alatt levő magyar királyság nádorának pörbefogatása és az 1604-iki XXII. törvénycikk, amely megtiltotta, hogy az országgyűlések vallásos kérdésekkel is foglalkozhassanak, a protestánsok megkezdett üldözése és a német tábornokok erőszakoskodásai nyilvánvalóvá tették, hogy Magyarországon is úgy akarnak uralkodni, mint Básta uralkodott Erdélyben. Kitént, hogy a Habsburgház uralkodása alatt levő Magyarországnak van szüksége az erdélyi állam részéről jövő védelemre és nagy politikai hiba lenne, ha Erdély, szakítva a törökkel, elismerné a Habsburgok fennhatóságát, mert akkor az esetleg egységessé lett magyar

államot nem tudná senki megvédelmezni attól, hogy a Habsburgok birodalmába be ne olvadjon.

Bocskai
István egyé-
nisége.

Ennek a helyes politikai álláspontnak e legszomorúbb időkben Bocskai Istvánban nemcsak felismerője, hanem rövid idő múlva nagy és fényes sikereket felmutató képviselője támadt. Bocskai 1557-ben Kolozsvárt született. Ifjú korát, mint nemesi apród Bécsben az udvarnál töltötte. Innen került rokonának, Báthori Istvánnak gyulafehérvári udvarába. E két udvarban töltött szolgálatai közben szerzett tapasztalatai arról győzték meg, hogy a török magyarországi uralmát, ha e két udvar összefogna, közös erővel meglehetne dönteni. Mint Báthori Zsigmond egyik tanácsosa nagyon sokat tett e politikának megvalósítása érdekében. Nemcsak egyik főembere volt a Báthori Zsigmondot támogató németbarát pártnak, hanem része is volt a törökbarát párti Báthori Boldizsár és Kendi Sándor kivégeztetésében, sőt a fejedelmi tanács többi tagjaival együtt ő is részt kapott az áldozatok birtokaiból. Ezért Báthori Endre alatt erdélyi birtokait elveszítette, annak ellenére is, hogy Báthori Zsigmond elől már előbb kénytelen volt Prágába menekülni, hol egy ideig Rudolf király szolgálatában állott. Elkésérítve a prágai udvarban szerzett tapasztalataitól, visszatért biharmegyei jószágára és ott élt csendes elvonultságban.

Bocskai
a nemzeti
ügy védel-
mére fegy-
vert fog.

Tekintélye, mint katonának, kortársai előtt igen nagy volt, mert hiszen ő volt Báthori Zsigmond Szinán basa ellen viselt diadalmas hadjáratának fővezére. A Bástá zsarnoksága és üldözése elől kibújdosott urak az ifjú Bethlen Gáborral élőkön, benne reménykedve, érintkezésbe léptek vele. Az erdélyi bújdosók és Bocskai között élénk levelezés indult meg abban a tárgyban, hogy miként lehetne Erdélyt Bástá uralma alól felszabadítani és Magyarországon a magyar nemzet vallásos és politikai szabadságát biztosítani? E levelek közül egynehány Belgiojoso kassai császári kapitány kezeibe került. Belgiojoso régóta ellenséges indulattal figyelte Bocskait s e levelek elfogása kedvező alkalom volt, hogy ellene fellépjen. Jószágait és várait német katonasággal szállatta meg. Bocskai most már nem habozhatott. Az életfenntartás ösztöne is parancsolta, hogy fegyvert fogjon.

A Biharmegyében gazdátlanul lézengő hajduk egy részét könnyű szerrel a maga részére vonta és azokkal azt a császári csapatot, amelyet Belgiojoso Pezzen császári tábornok vezetése alatt Bocskai Kereki nevű vára ellen küldött, Álmosd és Diószeg között egy váratlan éjjeli támadással szétverette. Az álmosdi siker után nemcsak az

összes hajduság, hanem a német uralommal elégedetlenkedők is egymás után csatlakoztak hozzá. Csakhamar megérkezett a szultán levele is, amelyben az erdélyieknek értésére adta, hogy Bocskait nemcsak Erdély fejedelmének ismeri el, hanem el van határozva, hogy Magyarország királyává is teszi.

Ekkor Bocskai nyíltan fellépve, kibontotta az alkotmány és a vallásszabadság zászlaját és felhívta a nemzetet, hogy zászlói alá sietve, mentse meg azt, ami még menthető. E felhívásra a nemzet általános lelkesedéssel sietett táborába és Bocskai hadai nemcsak Erdélyből kergették ki a Bástat helyettesítő Serban Radu havasalföldi vajda hadainak vezérét, Rácz Györgyöt, hanem elfoglalták az egész Felső-Magyarországot Pozsonnyal egyetemben, hol a szent korona is kezébe esett. E diadaloktól ösztönözten, a székelyek Nyárádszeredában Erdély fejedelmévé kiáltották ki és még ugyanezen évben (1605.) a három nemzet képviselői a medgyesi országgyűlésen Erdély fejedelmévé választották, a magyarországi rendek pedig ugyanez év április havában a Szerencsen tartott országgyűlésen Magyarország királyává. A szultán nem csak fejedelemségbe iktató diplomát (athnamét) küldött neki, hanem királyi koronát is. Királyi címmel és ranggal ruházta fel. Bocskai azonban a királyi címet és koronát visszautasította, kijelentvén, hogy a nemzet szabadságáért és nem a koronáért fogott fegyvert. Miután Magyarországon állandóan el volt foglalva, Erdély kormányzásában helyettesévé Rákóczi Zsigmondot tette.

Bocskai szabadságharca a bécsi békekötéssel (1606.) végződött, amelyben Rudolf király biztosította a protestans vallás szabadságát. E béke becikkelyezésével iktatták törvénybe a vallásszabadságot Magyarországon is. E békében Rudolf elismerte, hogy törvényt csak a nemzettel együtt hozhat és hogy Magyarországon nem lehet alkotmányellenesen kormányozni. E béke szabályozta az Erdély és Magyarország között levő területi viszonyt is, kimondván, hogy Bocskai nemcsak Erdély és a magyarországi részek uralkodója, hanem birtokába veszi Bereg, Ugocsa és Szatmár vármegyéket, valamint Tokaj várát is. Ezek azonban, ha fiú örökös nélkül halna meg, a magyar koronára visszaszállanak. Végül a Magyarország és az osztrák tartományok között való viszonyt is szabályozta, amennyiben az osztrák és a cseh rendek is aláírták, mint kezések.

Bocskai nagy politikai alkotásának befejezője a török szultán és a magyar király között kötött *zsitvatoroki béke*

Bocskait
Erdély fejedelmévé
választják.

A bécsi béke.

A zsitvatoroki béke.

volt. Erdély ez alkalommal a két fél között a közbenjáró szerepét teljesítette. E békekötésben sikerült Bocskainak megszereznie a török szövetség összes előnyeit a török fennhatóság minden nyomasztó következménye nélkül. Törökkel való egyezkedéseinek leglényegesebb vívmánya az volt, hogy a török kötelezte magát, hogy Erdély tudta és részvétele nélkül nem fog alkudozásba bocsátkozni a bécsi udvarral.

Az erdélyi állam politikai hivatása.

Erdély, melyet a XVI. század első felében lezajlott nagy világtörténelmi események tettek a magyar nemzeti és állami eszme képviselőjévé, Bocskai munkásságának segítségével jutott történelmi hivatásának világos tudatára. Bocskai segítsége tette a királyi Magyarországot is, amely a földrajzi helyzet, a területi csonkaság, az elhagyatottság és az erőtlenség kényszere folytán lett a Habsburg birodalom érdekeinek szolgájává, olyan országgá, hogy megint saját jövőjére gondolhatott. Bocskaitól kezdve, az erdélyi fejedelmeknek hatalmát és történelmi jelentőségét annak a hivatásnak tudata adta meg, hogy egyformán tekinthették magokat az elnyomás ellen küzdő protestáns magyarországi rendek vezérének és Erdély fejedelemének.

Bocskai politikájának alapgondolatát 1606 december 17-én irt végrendeletének következő szavai fejezik ki: „valameddig a magyar korona ott fenn (t. i. Bécsben) nálunk erősebb nemzetségeknél forog, mindenkor szükséges és hasznos, egy magyar fejedelmet Erdélyben fenn tartani. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona magyar kézhez kerülne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, hogy azon korona alá a régi mód szerint adják magokat.”

Bocskai halála.

Bocskai a bécsi béke beiktatása végett Kassára országgyűlést hívott össze. Ekkor már beteg volt. Súlyos vízkórságban szenvedett s a gyűlés egész ideje alatt állandóan rosszul volt. December 17-én irta meg végrendeletét és tizenegy nappal később, december 28-án meghalt. Utódává a fejedelemségben Homonai Bálintot ajánlotta, aki veje volt az Erdély kormányzásával megbízott Rákóczi Zsigmondnak.

Bocskai betegségét és halálát környezete mérgezésnek tulajdonította. A gyanú Kátai kancellárra esett, kinek a közvélemény felfogása szerint a bécsi udvarral igen gyanús összeköttetései voltak. Állítólag maga is Kátait gyanúsította. Az utolsó éjszaka bizalmas embereit magához hívatta s előtök azon gyanújának adott kifejezést, hogy Kátai mérgezte volna meg. E gyanút megerősíteni látszott Kátai

magaviselete is s azért börtönbe vetették, ahonnan azonban a fejedelem testőrző ifjai kihurczolták és darabokra vagdalták.

Bocskai holttestét Kassáról Gyulafehérvárra vitték és ott 1607. február 18-án nagy pompával eltemették. Bocskai volt Erdélynek első protestáns vallásu fejedelme.

Bocskai utódává Homonai Bálintot ajánlotta, kinek ezen felül előnyére látszott szolgálni az is, hogy Erdély kormányzója éppen apósa, Rákóczi Zsigmond volt. Bocskai ajánlása nem akadályozhatta meg, hogy több trónkövetelő is ne jelentkezzen. Bocskai halálának hírére fejedelmi jogainak érvényesítése végett azonnal útnak indították Prágából Báthori Zsigmondot is. Igényt tartott a trónra Báthori Gábor, az ecsedi Báthori István fia, aki, hogy a trón felé vezető utat egyengesse, a katolikus vallásról már előbb a református vallásra tért s akinek erőt adott az, hogy a hajduk legnagyobb része melléje állott. Számított a fejedelemségre még az ifjú Bethlen Gábor is, aki azonban nem bizván sikerében, Báthori Gábor mellé szerezőbb utat úgy vélték megtalálni, hogy Erdély eddigi főkormányzóját, a már idős Rákóczi Zsigmondot választották meg, abban a reményben, hogy vele szemben veje, Homonai Bálint nem fogja érvényesíteni jogait és így Erdély meg lesz kimélve a trónvillongás súlyos megpróbáltatásától.

Rákóczi
Zsigmond
fejedelemsége.

Homonai meg is békült sorsával és belenyugodott Rákóczi Zsigmond fejedelemségébe, csupán csak azt köttötte ki, hogy engedje át neki Bocskai kincseit, nevezetesen a török szultán által küldött királyi koronát, amely Bocskai végrendelete szerint a fejedelmi trónra került utódot illette. Rákóczi Zsigmond nyugalomra vágyó, betegeskedő idősebb úr lévén, megválasztása után egy évig sem maradt a trónon. 1608 márczius havában lemondott és Magyarországra, felsővadászi kastélyába költözött, hol a következő évben elhunyt. Holttestét Szerencsen temették el. Három fiut hagyott maga után: Györgyöt, Zsigmondot és Pált.

b).

Mihelyt Rákóczi Zsigmond lemondott, a Kolozsvárt üléselő rendek Bethlen Gábor buzgólkodása által megnyerve, az ismét fellépett Homonai Bálinttal szemben az alig 19 éves Báthori Gábort választották Erdély fejedelmévé. Ezuttal az államtanácsot is újra szervezték, Elnöke

Báthori
Gábor trón-
ralépése.

Imrefi lett, kancellár Kendi István, a Báthori Zsigmond uralkodása alatt lefejezett Kendi Sándor fia, a székelyek főkapitánya pedig Kornis Boldizsár. Az erdélyi fejedelemség idején a székely ispáni hivatal megszűnt, illetőleg egyesült a fejedelmi hatalommal s ennél fogva Báthori István fel is vette a fejedelmi cimbe. 1562 után a székely főkapitányság végezte e tisztség katonai feladatait,

Báthori
Gábor ma-
gaviseletével
elidegeníti
az erdélyi
rendeket.

Az ifjú Báthori Gábor uralkodása szerencsésen kezdődött, amennyiben nemcsak a havasalföldi és a moldovai vajdák ismerték el fennhatóságát, hanem II. Mátyás király is elismerte Erdély fejedelmének és magyarországi részek urának. Kassán Mátyás és a fejedelem biztosi egyezséget kötöttek, amelynek értelmében Báthori kötelezte magát, hogy Mátyást a török kivételével minden ellensége ellen segíteni fogja. A szultán pedig nemcsak beiktató athnamét küldött, hanem a köteles évi adófizetést is elengedte három évre.

Báthori Gábor nem volt az az ember, aki a szép kezdetet folytatni tudta volna. Erkölcstelen kicsapongásával, dorbézoló és pazarló életével elidegenítette magától a komolyabban gondolkozó erdélyieket. Különösen botrányos volt az államtanács elnökének, Imrefinek feleségével folytatott viszonya, amelynek következtében Imrefi igazán mindenható fejedelmi kegyenczé lett. Még nagyobb lett a megbotránkozás, mikor Radnóton Kornis Boldizsárné szerelmét erőszakosan igyekezett megszerezni, amely tettével Kornis Boldizsárt halálosan megsértette.

Erkölcst, törvényt, köteleességet és tisztességet nem ismerő zsarnok lett csakhamar, ami nemcsak általános megbotránkozást, hanem elégedetlenséget is keltett. Az ország belső békéje teljesen felfordult. Az általános hangulat egyre kedvezőtlenebb lett, amelyet Bécsből is szítottak. Véletlenül az általa üldözött, megsértett, vagy mellőzött főurak majdnem mind katolikusok voltak s ennek következtében az a vélemény kezdett lábra kapni, hogy üldözi a katolikus vallást. Az elégedetlenek élére a férji becsületében megsértett Kornis Boldizsár állott. Összesküdték Báthori Gábor ellen azzal a szándékkal, hogy megölik. A fejedelem nyomára jött az összeesküvésnek, és vezérét Kornis Boldizsárt elfogatta. A többi összeesküvő: Kendi István, Kornis Zsigmond, Sennyei és Sarmasági elmenekültek.

A kato-
likus papság
ellen írá-
nyuló rend-
szabályok.

Az országgyűlés ezeket fő- és jószágvesztésre ítélte. Minthogy a rendek „úgy tapasztalták, hogy a katolikus papok is misceálták magukat e practicába és alattomban

azt foveálták“ megújították a 1588-iki medgyesi határozatot, amely a jezsuitákat kitiltotta az országból, azonkívül megszüntették a szerzetes rendek klastromait és kollégiumait. A katolikus főuraknak azonban megengedték, hogy udvaraikban kath. lelkészeket tarthassanak. Ugyanakkor törvényt alkottak a szombatosok ellen is, kiket a legközelebbi országgyűlésre, — ha addig meg nem térnének — megidéztek. Egyidejűen felhatalmazták a fejedelmet arra is, hogy a Mátyással Kassán megkezdett tárgyalásokat tovább folytathassa.

E tárgyalások folytatását megnehezítette az a körülmény, hogy Kendi és összeesküvő társai Magyarországra menekültek. Báthori kiadatásukat követelte. A nehézségek elhárítása végett Báthori és Thurzó nádor Királydarócon személyesen találkoztak. E találkozás eredménye azonban nem az óhajtott közeledés, hanem a két fél között való teljes elidegenedés lett. A fejedelem az erdélyi összeesküvők kiadásához ragaszkodott, a nádor pedig a kassai egyezmény olyan értelmű megváltoztatását kívánta, hogy a fejedelem Mátyást még a török ellen is tartozzék segíteni.

A fejedelem a királydaróczi találkozásról bosszusan és haraggal tért vissza Kolozsvárra. Rövid idő múlva a menekültek elfogott leveleiből arról értesült, hogy egyet-értve a szászokkal — főleg a szebeniekkal és a havaselföldi vajdával, Magyarországból betörésre készülnek. Magához vonva Nagy András hajduit és a rendelkezésre álló haderőt, gyorsan Szebenben termett, ahova előzően országgyűlést hirdetett. A várost csellel hatalmába kerítette és az országgyűléssel fejedelmi székhelynek nyilvánította. Kiváltságait eltörölte, sőt hajduival irgalmatlanul kifosztatta.

Szebenből Brassó alá vonult. Weiss Mihály királybíró azonban nagy összegű ajándékkal rábírta a város megkímélésére. Brassó alól Havaselföldre tört be, hol Serban Radu székhelyét, Tirgovistet elfoglalta s a vajdát országából kikergette, aki Moldován át Lengyelországba s onnan Mátyáshoz ment segítséget kérni. Havaselföldről Moldova ellen akart indulni, de a szultán e vállalatától nemcsak eltiltotta, hanem a budai és temesvári basákat utasította Báthori magyarországi birtokainak háborgatására. Mikor ennek hírért meghallották a hajduk, otthagyták Báthorit és tüzhelyeik védelmére hazatértek.

Miután a szultán Havaselföld vajdájává Michneát nevezte ki és nem az ő jelöltjét, Bethlen Gábort az új

A kassai tárgyalások és Báthori találkozása a nádorral.

A szászok üldözése.

A havaselföldi hadjárat.

vajda fogadására csekélyebb haderővel Havaselföldön hagyva, visszatért Erdélybe. Visszatérte után Serbán vajda lengyel és moldovai segítséggel Michneat és a visszamaradt erdélyi hadat gyorsan kikergette. Ezenkívül egyetértve Weiss Mihály brassai királybíróval és a magyarországi menekültekkel, Erdélybe szándékozott betörni. A terv az volt, hogy a míg ő a szászokkal egyetértve alulról támad, addig a menekültek magyarországi segéd hadakkal felülről — északnyugatról támadnak.

A brassai csatavesztés. Báthori Gábor, hogy a veszedelmet megelőzze, Nagy Andrást hajduival a Barcaságra küldötte és maga is megindult Szebenből Brassó felé. Weiss Mihály azonban Nagy Andrást megvesztegetve, hazatérésre bírta. A fejedelem is megérkezett Brassó alá, amelyet ostrom alá fogott. E közben Serbán Radul is ájtött a havasokon és Báthorit Brassó mellett döntően megverte úgy, hogy maga is csak futva menekülhetett az ütközetből.

Forgács Zsigmond erdélyi hadjárata. Báthori e kudarcza a bécsi udvart gyors cselekvésre ösztönözte. Forgács Zsigmondot elegendő számú haddal ellene küldötték. Forgácshoz csatlakozott a menekültekkel együtt Homonai Bálint fia, Homonai György is, aki atyja igényeire támaszkodva, trónkövetelő gyanánt lépett fel. Forgács hadai diadalmasan haladtak előre. Nemcsak Kolozsvárt, hanem Gyulafehérvárt is elfoglalták. Báthori Gábor Szebenbe huzódott hadaival, amelyet Forgács ostrom alá fogott. Báthori Gábornak sikerült nagy összegű pénzzel Nagy Andrást hajduival ismét a maga részére vonni. Azon kívül Bethlen Gábor török segítséget is szerzett. Nagy András, egyesülve a Déva felől jövő török haddal, Forgács ostromló hadát szétverte. Forgács maga is csak keserves bujdosás után tudott visszamenni Magyarországba.

Weiss Mihály bukása. A győztes Báthori most már Weiss Mihályt szándékozott megbüntetni. Hogy magát a portán biztosítsa, kegyenczét, a kalandor Géczy Andrást küldötte gazdag ajándékokkal Konstantinápolyba, mint követét. Géczy azonban Brassóban Weiss Mihállyal abban egyezett meg, hogy a portán a maga számára fogja kérni a fejedelemséget és a brassaiak segítségével megbuktatja Báthorit. Géczinek sikerült is a maga számára a portát megnyerni és mint fejedelemjelölt tért vissza Brassóba. Báthori Gábor értesülvén ez árulásról, Brassó alatt termett és Weiss Mihályt Földvárnál tönkrevverte. A menekülő Weiss Mihályt egy hajdu vágta agyon.

Báthori Gábor a brassai győzelemmel szerencsésnek tetőpontjára jutott. Szerencsését azonban nem tudta

sem okosan kihasználni, sem megbecsülni. Kicsapongása, kegyetlen zsarnoksága nem ismert határt. Legbizalmasabb embereit sem kímélte. Híres hajdu kapitányát, aki igaz ugyan, hogy egy néhányszor elárulta, de Szebennél trónját mentette meg, saját kezével vágta le; kedvelt és hű lovászmesterét haragjában agyon taposta.

Bukásának okozója azonban Bethlen Gáborral való meg hasonlása lett. Bethlen, nem helyeslven botrányos tetteit, egészen visszavonult tőle és környezetétől. Ezt ő ellenséges indulatnak nézve, Bethlent árulással gyanúsította. Gyanuját megerősítette Bethlennek egy elfogott levele, amelyet a temesvári basához küldött s amelyben a basa figyelmét azokra az alkudozásokra hívta fel, amelyeket Báthori Mátyással kezdett egy török ellen való szövetség tárgyában. Báthori elhatározta Bethlen megöletését, miről Bethlent Báthori egyik szeretője, özvegy Ifiuné, Török Kata titkon értesítette. Bethlen ekkor a temesvári basához menekült, hogy életét megmentse.

Báthori
meg hason-
lása Bethlen
Gáborral.

Báthori magát biztosítandó, igyekezett eddigi ellenfeleivel megbékülni. Mindenekelőtt II. Mátyás királlyal törekedett egyezsége jutni, ami neki az 1621 december 24-én Thurzó nádorral és Khlesellel kötött egyezséggel sikerült is. Azután a brassaiakkal kezdett alkudozni, sőt még az áruló Géczinek is megbocsátott. Brassóval megbékült s a barczasági várakat visszaadta. Mindez már késő és hasztalan volt. Bethlen Temesvárról Konstantinápolyba ment, hol sikerült a szultántól olyan értelmű athnamet eszközölni ki, amelyben a szultán az erdélyieknek meghagyta, hogy Báthori Gábort fosszák meg trónjától és Bethlen Gábort válasszák meg Erdély fejedelmévé.

Bethlen Gábor visszatérven Konstantinápolyból, a temesvári basa seregeitől támogatva, a hunyadmegyei Vaskapun át Erdélybe jött. Báthori nem bírván ellenállani, Kolozsvárra menekült. Miután Kolozsvár nem akarta falai közé bocsátani, Nagyváradra futott. A temesvári basa 1613 október 21-re Kolozsvárra országgyűlést hívott össze, amely Báthorit a fejedelemségről letette és Bethlent fejedelemmé választotta.

Bethlen
fegyveres
támadása
Báthori
ellen.

Báthori Nagyváradról Forgács Zsigmondtól kért segílyt. Miután hajdui vele voltak, abban bízott, hogy ha Forgácstól kellő számú segílyt kap, még trónját visszaszerezheti. A menekülő Báthorival volt Gécz, aki látván, hogy urát a szerencse elhagyta, Bethlenhez szándékozott csatlakozni. Hogy ezt a tervét könnyebben végrehajtsa, abban a feltevésben, hogy Bethlennek kedves dolgot fog

Báthori
meggyilkol-
tatása.

cselekedni, elhatározta, hogy Báthorit megöleti. Tervének megnyerte Szilasi és Nadányi hajdu kapitányokat, kik készségesen vállalkoztak Báthori megölésére. Géczi egy reggel rábeszélte Báthorit, hogy a hajduk táborába kikocsizzék. Visszatértében a Pecze vizének partján meggyilkolták. Holttestét a folyóba dobták, ahonnan Nagy Balázs nevű hű embere kivette és Ecsedre vitte, hol eltemették.

Vele együtt halt ki a fényes multu Báthori család, a melynek egyik tagja, somlyói Báthori István a magyar nemzet legnagyobb államférfiai és uralkodói közül való volt s amely a magyar királyságnak több nádort és Erdélynek a nagy Báthori Istvánon kívül három fejedelmet adott.

Báthori
Gábor jel-
leme.

Báthori Gábort a természet kiváló testi és lelki tulajdonokkal áldotta meg. Egyike volt a legszebb és legdaliásabb férfiaknak, szellemi képességei is elsőranguak voltak, de jóformán hijával volt minden erkölcs! érzéknek. Az önuralom fegyelmező erejét nem ismerte, rossz indulatainak és káros szenvedélyeinek, sőt pillanatnyi szeszélyeinek engedelmekedett s ennek következtében ragadtatta magát a legtöbbször oktalan és minden belátást nélkülöző zsarnoki cselekedetekre. Dorbézolásaiban nem ismert határt s a női becsület előtte nem létező fogalom volt. Lelki állapota azzal a fogalommal jellemezhető legtalálóbban, amelyet az elmekörtan erkölcsi örületnek — moral insanity — nevez.

Politikájából sem hiányzott a nagy koncepcióju zeniálítás, hiszen minden ingadozása és ellenmondása ellenére is megállapítható, hogy ő Erdélyből a román vajdaságokkal, mint hűbéres tartományjaival, egy erős államot akart alkotni, hogy a Habsburgokkal szövetkezve, a törököt kiüzze és a magyar királyság hajdani egységét visszaállítsa. E tervhez azonban nem tudta sem a helyes utat, sem a megfelelő eszközöket megválasztani és kellően alkalmazni. Nagyságra és korlátlan hatalomra való törekvése inkább caesaro-mania volt, mint igazi nagy politikai koncepció. Ez volt az oka, hogy nem ritka sikereiből rendszerint szerencsétlenség és romlás származott az országra. Uralkodása alatt Erdély a véletlenség viharától hánytvetett labda volt. Hogy el nem pusztult, azt helyzetéből származó történelmi szerencsésjén kívül, annak köszönhetette, hogy Báthori uralkodása rövid ideig (5 évig) tartott és mint egy futó zivatar vonult végig, aránylag kevés pusztítást hagyva maga után, a sokat szenvedett országon és népen.

Erdély aranykora.

a).

Bethlen trónra lépésekor teljesen elszegényedett, belső zavaroktól és egymást követő háborúktól elpusztított országot vett át. Első feladatának az ország belső békességének helyreállítását és külső politikai biztonságának megszilárdítását tűzte ki, ami az adott viszonyok között egyáltalán nem volt könnyű feladat.

Bethlen
nehézségei
fejedelmül
való elis-
mertetését
illetően.

II. Mátyás csak azon feltétel alatt volt hajlandó Erdély fejedelmének elismerni, ha neki is leteszi az esküt. Erre azonban semmi szín alatt sem volt hajlandó. A török az adott segítség fejében Lippa és Borosjenő várainak átadását követelte, amelyet Bethlen vonakodott teljesíteni. II. Mátyás Bethlent haddal fenyegette és mikor ez a szultánnak értésére esett, azonnal sietett megerősíteni Bethlent fejedelmi székében, sőt II. Mátyás ellen segítséget ígért.

Hogy a belső rendet mentől gyorsabban és sikeresebben helyreállíthassa, 1614. február 18-ra Medgyesre összehívta az országgyűlést, amelyen megerősítette mindazokat az alkotmánybiztosító végzéseket, amelyeket a rendek a fejedelemválasztó országgyűlésen hoztak. Ezen az országgyűlésen megjelentek Géczi társai, Szilasi és Nadányi is, hogy jelentést tegyenek Báthori Gábor megöletéséről. Számításaikban csalódtak. Nemcsak kiutasították a gyűlés helyiségéből, hanem mikor onnan kiléptek, a tömeg bántalmazni is kezdte őket, amely elől Medgyes egyik magas bástya tornyába menekültek. A tömeg utánok nyomult s a toronyból ledobta, ahol darabokra vagdalták.

Báthori
Gábor
gyilkosainak
megöletése
a medgyesi
országgyű-
lésen.

Miután Gyulafehérváron a fejedelmi palota romokban hevert, Bethlen Szebenben akart ideiglenesen lakni, úgy gondolkozván, hogy támadás esetén legalább jól megerősített színhelye lesz, hol magát sikeresen védelmezheti is. A szászok ez ellen a legerélyesebben tiltakoztak. Bethlen, bár a rendek biztatták, tartózkodott minden erőszakosságtól. Elkezdett a szászokkal alkudozni. Miután kíván-

Bethlen
viszonya a
szászokhoz.

ságaikat teljesítette, meg is nyerte őket. Bethlen tisztában volt a szászok nagy jelentőségével az erdélyi állam életében. Mig Erdély katonai erejének alapját a székelyek hadiszervezete alkotta, anyagi erőforrásainak legnagyobb részét a szászok fejlett ipara és kereskedelme szolgáltatta.

Homonai György, mint trónkövetelő.

A helyreállított belső békét és csendességet csak hamar megzavarta Homonai György trónkövetelő. Felhasználva a nehézséget, amely Bethlen és a porta között Lippa és Jenő várának át nem adása miatt még mindig akadályozta a teljes összhangot, ajánlatot tett, hogy átadja a várakat, mihelyt török segítséggel Erdély fejedelmi székhébe jut. Bethlen, hogy a portával való egyetértés ez akadályát is elhárítsa, a rendek beleegyezésével e várakat fájdalmas szívvvel ugyan, de átadta a töröknek.

Serbán Radu elűzött havas-elföldi vajda moldovai betörése.

A bécsi udvar nemcsak Homonait használta fel Bethlen ellen, hanem a török által elűzött Serban Radu havaselföldi vajdát is, aki Bécsben tartózkodott. Radu ügyét a lengyelek is támogatták. Radu 1616 július havában Lengyelországba ment, ahol lengyelekből, kozákokból, Homonai hiveiből és a Bécsben melléje adott valonokból elegendő haderőt gyűjtött s azzal Moldovába rontott. Innen akart Erdélybe törni. Moldova védelmét a szultán Skender basára bízta, aki Radu által szorongatva, Bethlenhez fordult segítségért. Bethlen 500 lovast küldött Moldovába. Szándéka volt személyesen is Skender basa segítségére menni, de nem volt rá szükség, mert Skender basa ezalatt szét verte Radu gyülevész hadát.

II. Ferdinánd egyénisége és szerepe a harminc éves háboruban.

Mig Bethlen Erdélynek külpolitikai biztosításával, a belső békesség és rend helyreállításával volt elfoglalva, nemcsak a királyi Magyarországon, hanem a Habsburgok birodalmában is új fordulat következett be. 1619-ben II. Ferdinánd lépett a Habsburgok trónjára. Bár egyáltalán nem volt nagy államférfiúi, hadvezéri vagy uralkodói tehetség, de helyzete, fanatikus katolikus érzése és az egyéniségét jellemző makacs szívósság alkalmassá tették arra, hogy a bekövetkezett válságos időkben nagy események középpontjává legyen.

Ferdinánd a jezsuiták neveltje volt s mint ilyen, nemcsak a saját vallásáért lángolt, hanem a más hitűek iránt ellenséges érzülettel is viseltetett. Már ifjú korában fogadalmat tett, hogy ha trónra jut, birodalmából kiirtja az eretnekséget. Abban a meggyőződésben élt, hogy a gondviselés ő rá bízta a katolikus hit megvédésével együtt az eretnekség kiirtását is. Ferdinándot ez elvei, mi-

helyt trónra jutott, ellentétbe hozták az alkotmányukra és vallásszabadságukra féltékeny alattvalóival, első sorban a protestáns cseh és magyar rendekkel.

II. Ferdinándot német tanácsosai és udvari környezete, valamint a pápai és a spanyol követek megerősítették abban a felfogásában, hogy nem tartozik birodalma népeinek alkotmányos jogait figyelembe venni, mert csak mint abszolút hatalmu uralkodó irthatja ki birodalmából a katolikus egyház létét fenyegető eretnekséget. Magyar tanácsosai közül egynehányan, mint Pázmány Péter prímás, Forgács nádor és Esterházi Miklós országbíró helyeselték ugyan Ferdinánd vallásügyi politikáját, de határozottan ellene voltak a magyar alkotmány megsértésével járó fejedelmi abszolútizmusnak s ennek következtében többször is összetűztek II. Ferdinánd német tanácsosaival.

II. Ferdinánd egyéniségének és az alkalmas körülmények kedvező összetalálkozásának következtében az abszolút katolikus és az alkotmányosabb szellemű protestáns Európa között levő feszültség egy nemzetközi összeütközésben, egy harmincz évig tartó háborúban tört ki, amelyből Magyarország és Erdély sem vonhatta ki magát, hiszen ezekben is szemben állott egymással e két elv. A nagy küzdelem Csehországban indult meg. A szorongatott cseh és morva rendek Bethlennél kerestek segítséget.

A harminc éves háború kitérője és Bethlen szerepe e háborúban.

Bethlen rögtön felismerte az események fontosságát. Előre látta, hogy az osztrák és cseh tartományok protestánsainak sorsától függ a magyarországi protestánsok sorsa is, mert ezeknek elnyomatása után előbb Magyarország és azután Erdély protestánsaira kerülne a sor. Tudta, hogy a magyarországi protestánsok készek őt támogatni és a török sem fogja e vállalatában akadályozni. Mikor a pozsonyi országgyűlés sem orvosolta a magyarországi protestánsok sérelmeit, Bethlen cselekvésre határozta el magát.

Közzététette vállalkozásának előleges igazolásául a *Querela Hungariae* (Magyarország Panaszja) című iratot, amelyben írója, Alvinczi Péter felsorolta mindazokat a sérelmeket, amelyeket Magyarország protestánsai kénytelenek voltak a bécsi kormány részéről elszenvetni, azután felhívta a magyar nemzetet veszedelemben forgó alkotmányának és szabad vallásgyakorlatának védelmére.

Aránylag kicsiny — 18.000 főnyi — haddal indult ki Erdélyből, de amint előbbre haladt, egyre sűrűbben csatlakoztak hozzá a magyarországi elégedetlenkedők. Rövid

idő múlva már 40.000 ember gyült zászlói alá és csakhamar hatalmába ejtette Pozsonyig az egész Felsőmagyarországot. A Pozsonyba összegyűlt magyarországi rendek, felbátorítva Bethlen diadalaitól, Pázmány Pétert és a jezsuitákat, mint rendbontókat száműzték, a katolikus egyház javait a végvárok katonaságának eltartására lefoglalták.

Bethlen bevonult Alsó-Ausztriába és Bécs szomszédságában Florisdornnál ütött táborn, támogatva a Bécsset ostromló cseh felkelők vezérét, Thurn Mátyást. Homonai György azonban nem maradt nyugton. Gyorsan összeszedett seregével s azokkal a segédcsapatokkal, melyeket Ferdinánd sógorától, a lengyel királytól kapott, Bethlen hadfelvonuló útját Zemplén felől hátban igyekezett Erdélytől elvágni. Bethlen ettől kényszerítve, felhagyott Bécs ostromával és 1620. januáriusában a következő őszi Ferdinánddal fegyverszünetet kötött. A Pozsonyban tanácskozó rendek pedig abban állapodtak meg, hogy május hóban Beszterczebányán fognak a kötetendő békéről tanácskozni.

A fegyverszünet alatt Bethlen pfalzi Frigyessele, a csehek új királyával szövetséget kötött, akinek segédhadat, 50.000 forintot küldött és megengedte, hogy Magyarországon 500 huszárt toborozzon. Ferdinánd Felső-Ausztriát elzálogosította a katolikus liga vezérének, Miksa bajor fejedelemnek, hogy a kapott pénzen zsoldosokat küldhessen a csehек ellen.

A magyarországi rendek Bethlent Beszterczebányán királlyá választják.

A Beszterczebányán összegyűlt rendek Bethlent 1620 augusztus 25-n magyar királlyá választották. Bethlen elfogadta a címet, de magát nem koronáztatta meg. A fegyverszünet leteltével újra megkezdődtek az ellenségeskedések, amíg azonban Bethlen Vasvármegyében sikeresen harcolt II. Ferdinánd hadaival, addig a Tilly vezérlete alatt levő császári hadak a fehérhegyi csatában tönkre verték. II. Ferdinánd a győzelem után diadalmas hadait Bouquoi vezérlete alatt Felsőmagyarország visszafoglalására küldötte. Bethlen Bouquoi támadó hadai ellen sikeresen védekezett. Az érsekújvári csatában maga Bouquoi is elesett. Bethlen látva, hogy többé az osztrák és cseh protestáns rendektől, sőt még a német protestáns rendektől sem remélhet segítséget, 1621 decemberében Nikolsburgban békét kötött.

A nikolsburgi béke.

E nikolsburginak nevezett békekötésben Bethlen arra kötelezte magát, hogy visszaadja a szent koronát, lemond a királyi címéről és átadja Ferdinándnak az elfoglalt

várakat. Viszont Ferdinánd kötelezte magát, hogy Bethlen megkapja német birodalmi hercegi címmel az oppelni és ratibori hercegségeket. Az övé marad Tokaj, Munkács és Ecsed várával egyetemben a hét északkeleti vármegye: Abauj, Bereg, Zemplén, Ung, Szatmár, Szabolcs és Ugocsa. Azonkívül Ferdinánd a végvárak fenntartására évenként 50.000 forintot fizet neki. Ferdinánd elpártolt híveinek közbocsánatot hirdet. Kötelező ígéretet tett, hogy meg fogja tartani a bécsi béke határozatait és a koronázási hitlevélben foglalt alkotmányos biztosítékokat tiszteletben fogja tartani.

A nikolsburgi békét a szerződő felek egyike sem tartotta véglegesnek. A jövő háború lehetősége attól függött, hogy minő kimenetele lesz annak a harcznak, amelyet a kath. liga hadai Tilly vezérlete alatt a Braunschweigi Keresztély és Mansfeld táborában egyesült német protestánsokkal folytatnak? A szerencse Tillynek kedvezett, amely körülmény a Habsburg birodalom hatalmi túlsúlyától félt Francia és angol udvarokat arra bírta, hogy Bethlen Gáborral szövetkezzenek. Bethlen Gábor attól tartott, hogy a német protestánsokon győzedelmeskedő Ferdinánd nem elégszik meg ezzel a sikerrel, hanem Magyarország, illetőleg Erdély ellen is megkezdí a katólikus felsőbbség érdekében a támadást. Miután elégséges pénzsegítséget kapott, azzal az ürüggyel, hogy Ferdinánd a megígért hercegségeket vonakodik átadni s az évi pénzsegélyt sem fizette meg, hadat izent. Célja az volt, hogy Felső-Magyarországon áthaladva, Mansfeld hadaival egyesüljön. Értésülvén azonban arról, hogy Mansfeldet Tilly hadai megverték, tárgyalásokba bocsátkozott Ferdinánddal és 1624-ben Bécsben a nikolsburgi békét megújítva, békét kötött.

Bethlen
második
hadjárata.

A bécsi békekötés után azt javasolta Ferdinándnak, hogy tekintettel a török hatalom látható hanyatlására, fogjanak a török ellen közösen fegyvert. A török ellen küldendő hadseregnek ő lenne a fővezére és Ferdinánd beleegyezésének jeléül adja neki feleségül Cecilia Renata nevű leányát.

Bethlen
szövetséget
tervez II.
Ferdinánd-
dal.

Az európai protestáns államok szövetsége megsejtvén Bethlennek Ferdinánddal való ez alkudozásait, hogy e szándékától eltérítse, I. Jakab angol király utasította konstantinápolyi követét, Roet, hogy bírja rá Bethlent, hogy Ferdinándot a törökök segítségével támadja meg. Roë a nagyvezérrel egyetértve, a francia, a velencei és a hollandi követekkel együtt levelet írt Bethlennek, amelyben

felszólította nyilatkozzék, hogy a császárral akar-e tartani vagy a protestánsokkal és a törökökkel? — mert azt hallották, hogy katolikussá akar lenni, hogy a császár segítségével a pápa fennhatósága alatt Erdélyt, Moldovát és Oláhországot egy külön katolikus dáciai királysággá tegye.

Bethlen, mikor a Habsburgokkal való szövetségtervezte, csakugyan gondolkozott egy ilyen királyság megvalósításán. Bécsben azonban nem akartak keleten a Bethlen házban a Habsburgoknak új és esetleg veszedelmes versenytársat nevelni s azért különösen Pázmány Péter és Eszterházi Miklós ellenzése következtében sem a főhercegnő kezét nem adták oda neki, sem szövetséget nem kötöttek vele a török ellen.

Bethlen feleségül veszi a brandenburgi választófejedelem testvér hugát, Katalint.

Bethlen látván, hogy a Habsburgokkal való szövetség útján nagyszabású tervét nem valósíthatja meg, visszatért az európai protestánsokkal való egyetértés régi politikájához. Követeket küldött Berlinbe a brandenburgi választófejedelemhez, hogy feleségül kérjék számára annak Katalin nevű hugát. A brandenburgi herceg készségesen oda is adta hugát nőül Bethlennek, ki vele 1626-ban meg is esküdött. Egyidejűleg szövetséget kötött a Habsburgok ellen az európai protestáns államokkal Angliával, Hollandiával és Dániával. Miután Franciaország is támogatást helyezett kilátásba, elszánta magát a Ferdinánd ellen való harmadik támadásra is.

Bethlen harmadik hadjárata.

A hadi terv az volt, hogy Mansfeld és Bethlen közösen támadnak Ferdinánd ellen. Mansfeld seregét azonban Wallenstein Dessaunál teljesen szétverte, maga Mansfeld is csak sereg nélkül futva menekülhetett Bethlenhez. Wallenstein diadalmas hadai e győzelem után Magyarországra nyomultak. Wallenstein a Felső Vág mentén értesült, hogy Bethlen Nógrádban táboroz. Rögtön ellene indult. A korszak két leghíresebb hadvezére az Ipoly folyónál találkozott, ahol anélkül, hogy nagyobb ütközetet vívtak volna, hosszabb ideig farkasszemet néztek egymással. Miután Wallenstein táborában járványos betegségek kezdtek pusztítani és a török segélyhadak sem voltak hajlandók Bethlen seregét kellően támogatni, mindkét fél visszavonult. Wallenstein Sziléziába vezette hadait, Bethlen pedig Esterházi Miklós közbenjárásával Pozsonyban (1626) megújította a nikolsburgi békét.

b).

A pozsonyi békekötés után Gusztáv Adolf svéd királlyal kezdett tárgyalásokat egy szövetségekötés tárgyá-

ban. E szövetkezés célja az lett volna, hogy Gusztáv Adolf, akivel Bethlen felesége révén rokonságban volt, a német protestánsok segítségével megkapja a német császári trónt, Bethlen pedig a lengyel királyi koronát. A szövetségbe Oroszország is bevonatnék. Ez a hatalmas közép- és kelet-európai szövetség aztán könnyű szerrel kiűzhetné a törököt egész Európából. E nagy szövetség segítségével, ha létrejött volna, két nagy célt valósítottak volna meg: a Habsburgok által képviselt katolikus abszolutizmus megtörését és vele párhuzamosan a török kiűzésével egyetemben Magyarország török uralom alól való felszabadításával a magyar állam régi egységének helyreállítását.

Bethlen terve egy protestáns dáciai királyság alapítására vonatkozóan.

Bethlen a Habsburgok által képviselt katolikus abszolutizmus megtörésére nemcsak a nyugat-európai protestánsok szövetségét, hanem Ciryll konstantinápolyi görög keleti orthodox patriarka és a moszkvai cár segítségével a keleti orthodoxia közreműködését is igyekezett a maga terveinek megnyerni. Tervének sikerülte esetén Európa Keletén egy új nagy hatalmasság keletkezett volna, amely Közép-Európa sorsának kialakulására döntő hatást gyakorolt volna. De éppen akkor halt meg (1629 november 15-én) aránylag fiatalon, 49 éves korában, mikor Gusztáv Adolf késznek nyilatkozott e nagy és merész tervet támogatni.

Bethlen levelezése Ciryll konstantinápolyi pátriárkával.

Bethlen figyelmét ennek a nagy tervnek előkészítése hívta fel az erdélyi románság körében már régebben megindult vallásreformáló mozgalmakra. Ciryll patriarkához intézett leveleinek is az volt a tárgya, hogy miként nyerhetné meg közreműködését arra, hogy legalább az Erdélyben élő román nép egyesüljön vallásilag a protestantizmussal. Hogy Bethlennek e lépését megérthessük, tudnunk kell, hogy mindjárt az első reformátorok lépéseket tettek a konstantinápolyi patriarkánál abban az irányban, hogy miként lehetne a gör. keleti orthodoxia és a protestantizmus között levő dogmatikai egyezések alapján a két egyházat egyesíteni? Melanchtont és társait ennek az egyesülésnek lehetőségére egyik brassai tanítványuk, Wagner figyelmeztette, aki a görög keleti orthodox kátét görögre fordítva, megküldötte Heidelbergába.

Az erdélyi románság viszonya a hitújításhoz.

Hogy az erdélyi románságnak a protestantizmushoz való viszonyát megérthessük, szükségesnek látszik ez Erdélyben gyorsan elszaporodó népelem vallásos és egyházi viszonyaira legalább egy futó pillantást vetni.

A magyarországi románok egyházi állapota a középkorban.

A románok a vajdaságok megalakulása előtt egyház kormányzatilag az ochridai érsek joghatósága alá tartoztak. Az első havasalföldi vajdáknak egyik legfőbb gondjuk volt magukat egyházilag is önállósítani s azért székhelyükön Tirgovisten érsekséget alapítottak. A Balkánról, illetőleg a Havasalföldéről bevándorló gör. keleti orthodox vallású románság is egyházkormányzati tekintetben legalább elvileg ez alá a tirgovisti érsekség alá tartozott, amennyiben a papfelszentelés joga az övé volt, vagy azon helyetteseié, akik tőle, vagy a konstantinápolyi patriárkától erre felhatalmazást kaptak.

A bukaresti metropolita-primásnak, aki utóda a tirgovisti érseknek, a következő czíme van: „Isten kegyelméből Ungrovlachiának érseke és metropolitája, a plagénák exarchája, a caesariai és a kapadociai szék helytartója és Románia primása.” Azt a czímet, hogy Ungrovlachia érseke és a plagénák exarchája, 1401-ben kapta a konstantinápolyi patriárkától. Ebből a kifejezésből, Ungrovlachia érseke, a román egyházi történétírók azt magyarázzák ki, hogy Ungrovlachia annyit tesz, mint Havaselfölde és Magyarország érseke, amely elnevezésre azon a czímen tarthatott jogot, hogy ő nevezte ki a magyar király birodalmában levő erdélyi püspököket és metropolitákat is.

A havasalföldi vajdák szláv és görög nyelvű okirataikban magokat szintén Ungrovlachia vajdáinak nevezték, tehát e czímnek is annyit kellene jelentenie, mint Havaselfölde és Magyarország vajdái. Egészen bizonyos, hogy ilyen czim viselését a magyar királyok nem engedték volna meg a havasalföldi vajdáknak, akiket ők mindig hűbéreseiknek tekintettek. Mit jelent tehát az *Ungrovlachia* szó?

Hogy e kifejezést megérthessük, tudnunk kell, hogy a bizánczi udvarban több Vlachiát ismertek. Niketas Choniates bizanti írótól tudjuk, hogy Thessaliát *Nagy Vlachiának*, Aetolia és Akarnania egy részét *Kis Vlachiának*, Epirus délkeleti részét pedig *Felső Vlachiának* nevezték. Ezekről a Vlachiáktól való megkülönböztetés céljából nevezték el a görögök Havasalföldét, minthogy magyar fennhatóság alatt állott, Magyar Vlachiának, azaz Ungrovlachiának. Ennélfogva Ungrovlachia érseke a görög hivatalos stílusban, annyit jelent, mint Magyar Vlachia érsek-metropolitája.

A bukaresti metropolita czíméből csak a plagénák exarchája (esarhu al plaiurilor) a határszélek exarchája vonatkozik Erdélyre. Tudvalevően 1401-ben, mikor a tirgovisti érsek a konstantinápolyi pátriárkától ezt a cí-

met kapták, a havasalföldi vajdák már a határszéli Fogarast és Omlást hűbér gyanánt bírták a magyar királyoktól. Ezeknek a határszéli vidékeknek voltak az exarchái a tirgovi-ti érsekek és azért is használták ezt a címet.

Az Erdélybe bevándorló kisebb-nagyobb román csoportok magokkal hozták papjaikat, akik aztán a legszűkösebb viszonyok közepette végezték közöttük a papi teendőket. Jobbágyi állapotban levő, úgynevezett parasztpapok voltak, mint általában a Balkánon mindenütt. Műveltségük lezdetleges volt. Még csak olvasni is elig tudtak. A műveltebb elemet köztük a Balkánról és a román vajdaságokból bevándorló, kalugereknek nevezett szerzetesek alkoták. Arra is volt eset, hogy a hatalmasabb és gazdagabb vajdák vagy kenézek e kalugerek számára kolostorokat alapítottak. Ilyen kolostor volt az is, melyet Balitza és Drágos vajdák a XIV század végén (1391-ben) felajánlottak a konstantinápolyi pátriárkának, aki e kolostor igumenjét (főnökét) a Máramarosban és Erdély északi részében lakó románok felett püspöki joghatósággal ruházta fel.

E kolostorok száma idővel növekedett s azoknak főnökei legalább addig, míg e kolostorok fennállottak, a környék román papjai felett püspöki joghatóságot gyakoroltak. E kolostorok távolról sem hasonlítottak a katolikus szerzetesek kolostoraihoz. Apró kis viskókból állottak szegényes kis fatemplomcska köré csoportosítva, legtöbbször a világtól félre eső kis román falucskák közelében eldugott erdős helyeken. Ha a kolostor megszűnt, vele együtt megszűnt a püspökség is. E körülmény teszi értetődővé, hogy Erdélyben a XVII. század előtt annyi görög kat. román püspökség volt. Így a többi között Feleken Kolozsvár mellett, Belényesen, Felgyógyon, Galatzon Fogaras megyében, Vádon, Bisztrán, Fogarason stb.

E kaluger püspökökön kívül voltak olyan tekintélyesebb világi papok is, kik püspöki funkciókat gyakoroltak, akiknek püspök székhelyök ott volt, ahol paposkodtak. Állandó székhelylyel bíró gör. kat. püspökök a XVII. század előtt nem voltak. Az 1665-iki kolozsvári országgyűlés végzéseiből is az tűnik ki, hogy ilyen állandó székhely nélkül való püspökök még ekkor is voltak, akiknek, ha valamiért pörbe fogták, e miatt nem lehetett megállapítani illetékességüket sem. Az ilyen püspököknek rendes javadalmazásuk sem volt, valamint a papoknak sem. Aból éltek, amit az egyházi szolgálatok teljesítéséért kaptak. Egyik főjövedelem forrásuk az volt, amit a papoktól fel-

szentelésök alkalmával a felszentelés díjául szedtek. Az 1640-iki országgyűlés eltiltja a püspököket, hogy pénzért teljesen tudatlan embereket szenteljenek papokká, akik csak azért lesznek papokká, hogy a jobbágyságtól megszabaduljanak.

A román
egyházi
nyelv az
az ó-szláv
volt

Az isteni tisztelet (lithurgia) nyelve az egyházban nem a román, hanem az ó szláv volt, amelyet a nép, sőt legtöbbször maga a pap sem értett. A vallásreformátoroknak, s a dolog természeténél fogva legelőbb a szász vallásreformátoroknak, tünt fel az erdélyi románok e vallásos és egyházi állapota, amelyen változtatni nemcsak a protestantizmus, hanem az általános művelődés érdeke is volt. A protestáns vallás már a hívek nyelvén fogalmazta meg és hirdette a hit tételeit, ima, ének, prédikáció szintén a hívek nyelvén folytak. Ezt a példát akarták meghonosítani a románok között is. A papok képzését is magasabb fokra akarták emelni, mint amilyent az anyagi okokból felszentelt papok képviseltek.

Az első
román-
nyelvű
káté

E célra román nyelvre fordították a szász reformátorok, a kik közül, mint a besztercei Wurmloch írta e tárgyra vonatkozó levelében 1546-ban a Boroszlóban lakó Hess Jánosnak, „igen sokan tökéletesen tudták a román nyelvet” és cziril betűkkel kinyomatták a román papság számára a kátét, akik közül azt, ugyancsak az egykorú Wurmloch tudósítása szerint, igen sokan szent könyv gyanánt olvasták, többen azonban egészen elvetették. Ez a káté az első nyomtatásban megjelent román nyelvű könyv, amelynek azonban jelenleg egy példánya sem ismeretes.

Coresi
diakonus
írói és könyv-
nyomtatói
tevékeny-
sége

A reformationnak a románok között legbuzgóbb terjesztői voltak Benkner János és Hirschel Lukács brassai főbirák és kapitányok az 1547. és 1560. közé eső években. Egy 1559-ből származó brassai tudósítás azt mondja, hogy Benkner János reformálta a brassai románok egyházát és meghagyta nekik, hogy tanulják meg a kátét. Hirschel Lukács pedig egy Coresi nevű tudós diakonust hívott át Havaselföldéről, kit megbízott, hogy az általa alapított városi nyomdában protestáns szellemű román nyelvű könyveket nyomasson a román papság számára. Ez a Coresi a brassai Szent Miklósról nevezett egyház papjainak a bolgár eredetű Jane-nak és Mihálynak segítségével ó szláv nyelvből románra fordította a négy evangéliumot. Coresi 23 évig működött Erdélyben s ez idő alatt számos könyvet nyomtatott, a melyek közül eddig elé 18 ismeretes és pedig 6 román nyelvű, 1 szláv és

román nyelvü, 11 pedig tisztán szláv nyelvü. Ez adatokból is látszik, hogy a XVI. században mennyire uralkodott a szláv nyelv az erdélyi román egyházban.

A szászok példáját csakhamar követik a kálvinista vallás érdekében buzgólkodó egyes tehetősebb magyar protestánsok is. Így mindenekelőtt Forró Miklós dévai várkapitány, akinek költségén jelenik meg 1564-ben Coresi egyik könyve. Két évtizeddel később 1582-ben jelenik meg Szászvároson Geszti Ferencz költségén a „Palia de la Orestie” — a szászvárosi ószövetség, amely Mózes öt könyvét tartalmazza. Ez tulajdonképpen Heltai Gáspár Pentateuchus-ának fordítása, amit bizonyítanak a benne sűrűn előforduló magyarizmusok is.

A románok első magyar reformátorai.

Nemcsak a brassai nyomda adott ki román nyelvü könyveket, hanem a gyulafehérvári is, amelyet 1565-ben János Zsigmond alapított s amelyet a román nyelvü könyvek nyomtatására használt czirill betűkkel Báthori Kristóf fejedelem látott el. Bethlen Gábor tudós és hozzáértő emberekkel az egész bibliát lefordíttatta román nyelvre és szándéka volt ezt a most említett nyomdában kinyomatni. Halála ebben megakadályozta. Hogy olyan emberek is legyenek, kik e könyveket megértsek és tartalmukat a néppel megismertessék, több tehetséges román ifjút neveltetett papi és tanítói pályára a gyulafehérvári iskolákban.

Sem a szászok, sem a magyarok ez irodalmi tevékenysége nem maradt eredmény nélkül, mert a románok között a protestáns vallás elég korán kezdett elterjedni. Már az 1547-iki országgyűlés megállapítja, hogy sokan vannak a románok között, kiket az Isten megvilágosított és a magok nyelvén olvassák az Isten ígését. Az 1566-iki országgyűlés pedig aziránt intézkedik, hogy az Isten ígéje szabadon hirdettessék kiváltképpen a románok között, kiknek pásztorai vakok lévén, vakokat vezetnek. Ugyanez az országgyűlés meghagyja azt is, hogy azok a román papok, akik az igazságnak engedni nem akarnak, György püspökükkel megvetélkedjenek és az igazságnak értelmire menjenek.

A protestáns vallás elterjedése az erdélyi románok között.

Nilvánvaló bizonyítékai vannak, hogy a románok protestáns hitre való térítése inkább a meggyőzés és a rábeszélés, mint a kényszerítés útján történt. Sőt a magyar protestáns egyház részéről szigoruan figyeltek arra, hogy a román papok tisztán az igazság értelmének megismeréséből térjenek a református hitre és ne anyagi érdekekből. A debreczeni zsinat elhatározta, hogy a református romá-

nok között is espereseket kell választani, akik különösen arra figyeljenek, hogy a papok áttérése igazán meggyőződésből történik-e s nemcsak azért-e, hogy szabadokká legyenek? A református hitre tért románok száma már a XVI. században akkora volt, hogy részükre külön püspökséget kellett alapítani. Első püspökük egy György nevű egyén volt, kinek utóda Tordasi Mihály egyike volt a protestáns szellemű román irodalom megalapítóinak.

c).

Bethlen
belpolitikai
intézkedései.

Bethlen Gáborban nemcsak a magyar nemzeti állam függetlenségéért és a protestáns vallásszabadságért küzdő XVII. századbeli magyar politika érte el tetőpontját, hanem Erdély nemzetközi politikai szerepe és jelentősége is. Uralkodása Erdély belpolitikai, gazdasági és művelődési életében is igen nagy jelentőségű volt.

Nemcsak a Báthori Gábor erőszakoskodásai által elkészerített szászokat sikerült lecsendesítenie, hanem a székelyeket is rábírta azoknak a súlyos anyagi terheknek önként való viselésére, amelyeket az önálló erdélyi állam érdekei tőlük megköveteltek. Hívebb és önfeláldozóbb katonái s polgári alattvalói a székelyeknél ezután nem is voltak. A szász városokban az ipar és a kereskedelem nagy lendületet vettek. A szász, magyar és székely falvakban pedig a földművelés olyan magas fokra emelkedett, mint azelőtt soha. A közbiztonság, a jogrend kifogástalan volt és a törvények uralkodása szilárd.

Bethlen
művelődés-
ügyi politi-
kája.

Legüdvösebb hatása volt Bethlen uralkodásának az egyházi és iskolai élet terén. Az egyházakat gazdagon ellátta és a lelkeskedő papságnak anyagi helyzetét megjavította. A meglévő iskolákat bőkezűen támogatta és újak alapítását nemcsak elősegítette, hanem el is rendelte. E téren legnagyobb alkotása a gyulafehérvári akadémiai ranggal bíró főiskola volt (1621), amelyhez külföldről híres tudósokat hívott be. Köztük volt a német költészet atyjának nevezett Opitz Márton is. Udvara hasonlított a Mátyás királyéhoz. A külföldi tudósok és művészek éppen olyan szívesen látott vendégei voltak, mint a külföldi fejedelmek követői. A gyulafehérvári főiskola kiválóbb növendékeinek ösztöndíjakat adott a németországi, hollandiai és angliai főiskolákra. A maga rokonainak fiait szintén külföldi iskolákba küldötte, hogy példát adjon az előkelő családoknak, amelyek e példát szívesen követték. Az irodalom, úgy a költői, mint a prózai, tekintélyes és értékes alkotásokkal gazdagította a magyar nemzet szellemi kincstárát. Mikor

meghalt, alattvalói atyjukat, az egyház, az iskola és tudomány bőkezű pártfogójukat, szövetségesei erős támaszukat, az ország ellenségei rettegett ellenfelüket veszítették el benne. Erdélyben utódaira olyan országot hagyott, amely minden tekintetben egy színvonalon állott Nyugateurópa szerencsésebb körülmények és nyugodtabb viszonyok között élő országaival.

Az ő uralkodása alatt épült ki teljesen Erdély alkotmányos és közigazgatási szervezete, amelynek lényege a következőkben foglalható össze:

Erdély politikai és közigazgatási szervezete.

A három törvényes nemzet kebeléből választott tizenkét tanácsot alkotta az országgyűlésnek felelős államtanácsot, amelynek meghallgatása nélkül a fejedelem fontos ügyekben nem intézkedhetett. Közülök választották és nevezték ki az állam és az udvar legfőbb tisztviselőit s a külföldre küldött követeket. Az országgyűlést a fejedelem hívta össze minden évben, amely az adót megszavazta s a fejedelmi előterjesztések alapján törvényeket alkotott, amelyeket a fejedelem erősített meg. Az országgyűlés egy kamarából állott, amelynek tagjai az országos főméltóságok, a tanácsurak; a vármegyék, a székek, vidékek, városok követei és főtisztviselői voltak. A törvényeket eleinte latin, 1565-től kezdve pedig magyar nyelven szerkesztették. A tanácskozás nyelve a magyar volt. A szászok is magyarul szóltak fel. Németül csak külön nemzeti üléseiken magok között beszéltek.

A fejedelem és az államtanács után a kormányzásnak legfőbb szerve a fejedelmi kancellária volt. A kancellár volt az államtanács elnöke és a fejedelem első tanácsosa. Az országgyűléseken ő olvasta fel a fejedelem és az államtanács előterjesztéseit. Ő adta ki és jegyezte ellen a fejedelem okleveleit. A fejedelem a külföldi követeknek a kancellár útján adott választ.

A kancellár után az állam második főtisztviselője a kincstartó volt. Ő kezelte az állam jövedelmeit, amelyekről a fejedelemnek és az országgyűlésnek számadással tartozott.

Az összes haderő feje az országos kapitány volt. A székelyek haderejének is volt külön parancsnoka, a *székelyek főkapitánya*; a magyarországi részek haderejének főparancsnoka pedig a *váradik kapitány* volt.

A magyar vármegyéket a *fő- és alispánok*, a vármegyék egyes járásait a *fő- és alszolgabírák* igazgatták; a magyar vidékeket a *fő- és alkapitány*. A székely és a szász székeket pedig a *fő- és alkirálybírák* igazgatták a

maguk külön jogszabályaiknak megfelelően a kormányzottak ellenőrzése mellett. Az igazságszolgáltatást az arra rendelt törvényszékek, a városokban pedig a városi tanácsok intézték. Legfőbb törvényszék a fejedelmi tábla volt. Felsőbíráskodás esetén és nagyobb politikai perekben maga az országgyűlés ítél.

d).

Brandenburgi Katalin uralkodása.

Bethlen Gábor feleségét, Brandenburgi Katalint egybekelésük után az 1626-iki fejevári országgyűlésen (május 24-ikén) a rendek által utódává választotta s így halála után ő lett az erdélyi fejedelemségben utóda, de az 1626-iki országgyűlési végzések értelmében igen korlátozott hatalommal s az elhunyt fejedelem öccsének, Bethlen Istvánnak, mint kormányzónak valóságos gyámsága alatt. A rendek még azt is kikötötték, hogy ha az ország érdeke úgy kívánja, lemond a fejedelemségről, sőt az országból is eltávozik.

Katalin nem tudta megnyerni az erdélyiek szeretetét, sőt magaviseletével még azokat is elidegenítette, akik különben Bethlen Gábor emléke iránt érzett tiszteletöknél fogva szívesen látták volna a trónon. Igen bizalmas viszonya, a kíséretében velejött morva Zierothin gróffal, megbotránkoztatta a komolyabban gondolkozókat, sőt magát Bethlen Gábort is elképedtetten. Zierothin eltávolítása után Csáki István lett kegyenczévé. A fejedelmi trónra jutva, Csákira hallgatott mindenben. Csákit és barátait a fejedelmi kincstárból és az ország javaiból bőkezűen, sőt pazarul elhalmozta adományaival.

Az volt az általános meggyőződés, hogy Csáki sugalmazásának engedve, titokban a katolikus hitre tért és az erdélyi katolikus urakkal szövetkezve, a töröktől el akar szakadni. Ez a feltevés nemcsak pusztán gyanú volt, hanem tények által igazolt is. A Magyarország felé eső várakba Csáki katonaságot gyűjtött, hogy onnan terveik keresztül vitelét fegyveres erővel is támogassa.

Bethlen István fejedelemsége.

A rendek értesítették Katalin terveiről a portát, a honnan azt a választ kapták, hogy letehetik a fejedelemségről és magoknak más fejedelmet választhatnak. Bethlen István vejét, Zólyomi Dávidot és fiát, Istvánt Sárospatakra küldötte Rákóczi Györgyhöz azzal a felszólítással, hogy jöjjön az országba és fogadja el a rendek kezéből a fejedelemséget. E közben a rendek 1630 szeptember 28-ikán Bethlen Istvánt a kolozsvári országgyűlésen fejedelemmé választották és fel is eskették.

Bethlen István, megbánta előbbi elhatározását, futárokat küldött fia és Zólyomi után, hogy visszahívják. Késő volt, mert Rákóczi György már útban volt. Rákóczi értesülvén a történt dolgokról, azt izente Bethlennek, hogy most már szégyennel nem térhet vissza, sőt életével játszanék, ha ezt megtenné, mert II. Ferdinánd, akinek birodalmában lakik, súlyos bosszút állana, hogy előzetes engedelmek nélkül, Bethlen felszólításának engedve, olysmire vállalkozott; nem vághatja el a saját nyakát. Zólyomi is kijelentette, hogy ő sem játszhatik a szavával. A két fél alkudozni kezdett és október 24-ikén Topa községben megegyeztek abban, hogy mindketten új választásnak vetik alá magokat.

Bethlen abban bizott, hogy II. Ferdinánd és a porta is támogatni fogják ügyét. Mindakét helyre követeket küldött. II. Ferdinántól kapott is ígéretet. Rákóczi véletlen szövetségest nyert a trónjától megfosztott Brandenburgi Katalinban és híveiben, akik mindent elkövettek, hogy csak Bethlen István ne legyen a győztes. A porta az ő cselszövései következtében két fermánt küldött. Egyikben Bethlen Istvánt, a másikban Rákóczit ajánlotta; fermánt hozó követének pedig azt az utasítást adta, hogy magatartását a körülményekhez szabja.

e).

A Segesvárt november 26-án megnyílt országgyűlésen, amely nagyon zajos volt, a Brandenburgi Katalin nevében megjelent Kemény János szavazott elsőnek Rákóczira s a porta követe is a gyűlés elé a Rákóczit ajánló fermánt terjesztette. Mindez lényegesen hozzájárult, hogy Rákóczi kerüljön ki győztesen a küzdelemből. A rendek a választás megtörténte után Daniel Mihályt és Mikó Ferenczet a Nagyváradon tartózkodó Rákóczihoz küldötték, hogy megválasztatását tudtára adják és az országba hívják. Rákóczi december 20-án érkezett Kolozsvárra, hol a rendek ünnepélyesen fogadták és onnan fejedelmi székhelyére, Gyulafehérvárra kísérték.

Rákóczit 1630 december 22-én igtatták be Gyulafehérvárt fejedelmi székébe. Brandenburgi Katalin maga is Fehérvárra ment Fogarásból üdvözlésére, nagy ajándékokat hozva a fejedelem családjá tagjainak. A fejedelmi szék azonban Rákóczi számára inkább tövisekkel volt megtűzdelve, mint rózsalevelekkel kipárnázva.

Eszterházi nádor II. Ferdinánd nevében egyenesen felszólította, hogy mondjon le, mert hiszen, mint II. Fer-

Rákóczi
Györgyöt Er-
dély fejedel-
mévé
választják.

Rákóczi küzdelmei versenytársaival. dinánd alattvalójának előzetes királyi beleegyezés nélkül el sem lett volna szabad fogadnia a fejedelemséget. Rákóczi e felszólításra élesen válaszolt. Eszterházi híven ahoz a nyilatkozatához, hogy nem hagyja repülésig megtollasodni, hanem addig előzi meg, a mig pihés, csapatokat küldött Rákóczi magyarországi birtokaira. Rákóczi hadai az ifjú Bethlen István és Zólyomi Dávid vezetése alatt Eszterházi hadait Rakamaznál keményen megverték, E vereség Eszterházi engedelkenységre bírta s így 1631. április 3-án Rákóczival kibékült. Ez egyezség értelmében II. Ferdinánd elismerte Rákóczi fejedelemségét, aki viszont arra kötelezte magát, hogy Ferdinánd ellen nem fog fegyvert és nem is biztatja ellene fegyveres támadásra a törököt. Egy pár héttel e kassai egyezség után a szultán athnaméja is megérkezett, amely Rákóczit megerősítette a fejedelmi székben.

Rákóczi trónja ezek után sem volt teljesen megszilárdulva. Sulyos belső zavarok tették uralkodását bizonytalanná, amelyek azonban látható összefüggésben álltak a külső politikai viszonyokkal.

Gusztáv Adolf, aki ekkor diadalmasan harczolt Ferdinánd hadaival, minden áron szerette volna Rákóczit szövetségesesül megnyerni. 1631 végén Strassburg Pált küldötte hozzá követségbe. Rákóczi nagy kitüntetéssel fogadta a svéd király követét, de nem tett semmiféle határozott ígéretet, mert tudta, hogy ez esetben Eszterházi nádor Prépostvári személyében azonnal trónkövetelőt támasztana ellene. A fiatal és nyughatatlan Zólyomi Dávid a magyarországi részekben hadat toborzott, hogy fegyveres segítséget vigyen Gusztáv Adolfnak. Rákóczi, mivel nem engedelmeskedett tiltó szavának, fegyveres erőt küldött Zólyomi hadainak szétszlatására, amire Zólyomi hadait elbocsátotta és Rákóczival kiegyezve, hivatalairól lemondott, de lelkében nem békült ki. Visszatérvén a magyarországi részekbe, Prépostvárit biztatta fel, hogy trónkövetelő gyanánt lépjen fel.

Időközben ifj. Székely Mózes személyében új trónkövetelő jelentkezett. Néhai Székely Mózes fejedelemnek volt a fia s ezen a czímen tartott igényt a fejedelmi székre. Bízva abban, hogy a budai és a temesvári basák nem valami nagy barátai Rákóczinak, előbb Temesvárra, majd Budára utazott, hogy a basák támogatását megnyerje. Rákóczi ígérekkel, a megküldött adóval s nagy ajándékokkal kivitte Konstantinápolyban, hogy a budai basának megparancsolták, hogy Székely Mózeszt küldje

azonnal Konstantinápolyba, ahol börtönbe zárták. Rákóczi követi kiadatását kérték, de a szultán kérésöket nem teljesítette. Jóságait itthon elkobozták és őt magát hűtlenségben elmarasztalták.

Zólyomi nemcsak állandóan nyugtalankodott, hanem egyenesen fenyegette is Rákóczit, azt hangoztatván, hogy azzal a karddal, amellyel felemelte, le is fogja tenni a fejedelemségről. 1633 elején az ifjú Bethlen István meghalt. Temetésére, mely Gyulafehérvárt volt, sógora Zólyomi is eljött. Innen a fejedelem kíséretében Marosvásárhelyre ment, ahol száz embert a fejedelem szolgálataból saját fegyveres kíséretéhez csábított. Ez okul szolgált, hogy eléje a fejedelem elfogadás végett nagyon szigorú feltételeket tartalmazó hitlevelet tétessen. Mivel vonakodott e hitlevelet aláírni, a fejedelem, mint makacs ellenszegülőt elfogatta és vasra verve Kővárba záratta. Az országgyűlés 1633 április 24-én perbe fogta, börtönre és jószágvesztésre ítélte.

Brandenburgi Katalinnal is, akinek fogarasi és munkácsi jószágait elfoglalta, nagyon sok kellemetlensége volt. Katalin Eszterházi nádorhoz fordult segítségért, aki hajlandó volt Rákóczit fegyverrel is megtámadni. Miután ezt Pázmány Péter ellenezte, Eperjesen alkudozások indultak meg a két fél között, amelyek szeptember 8-án egyezséggel végződtek. A fejedelem ígéretet tett, hogy Katalint elvett jószágaiért kárpótolni fogja.

Egykori versenytársa, Bethlen István is sok zavart okozott, sőt kettejük között fegyveres összeütközésre került a dolog. Ez is egyezséggel végződött, amelyet a budai basa is megerősített. Ez egyezségben Bethlen kötelezte magát, hogy Rákóczit többé nem háborgatja a fejedelemségben; viszont Rákóczi is ígéretet tett, hogy a Bethlen ellen hozott 1637-iki országgyűlési végzéseket törölteti. Bethlen Gábor 10.000 forintos hagyományát, amelyet sír- emlékére tett s az általa alapított gyulafehérvári főiskola számára hagyományozott 20.000 forintot, amely összegeket eddig visszatartott, ki fogja fizetni és Zólyomi elkobzott birtokait visszaadja.

Rákóczi, ily módon megszabadulva minden versenytársától és ellenfelétől s biztosítva minden külső támadás ellen, nyugodtan láthatott az ország belső ügyeinek rendezéséhez. Legfőbb gondja volt családja és az ország vagyoni helyzetét mentől virágzóbbá tenni. A harminczadoknak, a bányáknak kézbevétele, a só, kéneső, méz és viasz egyedárú tárgyává tétele s a velök való szabad-

Rákóczi
gazdasági
intézkedései.

kereskedésnek a magánosok kezéből való kivétele egyaránt megtöltötték úgy az ország — mint magánpénztárát. Tömérdek vagyont gyűjtött össze jószágokban és nemes fémekben. Fösvénysége és fukarságig menő takarékosága, bár sok irigységet és vádaskodást keltett a sérelmet szenvedők részéről, nagy hasznára volt az országnak.

Ifjabb
Rákóczi
Györgyöt
fejedelemmé
választják.

E vagyont és gazdagságot azért igyekezett felhalmozni, hogy fiait gazdagokká tegye és ily úton is biztosítsa számokra a trónt. Dinasztiát akart alapítani. Két fia volt: György és Zsigmond. Györgynek az erdélyi fejedelemséget igyekezett biztosítani, Zsigmondnak pedig a lengyel koronát szeretne volna megszerezni. Az előbbit el is érte, amennyiben a rendek 1642. február 16-án a Gyulafehérvárt tartott országgyűlésen idősebbik fiát, Györgyöt Erdély fejedelmévé választották, kit a következő évben összeházasított az ecsedi Báthori András leányával, Báthori Zsófiával. Így egyesült a legszorosabb családi kötelékben a két magyar haza két leggazdagabb családja: a Báthori és a Rákóczi család.

Rákóczi
külpolitikája.

Rákóczi György nem volt olyan kiváló államférfiúi és uralkodói tehetség, mint Bethlen Gábor. Egyéniségük között is nagyobb volt a különbség, mint a hasonlóság. Mind-ezek ellenére méltó utóda volt a trónon. Főfeladatának a meglévő biztosítását tekintette. Nem a nagy külpolitikai vállalkozások embere volt, hanem saját államának gondos uralkodója. Úgy kormányozta országát, mint saját nagy kiterjedésű uradalmait. E szerényebb keretek közt mozgó külpolitika helyes is volt, mert valószínű, hogy Bethlen nagyszabású külpolitikájának folytatása éppen úgy kimerítette volna Erdélyt, mint másfél száz év előtt Mátyás király nagy külpolitikai célokat követő, sok vérbe és pénzbe került hadi vállalatai kimerítették a sokkal gazdagabb és hatalmasabb Magyarországot. Csak uralkodása vége felé, mikor trónját maga és fia számára mindenfelől biztosította, engedett Bethlen egykori európai szövetségesei hívó szavának és avatkozott bele a harminczéves háborúba.

Rákóczi
részvétele a
harminczéves
háborúban.

1637-ben II. Ferdinánd meghalt s utóda III. Ferdinánd lett, aki alatt a harminczéves háború utolsó szakaszába jutva, egészen elveszteni látszott vallásos jellegét s inkább a francziák és a Habsburgok között folyó s immár hagyományossá lett küzdelem alakját öltötte magára. Úgy Richelieu, mint utóda Mazarin, a svéd kormányval egyetemben ismételten Rákóczihoz fordultak, hogy rábírák a háborúba való avatkozásra. Bár Banér a svéd hadak élén diadalmasan nyomult előre, Rákóczi állandóan fontolgatott

és habozott. Végre 1643-ban Tornstenson svéd fővezérrel szövetséget kötött.

Nagykállóból a nemzethez felhívást intézett, amelyben megokolta, hogy miért fog fegyvert. Zászlót bontott és mintegy diadalmenetben haladva előre, egymásután foglalta el Szatmárt, Tokajt, Kassát. Hadainak fővezére, Kemény János egészen Nyitraig nyomult előre. Tornstenson Jankaunál diadalt aratván a császári hadseregen, a Morva és a Vág folyók közére benyomult, ahol Rákóczira várakozott, aki nem kapván hiteles hírt a jankai győzelemről, mozdulatlan maradt. Csak akkor határozta el magát a cselekvésre, mikor Croissy francia követ vele Munkácson 1645 április 24-én szerződést kötött és e szerződés értelmében a hadjárat költségeire a francia király 100.000 tallért biztosított és arra is kötelezte magát, hogy e célra 150.000 tallért fog fizetni a következő években is.

Rákóczi ekkor bevonult Morvaországba és Brünn felé nyomult, amelynek fellegvárát Spielberget Tornstenson keményen ostromolta. III. Ferdinánd ekkor bizonyára elbukik a harcmezőn, ha Konstantinápolyban ügyes diplomáciai sakkhúzással, amelyet a nagyvezér megvesztetése céljából nagy ajándékokkal támogatott, féltékennyé nem teszi a portát, amely eddig is gyanakvó szemmel nézte Rákóczi diadalmas hadjáratát, amelyet anélkül indított meg, hogy arra engedélyt kért volna. A minden oldalról szorongatott gyöngye német császárt kényelmesebb szomszédnak tartották, mint a franciákkal és svédekkel szövetségben levő diadalmas vazallus erdélyi fejedelmet. Ezért a porta megtiltotta Rákóczinak a diadalmas hadjárat tovább folytatását.

A linzi béke.

Rákóczi nem szegülhetvén ellene a porta parancsának, visszatért Morvaországból és Eszterházi nádor tanácsára s közbenjárása mellett 1645 december havában Linzben békét kötött III. Ferdinánddal. Ez volt a *linzi béke*, amelynek közjogi és politikai feltételei majdnem azonosak a Bethlen Gábor által kötött békék tartalmával, de vallásos tekintetben több és nagyobb vivmányt jelentenek. E békében III. Ferdinánd megerősítette az 1608-iki törvényeket és a protestánsok vallásszabadságát; elrendelte, hogy a protestánsoknak az elvett templomok visszaadassanak; védelmet ígért a földesurakkal szemben a vallásukhoz ragaszkodó protestáns jobbágyoknak s azokat kivette mindenütt a katolikus plébánusok egyházi joghatósága alól; ígéretet tett, hogy a többi sérelmek orvoslása végett legközelebről országgyűlést fog tartani.

A linzi békével véget ért Magyarország és Erdély részvétele a harminczéves háborúban. A francia és a svéd államférfiak meghívták ugyan Rákóczit is a Münsterben és Osnabrückben folytatott békealkudozásokra és a westfáli béke utolsóelőtti pontja Erdélyről is megemlékezett, mint a francia király szövetségéről, de mivel Rákóczi a linzi béke megkötése alkalmával arra kötelezte magát, hogy a francia és a svéd szövetségtől visszalép, volt szövetségesei sem tettek arra vonatkozóan semmit, hogy az erdélyi állam önállóságát e békekötésben nemzetközileg vállalt kezességgel biztosítsák, mint biztosították Hollandia és Svájc önállóságát.

A lengyel trón megszerzésére vonatkozó terv.

Élete vége felé történt, hogy a lengyel trón megüresedett. A lengyel dissidensek Radzivil herceg ajánlatára őt akarták a trónra emelni. Ő azonban a trónt kisebbik fiának, Zsigmondnak szerette volna megszerezni. Radzivil herceg felesége Lupul moldvai vajda idősebbik leánya volt. Lupulnak volt még egy ifjabb leánya is, akit a vajda szeretett volna Rákóczi ifjabbik fiához, Zsigmondhoz adni feleségül. Azt gondolta, hogy ily módon leányából lengyel királynő is lehet s azért nagy támogatójává lett Rákóczi lengyel tervének. E házassági tervtől a fejedelem és a fejedelemné sem idegenkedtek. Meg is kezdődtek a két udvar között a rávonatkozó tárgyalások. A vajda elküldötte leánya arczképét Gyulafehérvárra, de mikor Zsigmond herceg meglátta, azt mondta, hogy a leány arca nagyon babaszerű és neki egyáltalán nem tetszik.

Rákóczi a lengyel trón megszerzése érdekében megindult tárgyalásokat tovább folytatta. Mikes Mihályt és Bethlen Ferenczet, egyiket 40.000 arannyal, a másikat 20.000 tallérral ellátva, Varsóba küldötte a lengyel rendek megnyerése végett. E tervezgetésnek azonban végét szakította a már hosszabb idő óta betegeskedő fejedelem 1648 október 11-én bekövetkezett halála.

Erdély anyagi helyzete Bethlen és I. Rákóczi korában.

I. Rákóczi György rendezett, gazdag és erős hadsereggel bíró országot hagyott fiára, II. Rákóczi Györgyre, kinek uralkodása első éveit aránylag csendességben teltek el. Erdély tovább haladt azon az uton, amelyre Bocskai vezette. A történetírás e felszázados korszakot Erdély aranykorának nevezte. E korszakban a munkás ember munkája biztos hasznának örvendhetett. Az úri nép nyugodtan gazdálkodhatott birtokain. Bor, buza bőségben volt. A méneseknek, szarvasmarha csordáknak, a juhnyájának sem szere, sem száma nem volt. Az arany, az ezüst a sok drága ékszer, a czifraművű fegyver, lőszerszám a

tárházakban felszaporodott. A városokban az ipar és a kereskedelem felvirágzott, jólétet és gazdagságot teremtett. Egyre-másra épültek a szép úri paloták, a nagy templomok, a városok erős bástyás falai, az iskolák. Gyulafehérváron kívül Munkács, Tokaj, Sárospatak (a Rákóczi család magyarországi birtokai) fényes fejedelmi várakká lettek, hol tősgyökeres művelt magyar udvari élet folyt, amely a magyar nyelvnek, a magyar tudománynak és irodalomnak pártolása által valóságos hivatást teljesített. A magyar irodalmi nyelv e korszakban azáltal az erdélyi hatás által erősödött meg, amely e korszak fejedelmi udvarából került ki.

A Bethlen Gábor által alapított gyulafehérvári főiskola Rákóczi György fősvénységgel határos takarékosága miatt nem fejlődhetett ugyan olyan egyetem-jellegű akadémiává, amilyennek alapítója tervezte, de azért fenmaradt és a Bethlen által behívott külföldi tudósok: Bisterfeld, Alstaed, Basirius, Piscator I. Rákóczi uralkodása alatt is hosszabb ideig maradtak Erdélyben és mellettök egy új, tudósabb magyar tanári nemzedék nevelkedett fel, kik között a legnevezetesebb Apáczai Csere János volt, aki a kolozsvári iskolát, ahová Gyulafehérvárról áthelyeztetett, csakhamar versenytársává emelte a gyulafehérvárinak.

Amit I. Rákóczi György elmulasztott, azt felesége, Lorántfi Zsuzsánna igyekezett buzgósággal és bőkezű anyagi támogatással kipótolni. Ő volt a sárospataki főiskola megalapítója és bőkezű pártfogója úgyannyira, hogy ez iskola az erdélyi közoktatásügynek ez időben harmadik középpontjává lett, amelynek tanári karában egynehány évig az európai hírű paedagogus Comenius is helyet foglalt.

A harmincz éves háború által okozott németországi zavarok egy pár évtizeden át nagyon megnehezítették a magyar ifjúságnak a németországi egyetemek látogatását, azért a hollandiai és angliai főiskolákat kezdték felkeresni. Angliában ezidőben folyt a puritanismus és a vele kapcsolatos presbyterianismus harcza az episcopalis anglicán egyház kormányzati elvei és rendszere ellen. E puritán és presbyterianus mozgalmak nagy hatással voltak ez ifjak egynéhányára, így a többek között Tolnai Jánosra, Medgyesi Pálra és Kereszturi Pálra, akik hazatérve, mint tanárok a tanszéken, mint papok a szószéken és mint írók az irodalomban a presbyterianismus elveit kezdték hirdetni. Ily módon összeütközésbe jutottak a hivatalos egyházi felfogással és egyházkormányzati elvekkel, mert az erdélyi református egyházat nagy tekin-

Közművelő-
dési álla-
potok I. Rá-
kóczi György
uralkodása
idejében.

Lorántfi
Zsuzsánna.

A presby-
terianus
mozgalmak.

télyű püspökei, keserűi Dayka János és Geleji István való-
ságos episcopalis állam-egyházzá szervezték. Bár a küz-
delemben a presbyterianusok lettek a vesztesek, de az
általuk vitatott egyházkormányzati elvek mégis igen nagy
és jótékony hatást gyakoroltak az erdélyi református egy-
házi-élet további fejlődésére.

A szombatos
felekezet
elnyomása.

Említettük, hogy Báthori Gábor uralkodása alatt a
rendek törvényt alkottak a szombatosok, vagy amint ak-
kor nevezték, a zsidózók ellen és őket a legközelebbi
országgyűlésre, ha addig meg nem térnének, megidézték.

A zsidózók nem tértek meg, sőt egy hatalmas em-
bernek, Pécsi Simonnak, aki Bethlen Gábor idejében
kancellárságot is viselt, pártfogásától támogatva, egyre na-
gyobb tért foglaltak. Ez a veszedelem Geleji Katona Ist-
ván püspököt arra bírta, hogy felvegye a harcot ellenök.
Az 1638-ki országgyűlés eltörölte e felekezetet és hiveit
büntetésre ítélte. Egy Toroczkaei nevű szombatos „isten
káromlásért”, a tömeg megkövezett. Az elítélt főbb szom-
batosokat, akiknek száma száznál többre rugott, Pécsi
Simonnal együtt börtönbe vetették, ahonnan csak úgy
szabadultak ki, ha visszatértek a református hitre. Maga
Pécsi Simon is két évi fogság után visszatért a reformá-
tus vallásra. Ekkor nemcsak szabadon bocsátották, hanem
szenterzsébeti jószágát is visszakapta, hol elvonultan élete
végeig héber tanulmányokkal foglalkozott. A szombatos-
ság terjedését ily módon nyomták el, de teljesen meg-
semmisíteni még sem tudták, mert mint tiltott és üldözött
felekezet csekély számú hiveivel Bözödújfaluban fenn-
maradt egészen a múlt század hetvenes éveinek kezdetéig,
amikor egynéhány egyént kivéve, mindnyájan zsidókká
lettek.

f).

II. Rákóczi
György jel-
leme.

II. Rákóczi György atyja halála után az 1642-iki vá-
lasztás alapján az akkor megállapított feltételek mellett
vette át az ország kormányzását. Fejedelmi székében nem
csak a porta erősítette meg, hanem a bécsi udvar is el-
ismerte. Egyénisége nagyban különbözött atyjáétól, kinek
óvatos megfontoltságából, higgadtan számító természeté-
ből semmi sem volt benne. Merész vállalkozás, hirtelen
elhatározás és pazarló bőkezűség jellemezte. Ennek volt
következménye, hogy atyjának tapasztalt tanácsosait mel-
lőzte és magát rokon gondolkozású és vérmérsékletű
fiatalabb egyénekkal vette körül s a főbb országos tiszt-
ségeket is ilyenekre bízta.

Az öreg fejedelemasszony ifjabbik fiával, Zsigmondal Sárospatakra vonult vissza, ahol mint a református vallásnak, az iskolának és a tudományoknak bőkezű pártfogója élt, növekvő tisztelettel környezve. Zsigmond herczeg pfalzi Frigyesnek, a csehek trónvesztett királyának leányát vette nőül. E házasság nem volt szerencsés, mert a fiatal herczegnő esküvője után három hónappal Sárospatakon himlőben elhunyt. Férje is megkapta e járványos betegséget és 1562 február 4-én meghalt. Maga a fejedelem szintén súlyosan megbetegedett, ami nemcsak a rendek között, hanem országszerte is nagy aggodalmat és rémületet okozott.

A fejedelem veszedelmes betegségének hatása alatt a rendek Gyulafehérvárt országgyűlést tartottak s azon a fejedelem Ferencz nevű hét éves fiát fejedelemmé választották oly feltétellel, hogy atyja halála esetén nagy korúságáig a kormányzó Kemény János legyen. A rendek a hűségesküt nem teszik le addig, míg az ujonnan megválasztott fejedelem maga is meg nem esküszik a választási feltételeket magában foglaló hitlevélre s arra, hogy a református valláshoz hű marad. E választást a szultán is megerősítette.

Az ifjú Rákóczi Ferenczet fejedelemmé választják.

A fejedelem súlyos betegségéből szerencsésen felgyógyult és az ország kormányzását átvette. Miután régóta hiányát érezték egy teljes erdélyi törvénytárnak, Bethlen Ferencz kancellárt megbízták az 1540 óta hozott erdélyi törvények összegyűjtésével. Bethlen Ferencz teljesítette is e megbízatást. Az összegyűjtött és rendezett törvények gyűjteményét approbálás végett az 1653-iki országgyűlés elébe terjesztette. A rendek megvizsgálva és megvitatva e gyűjteményt, elfogadták és a fejedelem 1653. márczius 14-én megerősítette. Így jött létre az „Approbatae Constitutiones” czimű híres erdélyi codex.

Az első erdélyi codex.

A békés időknek ezután csakhamar vége szakadt. Kázmér János lengyel király háborút viselt a lengyelektől elszakadni akaró kozákok ellen és II. Rákóczi György neki Mikes Mihály vezetése alatt segítő hadat küldött. A kozákok hetmanjának, Chmelnitzki Bogdánnak fia, Timus veje volt Lupul vajdának. Lupul vajda a portánál panaszt és vádakot emelt II. Rákóczi György ellen. Rákóczi ezt megtudta s azért elhatározta, hogy ezt megtorolja. Az ürgy sem hiányzott. Lupul háborút folytatott Bassaráb Máté havasalföldi vajda ellen, aki neki szövetségese volt, azonkívül az elégedetlen moldovai boérok is hozzáfordultak támogatásért. II. Rákóczi Kemény Jánost

Háború Lupul vajdával.

Lupul ellen küldötte. Lupul azonban Kemény hadait Fok-sánnál megverte és betört Havaselföldre.

II. Rákóczi ekkor a lengyelekkel szövetséget kötött Lupul és az őt segítő kozákok ellen. Az egyesült magyar—lengyel hadak Lupult és a Chmelnitzki Bogdán fia, Timus, által vezetett moldovai és kozák hadat megverték. Lupul Chmelnitzkihez menekült, Timus pedig Szucsavába zárkózott, amelyet makacsul védelmezett a Kemény János vezetése alatt levő magyar sereg ellen. Miután Timus megsebesült, a kozákok a várat feladták, Lupult pedig a segítségére küldött tatárok elfogták és Konstantinápolyba küldötték. Lupul utóda a moldovai vajdai trónon II. Rákóczi párfogoltja, Stefan Gheorgitza lett,

Rákóczi
Bassarab
Konstantint
teszi Havas-
elföld vajdájává.

Havaselföldön II. Rákóczi szövetségese Bassarab Máté vajda meghalt. Utóda Bassarab Konstantin lett, ki ellen személyeknek nevezett zsoldos hadai fellázadtak. Konstantin vajda a lázadók ellen II. Rákóczitól kért segítséget. Rákóczi 1655 tavaszán maga vezette az erdélyi hadsereget a lázadó személyek ellen, akiket Plojest mellett megvervén, Konstantint visszaültette vajdai székébe. Most már mind a két román vajdai trónon olyan férfiak ültek, akik elismerték Rákóczi főhatalmát és neki hűséget esküdve, hű szövetségeseeknek ígérkeztek.

II. Rákóczi
György lengyelországi
hadjárata.

II. Rákóczi ebben az időpontban jutott el hatalmatöponthoz. Országában rendben volt, kincstára tele, hadserege győzelmes és jól felszerelt. Bár a porta nem nézte minden gyanu és féltékenység nélkül moldovai és havaselföldi sikereit, de azért a viszony Gyulafehérvár és Konstantinápoly között igen jó volt. A Habsburgokkal sem volt semmi kellemetlenség. Érthető tehát, ha a lengyel trón megszerzése hatalmi és politikai törekvéseinek kitűzött céljává is lett. Külömben is Báthori István óta a lengyel trón megszerzése Erdély minden hatalmasabb és kiválóbb fejedelmének vágya és hatalmi törekvéseinek tárgya volt.

E messzenéző nagy terv megvalósításához az alkalmas külpolitikai helyzet is kedvezőnek látszott. X. Károly svéd király Kázmér János lengyel királlyal háborút viselt, aki szívesen fogadta a hatalmas erdélyi fejedelem felajánlott szövetségét. X. Károly a kötött szerződésben veledő- és dacszövetségre lépett, felajánlván neki a lengyel trónt az úgy nevezett porosz részek (Posen és Pommern) nélkül. Kilátása volt arra is, hogy a lengyel dissidensek, a kozákok és Németország protestáns fejedelmei is támogatni fogják.

E kedvezőnek látszó feltételek mellett nem vette

tekintetbe a nehézségeket, amelyek nagyobbak és erősebbek voltak, mint ez előbbiek. A porta nemcsak barátságos viszonyban volt a lengyelekkel, hanem már a román vajdaságokban elért sikerei miatt is jelét adta nemtetszésének. A bécsi udvar pedig, mikor értesült lengyelelles hadi készülődéseiről, 1657 január 6-ikán küldött követe útján figyelmeztette a lengyel-svéd viszályban való szigorú semlegességre, kijelentvén, hogy ellenkező esetben úgy fogja magát és szövetségesét védelmezni, amint az adott körülmények között tudja.

A lengyelek ellen tervezett háborút az erdélyi rendek higgadtabb része sem helyeselte, mert tudta, hogy Rákóczi vérontás nélkül is megszerezhetné volna, ha nem is magának, de legalább Ferencz fiának a lengyel koronát, hiszen szövetségét Kázmér lengyel király is kereste, aki a nyújtandó segítség fejében megígérte, hogy fiát, Ferenczet örökösétül fogadja azzal a feltétellel, hogy katolikussá legyen. Maga a hadjárat kiszemelt vezére, Kemény János is kezdettől fogva ellenezte e merész és külpolitikailag egyáltalán elő nem készített vállalkozást. „Az elmés, okos úr, Kemény János — írja Szalárdi „Siralmas Króniká”-jában — a fejedelem elől más házban fordulván, ott egy ablakban nagy könnyezéssel megsírt vála; a szomorú jelekből által látván, az ifjú, tudatlan hizelgő emberek miatt a szegény országnak romlását, pusztulását származni.”

A fiatal, nagyravágyó és hevesvérű fejedelem azonban nem hallgatott senkire. 1657 január 29-ikén 40.000 főnyi jól felkészült haddal megindult Lengyelország ellen, Rhédei Ferenczet, Serédy Istvánt és Barcsai Akost hagyván Erdélyben helytartókul. Márczius 28-án Krakóhoz érkezett, amely akkor már a svédek kezében volt. Itt Bethlen Ferenczet egy kisebb csapattal hátrahagyva, előrenyomult és április 12.-én egyesült a svéd királyi hadakkal. Ugyanennek a hónapnak 21-én átkelt a Visztulán és május 27-én Lengyelország fővárosát, Varsót elfoglalta.

Az ország két fővárosa kezébe esett ugyan, de azért tényleg semmit sem hódított meg. Miután hadserege nem volt akkora, hogy az elfoglalt terület rendben tartására elegendő csapatot hagyhatott volna hátra, amint távoztak, nyomukban rögtön felkelt a nép. A török szultán, értesülvén II. Rákóczi György lengyelországi sikereiről, szigorú parancsot küldött utána, amelyben meghagyta, hogy vállalkozását, amelyet engedelmé nélkül kezdett, hagyja félbe rögtön. Miután Rákóczi nem engedelmeskedett, Mohamed Ghirai krimi tatár kánt 100.000 emberrel ellene

küldötte. I. Lipót császár is megújította atyjának, III. Ferdinándnak Kázmérral kötött szövetségét és 16.000 ember kiállítását ígérte meg, hogy Lubomirszki Galiciából Rákóczi magyarországi birtokaira törjön. Lubomirszki be is tört a magyarországi részekbe, ahol Munkácsot, Beregszászt, Szinyérváralját és Szatmárnémetit kirabolta és részben elhamvasztotta.

Az erdélyi hadsereg lengyelországi pusztulása.

Legnagyobb csapás azonban akkor érte Rákóczit, mikor a dánok megtámadták a svédeket és X. Károly kénytelen volt csapatait Lengyelországból kivonva, magyar szövetségeseit magára hagyni. Ily körülmények között visszavonulásra határozta el magát. Július 2-án meglehetősen rendetlenül kelt át a Vjsztulán, amely alkalommal katonái közül sokan a folyóba fuladtak. Egy pár nap múlva a kozákok is cserben hagyták. Július 21-én találkozott Csernaszrog és Miendziboz között a lengyel hadsereggel, amelytől két napi alkudozás után a következő feltételek mellett inkább kegyelmet, mint békét vásárolt: Ha visszatér, Erdélyből követséget küld és ünnepélyes bocsánatot kér a lengyel királytól; a svédekkel és kozákokkal kötött szövetségét felbontja. A lengyeleknek segítséget ad a svédek ellen; a tatár kánnak váltságdíjat fizet; az elfogott erdélyi katonákért 1.200.000 forintot fizet; a foglyokat szabadon bocsátja; az elfoglalt várakat és kezeseket kibocsátja; az elrabolt egyházi kincseket és felszereléseket hiány nélkül visszaadja.

A lengyelektől megszabadult, de a tatárok már a nyomában voltak. Ezért némi kísérettel seregétől elvált és visszatért Erdélybe, visszahagyván Kemény János parancsnoksága alatt a nagyon lepadt és lerongyolódott hadsereget. Kemény János szakadatlan harc közben folytatta az egyre nehezebbé váló visszavonulást, míg Trembovlánál Galiciában utólérték a tatárok. Kemény, körülvéve a tatároktól és kifogyva minden élelemből és hadiszerből, letette a fegyvert. Őt magát és seregét a tatárok mint hadifoglyokat Krimbe hurcolták. A Krakóban visszahagyott Bethlen Ferencnek sikerült csapatát szerencsésen hazavezetni Erdélybe.

A szamosújvári országgyűlés megfosztja II. Rákóczi Györgyöt trónjától.

II. Rákóczi György testben-léleekben megtörve érkezett 1657 augusztus 4-én Ecsedre. Szeptember 2-ára Szamosújvárra országgyűlést hirdetett, hová Bethlen Ferenc csapata is megérkezett. A találkozás szomorú és siralmas volt. „Nem volt senki — írja egy szemtanú — abban a gyülekezésben, kinek sirásra elegendő materiája ne lett volna.” A fejedelem a várban betegen feküdt, a rendek

pedig ingerülten tanácskoztak azon, hogy kit lehessen felelőssé tenni a nagy szerencsétlenségért? Mialatt a végetérni nem akaró szenvedélyes vitatkozás folyt, megérkezett a szultán levele, amelyben megparancsolta a rendeknek, hogy Rákóczi helyett „Erdélyországnak hasznára alkalmasabb fejedelmet válasszanak.” A szultán e parancsával egyidejűen érkezett meg Mohamed Ghiraj tatár kán izenete is, amelyben tudatta, hogy ha a rendek e parancsnak nem engedelmeskednének, hadai készen állanak a betörésre.

A rendek kénytelen-kelletlen engedelmeskedtek a szultán parancsának és a gyulafehérvári folytatólagos országgyűlésen le is tették Rákóczit a fejedelemségből s helyébe a már idősebb Rhédei Ferenczet választották, de azzal a kikötéssel, hogyha a szultán megbocsátana Rákóczinak, visszaadja a trónt s azért nem is követelték tőle a fejedelmi eskü letételét.

Igy lett vége Erdély aranykorának és érkezett el az erdélyi három nemzet története annak a korszaknak a küszöbéhez, amelynél kezdetét vette az önálló erdélyi fejedelemség hanyatlása és az azt követő bukás.

A hanyatló erdélyi fejedelemség története.

a).

II. Rákóczi György támadása Rhédei ellen.

II. Rákóczi György nem volt megelegedve a rendek határozatával. Tudomására esvén, hogy több megerősített helynek: Nagyváradnak, Borosjenőnek és Szamosújvárnak kapitányai hívek maradtak hozzá és nem hajlandók az új fejedelemnek engedelmessékedni, fegyveres erővel nyomult be Erdélybe és a medgyesi országgyűlést rákényszerítette, hogy Rhédeit letegye a fejedelemségről és őt ismerje el ismét törvényes fejedelemnek.

Rhédei engedelmessékedett a rendek határozatának és a fejedelemségről 1658-ban lemondott. Konstantinápolyból, mihelyt értesültek, hogy mi történt, azonnal megparancsolták a budai basának, hogy Rákóczit űzze ki Erdélyből. A budai basa sietett a kapott parancsnak eleget tenni, de Rákóczi Lippa és Borosjenő között teljes győzelmet aratott rajta.

Sorsa meg volt pecsételve. Maga Köprili nagyvezér indult ellene. Rákóczi engesztelő követséget küldött a nagyvezér elé, amelynek semmi sikere sem lett. Míg a nagyvezér hadai délnyugatról a Bánságon át nyomultak be és Borosjenő várát ostrom alá fogták, addig a krimi tatárok, a szilisztriai basa és a két román vajda hadai Erdély keleti és déli szorosain törtek be. Rákóczi a két oldalról támadó ellenséggel szemben nem tudott sikeresen védekezni. A török, tatár, a moldovai és havasalföldi hadak irtóztatóan feldúlták Erdélyt. Brassón, amely 30.000 és Szebeneken kívül, amely 15.000 tallérral váltotta meg magát, majdnem minden város elpusztult. Kolozsvárnak is elégték külvárosai. Maga a város csak 100.000 tallér lefizetése árán menekült meg az elpusztítástól. Gyulafehérvárt leégett a Bethlen által épített fejedelmi palota, a főiskola épülete könyvtárával egyetemben és a nagy templom.

Az erdélyi rendek szorult helyzetökben Hunyad-
megye főispánját, Barcsai Ákost küldötték engesztelő
követségbe a nagyvezérhez, aki hajlandó volt a békes-
ségre, ha az erdélyi rendek Rákóczit nemcsak ismét meg-
fosztják trónjától, hanem jószágvesztésre is ítélik; ha
Barcsait fejedelmökké választják és az eddig fizetett
15.000 arany évi adót felemelik 40.000-re. A rendek e
követelést teljesítették. Barcsai Lugost és Káránsebest át-
adta a törököknek s a békefeltételek pontos teljesítését
is megígérte. Köprili ekkor a tatár, a moldovai és a
havasalföldi hadakat kiharancsolta s maga is kivonult.
Egyedül Musztafa béget hagyta hátra kisebb haderővel
annak ellenőrzése végett, hogy miként teljesítik ígéretei-
ket az erdélyi rendek?

Barcsai
Ákos feje-
delemsége.

Barcsai Ákos Segesvárra országgyűlést hirdetett,
amelyen a rendek csak az alatt a feltétel alatt ismerték
el fejedelmöknek, ha azonnal lemond, mihelyt sikerül a
szultánt Rákóczival szemben megengesztelni. Barcsai
elfogadta e feltételt. Rákóczi ekkor sem nyugodott bele
sorsába. A magyarországi részeket torozott és
azzal a Szilágyságon át Erdélybe nyomult. Barcsai, nem
bírván ellenállani, a temesvári basához menekült.

Rákóczi Marosvásárhelyre országgyűlést hirdetett,
amelyen a rendek ismét fejedelmöknek ismerték el,
abban a reményben, hogy I. Lipót királytól elegendő
segítséget fog kapni, hogy trónját a törökkel szemben
megvédelmezhesse. A bécsi segítség nem érkezett meg,
de a temesvári basa betört Hunyad megyébe, ahol Vár-
hely környékén szétverte a fejedelem hadait. Rákóczi
előbb Gyulafehérvárra, majd Kolozsvárra vonult vissza.
A harcoknak egyelőre vége szakadt, mert a török hadak
téli szállásaikra vonultak vissza.

Rákóczi
újabb tá-
madása és
halála.

Barcsai 1500 főnyi török csapattal Szebenbe zárko-
zott, hol Rákóczi ostrom alá fogta, de sikertelenül. 1660
tavaszán a török hadsereg újra megjelent Erdélyben és
Rákóczit elűzte Szeben alól. Rákóczi hadai Gyalu és
Kapus között ütöttek tábor. Segítségért újra Lipóthoz
folyamodott. Bár világosan kitűnt a török eljárásából, hogy
célja Erdély teljes leigázása, bár Zrínyi Miklós Erdély
érdekében többször sürgetően felszólalt, hogy ne hagyják
veszni Magyarország e bástyáját, mert ha „Várad elve-
szett, akkor aztán kifuthatunk az országból,” — a bécsi
kormány nem küldött segítséget. Ellenkezően, még örülni
látszott, hogy a török elfoglalja Erdélyt, a magyarországi
elégedetlenség e menedékhelyét, a „felkelések e tanyá”-ját.

A teljesen magára hagyatott Rákóczi Gyalu és Kolozsvár között 1660. május 22-én ütközött meg a törökkel. A csata elveszett és maga Rákóczi is, súlyosan megsebesülve, menekülhetett Nagyváradra, ahol kapott sebei következtében elhunyt.

A török hadsereg főparancsnoka ez ütközet után bevárta a Szeben felől jövő Barcsait és vele együtt indult Nagyváradra. Időközben súlyosan megsarczolta Kolozsvárt, amelyet a pusztulástól most is csak Linczig István polgármester ügyességének sikerült megmenteni. A török fővezér Nagyvárad felé vivő útjában értesült Rákóczi haláláról, ami nem akadályozta meg abban, hogy Nagyváradot elfoglalja. Így nyitotta meg Nagyvárad elveszte a töröknek Magyarország északkeleti részébe az útát.

Kemény
János fejedelem-
sége.

Barcsai a törökkel való közös hadi vállalatai miatt nagyon népszerűtlenné lett az erdélyiek előtt, amit fokoztak testvéreinek, Barcsai Endrének és Gáspárnak Rákóczi híveivel szemben gyakorolt erőszakoskodásai is. Különösen gyűlöltté tette magát Gáspár, aki a Rákóczihoz hű háromszéki és csiki székelyek között valóságosan garázdálkodott.

Ezt az elégedetlenséget használta fel a maga céljaira 1661-ben Kemény János, Rákóczi lengyelországi háborújának fővezére, aki nemrég tért vissza a krimi tatárok fogságából. Az elhunyt Rákóczi nagyszámu hívei és a székelyek melléje állottak s fejedelemmé választották, mire Barcsai a fejedelemségről leköszönt.

Kemény azonnal értesítette a portát a történekről és kérte megerősítését, de sikertelenül; ekkor I. Lipóthoz fordult, aki megígérte támogatását. Kemény azt gyanítva, hogy e lépését Barcsai elárulta a töröknek, elfogatta és mint foglyot Görgény várába küldötte. Innen Kővárba szándékozott szállíttatni. Utközben azonban kísérete megölte.

A török szultán parancsot adott hadainak Keménynek Erdélyből való kiűzésére. Kemény, gyenge lévén az ellene küldött török hadakkal szemben való sikeres védekezésre, Magyarországba menekült. Az Erdély felett urrá lett török hadak kegyetlenül pusztítottak. Szászsebest, Szászvárost felgyújtották, Gyulafehérvárt ismét kifosztották, Besztercze és Marosvásárhely környékét felperzselték. Kucsuk basa, a török hadak fővezére Csikszék főkapitányát, Petki Istvánt szólította fel a fejedelemség elvállalására. Amiatt való haragjában, hogy Petki nem fogadta el a fejedelemséget, a Székelyföld nagyobb részét irgalmatlanul feldúlatta.

Miután az erdélyi rendek közül a fejedelemséget senkisémet fogadta el, Apafi Mihályra erőszakolta azzal a fenyegetéssel, hogy ha ő sem vállalná, akkor egy szász papot fog fejedelemmé tenni. Apafi, a kényszernek engedve, vállalkozott a fejedelemségre.

I. Apafi trónra lépte és Kemény János hallála.

Keménynek sikerült I. Lipóttól segítséget kapni, aki Montecuccolit adta melléje, mintegy 18.000 főnyi sereggel, amely Kolozsvár környékéig nyomult előre. Az őszi idő beálltával Montecuccoli nem hallgatott Kemény abbéli sürgetéseire, hogy a törököt támadja meg, hanem egy néhány erődített helységet megrakott őrséggel és kivonult az országból.

Beállván az őszi idő, Kucsuk basa sem sokáig maradhatott Erdélyben. Felszólította a rendeket, hogy Apafit ismerjék el fejedelmöknek, mit a rendek a kényszer hatása alatt teljesítettek is. Kucsuk basa ekkor kivonult Erdélyből, csakis egy kisebb, 2000 főnyi csapatot hagyott hátra. Kemény erről értesülve, Apafit azonnal megtámadta. A két hadsereg Nagyszöllősnél találkozott. Apafi szerencséjére a török segítség is megérkezett, a melynek támogatásával a győzelem Apafié lett. Az ütközetben maga Kemény is elesett és így Apafi versenytárs nélkül maradt, mint Erdély egyedüli fejedelme.

Az a négy év, amely II. Rákóczi György Lengyelországból való visszatérése és Apafi trónrajutása között eltelt, Básta szörnyű korszakának valóságos megisméltése volt. Hetvenezernél, az erdélyi fejedelemség akkori lakosságának körülbelül tized részénél több ember esett áldozatul e pusztításoknak. Azonkívül Lugos és Káránsebes váraival elveszett a hajdani temesi bánságnak még magyar kézben levő része. Elvesztek fennebb Lippa, Borosjenő várai és ami a legfájdalmasabb veszteség volt, Nagyvárad.

Básta korszakának megisméltődése.

b).

Miután a rendek beiktatták Apafit a fejedelemségbe, Kucsuk basa kivonult az országból, de szigorúan meghagyta Apafinak, hogy a Montecuccoli által visszahagyott német őrségeket fegyveres erővel is vesse ki az erdélyi várakból. Apafi felkérte I. Lipót, hogy vonja ki e katonaságot Erdélyből. Miután I. Lipót nem teljesítette kérését, fegyveres erővel igyekezett Kucsuk basa meghagyását teljesíteni. Legelőször Kolozsvárt fogta ostrom alá. Az őrség azonban oly vitézül védelmezte magát, hogy az ostrom nem sikerült. Később, mivel nem kaptak zsoldot,

Apafi békés uralkodásának nehézségei.

a német katonák felláztak tisztjeik ellen és Apafi szolgálatába állottak.

Erdély ezek után sem jutott az annyira kívánatos nyugalomhoz és békességhez. Annak a háborúnak hullámai, amelyet a porta Köprili Achmet nagyvezér főparancsnoksága alatt indított 1663-ban I. Lipót ellen, több ízben nemcsak Apafi trónját, hanem a fejedelemség fennállását is végső veszedelemmel fenyegették. Köprili Achmet nagyvezér nemcsak olyan nagy összeget követelt a hátrálékos adók fejében, amelyet Apafi kincstára nem tudott megfizetni, hanem azt is sürgette, hogy az erdélyi hadak, táborához szegődve, vonuljanak I. Lipót hadai ellen. Miután Apafi nem tudott fizetni és a nagyvezér seregéhez való csatlakozást különböző ürügyek alatt halasztgatta, a nagyvezér azzal fenyegette meg, hogy leteszi a fejedelemségről és helyébe egy Panajot nevű görög eredetű portai tolmácsot ültet az erdélyi trónra.

Apafit szorongatott helyzetéből a törökök szentgottvárdi csatavesztése és az ezt követő vasvári (1664. aug. 14.) béke mentette ki, amelyben I. Lipót arra kötelezte magát, hogy Apafit elismeri fejedelemnek és hadait Erdélyből kivonja.

Apafi
egyénsége.

Apafi uralkodásának idejében jutott az erdélyi fejedelemség történetének legválságosabb korszakába. A mennyire igaz volt, hogy az önálló erdélyi fejedelemség fenntartása egyszerűen az idők viszontagsága által parancsolt magyar nemzeti érdek volt, éppen annyira bizonyos az is, hogy csak a török szultán pártfogásával lehetett fenntartani addig, míg e pártfogás szemben a Habsburgok hatalmával elég erős volt. A szentgottvárdi csata után előre volt látható, hogy a Bécs és Konstantinápoly között folyó másfél százévesztendő óriási párviadalban a Habsburgok lesznek a győztesek.

Erdély sorsa e válságos korszakban formailag Apafi fejedelem kezébe volt letéve, csak hogy Apafi nem olyan egyéniség volt, aki e nagy feladatnak meg tudott volna felelni. Természeténél fogva inkább szelid, theologiai olvasottságú, elmélkedő, tudós ember, mint államférfiu, vagy uralkodó tehetség volt. Szerencséjére kancellárjában, Teleki Mihályban nem hiányoztak azok az államférfiui képességek, amelyek feltétlenül szükségesek voltak, hogy Erdély e nagy válságot tisztességesen megállhassa.

Teleki
Mihály poli-
tikájának
jellemzése.

Teleki Mihály ügyes és méltó képviselője volt a hagyományos egyensúlyozó erdélyi politikának, melyet Fráter György kezdeményezett, Bocskai és Bethlen fejleszt-

tettek ki, — csakhogy más és nehezebb körülmények között, csekélyebb eszközökkel és gyengébb hatalmi erőforrásokkal rendelkezve. Ezért látszanak külpolitikai tervei, diplomáciai lépései és belpolitikai eljárásának egyes részletei cselekvéseknek, kicsinyes vagy személyes érdekű fogásoknak, vagyis mint kortársai mondták, „praktikák”-nak.

A szentgotthárdi győzelem után megkötött és a magyar nemzeti érdekek szempontjából valóban szégyenletesnek mondható vasvári béke kétségbevonhatatlanná tette, hogy a magyar állami és nemzeti érdekek nem alkotó részei a Habsburgok birodalmi politikájának. A Habsburg-dinasztia legbuzgóbb párthívei is kénytelenek voltak elismerni, hogy a kitűzött cél: Magyarországnak teljes beolvasztása az egységes, abszolút és német színezetű katolikus Habsburg birodalomba. Ennek határozott felismerése kényszerítette őket arra, hogy letérve az alkotmányos utról, összeesküvés szervezésével tegyenek kísérletet a nemzeti önállóság és a vallásszabadság megvédelmezésére.

E helyzet felismerésének kényszere folytán jött létre a Wesselényi-féle összeesküvés, amelynek előkészítésében előbb a stubnyai fürdőben, később a Murányban és a Sárospatakon tartott bizalmas értekezleteken Teleki Mihály is részt vett. Ez összeesküvés felfedeztetvén, főbb tagjai börtönbe kerültek, vezérei közül pedig Nádasdy, Zrinyi Péter és Frangepán Bécsujhelyen vértanuhalált szenvedtek. Részesei közül többen Erdélybe menekültek, ahol a „magyarországi bujdosó”-k első csoportját alkották.

E bujdosók mindent elkövettek, hogy Erdély haderejének támogatásával, mint hajdan Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idejében, vonulhassanak Magyarország felszabadítására a császári hadak ellen. A meggyengült és többé hathatós török pártfogásra nem számítható Erdélynek ez időszakban lehetetlen volt nyíltan és kellő erővel lépni fel a magyar nemzetiséget és a protestáns vallást üldöző Habsburg hatalom ellen. Apafiban, sőt Telekiben sem volt elég erő és bátorság, hogy nyíltan fellépjenek a bujdosók ügye mellett.

A Wesselényi-féle összeesküvés felfedezése után bekövetkezett Ampringen-féle kormányzat és a pozsonyi vésztörvényszék működése következtében a bujdosók száma folytonosan növekedett s Apafi kormányának egyre több nehézséget okoztak. Már a Wesselényi-féle összeesküvés szításában is része volt XIV. Lajos Habsburg-ellenes diplomáciájának. Wesselényi Grémonville francia

A vasvári béke Erdélyt érdeklő következményei.

A magyarországi bujdosók szerepe.

A francia diplomácia felhasználja a maga céljaira a bujdosók ügyét.

követ biztatásai nélkül aligha állott volna az összeesküvők élére. A bujdosók ügyét XIV. Lajos most is igyekezett a maga külpolitikai tervei érdekében kihasználni. 1674-ben egy Beaumont nevű diplomatáját Erdélybe küldötte, hogy Apafit I. Lipót ellen támadásra bírja és meggyőződést szerezzen arról, hogy a magyarok nem volnának-e hajlandók francia vérből való királyt választani?

Bánfi
Dénes sze-
repe és
halála.

Teleki szívesen felkarolta volna francia támogatás mellett a bujdosók ügyét, csakhogy az erdélyi rendek között sokan ezt nagyon kockázatosnak találták és azon a véleményen voltak, hogy a magyarországiaknak jó menedékhely Erdély, de ha Erdélyt miattuk elveszítik, hová meneküljenek ők? Az így gondolkozók csoportjához tartozott Bánfi Dénes, aki, mint Apafi követe, többször megfordult a bécsi udvarnál és ott magát annyira megkedveltette, hogy bárósággal tüntették ki. Teleki, benne látván tervének legerősebb ellenzőjét, Béli Pál segítségével az erdélyi rendek között ligát szervezett Bánfi Dénes ellen, amelynek segítségével keresztül vitte a fejedelemségnél és az országgyűlésen Bánfi pörfogását. A pörben fő- és jószágvesztésre ítélték és 1674 december 18-án Betlenben egy cigányhóhér által kivégeztették. Igaz ugyan, hogy Bornemissza Anna fejedelemszony férjénél kegyelmet eszközölt ki Bánfi számára, de a kegyelmet vivő futár egy órával elkésve érkezett a betleni vár bezárt kapuja elé.

Szerző-
dés XIV. La-
jos francia
királylyal.

Bánfi Dénes kivégeztetése után Teleki a bujdosók ügyét bátrabban karolhatta fel, mert nem kellett tartania az úgynevezett német párt ellenzésétől. Érintkezésbe lépett Bethune marquis lengyelországi francia követ utján a párisi udvarral. 1676-ban ez egyezkedés komolyabb fordulatot vett. XIV. Lajos Forwall ezredest és Reverend abbét Erdélybe küldötte. Az egyezséget 1677 májusában Varsóban kötötték meg, hol Apafit Macskási Boldizsár képviselte. E szerződés értelmében Apafi és a bujdosók hadai egy sereget fognak alkotni, amelynek fővezére Teleki lesz, ki mellé a bujdosók 12 tanácsurat fognak választani. Apafi a rendek és XIV. Lajos tudta nélkül nem köt békét I. Lipóttal. A francia király magára vállalja, hogy a portát megnyeri az üggynek és a háború folytatásához évenként 100.000 tallért ad.

Béli Pál.

A bujdosók segítésének ügye e külföldi támogatás és szerződés ellenére sem haladt olyan simán előre, amint Teleki gondolta. Bánfi Dénes kivégeztetése után még sokan voltak, akik elleneztek minden olyan vállalkozást, amely I.

Lipót ellen irányult. Oka ennek az ellenzésnek az a változás volt, amely a porta és az erdélyi fejedelemség között levő viszonyban II. Rákóczi György bukása után beállott. A porta ez időponttól kezdve, e viszonyt olyan formán fogta fel, mint aminőben a román vajdaságok voltak a török birodalomhoz és Apafiban ennél fogva nem olyan fejedelmet látott, akit az erdélyiek szabadon választottak és a szultán csak megerősített, hanem olyat, akit a szultán nevezett ki. Erdélyt nem török védnökség alatt álló önálló fejedelemségnek tekintették Konstantinápolyban, hanem egyszerűen olyan vazallus török tartománynak, amelyet a szultán, általa kinevezett benszülött keresztény fejedelmekkel kormányoztat, valamelyik szomszédos basa — ez esetben a budai basa — főfelügyelete és rendelkezése alatt.

Azoknak élén, akik így gondolkoztak, Béli Pál állott, az a nagy befolyású egyéniség, akinek közreműködésével végeztette ki Teleki Bánfi Dénest. Béli Pál köréhez tartozott az öreg Bethlen János kancellár fia, az ifjú Bethlen Miklós is. Teleki, hogy ártalmatlanná tegye őket, mindkettőjüket elfogatta és Fogaras várába záratta, de közel egy évig tartó fogság után, kemény feltételeket tartalmazó kötelezvény aláírása után (1677 március végén) szabadon bocsátotta. A hevesvérű és gögös Béli nem bírta sorsát nyugodtan tűrni. Ligát szervezett Teleki megbuktatására. Teleki megtudta ezt és fegyveres erővel ment Béli ellen. Béli nem tudván ellenállani, kiszökött az országból. Konstantinápolyba ment, hol a szultán elfogatta és börtönbe záratta.

Teleki, megszabadulván ellenfeleitől, személyesen állott a bujdosók élére. A dán király és a brandenburgi választó fejedelem a béke érdekében felajánlották közbenjárásukat. Teleki nem fogadta el. Miután ősz felé megérkezett Lengyelországból a Bohain marquis vezérlete alatt küldött 6000 főnyi segéd csapat, amelyhez a bujdosók és húsz ágyuval saját csapatai csatlakoztak, megindult Felsőmagyarország felé. Szerencsésen el is jutott Ónodig. Itt már családás érte. A Lubomirszki vezetése alatt ígért lengyel segítő csapat elmaradt. A bujdosók vezére, Wesselényi Pál összeveszett Forwall francia ezredessel és ott hagyta Telekit. Ennek következtében Teleki és a bujdosók között felbomlott a külömben sem nagyon barátságos viszony. E közben híre érkezett, hogy Wrubina császári tábornok nagy haderővel közeledik, Teleki visszavonult Kővárba.

Teleki
magyar-
országi
hadjárata.

Thököly
Imre, mint
a bujdosók
vezére

E kudarc után a bujdosók, akik különben sem biztak soha Telekiben, tőle elfordulva, a török beleegyezésével és tudtával az ifjú Thököly Imrét választották vezérüknek. Thökölynek több sikere volt, mint Telekinek. Elfoglalta a bányavárosokat s már már az egész Felső-Magyarország urának tekintette magát, mikor XIV. Lajos, aki csak eszköznek nézte a magyar bujdosókat, Nymwegenben kibékült I. Lipóttal és magára hagyta Thökölyt.

I. Lipót ekkor engedékenységre határozta magát. Thökölyvel fegyverszünetet kötött és Sopronba országgyűlést hívott össze. Ez engedékenység indító oka az volt, mert megtudta, hogy a török Apafihoz parancsot küldött Thököly támogatására s azon kívül maga is háborúra készül ellene. A XIV. Lajos által felállított ugynevezett visszacsatolási kamarák által alkalmazott eljárás nyilvánvaló tanujele volt, hogy a vele kötött béke nem fog tartós lenni.

Thököly Imre a fegyverszünet ideje alatt Munkácson házasságot kötött I. Rákóczi Ferenc özvegyével, a hőselkű és törhetetlen hazafiasságú Zrínyi Ilonával, akiben nemcsak a legodaadóbb hitvest nyerte, hanem tekintélyének és népszerűségének legnagyobb fokú emelkedését is neki köszönhette. Miután a soproni országgyűlés eredménytelen maradt, Thököly 1682 elején új felkelésre határozta magát. A porta parancsára Apafi is melegen pártolta a felkelők ügyét, noha versenytársat látott benne. Kara Mustafa az új török nagyvezér szövetséget kötött Thökölyvel, kit Magyarország királyának ismert el, de arra kötelezett, hogy a szultán hűbérese legyen és évenként 40.000 tallér adót fizessen. Thököly a királyi címet visszautasította, csupán a fejedelmet fogadta el. A nemzethez intézett kiáltványában „életét és vérért ajánlotta fel a szegény megromlott hazának az idegen járom alól való felszabadulásáért” és rövid idő múlva tényleg ura is lett Felső-Magyarországnak Kassától egészen a Garamig.

Bécs
ostroma és
a török had
veresége.

Eközben a Bécs és Konstantinápoly között folyó másfél száz éves nagy párviadal elérkezett utolsó döntő fordulathoz. Kara Mustafa nagyvezér 1683 tavaszán 250.000 főnyi haddal indult Bécs ellen. Táborába parancsolta Thökölyvel együtt Apafit is az erdélyi haderővel. Jóformán minden nagyobb ellenállás nélkül haladt Bécsig, amelyet ostrom alá fogott. Bécs Stahremberg parancsnoksága alatt hősiiesen védte magát mindaddig, a míg Károly lotharingiai herceg vezérlete alatt a birodalmi hadak és Szobieszki János lengyel király felmentő seregei

meg nem érkeztek, amelyek az ostromló török hadsereget 1683 szeptember 12-én megverték és Bécs alól elűzték.

A bécsi diadalt nyomon követte Lotharingiai Károly párkányi nagy győzelme és Esztergom várának visszavétele, amelyek után Kara Musztafa vert seregével előbb Budára s onnan Belgrádba futott, ahol a szultán parancsára megfojtották. Ekkor vette kezdetét az a 16 éves háborús időszak, amely Magyarországnak a török uralom alól való felszabadulásával végződött.

c).

Apafi uralkodása alatt Erdély csak viszonylagos békét élvezett. Külső bizonytalanság, állandó belső pártviszály fenyegette minden percben ezt a viszonylagos békességet is. Ez a bizonytalan viszonylagos békesség elég volt ahhoz, hogy a II. Rákóczi György bukása után bekövetkezett pusztulás nyomai eltűnjenek, sőt újra a jólét és a haladás jelei mutatkozzanak úgy anyagi, mint szellemi téren. Sem Apafiban, sem Telekiben nem hiányzott az érzék a művelődés feladatai iránt. Az egyház és az iskola ügye állandóan gondoskodásuk tárgya volt az erdélyi állam önállóságáért, sőt fenmaradásáért folytatott nehéz küzdelmeik közepette is. Egyik legerősebb bizonyítéka ennek az, hogy a gyulafehérvári iskola újraalapítója Apafi volt. A II. Rákóczi György bukása után bekövetkezett ellenséges dúlások elpusztították a gyulafehérvári főiskola épületeit. Enyeden a fejedelmi uradalom épületei épek voltak s azért Apafi e főiskolát Enyedre telepítette át, megmentvén ily módon az elpusztulástól.

Erdély
közművelődési
állapota
Apafi
uralkodása
alatt.

Nem került el Apafi gondoskodását Erdély harmadik népének, a románságnak vallásos, közművelődési, gazdasági és társadalmi helyzete sem. Amit Bethlen megkezdett, azt Apafi is igyekezett a rendelkezésre álló eszközökkel sikeresen folytatni. A kép, amelyet az önálló erdélyi fejedelemségről megrajzoltunk, hiányos maradna, ha nem vetnénk egy futólagos pillantást arra: minő sikere volt annak a munkásságnak, amelyet Bethlen megkezdett abban az irányban, hogy az erdélyi román népelemet a vallásos reform segítségével megnyerje a művelődés és a haladás ügyének és azt az államnak éppen olyan hasznos elemévé és erős oszlopává tegye, mint aminő a más három nemzet volt?

Apafi
kormányzata
és az erdélyi
románok.

E feladat teljesítése az erdélyi államnak valóságos életszükséglete volt.

A román népelem növekedésének forrásai a fejedelmi korszakban.

A különféle török, tatár és kozák beutések, de különösen azoknak a görögöknek állandó zsarolásai miatt, kik az ország jövedelmeinek bérlői voltak, a szegény moldovai és havasalföldi parasztság csapatonként szökött át a vajdaságokból Erdélybe. „Az oláhok sok inséget, üldözést, károkat szenvednek — írja I. Rákóczi György 1632 augusztus 15-én a Máté vajda érdekében Abaza basának küldött levelében — a közjök beszármazott görög nemzetből való gonosz emberek miatt.” Utasította tisztviselőit, hogy valahol Havasalföldéből kijött népek, szegény emberek vannak, őket sehol, senki meg ne tartóztassa. A boéroknek is tanácsolta a hazamenetelt, de ők azt mondják: nincsen annyi bátorságok, hogy valameddig azok, a rajtok elhatalmasodott kegyetlen kalmár görögök ott lesznek, bemehessenek. Hasonlóképpen ír abban a levélben is, melyben Máté vajdát a nagyvezérnek ajánlja: „Ne változnék annyiszor a vajda, hanem lenne hazafi, hogy így mindannak az országnak elfutott népe is bátrabban szállhasson vissza a puszta földre.”

1668-ban a havasalföldi vajda átírt Apafinak bizonyos nagyobb számú átszökött román faluk dolgában „birodalmunkból egy néhány falvak szöktének el a Nagyságod birodalmába. Némelyek Fogaras tartományába, némelyek Brassó tartományába, némelyek Szebenszékire, és pedig nem egyéb latországokért szöktének el, hanem csak az adónak nehéz voltaért.” 1673-ban Ghica vajda írt Apafinak Filipescu boér elszökött jobbágyai tárgyában. 1676-ban pedig Rosetti vajda ír két ízben nagyobb számú elszökött jobbágyok ügyében.

Az így beözönlő román parasztság aztán elfoglalta a háborús viszontagságok következtében meggyérült magyar és szász lakosság helyét. Hogy miként ment végbe a románságnak e beköltözés folytán való fokozatos terfoglalása, arról számos fejedelmi oklevél, más közokirat és magán feljegyzés tanuskodik. Így olvassuk Bethlen Gábornak egy 1622 augusztus 18-án kelt oklevelében: „A kézdi kapitulumhoz tartozó szász papok adják értésünkre, hogy annakelőtte egy Kövesd nevű falut mind szászok lakván, moslan immár a sok háborúság miatt annyira elpusztult, hogy több oláhság laknék benne, mint szász.” 1648-ban pedig I. Rákóczi György írja egy oklevelében „A szász püspök hívünk a püspöksége alatt való senioraival együtt találának meg minket, jelentvén, hogy mivel Rétenben a szászok száma igen minimálódott és az oláhok vice versa igen sokra szaporodtak.”

Ezek a román vajdaságokból bevándorló román parasztok, akiknek erkölcsi és műveltségbeli állapotát igen sötét színekkel festik mindazok az egykori írók, akik közöttük megfordultak, állandó és biztos települő-hely nélkül az országban ide-oda vándoroltak, a mi nagy kárára volt a rendnek és a közbiztonságnak. Ez kényszerítette az erdélyi országgyűléseket, hogy több ízben foglalkozzanak velök, elrendelvén, hogy az idegen, jövevény parasztokat és kóborló (vagus) embereket a földes urak tartoznak megfogni és jobbágyá tenni, hogy így urok és rezidenciájok lévén, ha valami kihágást, vagy bűntényt követnének el, előállíthatók és felelősségre vonhatók legyenek.

A bevándorolt románokra vonatkozó törvényes intézkedések.

De hoztak olyan törvényt is, amely már címében megmondja, hogy az „oroszkra, az oláhokra, a muntyánokra (rutének, moldovaiak és havasalföldiek) s más egyéb nemből levő lézengő emberekre” vonatkozik, akiknek megfogattatását és jobbágyságra való kényszerítését azoknak a földesuraknak, akiknek jószágain találtatnak, 200 forint büntetés terhe alatt hagyja meg.

Hogy ezek között a bevándorló, ide-oda kóborló emberek között még az állandóan letelepültek, tehát a jobb társadalmi rétegekhez tartozó egyének is minő magaviseletű emberek voltak. világosan láthatjuk egy 1624-iki országgyűlési végzésből, amely elrendeli, hogy a Hunyad vármegyében feleségök után nemes telken lakó muntyánok, kik a nemességnek színe alatt lopást, gyilkosságot s egyéb cégéres vétkeket cselekednek a legszigorubb büntetésben részesüljenek.

A török hódítás s az erdélyi fejedelemség új katonai szervezete gyorsan átalakítják a XIV, és XV. században megalakult országos védelmi rendszert és ezzel kapcsolatosan a Hunyad, Krassó-Szörény és Temes megyékben kialakult „oláh kerületek” is elveszítvén jelentőségüket, felbomlanak. A kenézek és vajdák társadalmi rendje, amely bizonyos tekintetben közjogi szerepet is játszva, a románság tömegéből kezdett kiválasztódní, a reformáció hatása folytán teljesen elmagyarosodik és beolvad a magyar nemességbe. A XVI. században itt-ott elvéve, előfordul egy-egy oláh vajda neve, de már megszűnt jelentékeny hivatal vagy méltóság lenni. A kenéz pedig nagyobb részében lesüllyed a jobbágy vagy a parasztbíró színvonalára. Ennek a természetes társadalmi és jogi fejlődésnek volt szükségszerű eredménye, hogy a román nép az önálló erdélyi

Az erdélyi románok társadalmi és jogi helyzetének kialakulása.

fejedelemség korában, parasztok tömegénél nem volt egyéb.

A románság
és a jobbágy
rendszer.

A mohácsi vész előtt az úgynevezett nem keresztény (írlvány, vagy oláh) földeken lakó román parasztok csak ötvenedet fizettek; tizedfizetésre csupán a keresztény (eredetileg is jobbágy) földeken voltak kötelezve. A mohácsi vész után ez is megváltozott. A keresztény és nem keresztény földek között való különbség tudata elenyészett. A nemességnek az állam védelmére költséges kötelezéseket kellett teljesítenie s hogy e költségeket fedezhesse, szüksége volt a román parasztok által fizetendő tizedre is, annnyival inkább, mert a pusztuló magyarság üresen maradt telkeit a román parasztság kezdte megszállani és nem akart e telkek után sem tizedet fizetni. Ez a körülmény okozta, hogy az erdélyi törvényhozás ez állapotot szabályozva, tized fizetésre kötelezte a román parasztságot és ezzel annak túlnyomó nagyrészét pász-torkodó és ide-oda kóborló fél nomádokból állandó lakással bíró földműves jobbágyokká tette.

„Noha az országnak némely részeiben — mondják az erdélyi törvények (Approbatæ et Compilatæ Constitutiones Pars III. Tit. V. art. 2.) — mostan is az oláhság dézmaadással tartozik, de ellenben nagy rész helyein dézmaadatlanul élnek; mely mind a többi nemzetekből álló községnek despectusára vagyon, mint pedig egyébiránt alkalmatlan dolog egy bizonyos rendben nem lenni állapotjuknak, melyben való kedvezést magokviseletjével nem hogy érdemelmének, de sőt naponként árad rosz cselekedetek; sőt sok helyeken majd nyilvánvaló erőszakkal élnek a többi nemzeteken és azoknak határain, noha pedig az a kedvezés nem az oláhok határainak, hanem magoknak engedtetett, de abutálván véle, sok helyeken még a magyar vagy egyéb dézmaadó emberek is az oláhok határain majorkodnak és ekképpen defraudálják mind a fiskusnak, mind pedig az olyan patronusoknak jövedelmeket. Végeztetett annak okáért, hogy ezentúl indifferenter mindenütt Erdélyben borból, búzából és egyéb leguminákból, disznókból, juhokból és méhek-ből az igazi tized-dézma megvételések“

d)

A románok
megkezdett
vallásos
reformjának
folytatása.

Az erdélyi törvényhozás legfőbb akadályát annak, hogy a román parasztság nem akart az erdélyi társadalmi rendhez alkalmazkodni, abban a szoros erkölcsi, szellemi és érzelmi kapcsolatban találta, amelyben

román vajdaságokbeli testvéreikkel éltek s amelynek megerősítői és fenntartói a román vajdaságokból bevándorló papok voltak. Ezért rendelték el, hogy az onnan bejövő papok tartoznak egyházi előjáróiknál jelentkezni és azok őket a vármegyék- vagy székbeli tisztek elé vinni vizsgálatra. Ez volt egyik legfőbb indító oka annak a tevékenységnek is, amelynek célja a románságnak protestáns hitre való térítése volt.

Amit Bethlen ebben az irányban megkezdett, utóda I. Rákóczi György is folytatta, amiben neki igen kitűnő segítője akadt Geleji Katona István erdélyi református püspökben. Az erre vonatkozó iratváltásból, amelyet együtt folytattak, kitűnik, hogy ők a románság vallásos reformját az erdélyi görög keleti román egyház szervezete és papsága reformjának segítségével akarták végrehajtani.

E célra első teendő lett volna: szerintök vallásukat a papság tudatlansága következtében elszaporodott babonáktól megszabadítani. Ezért egy tudósabb görög papot szándékoztak püspökké tenni, mert „a görög religio még sem olyan corrupta religio, mint az oláh.” Ez a görög eredetű püspök aztán kötelezendő lenne román iskolák és nyomda állítására. Idővel az iskolák és a keletkező egyházi irodalom segítségével jobban kiképzett papság segítségével a nép is közelebb hozható lesz a református valláshoz, mert hiszen a Szenteknek, a képeknek tiszteletétől, és a Szentlélek származására vonatkozó tanítástól eltekintve, a két vallás között a hit ágazataiban nincs semmi lényeges különbség.

I. Rákóczi György, hiven ez álláspontjához, meghagyta az újonnan kinevezett gör. kel. román püspöknek, Simonovicsnak, hogy székhelyén, Gyulafehérváron alapítson egy jó román iskolát; tartson benne két-három latinul, görögül és románul tudó jó tanítót; állítson nyomdát, amelyben a román egyházak és iskolák számára könyvek készüljenek; szüntesse be a templomban a szláv lithurgiát és használtassa az isteni tiszteletben a román nyelvet.

Mikor a havasalföldi metropolita értesült I. Rákóczi György ez intézkedéseiről, főpásztori hatalmánál fogva legszigorúbban eltiltotta az erdélyi román papokat attól, hogy az isteni tiszteletben a szláv nyelvet a románnal cseréljék fel, mert szerinte „a román nyelv nagyon bárdatlan arra, hogy az isteni tisztelet nyelve legyen.”

II. Rákóczi György Brankovics Szávát nevezte ki gör. keleti román püspökké. 1656 december 28-án kelt

megerősítő diplomájában felhatalmazta, hogy „törvényes jövedelmeit huzhassa, hogy legyen miből fedeznie a nemzeti nyelven nyomtatandó könyvek költségeit és fenntartania az iskolákat.”

A II. Rákóczi György bukása után bekövetkezett nehéz idők egymást gyorsan felváltó fejedelmei sem fedkeztek meg a román egyházzal és papságról. Ellenkezően, hogy kedvet kapjanak a művelődéshez, számos anyagi könnyítésben részesítették a lelkészkedő román papságot, akik, mint a két román vajdaságban és az egész Balkánon, Erdélyben is jobbágyi állapotban éltek. Barcsai Akos felmentette őket a fejedelmi kincstárnak fizetendő összes tizedtől. Apafi előbb a birtokukban levő szőlők, később pedig nemcsak az egyházi földek, hanem a saját birtokuk után fizetendő tizedtől is felmentette, megparancsolván a hatóságoknak, hogy e kiváltságukat megsérteni senki se merészelje.

Ugyanebben az időben Vasilie Lupu moldovai vajda is alapított székvárosában, Jaşiban iskolát és ezért ötet a román művelődés bőkezű Maecenása gyanánt tisztelik. A görög befolyás oly nagy volt — írja egy kitünő román történetíró, Urechia Vazul „Istoria scoalelor” című művében (6. l.) — hogy leányai nem tanulnak meg románul írni, hanem csak görögül. Ez megváltoztatta a Trei Erarchia-beli (Jaşi város székesegyházával kapcsolatos) iskola szláv-román irányát is, felváltván azt a görög nyelvvel és görög tanítókkal. Stefán Gheorgitza logofet (kancelár), aki Vasilie Lupu ellen fellázadt, miután sikerült kezébe kerítenie az uralkodást, érdeklődött a Trei Erarchia-beli iskola iránt is. A görögök nem tetszeltek neki ezért Vasilie Lupu iskolájától elküldötte és támogatta a Kievből előzően behozott szláv tanárok visszajövetelét.

A XVII. század erdélyi magyar protestáns fejedelmek az erdélyi román nép nyelvét bevitték a templomba; román iskolákat állítottak számára, román könyvet adtak a kezébe. A románok vallásos reformálása nem sikerült, részint az idő rövidsége, részint a háborús zavarok miatt, de a románságra meg volt az az eléggé meg nem becsülhető haszna, hogy megtörte a román egyházban a szláv lithurgiai nyelv kizárólagos uralmát s helyébe téve a nép nyelvét, a románt, megvetette alapját egy vallásos román nemzeti irodalomnak. Román népi öntudat, román nemzeti irodalom és műveltség tulajdonképpen csak ekkor keletkezett és csak ettől az időponttól van. Az erdélyi románság az erdélyi fejedelemség idejében csekély poli-

तिकai, gazdasági és műveltségi fajsúlyánál fogva nem lehetett a más háromhoz hasonló politikai nemzet, de ez államrendszer műveltségi hatása alá kerülvén, rálépett a nemzetté alakulás és a művelődés útjára.

e).

Mekkora volt az önálló erdélyi fejedelemség idejében a román lakosság száma?

Az erdélyi románság száma a fejedelmi korszakban.

A mohácsi vész után Verancsics azt írta, hogy Erdélyben a románság száma akkora, mint bármelyiké a más három nemzet közül. Erdély összes lakosságának tehát mintegy negyede volt román az önálló fejedelemség megalakulásakor. Vasilie Lupu moldovai vajda 1640-ben azt írta a nagyvezérnek: „Erdélyben a lakosoknak több, mint harmadrésze román.”

A fejedelmi korszak végén a leopoldi diploma kiadása után jezsuiták mentek Erdélybe, kik a görög keleti vallású románoknak a római katolikus egyházzal való uniója érdekében azonnal munkába kezdtek. E jezsuiták a románok számát 200.000-ben állapították meg. Az erdélyi fejedelemség akkori egész területét (Brassó vidékét és Máramaros területét) nem vonták be számításaik körébe, azért ha az általuk megállapított számot egy 25%-os javítással 250.000-re emeljük, minden bizonnyára megközelítjük az igazságot.

Az erdélyi szászok száma a XVII. század végén 100.000 volt. A magyarság száma a székelységgel együtt az akkori adatok alapján 150.000-re tehető. Erdély összes lakossága a fejedelmi korszak végén 500.000 volt és annak 50%-a, tehát éppen fele, román volt. Mikor az erdélyi fejedelmek, Bethlen és a két Rákóczi nemcsak a tulajdonképpen való Erdélyt, hanem a magyarországi részeket is bírták, akkor sem volt országuk lakossága 700.000-nél nagyobb, amelyben a románság legalább is 45%-kal volt képviselve.

Ez, a még abban az időben is igazán csekély népességű állam játszotta a közép- és keleteurópai politikában azt a szerepet, amelyet az eddig előadottakban megismertettünk. Nem csudálkozhatunk tehát, ha a virágzás és a hatalom korszakait oly rögtönösen követték a hanyatlás és az elerőtlenedés időszakai. Az erdélyi állam történeti hivatása és feladata sokkal nagyobb volt, mint amekkorához elegendő anyagi erőforrásai voltak.

Ehez járult még az is, hogy amúgy is csekély népességének majdnem hasonló elmaradottságánál fogva

nem volt arra alkalmas, hogy az állam történeti feladatainak megvalósításában kellőképpen közreműködhessenek. Inkább csak akadályozó volt, mint segítség. Ezért az önálló erdélyi állam sorsa mindig a kedvező, vagy kedvezőtlen körülményektől, fejedelmei és államférfiai képességeitől függött. Ha a körülmények — az általános külpolitikai viszonyok — kedvezőek voltak és egyidejűen kiváló tehetségű fejedelmek és államférfiak kezében volt a hatalom, akkor Erdély virágzó, erős és tekintélyes volt. Ellenkező esetben gyenge, mások akaratától függő és szerencsétlen.

Az önálló erdélyi fejedelemség végnapjai.

a).

Teleki még Kara Musztafa kudarczczal végződött hadjárata előtt I. Lipóthoz küldötte Vajda Lászlót azzal az üzenettel, hogy Apafi hajlandó bizonyos feltételek mellett urának ismerni el. A helyzet bonyolultabbá lévén, híven ahoz az általa követett elvhez egyszerre két vasat tart a tűzben, — Kolozsvári Istvánt a protestáns fejedelmekhez küldötte, hogy biztosítsa azok támogatását.

Teleki
előzetes al-
kudozásai
Bécscesel.

A Bécs felmentése után következő 1685. év tavaszán egy Dunod Antid nevű jezsuita jelent meg Erdélyben, aki Telekivel titkon hosszabb ideig tárgyalt. E tárgyalásoknak eredménye két szerződés volt. Egyik szerint Erdély a Németország, Lengyelország és Velence között kötött törökellenes liga tagja lenne, a másik szerint Erdély kötelezné magát, hogy elismeri Lipótot urának. Ez a második szerződés volt az ugynevezett Dunod-féle diploma, amelyet ha a rendek elfogadtak volna, Erdély igazán csak árnyékfejedelemség és Apafi egyszerűen csak I. Lipót erdélyi vajdája lett volna.

Dunod
pater kül-
detése.

E diplomát elfogadás végett Teleki a rendek elé terjesztette. Hiába ijesztgette Dunod a rendeket azzal, hogy ha el nem fogadják, akkor a török Erdélyt Szobieszkinak adja annak fejében, hogy elszakadjon a törökellenes ligától, — a rendek e diplomát nem fogadták el. Ekkor mondotta Dunod a rendeknek az ismeretes „nolentes volentes protegit vos sua Majestas” (akár akarjátok, akár nem, Ófelsége mégis pártol titeket) szavakat.

A Dunod-féle diplomát nem fogadták el a rendek, de a Lipóttal való alkudozás elvét magukévá tették. Hal-ler Istvánt, Perneszi Zsigmondot, Miles Mátyást és Inczédi Mihályt Bécsbe küldötték, hogy ott alkudozzanak egy elfogadható diploma tárgyában.

Scherfenberg Erdélybe jön.

Dunod szava, hogy akár akarják a rendek akár nem, I. Lipót mégis pártfogolja őket, kezdett szószerint beteljesedni. Értesítés jött Bécsből, hogy Veterani császári tábornok négy gyalog és egy lovas ezreddel Máramarosban fog telelni. Caraffa elfoglalta a biharmegyei Szentjobbot és itt szándékozván telelni, — élelmiszereket Erdélyből kért. 1686-ban Scherfenberg tábornok 7000 fegyveressel Erdélybe jött és Bonczidánál ütött tábornok.

A Haller-féle diploma.

Ez alatt Bécsben is elkészült a diploma tervezete, amely sokkal előnyösebb volt a Dunod-félénél. Ekkor Scherfenberg, aki magával hozta e diploma tervezet másolatát, apahidai táborából felszólította Apafit e diploma elfogadására és az abban kikötött várak átadására. Ez a diploma tervezet volt az ugynevezett Haller-féle diploma (Tractatus Hallerianus). Ez alatt Konstantinápolyból követ érkezett, aki 40.000 főnyi segédhadat ajánlott Apafinak szükség esetére. A lengyel követ, aki Apafi udvarában a francia érdekek képviselője volt, azt tanácsolta, hogy ne fogadják el a diplomát, mert hiszen Scherfenberg rövid idő múlva úgys kénytelen lesz kimenni az országból. A diplomát nem utasították el, csak kifogást tettek egyes pontjai ellen. Gyulai Ferenczet Bécsbe küldötték, hogy eszközölje ki e pontok megváltoztatását.

A balásfalvi szerződés.

Budát éppen ekkor foglalták vissza I. Lipót hadai. E nagy győzelem után Erdély jogairól Bécsben annyit sem akartak tudni, mint előbb s azért a győzelmes Lotharingiai Károlyt megbízták Erdély katonai megszállásával, amelyet ő haladéktalanul végre is hajtott. Lotharingiai Károly és a rendek között tárgyalások indultak meg, amelyek 1687 október 27-én az úgynevezett balásfalvi szerződéssel végződtek. Bár e balásfalvi szerződés még a Dunod-félénél is rosszabb volt, a rendek elfogadták és a bécsi követség útján megerősítését kérték.

Caraffa Erdélybe jő.

Bécsben most már ezt is sokallták és Caraffát, az eperjesi kegyetlenségek hősét Erdély tényleges birtokbavételére erős haddal az országba küldték. Caraffa az országos bizottságot Telekivel együtt Szebenbe rendelte. Itt hosszabb tanácskozás után a következő nyilatkozatot terjesztette a bizottság elé „Erdély visszatér Magyarország királyához, melytől az irigy sors és némelyek nagyravágyása szakította el. Elfogadja Lipótnak és utódainak, mint örökös magyar királyoknak oltalmát s önkénytelen, keresztény buzgalomból lemond a török véduraságról. A törökkel nem fog érintkezni, nem küld neki adót, sem ajándékot. Az uralkodóház más ellenségeivel sem érint-

kezik. A még meg nem szállott Kővár, Huszt, Görgény és Brassó váraiba befogadják a német őrseget. Különbözik kérik Őfelségét jogaik, kiváltságai s a vallásszabadság megerősítésére."

E hűségnyilatkozatot a Fogarasban tanácskozó rendek elfogadták és a fejedelem is letette a hűségesküt. Ezután egy új diplomatervezetet készítettek s azt 1688. január 1-én átadták Caraffának, hogy megerősítés végett terjessze fel a királyhoz. E diploma tervezetre a rendek azt a választ kapták, hogy a vallásszabadságot tiszteletben fogják tartani, a diplomában foglalt kivánásokra vonatkozóan később, a most folyó háború befejezése után fognak felelni.

A leopoldi diploma első tervezete.

Igy húzódott a dolog egészen Apafi 1690-ben bekövetkezett haláláig. Halála után a rendek fiának, a már régebben fejedelemmé választott II. Apafi Mihálynak le akarták tenni az esküt. Ebben azonban őket Teleki és Heissler tábornok megakadályozták, Ekkor Bethlen Miklóst Bécsbe küldötték, hogy az új fejedelem megerősítését eszközölje ki.

I. Apafi halála és II. Apafi trónralépésének kérése.

Rövid idő múlva Thököly beütött Erdélybe és Heissler-t a zernyesti csatában, amelyben Teleki is elesett, megverte. Thököly 1690 szeptember 15-ére országgyűlést hirdetett, amelyben párthívei Erdély fejedelmévé választják. Ez a körülmény a bécsieket engedékenyebbé tette, amit Bethlen Miklós sietett az általa annyira sürgetett diploma kiadása érdekében felhasználni. Dankelmann Miklós porosz és Paget angol követek támogatásával sikerült is a diplomát kieszközölni.

Miután a császári hadak Thökölyt Erdélyből kiszorították, a rendek 1691 január 10-re Fogarasban országgyűlésre jöttek össze, amelyen tárgyalás alá vették a Bethlen által hozott diplomát s azt megvitatva, elfogadták.

A leopoldi diploma tartalma.

E diploma bevezetésében II. Apafi Mihály fejedelemségét húsz éves koráig elhalasztandónak rendeli, de addig is, míg II. Apafi Mihály eléri a szükséges kort, I. Lipót királyi szavával és legőszintébb hitével biztosítja a következőket:

1. A bevett vallások ügyében nem fog újítás történni; a kath. klerusnak nem lesz ellenmondási joga. A katolikusok saját költségükön a más vallásuk sérelme nélkül Kolozsvárt templomot emelhetnek és felépíthetik Gyulafehérvárt a kisebb templomot. Ahol kevesen vannak, magánosan, ahol pedig sokan, nyilvánosan tarthatnak istenitiszteletet.
2. Az eddigi adományok, kiváltságok, nemeslevelek, címek, hivatalok, méltóságok a magyar részekben, Székelyföldön, Debreczenben megerősítettek; 3. Az Approbaták és a Compilaták, Werbőczy (az ellenállást

biztosító pont kivételével), az országgyűlési végzések, a szászok municipális jogai megerősítettek; 4. A közigazgatás, országgyűlés, törvénykezés a régi állapotban marad s a fiskus senkit sem fog háborgatni; 5. hivatalokat csak belföldiek viselhetnek; 6. a kincstárra szállandó jószágok csak érdemes hazafiaknak fognak adatni; az ellenségtől visszavett magánjószágokat vissza fogják adni előbbi birtokosainak; 7. az ország főkezményezőjét helyettesít, katonai parancsnokát, a főkancellárt, a tanácsurakat, a főispánokat, a székely székek főkapitányát, az ítélő-mestereket s a többi méltóságokat a jelesebb erdélyi urak s nemeseik sorából választja az uralkodó, de 8. akkép, hogy a kormányzót, kancellárt, tanácsurakat, ítélő-mestereket az országgyűlés jelöli ki s terjeszti fel megerősítésre; 9. A tanácsurak és a királyi tábla tagjai közül legalább három-három katolikus legyen; a szász ispán is legyen tagja a főtanácsnak; az ítélő-mester legyen katolikus. A mostaniak azonban hivatalukban maradnak; 10. évenként országgyűlést tartsanak; 11. a kormányzó lakjék az országban s a hazai törvényekre esküdjék meg. Mind ő, mind a tanácsurak a kir. kincstárból kapjanak fizetést; 12. béke idején 50.000 tallér adót, háború esetén 400.000 rajnai forintot fizet az ország; 13. új adót nem hoznak be: sem a régit, sem a harmincadot nem emelik; 14. a székely saját pénzén katonáskodik s ezért mentes minden köztelertől, de a székely jobbágy nem értetik ide; 15. a szabadkereskedés a régi állapotban marad; 16. a tized haszonbérletése a földesúré marad, a haszonbér a kincstáré; 17. nagyszámú őrséggel nem fogják sanyargatni az országot. A szükséges idegen őrsége egy német tábornok lesz, ki nem avatkozik közigazgatási dolgokba s hadi ügyekben a kormányzóval, az államtanácscsal s az erdélyi hadak főkapitányával érintkezik; 18. a szász nemzetéről s az adófizető nép vállairól leveszik az utasok s lovaik élelmezésének visszaélés útján szokásba jött terhét; postákról az államtanács, fogadókról pedig a főurak gondoskodnak.

Ezekben foglalható össze kivonatossan a *Leopoldi diploma* tartalma, amely a következő korszakban Erdély közjogának alaptörvényeül szolgált. A bécsi kormány terve az volt, hogy Erdélyt, mint fegyverrel elfoglalt és biztosított tartományt beolvassza örökös tartomány gyanánt a Habsburgok birodalmába, hogy így annál könnyebben leigázhassa Magyarországot is. Az erdélyi államférfiak ezzel szemben mindent elkövettek, hogy kétoldalú államjogi szerződéssel megvédjék Erdély lehető legnagyobb fokú önállóságát, biztosítékául Magyarország alkotmányos szabadsága fenmaradásának is. Ezért ragaszkodtak ahhoz, hogy I. Lipót e diplomában szerződésszerűen elismerje, hogy Erdély a magyar királyság jogán szállott vissza a dinasztáira. A leopoldi diploma kiadása után kezdetét vette Erdély kormányának és közigazgatásának újra szervezése. Főkezményezővé Bánfi Györgyöt, a lefejezett Bánfi Dénesnek 28 éves fiát nevezte ki I. Lipót a rendek választása alapján. Főkancellárrá Bethlen Miklós lett, aki nem akart Bécsbe költözni s azért később utódává Kálnoki Sámuel választották meg. Kincstárnok Haller János, az erdélyi hadak főparancsnoka Bethlen Gergely és az országos ta-

nács elnöke Bethlen Elek lettek. Tanácsurakká Naláczai István, Gyulafi László, Sárosi János, Keresztési Sámuel, Nagy Pál, Alvinczi Péter, Apor István, Toroczkai Mihály, Frank Bálint, Reichard Keresztély és Conrad Sámuel lettek. Összesen tizenegyen. A tizenkettedik tanácsosi állás nem töltetett be. Az a főkormányzó számára volt fenntartva, hogy magát a főkormányzói széken csak első tanácsúrnak és ne Erdély fejedelmének gondolja.

Alig adta ki Lipót e diplomát, a bécsi kormány azonnal lépéseket tett, mint az erdélyiek mondogatták, a diploma kiforgatására. Alkalmat erre a diploma egyes hézagai szolgáltattak. A diploma a katolikusok és szászok sérelmeiről csak általánosságban intézkedett. A részletes elintéztést a rendekre bízta azzal a kijelentéssel, hogy ha nem tudnának megegyezni, akkor Lipót maga fogja a kérdéses egyenlenségeket elintézni. Így jött létre a szászokkal az úgynevezett nationalis accorda és a katolikusokkal kötött egyezség. Lipót mind a két egyezségről egy-egy új, függő pecséttel ellátott diplomát állíttatott ki s azért mondták, hogy a leopoldi diploma három részből áll. Az első maga a fődiploma, a második a katolikusok jogigényeit szabályozó egyezség s a harmadik a szászok sérelmeit orvosoló nationalis accorda.

A diploma kiforgatásának eszközei.

A leopoldi diploma kiegészítéséül szolgált még az úgynevezett Alvincziana resolutio is, melyet 1693 május 14.-én adott ki I. Lipót az ország rendei által Bécsbe küldött Alvinczi Péter kérésére. Ez azért nevezetes, mert ez mondja ki, hogy az erdélyi kancellária a magyarországitól külön választandó. Ez a pont volt az, amelyik legtöbbet tett a diploma kiforgatására, mert ennek alapján vitték fel Bécsbe az erdélyi kancelláriát, ahol csakhamar végső fóruma lett az erdélyi ügyek elintézésének és így eszköze is lett annak, hogy Erdélyt a diploma ellenére Bécsből kormányozzák.

Az ifjú Apafi Mihály fejedelemségét is, amelyet a diploma nyílt kérdésnek hagyott, a diploma szellemével ellentétesen intézték el. 1696 május havában eléje bizonyos feltételeket terjesztettek. Miután e feltételeket nem fogadta el, katonai kísérettel Bécsbe vitték. Az 1697 május 15.-én tartott bécsi minisztertanács kimondotta, hogy az ifjú Apafi többé nem mehet Erdélybe. A fejedelemségről ünnepélyesen lemond, német birodalmi hercegi címet és 12.000 forint évjáradékot kap. Meghalt 1713-ban „Szép ifjúságának virágában így hamvasztották el”, mint Bethlen Miklós fájdalmas keserűséggel írta.

Míg Veteráni volt Erdély katonai kormányzója, addig a leopoldi diploma 17. pontja is érvényben volt. „Nem elegendett a rendeket vagy a kormányzékét illető semminemű dologba.” Halála után Vaudemont rövid parancsnoksága után Rabutin lett Erdély katonai főparancsnoka, aki, mint Cserei Mihály írta: „kivevé az erdélyi urak kezéből a pálczát, dobszóhoz tanítá és zaboláról itatá őket.”

A karlóczai béke után szükségesnek látták Bécsben a diploma kiforgatásában még egy lépéssel tovább menni. 1699 őszén Tavonat elnöklete alatt bizottság jött Erdélybe a pénz és kincstárügy megvizsgálására. Tavonat utódja Seeau lett, ki egy szabályzatot dolgozott ki, amelylyel megszabta „az ország esztendőnként való quantumát” és ezzel kiforgatta a diploma 12. pontját is értelméből.

Mikes Mihály, Kálnoky Sámuel, Apor István „katholikus statust erigáltak”, Mikes egy emlékiratot dolgozott ki s azt a katolikus status nevében Bécsbe vitte. 1699 szeptember 5-én jött le Bécsből ez emlékiratra a válasz, amely a „Mikes-féle öt pont”-ot elfogadta s így a diplomának erre vonatkozó pontját is kiforgatták eredeti értelméből.

b).

A katholicus egyház újra szervezkedése.

A Mikes-féle öt pont leérkezése után Ilyés András személyében csakhamar katolikus püspök jött be az országba, aki adományul az alvinczi uradalmat kapta. A gubernium, sérelmesnek találván bejövetelét, felkérte, hogy „ez hazából kimenni ne nehezteljen”. A püspök azonban nem hallgatott a gubernium „szeretettel való kérésére.” Nemcsak bennmaradt az országban, hanem módját ejtette, hogy nyomában a jezsuitákat kitiltó törvény ellenére is bejöjjön egy-két jezsuita, akik aztán megkezdették tanítói és egyházszervező munkásságukat.

A katolikus egyház megerősödésének érdekében az első lépést nem Bécsből, hanem Erdélyből tették, magok az erdélyi katolikusok. Vezérök a nagybefolyású és gazdag Apor István volt, segítő társai Mikes Mihály, Kálnoky Sámuel, Haller István. Az erdélyi katolikus egyház újjászületése nekik köszönhető. Az ő érdemök volt, hogy a katolikus egyház a következő korszakban ismét a régi fényére és hatalmára emelkedhetett.

A románok vallásos uniója és Baranyai jezsuita páter szerepe.

A leopoldi diploma csak azt ígérte, hogy a négy recepta religio jelenlegi állapotában nem fog semmi változás történni, de arról, hogy a románok nem bevett vallásával mi történjék, nincs a diplomában említés téve.

Hogy a románokat katolikus hitre térítve, miként lehetne a katolikus egyházat a diploma sérelme nélkül, hívei számát tekintve, Erdély leghatalmasabb egyházává tenni, egy Baranyai Pál nevű jezsuita vette észre. Ez a Baranyai jóval a németek bejövetele előtt már Erdélyben volt, ahol polgári öltözetben a gyulafehérvári katolikus iskola tanítója gyanánt élt. Huzamosabb ideig tartózkodván Erdélyben, ismerte az erdélyi református fejedelmeknek és püspököknek a románok protestáns hitre való térítési kísérleteit. Ami nem sikerült a gyenge erdélyi fejedelmeknek, miért ne sikerülhetne a hatalmas német császárnak és magyar királynak?

Az erdélyi gör. keleti románok püspöke ekkor Teofil — családi nevén Szerémi György — volt. Még Teofil püspök megerősítése előtt, 1692 augusztus 23.-án küldött I. Lipót Magyarország kormányához egy rendeletet, amelyben kijelentette, hogy az ország minden gör. keleti papja, aki elfogadja Rómával az uniót, teljesen egyenjogú lesz a katolikus papokkal. Baranyai ezt Teofil püspöknek azzal a hozzátétellel hozta tudomására, hogy ez esetben nemcsak az egyesült román papság lesz teljesen egyenjogú a római katolikus papsággal, hanem a román nép anyagi és jogi helyzetére vonatkozóan is lényeges változás fog beállani.

Teofil
román püs-
pök és az
unió.

Baranyai megnyerte tervének Kolonics primás támogatását s ezen a révén a bécsi kormányt is. A bécsi kormányt Baranyai támogatásában nemcsak általános katolikus, hanem külpolitikai érdek is vezette. I. Lipót a karlóczi béke megkötése után azt írta konstantinápolyi követének: ne bizzék a román vajdáknak, mert azok orthodoxok s ennél fogva hajlandók is Oroszországnak eszközül szolgálni. A görögkeletiek unióját Bécsből azért szorgalmazták, hogy őket a hatalomban és befolyásban egyre növekvő Oroszországtól elvonják.

Baranyai négy évi alkudozás és előkészület után rávette Teofil püspököt, hogy 1697 február havában összehívta a 12 esperesből álló kis zsinatot, amely tárgyalás alá vette a Baranyaitól Bécsből hozott pontozatokat és az azoknak lényegét alkotó következő négy pontot elfogadták:

1. Elismerik, hogy a római pápa a föld kerekiségén levő összes keresztény egyházaknak látható feje;
2. hogy a Szentlélek az Atyától és Fiútól is (filioque) származik;
3. az áldozáshoz elég a kovásztalan kenyér;
4. hisznek a tisztító tűzben.

Ezzel szemben feltételül kötik ki, hogy a szertartásban (ritus) a latin egyház szellemében se most, se később ne történjék semmi változás; a régi naptár megmaradjon mindaddig, míg a Habsburg-ház uralkodása alatt élő orthodoxok megtartják. Az egyesült vallásuak mindenütt építhetnek templomot, ahol kevesen vannak és emiatt nem építhetnek templomot, ne kényszerítsék arra, hogy a latin szertartású papoktól legyenek kénytelenek a szentségeket elfogadni. Papjaik, diakonusaik ugyanazon jogokat és tehermentességet élvezzék, mint a katolikusok. A világi állású egyesültek éppen úgy legyenek alkalmazhatók minden közhivatalra, mint a recepta religiók hívei. Az egyesült román egyház püspökének adják meg a tisztességes megélhetéshez az őt megillető jövedelmi forrásokat.

Ezeket a végzéseket egy nyilatkozatba foglalták s azt a zsinat összes tagjai aláírták és pecsétjükkel megerősítve, átadták Baranyainak, hogy terjessze fel Kolonics primáshoz.

E zsinatról s vele kapcsolatosan Teofil püspök hitehagyásáról tudomást vett Teodosius bukaresti érsek és Teofil le akarta tenni a püspöki székről. Teofil ettől megmentette váratlan halála.

Athanasius püspök szerepe.

Teofil a püspöki széken Athanasius követte, aki a gyulafehérvári református iskolában szerezte meg iskolai előképzettségét. Athanasius Bukarestben Dositei, az éppen ott időző jeruzsálemi patriarka szentelte fel, aki nem elégedett meg a szokásos püspöki esküvel, hanem tőle egy terjedelmes írásbeli nyilatkozatot is vett, amelyben arra kötelezte magát, hogy hű marad az orthodox egyházhoz. Maga Brankován vajda is, hogy Athanasius mentől jobban az orthodox egyházhoz kösse, drága egyházi ékszerekkel, ruhákkal és liturgikus könyvekkel ajándékozta meg s azonkívül okleveles ígéretet tett arra, hogy évenként 6000 garast fog neki fizetni.

Athanasius, hazatérve Bukarestből, nem sokat tördött hűségesküjével. 1698 október havában összehívta a 38 esperesből álló zsinatot s azzal a Teofil-féle nyilatkozatot elfogadtatta és azt újra felterjesztették megerősítés végett.

Unióellenes áramlatok.

Az unió ellen azonban olyan oldalról támadt ellenvetés, amelyről a legkevésbé remélték. Illyés András erdélyi róm. kath. püspöknek sehogy sem tetszett, hogy Erdélyben egy második kath. püspök legyen, ha görög szertartású is. Ez magyarázza meg, hogy a székely katolikus papok 1699 október 23-án tartott gyűlésükön kereken kijelentették, hogy nem éreznek magokban hajlandó-

ságot arra, hogy a kormányzék felszólításának értelmében az unió támogatásában közreműködjenek.

Athanasius felterjesztésére I. Lipót 1699 február 16-ról egy dekretummal válaszolt, amelyben helyeslően vette tudomásul az eléje terjesztett zsinati végzéseket, Ez a királyi dekretum, amennyiben a parancsnokló tábornokot és a katonatiszteket bizta meg az egyesültek védelmével, valószínűleg megdöbbenetette a rendeket, mert oly tényezőnek adott az ország belügyi dolgaiban ellenőrizetlen szerepet, melyet az ország alkotmánya és a leopoldi diploma egyenesen kizártak. Először a katolikus status tiltakozott az unió körülményei ellen, azután az országgyűlés 1699 szeptember 8-án tartott ülésében, amelyben kihirdették az említett kir. dekretumot. A rendeket az aggasztotta, hogy ha az unió következtében felszabadult román papok nem teljesítenek többé jobbágyi szolgálatokat, a földesurak nagy károsodást fognak szenvedni.

Ez ellenkező áramlat ellensúlyozására Baranyai Athanasiussal 1700 szeptember 4-re nagy zsinatot hívott össze, amelyen nemcsak az esperesek, hanem az unióhoz csatlakozó papok is számszerint 1563-an megjelentek. Ezenkívül, annak jeléül, hogy nemcsak a papok, hanem a nép is akarja az uniót, közigazgatási úton elrendelték, hogy minden faluból legalább 3 egyén ezen a zsinaton megjelenjék. A történelem folyamán ez volt az első eset, hogy a román nép, mint ilyen, hatóságilag elismerten szerepelt.

E nagy zsinat az előző összes zsinatok unióra vonatkozó végzéseit megerősítette. Athanasiusot pedig felhatalmazta, hogy a zsinati végzés gyanánt kiállított nyilatkozatot megerősítés végett Bécsbe vigye. Athanasius Bécsbe utazott, ahol e nyilatkozatot elfogadták és megerősítve, 3 példányban kiállították. Egy példányt Kolonics vett magához, a másodikat Rómába küldötték, a harmadikat az erdélyi udvari kancellária levéltárában helyezték el.

Együttal Athanasiusot is kinevezte őfelsége gör. kath. püspökké, aki 1701 márczius 21-én Kolonics primás kezeibe tette le a püspöki esküt. Hogy vissza ne essék a schizmába, amelyben felnvelkedett és hogy „a súlyos visszaélések, a józan ésszel és a keresztény vallással ellenkező szokások idővel a latin katolikus egyház szempontjából kijavíttassanak“, melléje Neuräuter Károly tudós jezsuita személyében egy theologust adtak.

Athanasius mint kinevezett gör. kath. püspök tért vissza Gyulafehérvárra, ahol 1701 június 25-én iktatták

A nagy-
zsinat is
kimondja az
uniót.

Athana-
siust I. Li-
pót egyesült
gör. kath.
püspökké
nevezi ki.

be 54 esperes, 1000 pap és tömérdek nép jelenlétében püspöki székébe. Mikor a menet élén Athanasius püspök a Szentháromság monostor templomához érkezett, a templom ajtaja előtt két brassai görög kereskedő és egy román pap állottak és ott hangosan sirva és jajgatva, tiltakoztak az ellen, hogy a hitehagyott Athanasius betegye lábát abba a templomba, melyet az orthodox vallás számára Havaselfölde fejedelmei (Mihály vajda) alapítottak.

Az uniót a románok egy része ellenezte.

A két brassai görög kereskedő és a román pap a románságnak azt a részét képviselték, akik ellenezték az uniót. De kik voltak azok, akik a románok között elleneztek az uniót?

Elsősorban azok a románok és román papok, akik félig-meddig máris kálvinisták voltak. Így a hunyadmegyei és fogarasi nagyszámu román nemzetiségű köznemesség; azután az erdélyi városokban élő nagyszámu görög-román lakosság, az úgynevezett görög kompánia tagjai. Ezeknek megbízásából adott be Nagyszeghi Gábor a kormányzékhez egy tiltakozást az unió ellen, aki egy nehányad magával a katolikus status mintájára valóságos görög keleti statust alkotott s annak pecsétet is csináltatott, aminek a következménye az lett, hogy ítélet nélkül börtönbe csukták. Ellenezte az uniót Dositeus máramarosi orthodox esperes is, aki magát a máramarosi gör. keleti románok püspökévé tette.

A görög keleti érsekek kiátkozták Athanasiuszt.

Nagyszeghi bezáratásával a vihar nem vonult el Athanasius feje felől. Dositei jeruzsálemi pátriárka több kaluger kíséretében Brassó és Fogaras vidékére jött, hol hevesen izgatott Athanasius és az unió ellen. A hatóságok azonban kiutasították. Ekkor Teodosius bukaresti érsek átkozta ki Athanasiuszt s őt követte Kalinik konstantinápolyi pátriárka.

Athanasius Kolonicshoz fordult oltalomért, aki levelet írt Teodosius érseknek, amelyben Lipót császár és király hatalmával fenyegette meg. Kaliniknak pedig azt írta, hogy nem ismeri el igazi patriárkának és különben sem tartja arra illetékesnek, hogy ez ügybe jogosan beleavatkozhassek.

Athanasius, hogy Teodosius és Kalinik egyházi átkaival szemben magát tisztázza, 1702 junius 8-ra zsinatot hívott össze, amely kimondotta, hogy az átkozódásokat nem veszik tudomásul s ellenök tiltakoznak. E zsinaton vitatták meg tervét annak a román iskolának is, amelyet a kormány által adott 37,000 forintból szándékoztak felállítani Gyulafehérvárott. Ugyanekkor határoz-

ták el, hogy 5 román ifjút magasabb papi kiképzés céljából Nagyszombatba, Bécsbe, Rómába küldenek s hogy a gyulafehérvári nyomdát újra szervezik azért, hogy abban román kátét és ábéczés könyvet nyomhassanak.

c).

Igy állott az unió és a gör. kath. egyház ügye Erdélyben, mikor Magyarországon kitört a Rákóczi-fordalom, amelynek hullámai nemcsak átsaptak Erdélybe, hanem itt a románok között is jól előkészített talajra találtak. Az események megmutatták; mennyire nem volt igaza Rabutin tábornoknak, aki azt írta Kolonics primásnak, hogy csak üres beszéd a bebörtönözött Nagyszeghi arra vonatkozó fenyegetése, hogy ha fel nem hagynak az unió erőszakolásával, az üldözött gör. keleti románok amolyan Pintye Gligor-féle kapitányok vezérlete alatt rablóbandákká alakulva, fognak fegyvert.

Az uniót ellenező románok szerepe II. Rákóczi Ferencz szabadságharcában.

Mihelyt Rákóczi kurucainak első csapatai lábukat Erdélybe tették, a gör. keleti románok tömegei is hozzájuk csatlakoztak. A szebeni fogságból megszökött Nagyszeghi is felcsapott kuruczoknak és mint kurucz hadnagy harcolta végig Rákóczi szabadságharcját. Ilyen román kuruczvitéz voltak, Dráguj kuruczkapitány, aki Arad alatt a borosjenői németek egy századját tisztjeivel együtt elfogta, továbbá a szatmármezei vitéz román kuruczhadnagy Balla Vaszi, zászlóartójjával, Popp Péterrel együtt.

1703 márciusában az erdélyi rendek Gyulafehérváron országgyűlést tartottak s attól való félelmökben, hogy Rákóczi szabadságharcának hullámai Erdélybe is át fognak csapni, elhatározták, hogy figyelmeztetni kell a népet, hogy aki e mozgalomhoz csatlakozik, a hazaárulás bűnébe esik. E határozattal egyidőben Rákóczinak Szőcs János nevű hadnagya Szilágysomlyóra ütött, amelynek parancsnoka, Kaszás Pál nemcsak feladta Szilágysomlyót, hanem embereivel együtt a kuruczokhoz is csatlakozott. Ezzel kezdődött Erdélyben Rákóczi szabadságharcza.

A Rákóczi szabadságharcza Erdélyben.

A Gyulafehérváron tanácskozó rendek Naláczi Istvánt Szebenbe küldötték a német hadak főparancsnokához Rabutinhez, s arra kérték, hogy tegye meg a mozgalom elnyomására a szükséges intézkedéseket s e célra eszközül az erdélyi hadak fegyverre hívását ajánlották. Rabutin ezt az ajánlatot nem fogadta el, mert attól félt, hogyha fegyverre hívja az erdélyi hadakat, azok Rákóczihoz fognak csatlakozni. Kijelentette, hogy saját erejével fogja elnyomni. A kormányzékot felszólította, hogy az általa

diktált hirdetéseket, amelyekben még az anyák méhében levő magzatokat is halállal fenyegette, télesse közzé mindenütt Erdélyben.

Rákóczit
a rendek
Erdély fejedelemévé
választják.

E fenyegető hirdetések semmit sem használtak. A kurucz-labancz háború Erdélyben is megkezdődött s Rákóczira nézve oly szerencsével, hogy a főkormányshék, illetőleg Rabutin birtokában az egész Erdélyből csak Brassó, Szeben, Szászsebes és egynehány erősített hely maradt. A hozzácsatlakozott erdélyi rendek kérésére Rákóczi julius hó elsejére Gyulafehérvárra országgyűlést hívott, amely őt erdélyi fejedelemmé választotta. A Szebenbe szorult főkormányshék a választás ellen egy nyilatkozatban tiltakozott és azokat, akik végrehajtották és akik érvényesnek elismerik, felségsértőknek nyilvánította.

Rákóczi Erdély katonai főparancsnokává Forgácsot nevezte ki, aki azonban csak 1705-be jött Erdélybe, hol a Rabutin birtokában levő várakat és városokat ostrom alá vette. Medgyest elfoglalta és Szeben alá ment, hogy azt is elfoglalja. Innen azonban, a parancsnokságot átadva Orosz Pálnak, a szécsényi fejedelmválasztó-gyűlésre ment.

A zsisibói
csatavesztés
és következményei.

Erdély visszafoglalására Bécsből a Csallóközben táborozó Herbeville tábornokot küldötték. Rákóczi ennek híret véve, nemcsak Forgácsot küldötte vissza a parancsnokság átvételére, hanem maga is Erdélybe jött. Gyulafehérvárra 1705 októberre országgyűlést hirdetett. Ezen az országgyűlésen kellett volna Rákóczit a rendeknek Erdély fejedelmi székébe beiktatni. Herbeville azonban már közel volt Erdélyhez. November 9-én Szilágysomlyónál állott. Rákóczi összeszedvén hadait, mintegy 22.000 embert, eleibe sietett, hogy útját állja. A két hadsereg Zsibónál találkozott. A szerencse Herbevillenek kedvezett és Rákóczi súlyos vereséget szenvedve, volt kénytelen Erdélyből kivonulni.

Erdély a zsisibói csata után ismét Rabutin kezébe került, aki 1705 december 15-re Segesvárra országgyűlést hirdetett, amely Rákóczi fejedelmválasztását megsemmisítette, nagy hadiadót vetett ki s elrendelte, hogy Lipót-nak az erdélyiek új hűségsküt tegyenek. Válaszul erre az Erdélyből kibujdosott Rákóczi-párt hívei november 8-án szövetségi levelet írtak alá, amelyben arra kötelezték magokat, hogy a császárral a magyarországiak nélkül nem kötnek békét. Viszont, a magyarországiak is arra kötelezték magokat, hogy Rákóczi erdélyi fejedelmességét biztosítják.

Rákóczi Erdély visszafoglalásával Károlyi Sándort bizta meg, akinek hadai gyorsan teljesítették a kapott rendeletet. 1707 első felében Erdély ismét Rákóczi kezében volt, leszámítva egynehány százsz várost és megerősített helyet. 1707 márczius 28-ra Marosvásárhelyre országgyűlést hirdetett, amely őt Erdély fejedelmi székébe ünnepelesen beiktatta. Az ország haderejének főparancsnokságát Pekrre bizta s aztán a Habsburg dinasztia trónvesztését kimondó ónodi országgyűlésre távozott.

Károlyi
Sándor visszafoglalja
Erdélyt.

Az öröm napjai nem sokáig tartottak. Bécsben Erdély visszafoglalásával Rabutin bízták meg. Rákóczi kezdetben maga szándékozott Erdélybe jönni, de később Károlyit küldötte be. Károlyi nem nagy szerencsével harczolt, Erdély nagyobb része ismét Rabutin kezébe esett. Nemsokára Rákóczi parancsára, miután Pekrinek átadta a hadsereg fővezérletét, Károlyi maga is eltávozott. 1708 elején a Rákóczi birtókában levő erősségek utolsója, Görgény vára is hősi védelem után Rabutin kezébe esett.

Rákóczi
1708-ban
Erdélyt
végleg elveszíti.

Igy lett vége hosszabb ideig tartó haldoklás után az önálló erdélyi fejedelemségnek, amelynek hajdani fénye és dicsősége utóljára Marosvásárhelyt II. Rákóczi Ferencz fejedelmi székbe való beiktatása alkalmával ragyogott fel rövid időre, hogy aztán örökre kialudjék.

ERDÉLY TÖRTÉNETE A HABSBURGHÁZ
URALKODÁSA ALATT.

Erdély története a XVIII. században II. József uralkodásáig.

a).

A Rákóczi forradalom elcsendesülte és III. Károly magyar király trónralépése után megkezdődött Erdély újraszervezése. Az 1712. év november havának 4-én a megyesi országgyűlésen a rendek letették III. Károlynak, mint magyar királynak és Erdély fejedelmének a hűség- esküt. Megválasztották az új kormányzók tagjait s a választást megerősítés végett felterjesztették Ófelségéhez. A következő évben ismét összegyűlt Szebenben az országgyűlés, amelyben felolvasták a királynak, mint Erdély fejedelmének azt a leiratát, amellyel a katolikus vál- lásu Kornis Zsigmondot, az eddigi alkancellárt kinevezte az ország főkormányzójává és egyúttal utasította is gróf Steinville főparancsnokot az új főkormányzó beiktatására.

III. Károly trónralépése és Erdély kormányza- tának újra szervezése.

1714-ben Szebenben újabb országgyűlést tartottak, melyen az ország legfőbb közigazgatásának újraszerve- zését tovább folytatták. A következő évben a főkormány- zók „Excelsium gubernium” (fenséges kormányzók) címet kapott és a vármegyék főispánjait is kinevezték, még pedig minden vármegyébe egyet és nem kettőt, mint eddig volt szokásban. Ujra szervezték a királyi táblát, amelynek tagjai közül a Rákóczi forradalom után csak az egyetlen Naláczai Farkas volt életben. A tábla bírái közé III. Károly 5 katolikust, 4 reformátust és 3 uni- táriust nevezett ki, akiket később (1735.) arra köteleztek, hogy állandóan a tábla székhelyén lakjanak, amely ez idő szerint Szeben volt s ne csak bizonyos napokban gyűljenek össze, mint eddig.

Rendezték az adózás ügyét is. Kimondták, hogy azok a nemesek, akiknek két jobbágyuk sincs — ezek voltak az ugynevezett egyházhelyi nemesek — akik már Apafi alatt ideiglenesen adófizetésre voltak kötelezve, de a Rákóczi forradalomban felmentettek, tartoznak adót

fizetni. Adófizetésre köteleztettek még a székely lófők is, csupán a primorok az úgynevezett donációs (adományos) nemesek voltak adómentesek. Később 1730-ban a hadiadót 500.000 forintban állapították meg és azt a három nemzetre a következő kulcs szerint vetették ki. A magyar vármegyék fizettek 37%-t, a szász székek 38-t, a székelyek 17-t. Fogaras vidéke és a taxás helyek (mezővárosok) 8-t.

Török
háború és a
pozserováci
béke.

A helyreállott békét megzavarta 1716-ban a török háború, amelyben gróf Stenville főhadparancsnok vezetése alatt az erdélyi haderő is résztvett. Az erdélyi haderő távollétét kihasználandó, a szultán parancsára a Rákóczi emigráció egy néhány tagja tatárhadakkal Erdélybe tört s a Mezőséget feldúlva, Kőváron át Máramarosba vonult, ahol Károlyi Sándor hadai szétverték őket. E hadjárat a pozserováci (passaroviczi) békével végződött (1718), amelynek értelmében a török nemcsak az eddig birtokában levő bánságot engedte vissza, hanem Havasalföldének az Olttól nyugatra fekvő része az úgynevezett Kisoláhország is III. Károly birtokába került.

A prag-
matica
sanctio.

A pozserováci békekötés után III. Károly, miután fiúgyermeké nem volt, elérkezettnek látta az időt, hogy Magyarország trónját leánya, Mária Terézia és utódai számára is biztosítsa. Hogy könnyebbé tegye ennek az úgynevezett pragmática sanctiós törvénynek a magyar országgyűlésen való keresztülvitelét, előzetesen az erdélyi rendekkel akarta elfogadtatni. E végből 1722 február 19-re Szebenbe országgyűlést hívott, amely a pragmática sanctiót ugyanez év március 30-án elfogadta. Miután a rendek e végzést a három nemzet pecsétjével és aláírásukkal ellátták, felterjesztették Bécsbe, ahonnan III. Károlytól megerősítve leérkezett és 1724 január 10-éig kihirdettetett az országgyűlésen.

Gyulafe-
hérvár meg-
erősítése.

Abban az időpontban, amelyben III. Károly Erdélyt birtokába vette, nem volt semmiféle olyan erősség, amely az akkori hadieszközök ellenében a császári hadseregnek, ha nem is biztos, de legalább tartós védelmet nyújtott volna. Ezért határozták el Gyulafehérvárnak a kor hadi követelményei szerint való megerősítését és e célra az 1713-ki országgyűlés 54.000 forint rendkívüli segélyt és a szükséges faanyag szállítását szavazta meg. Az erődítések szempontjából jó formán az egész várost újra építették. Ekkor nevezték el hivatalosan Gyulafehérvár helyett Károlyfehérvárnak. Ez építkezés egyik legszebb emléke, a máig is fennálló úgynevezett Károlykapu. Gyulafehérvár

erősséggé való átépítésével nem elégedett meg az akkori erdélyi katonai kormányzat. Ugyanez időszakban épült újra Steinville tervei szerint Erdélynek igen sok régi kisebb erőssége is, mint a dévai, szamosújvári és a fogarasi.

1736-ban III. Károly Anna orosz czárnővel szövetkezve, háborút indított Törökország ellen. Ekkor a szultán II. Rákóczi Ferencz József nevű fiát Konstantinápolyba hívta ahol 1737 június 27-én Erdély fejedelmévé nevezte ki azzal a meghagyással, hogy a melléje adandó sereggel törjön be Erdélybe. Rákóczi József e parancsnak engedelmeskedve, Csernavodába ment, ahonnan egy kiáltványban tudatta az erdélyiekkel, hogy mint Erdély fejedelme a szultán segítségével fogja Erdélyt felszabadítani és ezért felhívja őket, hogy siessenek zászlói alá.

Ujabb török háború és Rákóczi József szereplése.

Rákóczi József Csernavodából betegen ment Vidinbe a nagyvezér táborába, ahol csakhamar meg is halt. A hozzácsatlakozottak közül egy csapat 1738 március 1-én az ojtói szoroson át kudarccal végződött betörést kísérelt meg, amely azonban elegendő ok volt a Szebenbe összehívott országgyűlésnek azon gyanú címén való feloszlására, hogy tagjai közül többen Rákóczi Józsefhez szítanak és arra, hogy az erdélyi református előkelőségnek számos tagját bebörtönözzék. A főkormányzók nem szünt meg sürgetni, hogy az elfogottakat állítsák rendes bíróság elé. A bíróság a vádlottakat az ellenök emelt vád alól felmentette. E közben Rákóczi József halálának híre is megérkezett s így nem lévén többé semmi ok fogságban tartásukra, 1739 január 15-én szabadon bocsájtattak.

Gróf Kornis főkormányzó 1731 december 14-én meghalt. A rendek a főkormányzói elnökséget Wesselényi Istvánra bizták. Bécsben azonban czélszerűbbnek találták a főkormányzói állást betöltetlenül hagyni és annak teendőivel bár ideiglenesen a főhadparancsnokot, gróf Wallist bizni meg a leopoldi diploma nyílt megsértésével. A rendek nem nyugodtak bele e sérelembe, hanem az 1733-ki szebeni országgyűlésen megsürgették a főkormányzó kinevezését. Bécsben engedtek a rendek sürgetésének és elrendelték a főkormányzó választást, amelynek alapján 1734 november 22-én III. Károly ki is nevezte Haller János gróftot Erdély főkormányzójává, akinek egyik első cselekedete az volt, hogy Bornemissza János kancellárral egyetértve, a főkormányzók és a Bécsben székelő erdélyi udvari kancellária között levő hivatalos érintkezés nyelvévé a magyar helyett a latint tette.

Wallis gróf ideiglenes főkormányzósága.

Mindezek az intézkedések azt bizonyítják, hogy a leopoldi diplomának a maga teljességében csak azokat a rendelkezéseit tartották meg, amelyek Erdélyt a királyi hatalommal szemben kötelezték, de mindazt papiroson hagyták, ami Erdély önálló fejedelemségi jogaival volt kapcsolatos. Ennek következtében Erdély a hajdani önálló magyar államból a magyar királyság egyszerű tartományává süllyedt, amelyet tulajdonképpen az erdélyi udvari kancellária útján Bécsből kormányoztak.

b).

Az erdélyi
kath. püs-
pökség visz-
szaállítása.

Az önálló erdélyi fejedelemség idejében teljes vallás-szabadság volt, azaz mindenki szabadon vallhatta a négy recepta religio bármelyikének hitelveit. A katolikus egyház azonban nem volt egyenjogú a más három egyházzal, hiszen még katolikus püspököknek sem volt szabad az országban lakni, ellenben a református egyház különösen I. Rákóczi György óta valóságos uralkodó egyházzá és a református vallás bizonyos fokig állami vallássá lett. A Habsburgok uralkodásának kezdetével e tekintetben is nagy változás, mondhatni a katolikus és a református egyház között valóságos szerepcsere történt.

Ilyés András halála után, aki tulajdonképpen csak a tisztesség kedvéért megtört püspök volt Erdélyben, III. Károly 1716-ban a csikkarcfalvi születésű Mártonfi György esztergomi kanonokot nevezte ki erdélyi róm. kath. püspökké. Ő már többé nem a tisztesség kedvéért megtört püspök volt, hanem valóságos közjogi méltóság, mint a mohácsi vész előtt élt erdélyi püspökök. Őt a főkorományzó és gróf Steinville főhadparancsnok iktatták be nemcsak az erdélyi püspöki székbe, hanem Alsófehérmegye örökös főispánságába is. Hogy a püspöki méltósággal járó kötelezettségeket teljesíthesse, királyi adományban a fejérvári uradalmat nyerte. Lakóhelyéül Gyulafehérvárott a volt fejedelmi palota jelöltetett ki.

Az erdélyi róm. kath. püspökségnek, mint egyszersmind közjogi méltóságnak helyreállításával bizonyos, a többi felekezeteket is érdeklő sérelmes következmények jártak. Így a Gyulafehérváron székelő református püspököknek el kellett költözködniük s az ősi székesegyházat is vissza kellett adni a róm. kath. püspököknek. Ezt a gyulafehérvári templom visszavételét országszerte több templom elvétele követte. Így vették el Kolozsvárt az unitáriusoktól a főtéri nagy templomot, még pedig katonai karhatalommal. Ezek a templom elvétele nemcsak elkeseredést okoztak az

érdekelt nem katolikus felekezetek között,™ hanem a protestans vallások üldözésének jogos gyanuját is felkeltették.

A katolikus egyház elsőbbségének visszaállítására irányult e törekvés még jobban kiélesedett Mártonfi utóda, Sorger György püspöksége idején, amikor a nyíltan észrevehető támadó jelleget sem lehetett eltagadni tőle. Sorger püspök Erdélyben is ugyanabba helyzetbe akarta hozni a protestáns egyházakat a katolikus egyházzal szemben, mint aminőben Magyarországon voltak. E célból nemcsak a protestáns házassági jogot akarta korlátozni és a protestáns theologusoknak megtiltani a külföldi akadémiákra való járást, hanem azt a tanácsot is adta az udvarnak, hogy töröltesse el a négy bevett vallásról szóló törvényt.

A kormány azonban óvatos volt. A Sorger püspöktől sürgetett cél nem a protestans egyházak nyílt meg-támadásával szándékozott elérni, hanem a katolikus egyház közjogi állásának és tekintélyének öregbítésével. Ezért adtak éppen Sorger György püspöknek excellenciás czimet és tették meg egyúttal örökös főkormányiszéki tanácsosnak is; ezért kapott helyet az országgyűlésen a fejevári káptalan és a kolozsmonostori apátság.

A katolikus egyháznak a románok uniojának segítségével tervbevett erősítése is tovább folyt. Athanasius püspök 1713 augusztus 19-n meghalt. Utódayá Pataki János fogarasi gör. kath. papot neveztek ki egyesült gör. kath. püspöknek. Székhelye, mint elődének, szintén Gyulafehérváron lett volna, csakhogy ebbe Mártonfi róm. kath. püspök, aki azon a nézetten volt, hogy Erdélyben róm. kath. püspök mellett nem lehet egy második kath. püspök, még ha görög szertartású is, sehogy sem akart belenyugodni. Hosszas tárgyalások után a kérdést úgy döntötték el, hogy az ujonnan kinevezett püspök „gyulafehérvári és fogarasi egyesült gör. kath. püspök” címet fog viselni; adományul a Fogaras megyében levő szombatfalvi (fogarasi) és a szamosujvári uradalmakat kapja s Fogarasban fog lakni.

Az egye-
sült gör.
kath. egyház
meg-
szilárdulása.

Pataki egy évtizeden át kormányozta a melléje adott jezsuita theologus segítségével az erdélyi gör. katolikus egyházmegyét nagy buzgósággal és igen szép sikerrel. Uradalmi jövedelmének igen tekintélyes részét arra fordította, hogy mentől több papi pályára készülő román ifjú látogassa a katolikus iskolákat. 1727 november havában halt meg aránylag fiatalon.

Pataki halála után egy évvel, Fogarasba püspök-választó zsinatot hívtak össze, amely harmadik helyen a püspöki székre a jezsuiták nagyszombati iskolájában magasabb theologiai tanulmányokat folytató Klein, vagy román nevén Micu Innocentiust választotta meg. Fiatalsága miatt kinevezését a pápa csak hosszabb tárgyalás után erősítette meg 1730 szeptember havában. Püspökké Ghennadius munkácsi gör. kath. püspök szentelte fel.

Klein
Innocentius
püspöksége.

Klein Innoncentius kétségen kívül a legjelentékenyebb egyén volt azok között, akik valaha az erdélyi gör. kath. püspöki széken ültek. Ő már nem elégedett meg egyháza belső ügyeinek kormányzásával, hanem egyháza és népe számára már jogokat is követelt ugy a kormánytól, mint az erdélyi országgyűléstől. Nemcsak ísmélt kérelmeket adott be a királyhoz, hanem az országgyűlésen, amelyen ő, mint püspök széket és szavazati jogot nyert, többször felszólalt, sőt éles vitákat is folytatott a rendekkel. Bizonyos tekintetben joggal nevezhetjük őt a román politikai törekvések első parlamenti harcosának. Ő kezdte meg egyik felségfolyamodványában a románság Trajántól való leszármazásának alapján a polgári jogok és a föld birtokának revindikációját is a *qui prior tempore, potior iure* (aki előbb itt volt, annak van több joga) elv alapján. „Mi románok őslakók vagyunk a Királyföldön — írta egyik felség folyamodványában, amelyben azt kérte, hogy a románok a Királyföldön a tizedeit ne a szász, hanem a román papoknak fizessék. — Traján ideje óta, még mielőtt a szász nemzet Erdélybe jött volna, egész falukat és jószágokat birunk mostanáig, bár ezerféle nyomorúsággal és különféle terhekkkel vagyunk elnyomva a hatalmasabbaktól.“ Egyházát anyagilag is jobb helyzetbe akarván hozni, a királynőnél kieszközölte, hogy a fogarasi uradalmat cserélhesse a jövedelmezőbb balásfalvi Apafi-féle uradalommal, amelynek kastélya egyszersmind alkalmas püspöki lakásul is szolgált s amely uradalom inkább volt azon terület központjának tekinthető, amelyen az unióra tért románság többsége lakott.

Célja volt, amennyire csak lehetséges: előbb megszabadulni a melléje adott jezsuita theologustól, azután egyházát és magát teljesen egyenlővé tenni a róm. kath. egyházzal és végül nemzetét Erdélyben negyedik politikai nemzetté tenni. Erre vonatkozó küzdelmeit III. Károly halála után, Mária Terézia uralkodása alatt is tovább folytatta.

c).

Cserei Mihály, mikor elbeszéli a majtényi fegyverletételt s a kuruc tábor elszéledését, a többi között ezeket írja: „a jobbágyokból álló vitéz kurucok is a régi statusra visszajövének, letevéen a forgót és a farkasbőrt, zekében, bocskorban „ásáté, kapáté,“ mert nem disznó orrára való az arany perec. Nemhogy szabadságot érdemelnének jobbágy uraimék, inkább érdemelnének nyársat, akasztófát a sok tolvajságért.“ Hogy Cserei nemcsak egyéni nézeteinek adott kifejezést e sorokban, hanem azon labanc reakció meggyőződésének is, amely a majtényi fegyverletétel után általánossá lett a XVIII. század magyarjainál, igazolják az 1714-ki országgyűlés azon végzései, amelyeket a rendek a jobbágyok ügyeinek rendezésére hoztak.

A parasz-
tok jogi vi-
szonyai és
anyagi
helyzetök.

E végzésekben a jobbágyok adózási viszonyait újra szabályozták. Kimondották, hogy mindazok a jobbágyok, kikét uraik a lezajlott Rákóczy-mozgalmakban felszabadítottak, előbbi állapotukba visszahelyeztessenek. Felújították azt a régi rendszabályt, hogy a jobbágyoknak nem szabad fegyvert viselni, de azt is meghatározták, hogy a földes urak ne követeljenek jobbágyaiktól hetenként négy napnál és a zsellérektől 3-nál többet. A hiba ez utóbbi meghatározásban az volt, hogy nem volt határozottan kimondva, hogy az egész jobbágy család együttesen tartozik-e hetenként négy napot szolgálni, vagy annak minden munkabíró tagja. A legtöbb surlódásra, sőt összeütközésre az adott okot, hogy a jobbágyok az első, a földes urak nagyrésze pedig az utóbbi értelemben magyarázta a törvény e rendelkezését.

E rendelkezéseknek különösen az a pontja keltett a jobbágyok között nagy elkeseredést, amelyik megparancsolta, hogy azok a jobbágyok, akiknek a Rákóczi-mozgalmakban szabadságot ígértek vagy adtak, visszahelyeztessenek előbbi állapotjukba. Ezek nem akartak előbbi állapotjukba visszahelyeztetni, de nem is igen lehetett a következő körülmények miatt visszahelyezni őket.

Még 1700-ban történt, hogy Szatmár vidékén és Biharban valami Páldeák nevű egyén egy Löffelholz nevű emberrel a nép között, mint az akkori hatóságok jelentették, holmi proklamációkat kezdték terjeszteni, amelyeknek hatására magyar és román parasztok vegyesen „bódorgásra és vándorlásra“ adták magokat. Ezek csakhamar fegyveres csapatokká verődtek össze és a Rákóczi forradalom kitörésekor a kurucokhoz csatlakoztak. Amíg a háború

tartott, igen jó szolgálatokat tettek a kurucoknak portyázó támadásaikkal. A szalmári béke után is együtt maradt e csapatok egy része. Különösen sokan voltak ilyen közönséges rabló bandákká átalakult kuruc csapatok a román parasztek között. Az ilyen csapatok vezérei közül Balika, Fekete Vaszi, Kimpian Bukur, Pntye Gligor nevei hosszas ideig éltek azon vidékek lakosainak emlékezetében, amely működésük színtere volt.

E korszak kezdetén némelyek e csapatok közül komolyabban is veszélyeztették a közbiztonságot. Így a többek között Hunyadmegyében, ahol e portyázó csapatok miután a román parasztek nagyrésze is hozzájuk csatlakozott, megrohanták Déva várát és elfoglalták, ahonnan csak nagy erőfeszítéssel tudta őket később a rendes katonaság kikergetni. Még 1727-ben is fordult elő hasonló eset Abrudbányán, ahol a környék román parasztszjai a városházát megtámadták és a tanácsot elkergették. Fegyveres erő fojtotta el it! is e mozgalmat, amely három évvel később, 1730-ban Torockó környékén ismétlődött meg, ahol a rendellenkedő tömeg a vasbányák műveit pusztította el.

A pásztoreletet folytató román parasztság, különösen annak ujabban bevándorolt rétegei, nagyon nehezen tudtak beletörödni az őket állandó lakhelyhez kötő és megszabott köteleességek teljesítéséhez szorító jobbágyéletbe. Nem csoda tehát, ha annak éppen erőteljesebb és energikusabb egyénei viselték legnagyobb kedvetlenséggel s a kalandosabb természetűek kivonván magukat a társadalmi élet szorító kötelékeiből, kóborlókká lettek s a közbátorságot és a társadalmi rendet fenyegető bandavezéreké lettek.

A „náj módi.“

Lassanként ezek is beletörödték a megváltozott viszonyokba. Az állam kényszerítő hatalma, a fejlődő közigazgatás szabályozó erélye beletörte e réteget is a rendes életbe. Akarva s akaratlanul is rendes földmivelő parasztokká alakultak át. Keresztül mentek azon a változáson, amelyen a megváltozott állami és politikai helyzet nyomása alatt Erdély egész társadalmi, magán- és nyilvános élete átesett. Ez a korszak volt az, amelyben Erdély, mint Apor Péter írta „Metamorphosis Transilvaniae“ című művében „rég, alázatos ideiben való gazdagságából ez mostani kevély, cifra, felfordult állapotjában koldusságra változa.“

Ez volt, amint akkor mondták az öregebbek, akik még elméjükben őrizték az önálló erdélyi fejedelmek korszakának magyaros műveltségű köz és magánéletének emlékezetét, az a „náj módi“ (új divat) amelyet az új

nemzedék annyira szeretett utánozni s amely átalakított mindent, ami a hajdani önálló és független állami életre és nemzeti szabadságra emlékeztetett.

A nagy kérdések lekerültek a napirendről. Többé már nem lehetett szó arról, hogy az erdélyi magyarság bele avatkozhassék a nemzetközi politikába, vagy hatást gyakorolhasson Magyarország politikai életére és fejlődésére. Egyszerűen a házi ügyek intézésére korlátoztatott minden politikai és közéleti tevékenység. Erdélynek Magyarország való viszonyát ez időszakban a magyarországi (kapcsolt) részek hovatarozandósága felett folyt országgyűlési vita jellemezte. A magyar országgyűlések visszacsatolásukat sürgették, az erdélyiek pedig állandóan ellenzték. E vitát 1732-ben III. Károly király úgy fejezte be, hogy Máramaros és Arad-vármegyéket Magyarországhoz csatolta; Zaránd-vármegyét a két ország között megosztotta, Középszolnokot, Kraszna és Kővár vidékét meghagyta Erdélynek.

Erdélynek
Magyaror-
szághoz való
viszonya.

Erdély politikai és közigazgatási szervezete, mely a leopoldi diploma alapján III. Károly király uralkodása alatt fejlődött ki, lényegében a következőkben foglalható össze.

Erdély új
közigazga-
tási és kor-
mányzati
szervezete.

A törvényeket a királlyal, mint Erdély fejedelmével közösen az egy kamarából álló országgyűlés hozta. A törvényeket a király szentesítette és ő hívta össze az országgyűlést is. Az országgyűlés szavazattal bíró tagjai a magyar vármegyék és székely székek (vármegyénként és székenként 2—2) 36 követe, 22 szász követ és 36 városi követ voltak. Azonkívül a tekintélyesebb nemesek közül egyeseket, mint királyi hivatalosokat — regalistákat — a király külön meghívó levéllel belátása szerint való számban hívhatott meg.

Tanácskozó joggal, szavazat nélkül részt vehettek a tárgyalásokban a főkormányzó, a kormányzékai tanácsosok, titkárok, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás főbb tisztviselői. Az elnököt a rendek választották. Fontosabb, ügynevezett teljes ülésben, ha törvényt szerkesztettek vagy ellentétes nézeteket kellett egyeztetni, maga a főkormányzó elnökölt. A jegyzői tisztelet, mint törvény-szerkesztők a királyitábla ítélőmesterei látták el.

Az országgyűlés tagjainak ez összeállításából látható, hogy az ügynevezett gubernementalis (kormánytól függő) elemek túlsúlyban voltak, mi a törvényhozás függetlenségének nem szolgálhatott javára.

A végrehajtó hatalom a kir. főkormányzék kezében volt, amelynek élén a főkormányzó (gubernator) állott,

Melléje egy 12 tanácsosból álló tanács volt adva. Rend szerint csak 11 állás volt betöltve, mert a 12-ik a főkormányzónak volt fenntartva, annak jeléül, hogy tulajdonképpen ő csak az ország első tanácsosa. Ellenben örökös kormányzékai tanácsos volt B, Sorger György püspöksége óta az erdélyi róm. kath. püspök, aki excellentiás címénél fogva rangban első volt a tanácsosok között.

A kormányzót, a tanácsosokat tekintettel a három nemzetre és a törvényesen bevett négy vallásra, az országgyűlés hármasság jelölésének figyelembevételével a király nevezte ki. Ugyanígy módon nevezte ki a király a vármegyék főispánjait, a szász ispánt és a székelyszékek főkirálybíráit. A többi közigazgatási tisztviselőt az illető hatóságok magok választották, tekintettel a felekezeti arányra.

Mivel a király, mint fejedelem nem lakott az országban, székhelyén, Bécsben egy kancellariai hivatalt — erdélyi udvari kancellariát — állítottak fel. A kancellárt a király éppen olyan feltétel és módozatok mellett nevezte ki, mint a kormányzót.

A pénzügyigazgatás csak hosszabb kísérletezés után vált külön a közigazgatástól és szervezték annak ellátására a XVIII. század végefelé Nagyszébenben az erdélyi kincstartói hivatalt, (thesaurarius), amelynek élén a kincstárnok állott.

Az igazságszolgáltatást első fokon a vármegyei és székbeli törvényszékek gyakorolták. Második fokon a kir. tábla, amelynek székhelye kezdetben Szeben és később Marosvásárhely volt. A kir. tábla elnökét és az ítéldes-tereket a felekezeti arány tekintetbe vételével a király nevezte ki.

Nemcsak az adó, hanem az ujonc megszavazás joga is az országgyűlést illette. Az ujoncállítást azonban a főkormányzék rendelte el és hajtatta végre. A haderő két részből állott. Egyik az 1715-ben felállított állandó hadsereg volt, amelynek főparancsnoka Nagyszében székhellyel egy magasabb rangú császári tábornok volt. Később e császári haderőt az 1761—64-ben felállított székely és román határőrség lovas és gyalog-ezredei egészítették ki. A haderő másik alkateleme a régi erdélyi nemzeti hadsereg lett volna, amelynek főgenerálisát az országgyűlés választotta. E hadsereg azonban csak papirosan volt meg.

d).

Mária
Terézia
trónralépése

III. Károly király 1740 október 20-án halt meg s vele együtt sírba szállott a Habsburg-dinasztia utolsó férfi

sárja. Másnap, október 21-én egy uralkodói leirat értesítette az erdélyi főkormányzásokat a király elhunytáról és arról, hogy a pragmatica sanctio értelmében Mária Terézia lépett a trónra és vele a Habsburg-ház leányága számára is megnyílott a trónöröklés. Az erdélyi rendeket, hogy a hűségesküt letegyék, egy másik uralkodói kézirat 1741 február 20-ára országgyűlésre hívta Nagyszébenbe. Királyi biztosul ez országgyűlésre Lobkovicz herceg katonai főparancsnokot neveztek ki.

A rendek és a kir. biztos között a hűségeskü letételének formaságait illetően bizonyos ellentét keletkezett. A kir. biztos azt kívánta, hogy miután ő az uralkodó személyét képviseli, a rendek menjenek az ő szállására és ott tegyék le előtte az esküt. A rendek ezzel ellentétben ahhoz ragaszkodtak, hogy az eskületétel most is úgy történjék, mint 1712-ben, azaz a kir. biztos jöjjön az országgyűlés termébe és ott fogadja a rendek hűségesküjét. Hosszabb alkudozás után a rendek álláspontja győzött, akik az esküt az országgyűlés tanácskozó termében tették le. Az errevonatkozó végzésről okiratot állítottak ki. Azt mindnyájan aláírták és megpecsételték. Azt is elhatározták, hogy a hűségeskü ez okiratát egy a három nemzet és a négy vallás tagjaiból összeállított küldöttség vigye Bécsbe és adja át hódolata jeléül a királynőnek.

Mária Terézia uralkodása az örökösödési háborúval kezdődött. Az 1741-ki pozsonyi országgyűlés áldozatkészsége és dinasztikus hűsége azonban megmentette a trónt a felajánlott 40.000 főnyi nemesi felkelő hadsereggel, amelynek növeléséül 5000 főnyi erdélyi nemesi felkelő szolgált. Miután a nemesi felkelés mellett a győzelem érdekében szükségesnek látszott a császári rendes hadsereg megerősítése is, a rendek az 1742-ki szebeni országgyűlésen két gyalog és egy huszár ezred kiállítását szavazták meg. A gyalogezredet parancsnokairól Bethlen és Gyulaí ezredeknek, a huszárezredet pedig Kálnoki ezrednek nevezték.

Mária Terézia trónjának megmentéséhez Erdély rendjei éppen olyan lelkesedéssel és áldozatkészséggel járultak, mint a magyarországiak. Hálás is volt érte a királyné mindazokkal az erdélyi előkelő családokkal szemben, amelyeknek tagjai trónja megmentése érdekében buzdítottak. A kir. kamarási, bárói, grófi címek osztogatásával nem fukarkodott, sőt nagysúlyt helyezett az országos főméltóságok betöltésére is. Az ifjú királyné meghódította előbb az erdélyi arisztokrácia és később a köznemesség szívét is. Ugyanazon érzelmi és felfogásbeli átalakulás

Erdély
részvétele
az örökösö-
dési hábo-
ruban.

ment végbe Erdélyben Mária Terézia uralkodása kezdetén, mint Magyarországon.

A nove-
lárís articu-
lusok.

Erdély közjogi helyzetének szabatos meghatározásával és belső ügyeinek rendezésével behatóan az 1744-ki szebeni országgyűlés foglalkozott. Mindazokat a határozatokat, amelyek III. Károly uralkodása alatt hozattak, de az erdélyi törvények közé szabályszerűen nem voltak beiktatva (inartikulálva), az úgynevezett novelaris articulusokban összefoglalták és a szokott formalitások között beiktatták. E novelaris articulusok nevezetesebbjei a következők:

1. Erdélynek a portával kötött s törvénybe iktatott összes szerződéseit a törvények sorából kitörölték; 2. az Erdély szabad fejedelem-választójogáról szóló törvényt megsemmisítették; 3. a *pragmatica sanctorum* vonatkozóan hozott 1722-ki határozatot újra becikkelyezték; 4. a Mária Terézia férjének, Lotharingiai Ferencnek, mint uralkodótársnak letett hűségi esküt becikkelyezték; 5. a három nemzet fennálló egyházi és polgári törvényeit, jogait, kiváltságait újra megerősítették és kimondták, hogy a románság a vallásbeli unió által nem nyert nemzeti jogokat s papjaik azon nemzethez tartoznak, amelynek földjén élnek és birtokot bírnak; 6. a katolikus püspökség visszaállítását törvénybe iktatták és kimondták, hogy annak fennállása soha kérdés tárgyává ne tétessék és hogy a jezsuita szerzet s a fogarasi egyesült gör. kath. püspök birtokukban ne háborgattassanak soha és senki által; 7. az országos végzések addig kötelező erővel ne bírijanak, míg azokat a felség meg nem erősítette és a szokott törvényes formák mellett ki nem hirdették.

Uj adó-
rendszer
készítése.

Az örökösödési háború nagyon sok pénzbe került. Az állam pénzügyeinek rendbehozatalára szükséges volt az állam adózó rendszerének átalakítása. Így került napirendre Erdélyben is egy új adórendszer kidolgozásának kérdése. Mária Terézia már 1742-ben elrendelte, hogy tegyék meg a rendek az adózó jobbagyság terheinek enyhítése érdekében a szükséges lépéseket. E célból 1746-ban egy bizottságot neveztek ki, amelynek feladata volt az adózók szükséges összeírását (adókataszter) végrehajtani.

Ez összeírás elkészült és 1750-ben Bethlen Gábor kancellár elnöksége alatt az új adórendszer kidolgozására egy bizottság ült össze Bécsben. Az új adórendszer 1754-ben készült el. Ez az úgynevezett Bethlen-féle adórendszer, amelynek alapját a földbirtok alkotta, kiegészítve az igásmarhák számával. E célra a földeket termőképességök alapján az egész országban három főosztályba

sorozták. E három főosztályban négy-négy alosztályt különböztettek meg. Az első főosztály első alosztályában levő föld adója 2 frt. 40 krajcár volt, a harmadik főosztály utolsó alosztályába sorolt földé pedig 39 krajcár. Esetről-esetre az adó összege emelhető volt a jobbágyok által tartott szarvasmarhák számának alapján is.

A szászok magokra ez adórendszert igazságtalannak tartották és terhes volta miatt állandóan panaszkodtak. E panaszoknak látszólagos alapul az a körülmény szolgált, hogy a szászok, az ország legtermékenyebb vidékein lakván, földjeik is tulnyomó részben az első főosztály első alosztályaiba soroztattak és így aránylag több adót fizettek, mint a magyarok vagy a székelyek. Nem is maradt változatlanul ez adórendszer tovább, mint csak addig, amíg Bruckenthal lett a főkormányzó, aki azt egészen átdolgoztatta. Ekkor a magyarok és a székelyek vádolták Bruckenthalt azzal, hogy adórendszerével a teher súlyát a szászok vállairól áttolta a magyarok és a székelyek vállaira.

Haller János gróf főkormányzó 1756 október 18-án meghalt. A rendek az 1758-ki országgyűlésen gr. Kemény Lászlót választották főkormányzóvá, akit csak 1759 aug. 21-én iktattak be a szebeni országgyűlésen főkormányzói hivatalába.

Az erdélyi határőrvidék felállítására.

Eközben Erdély főparancsnoka Bucow tábornok lett, kit 1762-ben egyuttal királyi biztossá is nevezett ki a királynő azzal a feladattal, hogy Erdély déli, keleti és északkeleti részén felállítsa az úgynevezett határszéli katonaságot. Miután e rendelkezés nyilvánvalóan ellentétben volt a leopoldi diplomával és a rendek anyagi érdekeit is sértette, amennyiben a határőrökké lett jobbágyok egyuttal mentesítették a jobbágy szolgálatokból is, a rendek között nagy megdöbbenést és elégedetlenséget keltett. Olyan intézkedésnek tűnt fel, amely végrehajtatván, Erdély egész alkotmányát ki fogja sarkaiból forgatni. A kormányshék tiltakozott ellene. Különösebb eréllyel küzdött gr. Kemény László főkormányzó, amiért kegyvesztetté lett és egész fizetése meghagyásával hivatala alól felmentetett.

Helyébe Bucow főhadparancsnokot neveztek ki főkormányzóvá. Így jutott Erdély félig-meddig katonai kormányzat alá.

Bucow egyik első intézkedése az volt, hogy a hatóságoknak főkormányshéki rendelettel meghagyta, hogy felterjesztéseiket a főkormányshékhez ezentúl nem magyar, hanem latin nyelven küldjék. Az erdélyi közigazgatás

eddigyi magyar hivatalos nyelvét ekkor váltotta fel a magyarul nem tudó Bucow tábornok kedvéért a latin.

Az újonnan felállítandó határőrvidék keretében két román, két székely gyalog-ezred és egy vegyes székely-román huszár-ezred szervezetett. A románok általában örömet vállalkoztak a fegyveres szolgálatra, mert az rájuk nézve a jobbágyszolgálat alól való felszabadulást is jelentette. Egyedül csak Beszterce vidékén vonakodott a román nép a fegyveres szolgálattól, ahol körében nagy zavargások is törtek ki. Miután Bucow a zavargók közül többet befogatott, felakasztatott vagy kerékbe törtetett, a fegyverfeladás akadálytalanul végrehajthatott itt is.

A madéfalvi veszedelem.

Sokkal több nehézségre talált Bucow a székelység között, mert a határőrvidék szervezése a székelyekre nem több szabadságot vagy teherkönnyebbülést jelentett, hanem súlyos teherviselést és ősi szabadságuk nagy mértékű korlátozását. Eleinte az egész székelységet határörökké akarták tenni, de később megelégedtek Csik, Háromszék és Bardocz fiúszék lófő és gyalogszékelyeinek határörökké tételével.

Több erőszakos, de sikertelen kísérletezés után gróf Lázár János, gróf Bethlen Miklós és Siskovics tábornokból álló bizottságot neveztek ki, amelyik elegendő katonai kísérettel támogatva, 1763 végén Csikba ment, hogy a fegyverfeladást végre hajtsa. Gyergyóban működésüket siker követte. Innen 1764 január 4-én Csik Taploczára mentek. A nagyszámu székely küldöttek a szomszédos Madéfalva községben gyűltek össze. Ezek kérelmet szerkesztettek, amelyet mindnyájan megjelenve, akartak átadni a küldöttségnek, amelytől azt a választ nyerték, hogy a kérvényt csak két küldött vigye a bizottsághoz.

Miután a székelyek e kívánságnak nem akartak engedni és követelték, hogy tömegesen adhassák át a kérvényt, Siskovics attól tartott, hogy a székelyek, akik fel voltak fegyverkezve, megtámadják — a január 7-re következő éjjel Madéfalvát ágyuztatni s az álmából felriadt és védekezni nem tudó székelyeket a faluba benyomuló katonzság öldökölni kezdte, Mintegy 400 halott és nagy számú sebesült volt áldozata ennek a madéfalvi véres éjszakának, amelyet Siculicidiumnak — székelyölésnek — nevezett a székelység későbbi értelmisége. Ez a vérengzés feljesen megtörte a székelyek ellenálló erejét, Határörökké lettek és maradtak majdnem egy évszázadig.

Az urbéri reform.

Említettük, hogy az 1714-ki országgyűlés a jobbágyok földesúrnak teendő szolgálmányaitak illetően azt rendelte,

hogy minden jobbágy hetenként 4 napot szolgáljon, a zsellér 3 napot, akár marhával, akár gyalogszerrel kívánja a földes úr és senki a jobbágyot ennél több, a zsellért pedig kevesebb napokon szolgáltatni ne merészelje sub poena articulari.

Ez a törvény szolgált alapul azon kir. rendeleteknek is, amelyek az 1742-ki és 1747-ki országgyűlések alkalmával kelve, részletesebben megszabták, hogy azok a jobbágyok, kiknek belső öröksége, ahhoz tartozó ökre és külső birtoka elégséges számmal és mennyiségben van, akár kézi munkával, akár marhával hetenként két napot, azok pedig, kik igavonó állatok nélkül akár csupán belsőségeket vagy külső földeket bírnak, hetenként egy kézi munkanapot tartoznak szolgálni. Ezek a kir. rendeletek az 1714-ki törvényekhez képest bizonyos könnyítéseket tartalmaznak ugyan, de hibájok az volt, hogy csak általánosságban szabták meg és elég határozatlanul a jobbágyok földesúri szolgáltatásainak terjedelmét s azért sok visszaélésnek és panasznak szolgáltak okul és alkalmul.

Mária Teréziát arra, hogy a jobbágyok úrbéri szolgáltatásait szabályozza, kettős indíték vezette. Egy érzelmi és egy pénzügyi.

A jobbágyság a maga sorsát ez időben már mindenütt nagy türelmellenséggel viselte. A kisebb nagyobb pórlázadások gyakran ismétlődtek, sőt nagyobb és veszedelmesebb pórlázadásra is volt megdöbbentő eset. Ilyen volt a horvát szlapon pórlázadás, amelyet csak nagyobb katonai erővel sikerült leverni. A jobbágyság sorsa meghatotta a királynő szívét, aki különböző tartományaiban életbeléptetett úrbéri reformjait azzal szokta megokolni, hogy „nem akar egy pár mágnás és nemes miatt elkárhozni.”

Ez érzelmi indítékon kívül a királynő úrbéri reformjaiban az állam pénzügyi érdekei is szerepet játszottak. Az adóterhet Magyarországon és Erdélyben is a jobbágy viselte. Ő volt, mint akkor szokás volt mondani az állam „vivum aerariuma” (élő kincstára). De hogyan tudja e terhet elviselni, ha a földesur lefoglalja a maga számára annak minden teljesítő képességét? Az úrbér tervbe vett szabályozása ezt szándékozott megakadályozni. Miután tisztában volt a királynő azzal, hogy a rendek semmi szín alatt sem fognak olyan úrbéri szabályzatot elfogadni, amely saját érdekeik rovására a jobbágyot a közterhek viselésére alkalmasabbá tegye, Magyarországon 1765-ben rendeleti úton adta ki a Raab és Kollár tanácsosok által kidolgozott úrbéri szabályzatot.

Négy évvel később, 1769-ben adta ki a főkormányszék

A Bizonyos
Punktumok.

Erdélyben Mária Terézia királynő rendeletéből a „Bizonyos Punktumok” cím alatt ismeretessé tett úrbéri szabályzatot. Ezek a „Bizonyos Punktumok” alkották az erdélyi úrbérnek, az 1791-iki törvényeket leszámítva, egyetlen és szilárd alapját egészen az 1846-iki úrbéri törvényekig.

E Bizonyos Punktumok a jobbágyok számára jelentékeny könnyebbitéseket egyáltalán nem tartalmaztak. Összes előnyük abban volt, hogy a jobbágy és a földesúr között való viszonyt szabályozták, és ezzel a durvább visszaéléseket lehetőleg megakadályozták. Legnagyobb hibájok az volt, hogy amíg egyfelől megállapították a jobbágytartozások minimumát, addig a jobbágytelkek terjedelmének kiszabását „a földesúr okosságára” bízták. Ez okozta később, hogy igen sok „okos földesúr” csakhogy mentől nagyobb számú jobbággal, illetőleg munkás kézzel rendelkezessék saját földjének megmunkálására, oly kis terjedelmű jobbágytelkeket hasított ki, hogy egy jobbágy-család, kettőn sem tudott volna a megszabott kötelezettségek teljesítése mellett nyomortól mentesen megélni. Ez volt egyik főoka, hogy a nagyobb igényű magyar jobbágy igyekezett megmenekülni a jobbágyságtól és inkább személyes szolgálatra vállalkozva, vagy mesterséget tanulva, a városokba húzódott vagy elvándorolt s helyét átengedte a kevesebb igényű román parasztnak, akiket a földesúrnak az a része, amelyik csak a munkáskéz számára nézett, szívesen telepített le a magyar jobbágytól elhagyott üres jobbágytelkekre. „Magyar jobbágy veszekedő társ, cigány jobbágy galamb majorság (azaz könnyen elrepül), oláh jobbágy turós bődön”, volt az erdélyi nemesség között az elterjedt és ismeretes szólásmod.

Voltak még egyéb hibái is e szabályrendeletnek, amelyek különböző visszaéléseknek lettek a forrásai. Mária Terézia egy 1774 július 6-án kiadott rendeletével igyekezett ezen segíteni. Ebben megtiltott minden olyan visszaélést, amely a robot munkára vonatkozott s elrendelte, hogy a jobbágyoknak is kell annyi időt engedni, hogy a maga munkáját kellő időben elvégezhesse. Megtiltotta a jobbágyakkal való kegyetlen bánást és megparancsolta, hogy a jobbágytelek okvetlenül olyan terjedelmű legyen, hogy abból az úrbéres családjával együtt megélhessen.

e.)

Bruckenthal és a szász nemzet előtérbe nyomulása.

Mária Terézia 1761 óta Erdélyben nem tartott országgyűlést. Mondhatni, ez időponttól kezdve teljesen a leopoldi diploma félretételével uralkodott. Bucow személyében a főkormányzóság és a főhadparancsnokság egy kézbe

tétetett le. Bethlen Gábor kancellár távozásával a kancellárság a szász Bruckenthal Sámuel kezébe került, aki mint nagybefolyású udvari kegyenc majdnem korlátlan hatalommal intézte Erdély ügyeit. 1784-ben az ország királyi biztosává és főkormányszéki elnökké neveztetvén ki, mindent elkövetett, hogy a szász nemzetet Erdély vezér nemzetévé tegye. Ő eszközölte ki, hogy Fogaras vidéke 140.000 forint lefizetése mellett a szászok birtokába kerüljön és a fogarasi főkapitányságra, amely tisztséget eddig magyarok viseltek, öcsce, Bruckenthal Mihály neveztesse ki, amely által a fogarasi főkapitányság mintegy örökös tisztségül a Bruckenthal család birtokába jutott. Az ő befolyásának köszönhetően a szász nemzet, hogy az alma (kegyes) cím, amelyet eddig viselt, a rangosabb inctyával (kiváló) cseréltesse fel.

Mikor Mária Terézia trónra lépett, az 1741-iki pozsonyi országgyűlésen a rendek Erdélynek Magyarországgal való egyesítését követelték. A királyné e kívánságot Erdélyre vonatkozóan igazságtalanságnak tekintette s azért a XVIII. törvénytípusokba Erdélyre vonatkozóan csak az a kijelentés került, hogy Erdély tagja a magyar szent koronának, hogy őfelsége és utódai mint magyar királyok birják és uralkodnak ezen az országon. Ezzel azonban Erdély és Magyarország egyesítésének kérdése nem tűnt el véglegesen. Ellenkezően, valahányszor nagyobb volt a két országon a Bécsből jövő nyomás, mindig felvetődött, mint a nemzeti védekezés egyik eszköze. Bruckenthal, hogy ez egyesülést, amelyet a szászok nemzeti érdekeire hátrányosnak tartott, lehetetlenné tegye, eszközölte ki, hogy Mária Terézia Erdélyt 1768-ban nagyfejedelemségi rangra emelte, aki e kegyes kitüntetéssel azt is nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy Erdély kibékítése végleges s a tartománnyá lett hajdani önálló állam a dolgok új rendjébe való teljes megnyugvásáért méltóvá tette magát e királyi kegyre és kitüntetésre.

Erdély életében igen nevezetes dolgoknak lett jelzője Mária Terézia uralkodótársának, József trónörökösnek 1773-iki erdélyi utazása, amelynek rendezője Bruckenthal volt. Erdély viszonyairól a fiatal trónörökös egy emlékirat felében maga Bruckenthal tájékoztatta előzetesen. Útjában is a szász főbb hivatalnokok és a főbb katonatisztek, Preiss, Nostitz, Siskovics és Gyulai tábornokok kísérték. Bár éles szemű a fiatal trónörökösnek sok dolgot helyesen meglátott, mégis kísérőinek tájékoztatásai nagyban befolyásolták Erdély viszonyainak megítélésében. Tapasztalatai, amelyeket

Erdély és Magyarország uniója s Erdély nagyfejedelemségi címe.

II. József első erdélyi utazása.

az erdélyi magyar kormányzatról szerzett, egyáltalán nem voltak kedvezők és így egészen érthető, ha Bruckenthal, aki az eddigi magyar felsőbbség visszaszorításának volt buzgó munkása, benne erős pártfogóra talált.

**Bruckenthal
főkormány-
zóvá lesz.**

Bruckenthal Mária Terézia 1777 július 30-án nevezte ki Erdély főkormányzójává s ugyanakkor az udvari kancellária vezetését B. Reischachra bízta. A magyarság Mária Terézia uralkodásának végén Erdély kormányának legmagasabb polcairól teljesen leszorított. Így süllyedt a hajdani magyar Erdély a Habsburgok birodalmának egyszerű tartományává, dacára az ujonnan nyert fennhéjázó nagy fejedelemség címnek.

**A bánság
ethnikai
viszonyainak
kialakulása**

Mária Terézia uralkodása alatt ment végbe a mai erdélyi terület egy részének, a temesi bánásznak ethnikai (néprajzi) átalakulása is. Innen a török csak 1718, a pozserováci békekötés után ment ki, pusztá, elvadult és néptelen területet hagyva maga után. A XVIII. század harmadik évtizedében, a *pragmatica sanctio* idején végrehajtott népszámlálás ezen az egész területen mindössze 25.000 főnyi félnomád, román és szerb lakosságot talált. Már III. Károly uralkodása idején megkezdődött e terület benépesítése, amely azonban rendszeres és nagyobb arányú folytatást Mária Terézia uralkodása idején nyert. E benépesítésben nagyobb szerepet a német és a román népelem játszott. Mária Terézia az erdélyi szászságot is igyekezett bevándorló német elemekkel megerősíteni, közéjük telepítvén az ősi földjükön nem szívesen tűrt baden-durlachi, breisgauti, salzburgi és karinthiai német protesztánsok egy részét.

Ez az időszak volt a bánügyi románok betelepülésének valóságos fénykora, amelyet a román vajdaságokban uralkodó politikai, közigazgatási, társadalmi és gazdasági állapotok segítettek elő a legnagyobb mértékben. A XVIII. század elején (1712) kezdődött a román vajdaságok történetének legszomorúbb korszaka, az úgynevezett fanariota korszak. „E korszakban lett a román paraszt — írta egy román történéltíró, Aricescu (*Istoria revoluțiunii române de la 1821. 4. l.*) — juhvá, melyet a ciocoi (így nevezték a jövevény és hamarosan urrá lett zsaroló görögöket) megnyírt, megfejt és végül megnyúzott. E fanarióta farkasoknak falánksága arra kényszerítette a parasztot, hogy vagy az erdőkre menjen, vagy pedig tömegesen vándoroljon ki a Kárpátokon túlra.”

A román parasztságnak a vajdaságokból való kivándorlása ebben a korszakban három irányú volt. Egyik

Moldovából Oroszországba, a másik a Duna jobb partjára, Bulgária és Szerbia határos részeibe. A harmadik pedig Magyarországra, a temesi bánságba. A három közül az utolsó volt a legnagyobb.

Az 1738-ki török háborúban a Magyarországra betört török hadsereggel nagyszámu román parasztság is jött be a temesi bánságba, akiknek nagy része a török csapatok kiverése után az erdőkbe és nádasokba vonult, ahonnan később letelepedtek a gazdátlan földekre és földmivelőkké lettek. Nagyobb mértékű kivándorlás Havaselföldéről 1741—1744 között történt Rakovicza Mihály vajda alatt, ki annyira megterhelte a népet, hogy az országot csak egyszerre, mintegy 15.000 család hagyta el. A nép nagymértékű kivándorlása volt az oka, hogy a szultán 1744-ben elkergette. Utóda Maurocordat Konstantin lett, ki még embertelenebbül nyúzta a népet. Mikor trónra lépett, az adózó családok száma 146.000 volt és e szám uralkodása alatt leszállott 35.000-re.

1765-ben egyszerre 227 s ezt megelőzően 535 román paraszt család menekült Havaselföldről a temesi bánságba. Mikor a temesvári középponti telepítő bizottság erről azon hozzáadással tett jelentést Bécsbe, hogy még több csapat bevándorlására van kilátás, onnan azt az utasítást kapta, hogy a bevándorlásra ujabban jelentkező román paraszt családokat igyekezzék lebeszélni települő szándékukról. Sőt Báró Penkler portai követet is utasították, hogy értesítse a portát a királyné azon óhajításáról, hogy az elviselhetetlen zsarolások miatt hontalanná lett román parasztokat legjobb lesz sérelmeik orvoslásának igérete mellett visszahívni. Ez intézkedések és levelezések semmit sem használtak, mert a helyéből kimozdult román parasztságot nem lehetett visszatérésre bírni. A hatóságok kénytelenek voltak a menekülőket befogadni és nekik a karánsebesi, lugosi, oraviczai és mehadiai járásban lakóhelyeket adni. A következő évben újra szigorú rendelet jött Bécsből, hogy a „menekült román parasztokat Temesvárnál errébb és a Begánál tovább ne engedjék“

E nagy mértékű kivándorlás okozta, hogy a román-ság száma csak magában a történeti Erdélyben 1700-tól 1761-ig 250.000-ről 547.000-re emelkedjék s a következő húsz évben (1784) 238.000-rel 787.000-re növekedjék.

f).

I. Lipót arra az esetre, ha sikerül a törököktől Ma-

A Regnum
Marianum
gondolatának
előtérbe
nyomulása.

gyarországot visszaszerezni, Máriának ajánlotta fel és azóta katolikus körökben Regnum Marianumnak (Mária országának) nevezték és e nevezetnek megfelelően egységes hitű, katolikus országgá igyekeztek átalakítani. A szatmári békét követő átalakulás után a katolicizmus az állam hivatalos vallásának rangjára emelkedett. A harcias egyházi körökben (ecclesia militans) azt hirdették, hogy csakis katolikus ember lehet igazán hű alattvaló és jó hazafi. Még hivatalos jellegű nyomtatványokban is hűtlének kezdtek nevezni a protesztánsokat. A protesztánsokat nem ismerték el a katolikusokkal egyenrangúnak, vallásukat csak amolyan megtűrt vallásnak kezdték tekinteni.

Erdélyben e törekvések ellen védelmet nyújtott a leopoldi diploma. Itt nem lehetett oly nyíltan és kiméletlenül háttérbe szorítani a protesztánsokat, mint Magyarországon. Az eszköz, amelyet e célra felhasználtak, inkább a katolikusoknak adott kedvezések és előnyök voltak a katolikus egyház túlsúlyának megteremtése érdekében, mint a protesztánsok üldözése. Elesebbé Erdélyben a kormányzat e protesztáns-ellenes jellege csak Mária Terézia uralkodásának kezdetén lett, aki egyáltalán nem csinált titkot abból, hogy a protesztánsokat nem szereti.

Az erőszakossággal határos sérelmek sem hiányoztak. Ezek között a legsértőbb az a rendelet volt, a mellyel 1769-ben, márczius 6-án a reformátusok kátéját elkozták. Hasonló sors érte Bod Péternek „Smyrnai szent Polycarpus” és „Magyar Athenas” című református vallás- és irodalomtörténeti munkáit is. A templomelvételek s más egyéb zaklatások napirenden voltak. A protesztáns theologusoknak megtiltották a külföldi protesztáns akadémiák látogatását. Nagyon sokszor megtörtént, hogy megbüntették azokat a református egyházi elöljárókat is, akik a hatóságok előzetes engedélye nélkül, amelyet kinyerni nagyon sok akadályba ütközött, a romladzó templomokat kijavították. Új lelkészségek szervezése, vagy új iskolák alapítása majdnem lehetetlen volt.

A protesztánsoknak katolikus hitre való térítésében a hatóságok készségesen segédkeztek, viszont szigorúan tilos volt a katolikus hitről protesztáns hitre térni. Maga Mária Terézia személyesen is közreműködött abban, hogy az erdélyi református arisztokrácia tagjai közül mentől többen térjenek a katolikus egyház kebelébe az ügynevezett szelid nyomás segítségével is. E tekintetben például szolgálhat Gróf Bánffy Agnes esete.

Bánffy Dénes Erdély egyik leggazdagabb, de egyszerűsége legkönnyelműbb és legpazarabb főura volt. Hogy adósságokkal túlterhelt birtokát megmentse, anyósa Barcsayné Naláczy Sára magához váltotta, bőkezűen gondoskodván lányától, Barcsay Ágnestől külön élő vejéről. Barcsayné meghalván, veje Bánffy Dénes és felesége abban állapodtak meg, hogy a birtok ezután is az asszony, Barcsay Ágnes kezében marad, aki férjének minden szükségletéről gondoskodni fog. Két fiát is atyjukhoz engedi, bár erre őt az erdélyi törvények egyáltalán nem kötelezik. Ágnes nevű lányát, aki tízenegy éves volt, magánál tartja. Együttal el is jegyezte Teleki Samu gróffal, a ki később kancellárrá lett és alapítója a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárnak. Mikor a kis Bánffy Ágnes 16 éves lesz, akkor fog megtörténni az esküvő. Bánffy Dénesnek azonban semmi beleszólása nem lesz sem a családi ügybe, sem a birtok kezelésébe.

Bánffy Dénes csakhamar megbánta, hogy mindebbe beleegyezett. Mária Teréziához fordult azon ürüggyel, hogy leányának lelkiüdvössége anyja befolyása és a református Teleki Samuval való eljegyzése következtében kockázattal van. Kérte a királynét, hogy vétesse el anyjától és gondoskodjék Istennek tetsző neveltetéséről. A királyné Bajthay erdélyi róm. kath. püspököt bizta meg, aki neki ilyen ügyekben bizalmasa volt, hogy az ügyet tapintatosan intézze el. Bajthay közbe járól a család egyik közeli rokonát, Bethlen Miklós gróftól kérte meg az ügy tapintatos lebonyolítására.

Bethlen Miklós 175 huszár kíséretében megjelent Bánffy Dénesné kastélyában és a kis Ágnest anyja tiltakozása és rimázkodása ellenére erővel elvette és Bécsben a királynénak átadta. Bánffyné Bécsbe ment és könyörgött a királynénak, hogy adassa vissza leányát. A királyné azt felelte, hogy leánya jó helyen van, de még azt sem engedte meg, hogy láthassa. A kis Bánffy Ágnes Bécsben maradt és 1768 január 25-én az udvari kápolnában a katolikus vallásra áttért és Eszterházy János grófnak felesége lett.

Klein Innocentius Mária Terézia uralkodása alatt is tovább folytatta papsága, egyháza és népe sorsának javítása érdekében megkezdett kérvényezéseit. Ekkor már nem maradt meg az egyházi természetű kívánságok körében, hanem politikai követeléseket is kezdett hangoztatni, sőt valóságos román nemzetiség-politikai programot állított fel, a melynek főbb pontjai a következők voltak

Klein
Innocentius
nemzetiség-
politikai
programja
és bukása.

1. Az egyesült románok, ami a hivatalviselést illeti, legyenek teljesen egyenlők a négy bevett vallás követőivel.

2. A mindenkori egyesült fogaras-gyulafehérvári püspöknek, mint kormányzéki tanácsosnak szava és helye legyen az ország kormánytanácsában.

3. A román nemzetiségű nemeseknek, akiknek száma akkor a püspök állítása szerint 700-ra rúgott, joguk legyen, mint románoknak s nem mint magyar nemeseknek, az ország legfőbb hivatalaira emelkedhetni.

4. A fogarasi és kövárvidéki főkapitányságokat, valamint a hunyadmegyei főispánságot csakis ilyen román nemes emberekkel töltsék be; továbbá a királyi táblánál 3 birói szék ilyen román nemzetiségű nemesek számára legyen fentartva és az országgyűlésnek 3 világi és 3 egyházi román nemzetiségű tagja, mint királyi hivatalos (regalista) a püspök javaslata alapján nevezessék ki.

Klein Innocentiusnak e gyakori kérelmezéseit az udvar zaklatásnak vette s azoknak rá nézve az a szomorú következése lett, hogy Bécsben tudtára adták, hogy nagyon helyesen cselekednék, ha az ország nyugalmának érdekében a püspökségről lemondana. Klein e tanácsot megfogadta és 1744-ben Rómába költözött.

A két kaluger.

Klein Innocentius püspöksége alatt a görögkeleti románok részéről olyan mozgalom indult meg, amely Erdélyt évtizedeken át izalomban tartotta és amely majdnem megsemmisítette a vallásos unió összes eredményeit is.

Joanovics Sakabent karlóczi pátriárka egy Visarion nevű kalugert a bánságba küldött, hogy ott a görögkeletiek között missziós munkásságot végezzen. Visarion a bánságból Erdélybe jött és itt nyiltan kezdett az egyesülés ellen izgatni. Működése a hatóságokban aggodalmat keltett s azért elfogták és Szebenben börtönbe zárták. Klein Innocentius, hogy a nagyobb bajnak elejét vegye, zsinatot tartott, amely azonban nem tudott semmit segíteni a mind jobban terjedő elszakadásra irányuló törekvéseken.

Klein Innocentius eltávozása után még bonyolultabbá lett a helyzet, mert ő Rómában sem maradt nyugton, hanem mindenért Balogh József theológus jezsuitát és Áron Pétert tette felelőssé, aki az előbbinek támogatásával, mint vikárius intézte ideiglenesen a püspökség ügyeit. Mind a kettőt kiátkozta és Áron Pétert a vikáriusságból is letette és vikáriussá Balomiri Miklós esperest nevezte ki. A kor-

mány ugy, igyekezett ezen segíteni, hogy Balomirit Bécsbe rendelte. Ő azonban nem ment Bécsbe, hanem Bukaresten keresztül Moszkvába, ahova vele együtt érkeztek meg a brassói gör. kel. orthodox papok is, akik a cárnétól a gör. kel. románok számára védelmet kértek szemben a katolikusok üldözéseivel.

E panasznak és Balomiri közbenjárásának az az eredménye lett, hogy Erzsébet cárnő a gör. keleti románok érdekében közbelépett Mária Teréziánál. Ez orosz közbelépésnek volt eredménye a királyné 1752. július 27-ről kiadott rendelete, amelyben kiméleletet parancsolt a gör. keleti vallásuakkal szemben, mert egyrészt azoknak is érdemeik vannak a haza és a trón körül, másrészt az orosz cárnő szövetségese a királynénak és nem akarná, hogy a görögkeletiek üldözése ezt a szövetséget meglazítsa.

Visarion kalugernél még nagyobb zavart keltett egy Sofronius nevű kaluger. Működésének hatása következtében a mindkét felekezeti erdélyi románság között oly foku zavargás keletkezett, amely határos volt a lázadással. Bucow, hogy rendet és csendességet teremtsen, katonai erővel romboltatta le az Erdély területén található gör. keleti román kolostorokat, amelyek valóságos tűzfészkei voltak a kalugerek féktelen izgatásainak. Míg e kolostor rombolások tartottak, hogy a népet féken tartsa, a katonaság ágyukat vive magával, fel és alájárt az ország románok által lakott vidékein.

A királynő azonban nem elégedett meg az ilyen kényszer rendszabályokkal, hanem tekintettel az orosz érzékenységre is, igyekezett a gör. keleti románok sérelmeit orvosolni. Ezért nevezte ki Novákovic Dénest gör. keleti püspöki adminisztrátorrá, aki e minőségében 1761 augusztus végén iktatattott be hivatalába Brassóban. Ezzel a legfőbb sérelem megszűnt, amennyiben a gör. keleti püspöki adminisztrator kinevezésével az erdélyi gör. keleti egyház léte hivatalosan is elismertetett.

A gör. kel.
román egy-
ház püspöki
vikáriust kap.

Igy végződött az a 60 éves korszak, amely alatt a bécsi politika az erdélyi gör. keleti román egyházat az unio érdekében nem létezőnek tekintette és odadobta a hit- és erkölcsbeli züllésnek. Ez volt az oka, hogy a hatalmas Habsburgok kormányzata e hatvanéves korszakban a román nép művelődése érdekében annyit sem tudott tenni, mint a gyöngye erdélyi fejedelmek tettek Bethlen Gábor óta a fejedelemség bukásáig. A vallásos unio művelődési tekintetben óriási hatással volt a románságra, csakhogy ez a hatás az első 60–80 éves idő-

szakban a román nép nagy tömegére jóformán a semmi-vel volt határos, mert ez időszakban csak az egyesült papság magasabb rétegeire terjedt ki a nélkül, hogy érintette volna a nép nagy tömegét is. Az unionak művelődési és nemzeti szempontból értékes gyümölcse csak a következő korszakban érik meg, noha el kell ismerni, hogy annak fáját e zavaros korszakban Áron Péter ültette el, akinek püspöksége idején zajlottak le a fennebb ismertetett zavarok.

g).

Mária
Terézia
tanügyi
reformjai.

Legnagyobb és legüdvösebb hatása Mária Terézia uralkodásának az iskolázás és a közművelődés terén volt. Abból a vezető gondolatból indult ki, hogy „az iskola politicum” Olyan ügy, amelynek gondozása nem egyes magán emberek, vagy egyházak, hanem egyenesen az állam kötelessége. Az állam érdeke követeli, hogy minden alattvaló állapotához és hivatásához mért oktatásban részesüljön. E vezető gondolatból kiindulva elrendelte, hogy birodalmában az összes iskolák egységes szervezetbe foglaltassanak és az iskolába járó gyermekek ugyanazon elvek szerint taníttassanak és neveltessenek. Az új tanulmányi rendszert, amely az eddigi felekezeti oktatás helyébe az államit tette, „Ratio educationis” név alatt egységes keretbe foglaltatta. E „Ratio educationis” kiváló magyar szakférfiak: Ürményi József, Tersztyánszky Dániel, Makó Pál és népnevelési részében a híres paedagogus Felbiger pozsonyi apát közreműködésével készült.

Ez új rendszer nagy súlyt helyezett a népiskolákra, amelyeket, hogy állami jellegüket kiténtesse, nemzeti iskoláknak nevezett, noha bennök a szó valódi értelmében vett nemzeti nevelésről nem történt gondoskodás. Még a magyar nyelvnek is csak olyan szerep jutott, mint a többi hazai nyelveknek; ellenben a német nyelv bizonyos fokig vezető szerephez jutott. E nyelv megtanulását, mint a művelődés és a különböző nemzetiségű állampolgárok egymással való érintkezésének eszközét, Mária Terézia különös nyomatékkal szerette hangoztatni minden alkalommal. Nemzeti jelleget némileg az adott e tanulmányi rendszernek, hogy az úgynevezett honismeretnek, a hazai földrajznak és történelemnek előkelőbb szerep jutott benne, mint az eddigiben.

Mária Terézia alatt, eltöröltetvén a jezsuita rend, az a szerep, amely különösen a közép- és felsőoktatás mezején az övék volt, a piaristák kezébe került, akik, ha

kevésbé is voltak tudósok, mint a jezsuiták, de érzésükre és gondolkozásukra közelebb állottak a magyarsághoz, Ekkor mentek át a piaristák kezébe a jezsuiták kolozsvári magasabb iskolái és nevelőintézetei is. A katolikus iskolázás nagyobb lendületet vett és magasabb színvonalra emelkedett, mint a minőben az előző korszakban volt. A protestáns iskolák, bár időnként súlyosan érezték a katolikus túlsúly korlátozó és nyomasztó hatását, nemcsak megtartották régi színvonalukat, hanem tovább is fejlődtek. A szász iskolák protestáns jellegük ellenére is szerencsésebb helyzetben voltak, mint a magyar protestáns iskolák, mert szorosabb kapcsolatba jutva a fejlettebb német tudományos és közművelődési mozgalmakkal, az összes erdélyi iskolák fölé emelkedtek.

Román iskolázás is tulajdonképpen csak Mária Terézia uralkodásával kezdődik. Igazi megalapítója Klein Innocentius utóda, Áron Péter püspök volt, aki 1754 október 11-én nyitotta meg a balázsfalvi iskolát (gimnáziumot). Ő alapította és látta el az általa megszerzett kúti uradalom jövedelméből a balázsfalvi papi szemináriumot, amelyben mintegy 50 ifjú készült a papi hivatalra. Nagy hatású volt a gör. kath. román papság tudományos színvonalának emelésére az, hogy a nagyszombati papnevelő intézetben és a bécsi Pazmaneumban mintegy 16 theologus nyert elhelyezést és az a szeminárium, amelyet Mária Terézia Bécsben 50 gör. kath. papjelölt számára állított fel.

Ugyancsak Áron Péter alapította a balásfalvi román nyomdát is 1760-ban. Így rakta le ez a szerény és igazán aszkéta életű püspök lassú és csendes munkával Erdélyben a román kultúra alapjait. Míg a román nemzetiségpolitikai törekvéseknek első apostola Klein Innocentius volt, addig a románság kulturális haladásának, amely idővel olyan szép gyümölcsöt termelt, megindítója Áron Péter volt.

h).

Az erdélyi magyar arisztokrácia tagjai szívesen látott vendégek voltak a királynő bécsi udvarában, hiszen alkalmasabb helye sem lehetett volna annak, hogy e nyakas és kissé talán zord kálvinista, vidéki előkelő nemesség az udvar légkörében megcsiszolódva, hajlékonyabbá legyen minden szellemi, érzelmi áramlattal és társadalmi szokással szemben, ami ez udvar köréből kindulva, irányadóvá, sőt kizárólagosan uralkodóvá lett a magyarországi arisz-

A francia-német műveltség terjedése az erdélyi nemesség körében.

tokrácia körében. Az arisztokrácia példáját követték a nemes családok azon ivadékai is, akik a főkörmányszék, az erdélyi udvari kancellária, vagy a hadsereg körében magasabb hivatalokba emelkedtek. Megtanultak németül, sőt megtanulták az akkori előkelő társadalom és műveltség nyelvét, a francziát is. Bessenyeinek, a francziás irodalmi iskola megalapítójának legbuzgóbb munkatársai erdélyi testőr bajtársai (Barcsai, Naláczy stb.) voltak.

Terjesztői voltak ennek a kissé világpolgárias német, franczia műveltségnek az idegen katonatisztek is, akik közül igen sokan családi összeköttetésbe kerültek a nemes-séggel. Ha három évtizeddel előbb oka volt Apor Péternek a „náj módi“ ellen panaszkodni, csernátoni Bod Péter sem alaptalanul írta, hogy Erdélyben maholnap, még a román gyermek is francziául sir bölcsőjében. De sem a „náj módi“, sem ez a világpolgárias jellegű német-francia irodalmi és társadalmi műveltség nem birta az erdélyi magyarság előkelő és művelt rétegeinek lelkében annak a magyar műveltségnek, jellemzően nemzeti érzésnek és gondolkodás-módnak fényét és színeit elhomályosítani, amely rá a nemzeti fejedelemség magyar műveltségéből örökségképpen maradt s amely, bár egyre halványodva, de még ma is megtalálható az erdélyi kastélyok, udvarházak szellemi levegőjében, főképen pedig az erdélyi úriasszony lelkében és társadalmi érintkezési modorában.

Erdély története II. József trónralépésétől a bécsi kongresszusig.

a).

Mária Teréziában 1780. november 29-én kihalt a Habsburg-dinasztia. Fia és utóda II. József megnyitotta a Habsburgoktól leányágon leszármazó Habsburg-lotharingiai uralkodók sorát. Erdély hódolatát 1781. augusztus 21-én fogadta a Szebenbe összehívott országgyűléstől, amelyet B. Preiss főhadparancsnok, mint királybiztos nyitott meg és zárt be nyolcz nap múlva.

II. József
trónralépése

II. József, hogy tervbevett reformjainak megvalósításában a magyar állam alkotmányára teendő királyi esküje ne akadályozza, nem koronáztatta meg magát. Mint abszolút fejedelem uralkodott és kezdette meg messze előretekintő reformjainak megvalósítását, amelyeket egyház-politikai intézkedésekkel indított meg. 1781. október 13-án adta ki a vallásos türelemről szóló rendeletét, amely megszüntette mindazokat a korlátozásokat és lehetetlenné tette egyúttal azokat a zaklatásokat is, amelyek III. Károly, de különösen Mária Terézia uralkodása idején majdnem teljesen lehetetlenné tették a protestánsok szabad vallás-gyakorlatát. Amily megnyugvással fogadták a protestánsok e türelmi rendeletet (tolerantiale edictum), éppen olyan súlyos aggodalmat okozott az a rendelet, amelylyel a protestánsok zsinattartását fejedelmi engedélytől tette függővé s akkor is csak kir. biztos jelenlétében.

II. József
egyház-
politikai re-
formjai.

Az egyházi reformokat, melyeket csak az eddig korlátlanul uralkodó kath. egyház tarthatott magára nézve sérelmeseknek, gyorsan követte Erdély egész közigazgatásának gyökeres és a leopoldi diploma minden pontját hatályon kívül helyező átalakítása. Ebben az irányban legelső lépése az erdélyi udvari kancelláriának a magyar udvari kancelláriába való teljes beolvasztása volt. A Szebenben székelő főkormány-széket még meghagyta, de csak azért, hogy teljesen újra alakíthassa.

Erdély
közigazgatá-
sának átala-
kítása.

1781. márczius 21-ről kelt rendeletével eltörölte a szászoknak azt a kiváltságát, amely lehetetlenné tette, hogy a szász földön nem szász is szerezhessen birtokot. 1782 december 4-én elrendelte, hogy a király-földön (szászföld) lakó románok ugyanazokat a polgári jogokat (concivilitas) élvezzék, mint a szászok. 1783 január 30-án megszüntette a leopoldi diploma azon intézkedését, amely a hivatalokra való alkalmazást a vallásokra való tekintettel tette függővé és megparancsolta, hogy a kinevezéseknél egyedül csakis a képesség vétessék tekintetbe. Miután Erdélyben tisztviselő csak nemes ember lehetett, elrendelte, hogy az előkelőbb szász családok összeírásának és megnevesítés végett hozzá felterjesztessenek.

II. József
második
erdélyi utazása.

1783 május 28-án, tehát éppen tíz év múlva, II. József másodszor is Erdélybe jött, hogy ismét beutazza ez országot. Ezek a bámulatos egyszerűséggel végrehajtott fény- és zaj nélkül való utazások voltaképpen a közvélemény meghódítására szánt Harun al Rasid-féle szinpadi utazások voltak. **Legenda** keletkezett mindenütt, ahol járt, hirdetve, hogy a felség szeme mindent meglát, mindent orvosol és lehetlenné teszi, hogy jövőben az erőszak elnyomja az igazságot, a hatalmas gonosz a becsületes gyengét. A népben mindenütt be nem váltható, túlságos reménységet keltett, párosulva azzal a gondolattal, hogy a császári utas a népet az általa nem szeretett nemesiségnek rovására szeretné nagyobb jóléthez és több polgári szabadsághoz juttatni.

„A kérelmezők minden fajtája — írja a szász Heydendorf ez időből származó Emlékiratában — Erdély minden nemzetéből, különösen a románok, Ófelségének szállása előtt megjelentek és kéréseiket garmadával nyújtották be. Ezeket minden akadály nélkül bocsátották Ófelsége elé. Így tehát mindenki, még a legalacsonyabb parasztság is bemehetett a házba egész a felső lépcsőig. A parasztok folyamodványait letették a lépcső felső fokára és Ófelsége a nélkül, hogy az emberekkel valamit beszélt volna, saját kezüleg vette fel onnan s adta át az ott álló gárdistáknak“.

Junius 6-án ezekkel a százakkal vett búcsút a fő-kormányzók, a kincstár és a főhadparancsnokság tagjaitól: „Isten önökkel uraim! Teljesítsék becsületesen kötelességüket és hagyjanak fel mindenféle chicane-nal“ Szebenből Brassóba, onnan Székelyföldre és Radnán keresztül Bukovinába utazott. Ugy látszik, hogy az erdélyi állapotok ez alkalommal még kellemetlenebb hatást tettek

rá, mint első utazása idejében. Bizonyítéka ennek, hogy egyenesen Szebenből bocsátotta ki híres rendeletét az örökös jobbágyság megszüntetéséről azért, hogy az „emberiség e szolgálai lealacsonyítása mindenütt megszűnjék.”

II. József szerint, mint egy 1765-ben Mária Teréziának átadott Emlékiratában kifejtette — a politikának egyetlen alapja van: a nép, mert ez ad katonát és fizeti az adót. Ezért a fejedelem feladata: védelmezni a népet szemben a kiváltságos osztályokkal. A XVIII. században az osztrák államférfiak Magyarországot rendkívül gazdagnak tartották, csakhogy gazdagsága szerintök nem az államnak van hasznára, hanem csak a nemességnek és a papságnak. II. József maga is meg volt győződve, hogy a birodalomnak valóságos kincses bányája nyílik meg, mihelyt Magyarországot sikerül bevonni az örökös tartományok adórendszerébe.

Az új adórendszer és a népszámlálás.

Hogy olyan új adórendszert hozhasson be, amelyik igazságos és helyes alapon nyugszik, szükségesnek látszott pontosan összeírni az ország lakosságát és azért általános népszámlálást rendelt el. A nemesség e rendeletben előfutárját látta annak az új adórendszernek, amely az ő vállait is meg fogja terhelni, azért nem szívesen fogadta. A parasztság szintén így értelmezte és újabb megerősítését látta benne azon feltevésének, hogy a császár végleg megszüntetni készül a nemességet.

Azt a nehézséget, mit a császár e rendelete okozott, még egy más fajtájú részleges összeírási rendelete is növelte. II. József folytatni kívánta Erdélyben a határvidéki katonaság rendszerének továbbfejlesztését. 1784. január 31-én elrendelte, hogy mindazok a határszéli falvak, melyek a katonai kordonba még bevonhatók, egyelőre kísérletképpen összeírassanak.

A katonai összeírás.

A határvidéki katonaság felállítására óta eltelt húsz év alatt a földesúri hatalom alatt élő román jobbágyoknak bő alkalmuk volt összehasonlítást tenni saját helyzetük s a határörökké lett egykori jobbágyok sorsa között. Világosan állott előttük, hogy a jobbágyságtól való megszabadulásnak legalkalmasabb és rájuk nézve legelőnyösebb módja, ha katonákká lesznek.

E rendeletet 1784 májusában országszerte kihírdették s így gyorsan elterjedt a hír, hogy a császár az ország összes lakóit katonákká akarja tenni, aminek következménye a jobbágyság alól való felszabadulása lesz. Megkezdődtek az összeírára való tömeges jelentkezések, a melyek együtt jártak a jobbágyszolgálatok megtagadásá-

Ez összeírás következményei.

val is. Báró Preiss főhadparancsnok útasította ugyan az összeírással megbízott katonai hatóságokat, hogy világosítsák fel az összeírtakat arról, hogy az összeírás még nem mentesíti őket kötelezettségeik alól és teljesítsék azokat pontosan, míg a császár sorsuk felett véglegesen dönteni fog. A katonai hatóságok, nem akarván munkáságuk sikerét kockáztatni, e felvilágosításokat vagy nem adták meg, vagy pedig olyan alakban, amelyből éppen az ellenkezőt értették a parasztok.

A nemességet megdöbbenette ez eljárás és igyekezett a jobbágyokat az összeírásra való jelentkezéstől visszatartani. Akadtak köztök olyanok, akik e célból erőszakosabb eszközöket használtak, ami még jobban felingerelte a parasztokat, akik között többen fenyegetőzve hangoztatták, hogy Szent Mihály napja után fegyvert kapnak; akkor aztán egy napot sem dolgoznak, hanem úgy széthasítják a magyarok fejét, mint a répát; elveszik az urak birtokait s aztán levágják fejüket. A jobbágyok e növekedő izgatottsága kényszerítette Hunyadmegye főispánját, B. Bornemiszát, hogy augusztus 23-án küldött jelentésében felhívja a főkormányshék figyelmét arra, hogy a katonai összeírás következtében a parasztok izgatottsága folytán a közbiztonság olyan állapotba jutott, hogyha nem tesznek kellő intézkedéseket, „csak egy kis szikra kell és lángra lobbán a nagy tűz.”

A jobbágyok helyzete a zalatnai uradalomban.

Ez a kis szikra ki is pattant a zalatnai uradalomban és csakhamar lángra lobbantotta a nagy tüzet.

Az Abrudbánya, Zalatna és Offenbánya vidéke körül elterülő havasok falvai s velők együtt az egész terület kezdet óta királyi uradalmak voltak s telepített román lakossága kir. jobbágyok, kik az ötveneden kívül előbb a magyar királyoknak és később az erdélyi fejedelmeknek fejenként egy néhány vadbőrt tartoztak fizetni. Miután pásztorok voltak eredetileg s a talajviszonyok mostohasága miatt földművelőkké később sem lehettek, valóságos jobbágyi szolgálatot sem teljesítettek. Lassanként az ötvened és a vadbőrökkel való fizetés helyét kisebb összegű, fejenként való pénzbeli illeték (taxa) fizetése foglalta el. Rákóczi forradalom bukása után az egész területet újra rendezték és igazgatása, mint zalatnai uradalomnak a Zalatnán székelő jószágigazgatóságra bízott. Ez uradalomban az állam főjövödelme s a lakosok majdnem egyetlen terhe, az összesen 5859 frt. és 30 1/2 krajczárra rugó illeték (taxa) volt.

A zalatnai uradalom jobbágyainak állapota 1775-ben

újabb szabályozás alá került, a mikor az illetéket 14'769 frt. 12 krra emelték fel. Három évvel később az italméresi jog is újabb szabályozás alá került. Eddig az volt a szokás, hogy a bormérés joga csekély díj fizetés mellett a községeknek engedtetett át, még pedig oly módon, hogy a csekély díj lefizetése után mindenki ott vásárolhatott bort, a hol akart. Pálinkát főzni és árulni szabad volt mindenkinek. Az új szabályozás következtében *dolgosisa* név alatt új illeték hozatott be még pedig minden ki-mérendő veder (8 kupa) bor után 1 1/2 krajczár és minden kupa pálinka után 1 krajczár.

Ez az újabb megterhelés nem tetszett a jobbágyoknak s azért 1778-ban a kormányzéknel panaszt emelve, orvoslást kértek. E kérelmezésnek nem lett semmi eredménye. Ellenkezőleg, jobbágyi terheik még súlyosabbakká lettek és jogaik csorbulást szenvedtek eddig élvezett legeltetési joguk korlátozásával is. Újabb panaszlevelet szerkesztettek. Ezt a kérelmet a nagyaranyosiak nevében *Urs Nicola*, másképpen *Hora*, a kerpenyesi, bucsumi és abrudfalvi lakosok nevében pedig *Kloska János* vitték Bécsbe.

Az italméresi jogot az egész uradalomban 1782-ben Bosnyák Márton és Patrubány Márton vették bérbe 12.000 forintért. E két vállalkozó, hogy a haszonbért biztosítsa, nemcsak nagyon szigoruan kezelte az ellenőrzést, hanem oly fogásokhoz is nyúlt, melyeket a parasztság sérelmesnek talált.

1782. május 24.-én Topánfalván vásár volt. Régi szokáson alapuló jognak tartották a topánfalviak, hogy e vásáron az italméresi jog az övék. A bérlők, bár ismerték e szokásos jogot, mégis megjelentek a vásáron, magoknak követelvén a kizárólagos italméresi jogot. Ebből összeütközés támadt köztök és a nép között, ami azzal végződött, hogy a felingerült parasztok a bérlők pálinkás és boros hordainak fenekét fejszével beütötték és tartalmukat eleresztették.

E zavargást vizsgálat követte, amely azzal végződött, hogy a főbb tettesek egyrészét az uriszek 50—100 botütésre, más részét 3 hónaptól 2 évig terjedő börtönre ítélte, sőt az 5 legfőbb vezetőt halálra. Ez ítéletet az uradalom jobbágyai részéről újabb kérvényezés követte, a melyet most is *Hora* vitt, társával, *Kloskával* együtt Bécsbe a császárhoz azért, hogy ha hisz az Istenben, akkor tegyen igazságot!

Miután e kérelmezésnek nem lett semmi eredménye, *Hora* ismét Bécsbe ment, újabb kérelmet vive magával.

A jobbágyok elégedetlenségének oka az italméresi jog új szabályozása volt.

A topánfalvi vásár és következményei.

Hora bécsi küldetése.

II. József 1784 április 1-én fogadta kihallgatáson. Április 13-án Hora a császár parancsolatából a kancelláriától egy rendeletet kapott a kormányzókhoz intézve, amelyben Ő felsége meghagyta a kormányzóknek, hogy mindaddig, míg ez ügyben a felterjesztett vizsgálati iratok alapján dönteni nem fog, a kormányzók az illető községi lakosokat védelmezze meg az uradalmi és vármegyei tisztviselők üldözésétől s ha valaki a parasztok közül börtönbe kerülne azért, hogy panaszkodni mert, a kormányzók azonnal rendelje el szabadon bocsátását.

Hora haza térvén Bécsből, küldöinek megmutatta a császártól kapott levelet. Ezek tőle elkérték és Kloska néhányad magával Szebenbe vitte s ott átadta a főkormányzónak, aki azt mondta: menjenek haza és legyenek nyugodtak, mert a foglyokat szabadon bocsátják és sérelmeiket orvosolni fogják. Ez ígéret beváltásából semmi sem lett.

Hora, Kloska, Krizsán György és barátai ez idő alatt faluról-falura jártak és elbeszélést a történetek azzal a hozzátétellel, hogy a császár elrendelte, hogy a román parasztokat katonákká tegyék és a jobbágy-szolgálatok alól felszabadítsák és hogy Hora a császártól kegyelmének és bizalmának jeléül arany keresztet kapott, amelyet Krizsán meg is mutatott a parasztoznak, akiket 1784. október 28-án a brádi országos vásáron Hora nevében felhívott, hogy a következő vasárnapon Mesztákon községen jelenjenek meg a további teendők megbeszélésére.

A mesztákoni parasztyűlés és a lázadás kitérése.

A következő vasárnapon, október 31-én össze is gyűlt 5—600 paraszt ember Mesztákonban. E gyűlésen Horát Krizsán helyettesítette, aki közölte a néppel, hogy Hora a császártól írást hozott, amelyben a császár őket a jobbágyság alól felszabadította és megparancsolta, hogy menjenek Gyulafehérvárra, ahol fegyvert fognak kapni. Felmutatta azt az állítólagos aranykeresztet is, amelyet Hora a császártól kapott és a parasztokat megeskettette e keresztre, hogy Horának és kapitányainak mindenben engedelmeskedni fognak.

A mesztákoni pap megerősítette mindazt, amit Krizsán mondott és elhatározták, hogy azonnal elindulnak Gyulafehérvárra. Zaránd megye alispánja, Hollaki István, értesülvén a mesztákoni gyűlésen történekről, Gál Mihály és Naláczi Farkas szolgabírákat egy néhány pandur kíséretében elküldötte, hogy a népet csendesítsék le és a főkolomposokat fogják el. A szolgabírák Kurety község-

ben találkoztak a paraszttal. E találkozás azzal végződött, hogy a paraszttok agyonverték a szolgabírákat. Így pattant ki a kis szikra Kuretynél, amely lánggra lobbantotta a nagy tüzet.

Krizsán feldühödött vérszomjas csapata Kuretyből a közelfekvő Kriscsór községébe ment, ahol megtámadták a kriscsóri nemes udvarokat és 17 nemes embert megöltek, — köztök a Kristyóri család 12 tagját. Krizsán csapatja a kriscsóri öldöklés után két részre szakadt. Egyik rész Brádra ment, a másik pedig Mihelény községébe. Az öldöklő, dúló és fosztogató csapatokhoz újabb még újabb csapatok csatlakoztak és egy pár nap alatt az egész Zaránd megye lángba borult.

A felkelő csapatok már november 4-én átmentek Zarándból Hunyad megyébe. November 7-én Dévát is megtámadták, azonban megverettek, — közülök 72-en el estek és 44-en fogságba jutottak, A vármegye rögtönítelő bírósága közülök 34-et kivégeztetett, ami csak olajat öntött a tüzre, mert a paraszttok annál dühösebbek lettek és annál kegyetlenebbül öldököltek mindenütt, ahol nem találtak kellő fegyveres ellenállásra. Így pusztultak el sorban Verespatak, Offenbánya, Abrudbánya, sőt a lázadás még a szomszédos Arad megyébe is átcsapott.

November 4-én kapta meg a kormányzék a Zaránd megyében kiütött lázadásról a jelentést. Bruckenthal főkormányzó azonnal felszólította báró Preiss főhadparancsnokot, hogy a szükséges katonai erőt rögtön indítsa útnak a lázadás színhelyére. Báró Preiss a kormányzék e felszólítására csak 11 nappal később, november 15-én felelt, értesítvén a kormányzékét, hogy időközben a főhaditanácsnak rendelete érkezett, amely meghagyja, hogy katonai karhatalmat csak legnagyobb szükségben bocsáthasson a polgári hatóság rendelkezésére és akkor is a főhaditanács előleges engedelmével.

A kormányzék és a főhadparancsnokság magatartása a lázadással szemben.

A főhadparancsnokság és a főkormányzék íratváltságából kitűnik, hogy az előbbi a vármegyék embereinek jelentéseiben kételkedett és a bennök foglaltakat túlzottaknak tartotta. Ehez járult még az is, hogy báró Preiss és Bruckenthal között a személyes viszony a lehető legrosszabb volt, minek következtében a lázadás első napjaiban — bár jóformán tőszomszédok voltak — személyesen nem is érintkeztek. Külömben a parasztság elégedetlenségéért a katonaság és a nemesség kölcsönösen egymást vádolták. A nemesség meg volt győződve, hogy a törvénytelenül elrendelt és tapintatlanul megindított

katonai összeírás nélkül a parasztság nyugton maradt volna. A katonaság pedig minden baj okát a nemesség zsarnokságában, a megyei és kincstári közigazgatás zsarolásában kereste.

Báró Preiss főhadparancsnoknak más oka is volt a habozásra és késlekedésre. A beérkezett jelentésekből azonnal látta, hogy a parasztság mozgalma olyan természetű, hogy annak lecsendesítésére nem elég az egyszerű katonai karhatalom, hanem valóságos fegyveres közbelépésről van szó és nem volt biztos benne, hogy ilyesmit a főhaditanács előleges felhatalmazása és, a császár parancsa nélkül elrendelhet-e? Egykorú magántudósításokban gyakran előfordul, hogy mikor a kormányzó sűrű átíratait vette, így kiáltott fel: „El vagyok veszve, mert ha a fellázadt paraszttal szigorúan bánok el, a császár engemet fog hibáztatni, hogy lelövetem alattvalóit; ha pedig nem, akkor még nagyobb baj fog történni s azért is engem fognak vádolni.”

Az erdélyi nemesség önvédelmi intézkedései.

Az erdélyi nemesség e nagy veszedelem közepette sem csüggedt el. Gyorsan elhatározta, hogy felfegyverkezve fogja önmagát megvédelmezni. A fegyverkezést az alsó-fehérmegyei nemesség kezdte meg. Példáját követték Hunyad- és Küküllő megyék. A székelyföldi nemesség, sőt a határos magyarországi vármegyék nemessége is fegyverkezni kezdett. Középszolnok, Kraszna és Kővár nemessége a Meszes-hegység aljában kordont vont, hogy ily módon megakadályozza a lázadás áttérjedését. Kolozs megye közgyűlése pedig nemcsak kimondotta a nemesi felkelést, hanem a nemesség teljesen katonai századokba szervezkedett s magát egyenruhával s egyforma fegyverzettel látta el. A felfegyverzett nemesség élére gróf Csáky János főispán állott, kinek alvezére gróf Bánffy György volt.

II. József intézkedése a lázadás elfojtására vonatkozóan.

A nemesség e fegyverkezése megdöbbenetette II. Józsefet, mert azt hitte, hogy ez egy bekövetkezhető polgárháború veszedelmét sokkal inkább provokálhatja, mint akárcsak Hora véres lázadása. Hogy ezt lehetetlenné tegye, nagyon sürgősnek vélte a Hora lázadás gyors és erőes elnyomását. A nemesi felkelést betiltotta, de egyúttal a főhadparancsnokot is nyugalomba küldötte. Gróf Jankovichot királyi biztossá nevezte ki, melléje adván katonai részről Papila tábornokot.

A lázadás katonai erővel való leverése.

Jankovich kir. biztos a lázadás elnyomására Schultz és báró Kray alezredeseket küldötte a havasok közé. A katonaság és a lázadók főereje Mihelény községnél találkozott egymással. Az ütközet a paraszttal teljes veresé-

gével végződött. Hora Topánfalvánál állott táborával. Schultz ezredes december 11-én Topánfalva felé indult, utközben ágyulövésekkel kergetvén szét az imitt-amott mutatkozó lázadó parasztcsoportokat. Estére bevonult Topánfalvára. Hora, mikor hallotta, hogy a katonaság bevonult Topánfalvára, feloszlatta táborát és hiveinek tudtára adta, hogy előbb Albakba megy s azután a hegyeken át a Fekete-Körös vidékére, hogy így Bécsbe jusson, hogy ott még valamit kieszközölhessen a császártól.

Hora és társai elmenekültek. II. József 300 aranyat tűzött ki jutalmul annak, aki elfogja őket. Széleskörű intézkedéseket tettek elfogatásuk érdekében. Még Havasalfölde és Moldova vajdáit is felszólították a porta útján, hogy ne adjanak nekik menedékhelyet. Kray alezredes csakhamar értesült, hogy Hora és társai az Albak felett elterülő Szkoracset nevű erdőségben lappanganak. Magához hívatta Melczer uradalmi főerdész, kivel, mint az erdőség pontos ismerőjével, megbeszélte, miként lehetne a szökevényt elfogni? Melczer magára vállalta a feladat teljesítését és megbizta erdőőreit, hogy kutassák fel Horának és társainak menedékhelyét. Az erdőőrök csakhamar nyomra vezették a kiküldött katonai karhatalmat, amely Horát társaival együtt december 27.-én elfogta.

Horának
és társainak
elfogatása

Hora elfogatása után a lázadás lecsillapodott, de nem a román parasztság izgatottsága, amely egyszerűen el sem hitte, hogy Hora el van fogva. Némelyek azt beszélték, hogy Bécsben van a császárnál, mások azt, hogy Gyulafehérváron van ugyan, de nincs vasra verve, hanem a tisztekkel mulat és lakmározik. Hogy megczáfoltassanak e híresztelések, amelyek könnyen újabb zavargások okozói lehettek volna, a Hora elfogatásában közreműködő erdőőröknek a II. József által kitűzött 300 arany jutalmat Gyulafehérvár főterén nagy ünnepség közben adták át. Sőt, hogy a marosmenti parasztság Hora elfogatásáról saját szemével győződjék meg, társaival együtt e községekben mintegy két hétig körül hordozgatták.

Horának
és társainak
vivégezte-
tése.

Hora és társai bűnügyében széleskörű vizsgálat indult meg, amelynek anyaga világosságot vetett az egész mozgalomra és a három vezetőnek: Horának, Kloskának és Krizsánnak kerékbetörésre való halálos ítéletével végződött. Krizsán a börtönben bocskora szíjával felakasztotta magát. A kivégzés napjául 1785 február 28-t tűzték ki. Hogy ez a népre mentől nagyobb hatást tegyen, Alsófehér, Hunyad, Kolozs, Torda és Szeben megyék községeiből egyenként 3 idősebb és 3 fiatalabb

embert rendeltek be és így hajtattott végre mintegy 6000 ember jelenlétében kerékbetörtetésök a vártól délre fekvő szőlők felett emelkedő dombon.

Hora
lázasának
eszméi és
politikai hát-
tere.

A történeti hitelességgel megállapítható tények azt bizonyítják, hogy Hora lázadása nem politikai forradalom volt, hanem szocialis jellegű felkelés. Mindazáltal hiba volna azt állítani, hogy benne semmiféle politikai vagy nemzeti indíték (motivum) nem lett volna. Benne e politikai és nemzeti vonást világossá teszi az is, hogy a parasztok nemzetiségökre nézve románok voltak és a földesurak, akik ellen felkelésök irányult, magyarok. Hozzájárult ehhez a két fél között levő vallásbeli különbség is, a mely kapcsolatos volt — legalább a finomabb különbségeket nem ismerő parasztok szemében — a két fél különböző nemzetiségével.

E politikai és nemzeti indítékokat e mozgalomba nem Hora és kapitányai vitték bele, akik utóvégre is egyszerű paraszt emberek voltak, hanem azok a gör. keleti román papok, akik részt vettek e felkelésben és Hora különböző leveleit, nyilatkozatait s a parasztok beadványait és folyamodványait szerkesztették. Ez iratokban nemcsak vallásos és nemzeti követelésekkel találkozunk, hanem, amennyiben az oroszokra többször történik bennök célzás, külpolitikai vonatkozásokkal is. Ezek a politikai és nemzeti vonatkozások alkotják azt az eszméi háttért, amelynek segítségével a románság szemében Horának és társainak egyénisége később úgy alakult ki, mint román nemzeti szabadsághősöké és vértanuké és hogy ez egyszerűen szocialis jellegű parasztlázadás valóságos román nemzeti szabadságharczá alakult át előbb a román szóbeszédben és költészetben, később pedig a történetírásban is. A történelmet a fejlődő népek életének úgy nevezett romantikus korszakaiban nemcsak csinálják, hanem írják is.

A három
közjogi
nemzet meg-
szüntetése.

Hora felkelése előtt négy hónappal, 1784. július 3-án adta ki II. József azt a rendeletét, mellyel az erdélyi három nemzetet, mint politikai és közjogi tényezőt megszüntette s külön területeiknek önállóságát eltörölve, az egész országot tizenegy megyére osztotta fel. Azért szakitott ily rögtönözve és erőszakosan Erdély közigazgatási multjával, hogy a közigazgatás központosítása és egyöntetősége mellett az eddigi nemzeti és politikai ellentéteket egyszersmindenkorra megszüntesse s az eddigi három helyett egy egységes „erdélyi nemzet” kialakulását elősegítse.

E rendeletet két hónappal előzte meg az, amelyik a német nyelvet Erdélyben hivatalos nyelvvé tette. E két rendelet Erdély alkotmányát, amelynek mostanáig szilárd alapja a Leopoldi diploma volt, teljesen megsemmisítette. A császár ez erőszakos reformjai lesújtó és elkeserítő hatással voltak Erdélynek mind a három nemzetére. A szászok nemzetöknek végveszedelmét látták bekövetkezettnek. A szász nemzeti archivumnak a kormányszéki levéltárba való beosztását úgy tekintették, mint a szász nemzet szellemi kincseinek és politikai jogai történelmi tanubizonyosságának elrablását, a concivilitást annak kimondását, hogy a szászok földén a nem szászok is birhassanak ingatlan vagyonnal, mint birtokból való kisajátításuk szomorú kezdetét.

Hogy a magyarok és székelyek elégedetlensége még nagyobb volt, nem szükséges magyarázni. Miután országgyűlést nem tartottak, az elégedetlenség alkotmányos formában egyedül csak a megyei gyűléseken nyilatkozható meg. Több megye már 1786-ban elhatározta, hogy kérelmezni fog a császárnál Erdély régi alkotmányának visszaállításáért. E szándékba vett tervnek nem volt sikere. Több sikere volt a következő évben egy Bethlen Pál gróf és Daniel bárótól kezdett magánjellegű mozgalomnak 1787 szeptemberében. A most említettek Bárány Simonnal és Rosenfeld kormányszéki tanácsossal egy értekezletet hívtak össze, amelyen egy kérvénytervet készítettek és elhatározták, hogy azt sok ezer aláírással ellátva, fogják a császár elé terjeszteni.

Az aláírások gyűjtésére mozgalom indult meg és mikor ezt Bécsben megtudták, hogy a kérvény felterjesztését megakadályozzák, gróf Bánffy György kormányzót, akit egy évvel előbb nevezett ki a császár a nyugalomba vonult 70 éves Bruckenthal helyébe, utasították, hogy erre vonatkozóan tegye meg a szükséges intézkedéseket. Bánffy — bár neki volt szánva a kérelem átadásának szerepe — kijelentette, hogy nem vállalkozik a kérvény felküldésére, sőt a kormányszéki hivatalnokokat és a megyei tisztviselőket el is tiltotta a kérvény aláírásától. Mindazonáltal a kérvény mégis elkészült úgy, hogy a kancellária már november 21-én a császár elébe terjeszthette annak német kivonatát.

E kérvény bevezetésében mindenekelőtt azt hangsúlyozták az erdélyi nemesek, hogy változtatásokat az ország politikai szerkezetében egyedül csakis a nép beleegyezésével lehet tenni, mert ő ismeri legjobban a javára

A II. József erőszakos intézkedései által keltett visszahatás.

szolgáló eszközöket s az ország alaptörvényei értelmében joga is van résztvenni a törvényalkotásban. Aztán 14 pontban összefoglalták az ország sérelmeit, amelyeknek orvoslását kérték.

II. József visszavonja összes rendeleteit a türelmi rendelet kivételével.

E kérvény hosszas vitatkozás okozója lett az erdélyi főkormányshé, az udvari kancellária és az államtanács között, míg végre II. József 1789 augusztus 20-án e bürokratikuson rideg megjegyzéssel vetett véget minden további vitatkozásnak: irattárba teendő!

E közben Törökországgal háborúba keveredett, a mely nem nagy sikerrel és dicsőséggel folyt, sőt a török csapatok az ojtói és bodzai szorosokon két ízben is betörték, Hátszeg vidékén 36 falut felégettek és onnan nagyon sok embert hurcoltak magokkal. E háboruban Nemes György ezredes vezetése alatt a székely huszárok nagyon kitüntették magokat.

A kedvezőtlenül folyó török háborúhoz járult, hogy Belgiumból a fellázadt nép kiüzte az osztrák katonaságot. E kedvezőtlen külpolitikai helyzet a magyarság ellenállását és izgatottságát annyira megnövelte, hogy II. József komolyan kezdett a forradalomtól tartani, annyival is inkább, mert értésére esett, hogy az elégedetlen magyar nemesség egyrésze tárgyalásokba bocsátkozott a porosz udvarral. 1789 végén Bécsbe tanácskozást hívott össze, amelynek feladata volt: megjelölni az eszközöket, melyekkel Magyarország és Erdély lecsendesíthető lesz.

Ebben a tanácskozásban Erdély kormányzója, gróf Bánffy György is részt vett. 1790 január 30-án fogadta el II. József e tanácskozás határozatait s adta ki február 4-én híres visszavonó rendeletét. Erdély rendjeit már előbb, január 28-ról értesítette erre vonatkozó elhatározásáról.

II. József halála és II. Lipót trónralépte.

E rendelet kibocsátása után három héttel II. József már nem volt életben. Utóda, II. Lipót 1790 március 14-ről kibocsátott köriratában trónralépését jelezvén, biztosította az erdélyieket, hogy nemcsak megtartja elődének január 28-iki pátensében tett azon ígéreteit, hogy Erdélynek régi alkotmányát visszaállítja, hanem egyúttal május 1-ig tényleg vissza is akarja állítani, — sőt augusztus hóban a rendeket is össze fogja hívni egyrészt hódolat-tételre, másrészt az ország politikai ügyeinek alkotmányos tárgyalására.

b).

A II. Lipót által kilátásba helyezett erdélyi országgyűlést nem ugyan augusztusban, hanem később, de-

cember 21-én nyitotta meg Kolozsvárt, mint királyi biztos báró Rall erdélyi főhadparancsnok. Ennek az országgyűlésnek a király iránt való szokásos hódolati nyilatkozat megtételén kívül feladata volt Erdély régi alkotmányos politikai és közigazgatási szervezetét visszaállítani, illetőleg a változott viszonyoknak megfelelően újra szervezni. Munkásságának anyagát különösebben három kérdés az unio, a jobbágyosság és a nyelv kérdése alkotta.

Az 1791-ki erdélyi országgyűlés összehívása.

Erdély és Magyarország egyesítésének kérdése már szóba került az előbb megnyílt pozsonyi magyar országgyűlésen is, még pedig az erdélyiek kezdeményezésére. Már június havában több erdélyi magyar vármegye és székely szék átíratot intézett a pozsonyi magyar országgyűléshez, az unió létesítése tárgyában. Ez átíratok az uniót nem a később bekövetkezett teljes egybeolvasztás alakjában kérték, hanem csak „azon közelebbi összeköttetést, a mely eredetileg fennállott s azt is Erdély külön szabadságainak megóvásával, aminek az inaugurális diplomában és a királyi esküben is kifejezést kell találnia.”

Erdély Magyarországgal való unioja.

‘Az erdélyi rendekben éppen II. József reformjai keltezték fel az unió szükségességének gondolatát. Látták, hogy mily könnyű volt a hatalomnak Erdély régi alkotmányát alapjából felforgatni és hogy ez többé ne történhessék meg, az erősebb Magyarországgal való szövetségben kerestek biztosítékot.

Az unió kérdésében az 1790/91-ki erdélyi országgyűlésen két párt volt: a gróf Bánffy György oldala mellett álló uniópárt és az erdélyi kancellárságra igényt tartó s erre Bécsben már kiszemelt gróf Teleki Sámuel unióellenes pártja. Az unió kérdését báró Bornemisza vetette fel, aki a január 18-ki ülésén azt indítványozta, hogy az unió ügyét már a hódoló feliratban azért is meg kell említeni, nehogy szét válasszák a II. József által egyesített erdélyi és magyarországi kancelláriát, mielőtt azoknak törvényes egyesítése megtörténhetnék.

Érdemileg az unió ügye a február 11-ki ülésben az udvari kancelláriák egyesítésénél került napirendre. A vitatkozás az uniópárt győzelmével végződött, amennyiben az unió tervének kidolgozására egy bizottságot küldöttek ki. E bizottság el is készítette munkálatát, amely február 22-én került tárgyalás alá. A vitatkozás több napon át folyt, amely azzal végződött, hogy mindnyájan megegyeztek abban, hogy a kancelláriák egyesítettnek fognak, de az egyesített kancellária keretén belől két osztály lesz: egy erdélyi és egy magyarországi, amelyek csak a vilá-

gosan közös ügyekben tanácskoznak együtt, de minden erdélyi ügyben az erdélyi kancelláriai osztály fog dönteni.

Bécsben Erdélynek Magyarországgal való unióját nem akarták. II. Lipót báró Rall altábornagy királyi biztosnak bizalmas utasításul még az országgyűlés megnyitása előtt egy levelet írt, amelyben kötelességévé tette, hogy „kellő módon, kéz alatt minden segédeszközzel hasson oda, hogy a rendek ilyen javaslattal fel se lépjenek, vagy ha fellépnek, önkényt álljanak el attól.” — Mig a rendek arról tanácskoztak, hogy miként küldjék fel a királyhoz az unió tárgyában elkészített feliratukat — addig Bécsben a külön erdélyi kancelláriát visszaállították és gróf Teleki Sámuel kancellárrá nevezték ki. Így temette el az unió ügyét hosszú időre egy kormányzati elhatározás.

Az úrbér
ügye.

Ez országgyűlésnek második és az unió kérdésénél is fontosabb tárgya a jobbágyok szabad költözködésének és az urbérnek ügye volt. A királyi előterjesztések 5. pontja azt kívánta a rendektől, hogy „az urbariumot kölcsönös egyetértéssel hozott törvényben állapítsák meg és gondoskodjanak az adózó nép jólétéről.” — A királyi leirat e kívánságának megfelelően az 1791-ki március 18-ki ülésen a magyar nemzet részéről egy úrbéri szabályzatot terjesztettek be, amelyet azonnal tárgyalás alá vettek. E szabályzat a szabad költözködés álláspontjára helyezkedett, de azon feltétellel, hogy a jobbágy földes urával előzetesen megegyezzek és maga helyett állítson alkalmas egyéniséget.

A magyar nemzetből ezzel egy néhány regalista és követ nem volt megelégedve. Báró Kemény Pál ezek nevében a szabad költözködés ellen foglalt állást. A szabad költözködés ellen nyilatkozott báró Wesselényi Miklós is. A jobbágyok szabad költözése ellen a leghatározottabb álláspontot a székelyek foglalták el. Még csak abba sem akartak belemenni, hogy a tett előterjesztés tárgyalására bizottságot válasszanak. A bizottságot mégis megválasztották, amely elkészült munkálatával és azt a rendek június 3-ki ülésükben tárgyalás alá is vették.

A bizottság e munkálatának lényege a következőkben foglalható össze a jobbágyság fennmarad, a szabad költözködést nem engedélyezik, de minden, időközben becsúszott visszaélés eltöröltetik.

A bizottság e javaslata ellen először gróf Teleki József emelt szót, követelvén a jobbágyok szabad költözködési jogának törvénybe iktatását. Őt támogatták báró Kemény Simon, Naláczy és Türi főjegyző. E támogatás

ellenére sem lett volna semmi a jobbágyok szabad költözködési jogának törvénybeiktatásából, ha gróf Bánffy György kormányzó közbe nem lép. Az ő többszörös felszólalásának és erélyes közbelépésének lett eredménye a 26. és 27. törvényczikk, amely a korona által módosítva, 1792-ben nyert szentesítést.

Az április 8-ki ülésben gróf Gyulai József és báró Kemény Simon azt indítványozták, hogy tiltakozzanak a német nyelv használata ellen és a német nyelvű királyi leiratok tárgyában küldöttséggel keressék fel a kormányzókat. A szászok részéről Rosenfeld Frigyes szólalt fel ez indítvány ellen, kijelentvén, hogy a szászok nem tehetik magokévé azt az álláspontot, hogy a német nyelvű kir. leiratok visszaküldessenek s hogy a német nyelvet az ilyen iratokban jövőre se használják. Azt azonban, helyesnek tartják, hogy e leiratok a jövőben latin nyelven is közöltesse a rendekkel, mert a szászok e nyelvet jobban értik, mint a magyart.

A nyelv-
kérdés.

A szászok ez állásfoglalása fájdalmasan érintette a más két nemzetet, amelyek előtt különben is ismeretes volt, hogy egy néhány fiatalabb szász követ a három nemzet uniójára vonatkozó szokásos esküt vonakodott magyarul letenni azon ürügy alatt, hogy nem tudnak magyarul és csak a higgadtabb gondolkozású idősebb szász követek rábeszélésére tették le magyar nyelven.

Valóságosan olajat öntött a tűzre az, hogy a kormányzóhoz ment küldöttség szász nemzetiségű tagjai a kormányzó előtt ünnepélyesen kijelentették, hogy a szász nemzet a német nyelvű leiratok visszaküldése és a német nyelv kiküszöbölése tárgyában nem ért egyet a más két nemzettel. Wesselényi Miklós báró a legnyilvánvalóbb elégtételt követelte a szászoktól azért, hogy az országgyűlés határozatának ellene mertek szegülni. A királyi jogügyek igazgatója pedig egyenesen azt indítványozta, hogy miután a szászok megsértették az országgyűlést, e numero statuum (a rendek közül) zárassanak ki.

Ez volt az erdélyi országgyűlésen az első nemzetiségi vita. Bánffy György főkormányzó tapintatos fellépésének és Bruckenthal Mihály szász comes okos nyilatkozatának köszönhető, hogy a nagy vihar kölcsönös kiengesztelésben és békeességben végződött.

Erdély uniója Magyarországgal, a jobbágyok szabad költözködése, és a nyelvkérdés, amelyek később annyi vitának, s annyi heves haragnak lettek erjesztő kovászai Erdély közéletében, ily módon lettek vitatkozás és eszme-

cseré tárgyaivá az 1790—91-iki erdélyi országgyűlésen s mintegy kiinduló pontjává azon történeti folyamat fejlődésének, melyben a nemzetiségi törekvések oly fontos és előkelő szerepet játszottak. De nemcsak ez előzetes és a román nemzetiségi törekvésekkel okozati összefüggésben álló kérdések kerültek az országgyűlés elé, hanem magok a román nemzeti törekvések is, még pedig, mint formulázott politikai törekvés és kérdés.

A Supplex
libellus
valachorum.

II. Józsefnek az az intézkedése, amely a területileg is külön szervezett három nemzetet megszüntette és kimondta, hogy a hivatalképesség a felekezetre és nemzetiségre való tekintet nélkül az egyének arravalóságához lesz kötve, a románok előtt is megnyitotta a haladás útját. A császár reformjai új erjesztő anyagot oltottak a monarchia minden népébe és társadalmi rétegébe. E tíz éves reform-korszak az erdélyi románok felett sem suhint el nyomtalanul. A restitutionale edictum (a visszavonó rendelet) azonban, visszaállítván Erdély régi alkotmányát, közjogilag a románságot is visszahelyezte eredeti, alkotmányon kívüli való helyzetébe.

A románság folyton szaporodó értelmisége, látva II. József rá nézve annyira kedvező alkotásának összeomlását, nem akarta tétlenül és minden remény nélkül végignézni, hogy mint állítják helyre azt a politikai rendszert, melynek keretében az ő népoknek semmi hely sem jutott.

Még az 1791-ki országgyűlést megelőzően Bobb János gör. katolikus és Adamovics Geraszim gör. keleti román püspökök II. Lipót király elé egy könyörgő levelet terjesztettek, a később annyszor emlegetett „Supplex libellus Valachorum”-ot. Ezt a könyörgő levelet a király tárgyalás végett elküldötte az erdélyi országgyűléshez. E könyörgő levél politikai követelései a következők voltak:

1. A román nemzetre vonatkozó és minden törvényes alapot nélkülöző *csak megtört, befogadott, nem recipiált* kifejezéseket, mint méltatlan sértéseket töröljék a törvény könyvekből.

2. A román nemzet a rendek sorában kapja vissza újra azt a helyet, amely őt az 1437-ki kolozsmonostori oklevél értelmében megilleti.

3. A nemzet papsága tekintet nélkül arra, hogy egyesült-e vagy nem? — ugyanazon jogokkal bírjon, mint a többi nemzetek papsága.

4. A tisztviselők és az országgyűlési követek választásánál a román nemzet számának megfelelő arányban vétessék tekintetbe.

5. Azoknak a vármegyéknek, székeknek, kerületeknek és községeknek, melyekben a román nemzet többségben van, román neveket adjanak. A vegyes lakosságok pedig román és magyar, vagy román és szász nevet kapjanak, vagy pedig minden nemzeti elnevezés elhagyásával nevüket vegyék egyszerűen csak a bennök levő várakról, folyókról. A fejedelemség minden lakosa vallás- és nemzetiségi különbség nélkül ugyanazon szabadságokat, kiváltságokat élvezze és ezek a közterhet is saját teljesítő képességeik arányában viseljék.

A kérelmezők azt mondják, hogy Őfelségétől nem kérnek egyebet, mint azt, hogy a román nemzetnek adja vissza azokat a jogokat, melyeket az előző századokban nem valamely törvényes hatalom, hanem az idők mostohaasága folytán veszítettek el. E jogokat nemzetök számára történeti alapon kérik. Az így megfogalmazott követeléseknek a történeti alapot Anonymus elbeszélése adta meg. Egyenesen hivatkoznak is e kérvényben Béla király Névtelen jegyzőjére, kinek előadása alapján mindenkélt az állapították meg, hogy a román nemzet Erdély összes nemzetei között a legrégebb, amely Traján gyarmatosainak egyenes leszármazottja, amely nemzet a magyarok bejöveteléig saját kebeléből választott fejedelmei alatt élt.

A Supplex libellus Valachorumot a román származása Méhes, erdélyi kancellariai titkár fogalmazta ugyan, de sugalmazója Sinkai volt. Ő szolgáltatta a kérés megokolásához a felhasznált történeti és jogi adatokat.

A leirat, amellyel II. Lipót e kérvényt leküldötte az erdélyi országgyűléshez, a következő utasítást tartalmazta. A rendek találják ki módját annak, hogy 1-ször mi módon lehetne a románok egyenjoguságát törvénybe iktatni; 2-ször hogyan lehetne nekik szabad vallásgyakorlatot biztosítani; 3-ször mily eszközökkel kellene a mindkét felekezeti román klerus megfelelőbb anyagi ellátásáról gondoskodni. 4-szer hogyan lehetne a románság nyers tömegében a művelődést elősegíteni?

E pontokra vonatkozóan a rendek a következő választ adták: Ami az 1. pontot illeti, a románok úgy a vármegyékben, mint a székely székekben ugyanazokat a jogokat élvezik, mint a magyarok és székelyek. A szászok pedig hajlandók a románoknak a szász földön teljes polgári jogokat adni, ha ez a jelenlegi államrendszer felforgatása nélkül lehetségesnek mutatkozik. Ami a 2. pontot illeti, a rendek azt hiszik, hogy ezen az 1791-ki 60. törvény-

cikk segített, a mennyiben a gör. keleti vallásnak is szabad gyakorlatot biztosított. A 3. pontra kijelentették, hogy minden felekezet gondoskodjék a maga papságáról. A 4. pontra vonatkozóan kinyilatkoztatták, hogy az egyházi és iskolai ügyek kidolgozására kiküldött bizottságnak azt az utasítást adták, hogy találják ki módját miképen lehetne a mindkét görög vallás papjainak célszerűbb kiképzéséről gondoskodni, mivelhogy a nép durvaságának oka a papság tudatlansága.

Mikor az országgyűlésen felolvasták e kérvényt, künn a városban a tüzet jelző harangok megkondultak. A teremben levő követek helyeikről felugrálva, az ablak felé szaladtak, hogy megnézzék: hol ütött ki a tűz?

— Maradjatok helyeteken és ne szaladjatok! — kiáltá báró Wesselényi Miklós, mert elég nagy tűz ég most ebben a házban, — bár ezt olthassuk el!

A kérelmező püspökök 1791 december 31-én a királytól feleletül kérelmükre azon biztosítás mellett, hogy Ő felsége többi népei mellett a román nép és papság érdekeit is szívén viseli, egy kis intelmet kaptak, mert „nincs bebizonyítva, hogy az egész román néptől felhatalmazást kaptak volna e fellépésre” Együttal figyelmeztette is Ő felsége a kérelmezőket, hogy a legkegyelmesebb kir. rendeleteknek és Erdély nagyfejedelemsége törvényeinek engedelmeskedjenek és hogy a gondjaikra bizott népet tanítsák meg a haza és a fejedelen iránt való kötelességükre, a törvények iránt való tiszteletre és a hatóságok iránt való engedelmessegre.

A román határőrezre-
dei tisztjei-
nek kérelme.

Ugyanezen évben az I. II. román gyaloghatárőrezred több román nemzetiségű tisztje II. Lipóthoz kérelme adott be, amelyben egyenesen azt kérték Őfelségétől, hogy a románságot tegye Erdély negyedik törvényes nemzetévé. E kérelem a Hora lázadás leverésében tettleg résztvett, akkor hadnagy, most százados Kallyáni buzgólkodása folytán jött létre. Egyik aláíró Sinkai kapitány volt, a történetíró Sinkai Gergely testvére.

Az ország-
gyűlés ren-
dezéséről
szóló tör-
vény.

Az 1790—91-iki országgyűlés nemcsak visszaállította a régi közigazgatást, hanem újra is rendezte. A XI. törvényczik az országgyűlés rendezéséről szólt. Nem új rendszert alkottak, hanem csak a becsúszott helytelenségektől megtisztított régi eljárást szabályozták törvényesen.

A kincstárnoki hiva-
tal Szebenbe
való át
helyezése.

Az önálló erdélyi fejedelemség megszűnése után a pénzügyek közigazgatására kincstárnokságot szerveztek, amelynek hatáskörét Mária Terézia 1743-ban egy külön utasítással határozta meg szabatosabban. Ez 1797 okt.

8-án kelt kir. rendelet e kincstárnokságot újra szervezte és a Kolozsvárra áthelyezett kormányshéktól elkülönítve, székhelyéül Szebent jelölte ki. A kettő között csak annyi összeköttetés maradt fenn, hogy a kincstárnok a kormányshéki ülésekben, mint közvetlenül a főkormányzó után következő kormányshéki tanácsos vett részt.

A kincstárnokság Szebenbe való helyezésével az országos főhivatalok területi elhelyezése a következő lett. A magyarok földének legjelentékenyebb városában, Kolozsvárt volt székhelye Erdély egész politikai és közigazgatási középpontjának, a kir. kormányshéknek. A székhelyek fővárosában, Marosvásárhelyt volt a királyi tábla, — a százok politikai és szellemi középpontjában, Szebenben a kir. kincstárnokság. Ez utóbbi város volt székhelye Erdély kaionai kormányshóságának, a főhadparancsnokságának is.

Miután az 1790—91-ki országgyűlésnek nemcsak a régi rend visszaállítása volt egyetlen feladata, hanem azon reformok kidolgozása is kötelességévé volt téve, amelyeket II. József tíz évi kormányzata és a haladó idő szellemé által megváltoztatott viszonyok követeltek, az országgyűlés e reformok kidolgozására, a magyar országgyűlés példáját követve, egy rendszeres bizottságot (systematica deputatio) nevezett ki, feladatává tévén a reformokra vonatkozó javaslatok kidolgozását. E bizottság elvégezte e feladatot és munkálatai latin nyelven kinyomatva, meg is jelentek.

A rendszeres bizottság kiküldése.

II. Lipót uralkodása épen a francia forradalom kezdetére esett. A forradalom ellen az európai fejedelmek II. Katalin orosz cárnő kezdeményezésére egy védőszövetség megkötése érdekében kezdettek tárgyalni. II. Lipót egyelőre elégnek tartotta, ha csak II. Frigyes porosz királlyal szövetkezik a közös védelem céljából. 1791 augusztus 21-én Pillnitzben meg is kötötte a tervezett szövetséget, aminek az lett a következése, hogy a francia köztársaság kormánya mindkettőjüknek megizente a háborút. II. Lipót azonban e háború kitorése előtt életének 45. évében március 1-én meghalt.

II. Lipót és a francia forradalom.

c).

Utóda legidősebb fia, a 24 éves Ferenc lépett a trónra, aki atyja szabadelvű eszméit és türelmes fel fogását egyáltalán nem vallva, a legkitartóbb elszántsággal csatlakozott az európai fejedelmek francia-ellenes koalíciójához. Uralkodásának első felét a franciákkal

I. Ferenc trónralépte és Erdély részvétele a francia háborúban.

folytatott háboru foglalta le, amelyből Erdélynek is ugy vér, mint pénzáldozatban ki kellett vennie a maga részét. A székely határőrkatonaóság, különösen a székely huszárság e háborukban vitézségével igen nagy hirre tett szert. Ez utóbbi egy alkalommal igazán döntő fordulatot okozott egy kalandos tettével. 1798. április havának végén Rastadtban a franciák és a szövetségzett hatalmak között béketanácskozások folytak, amelyeket a franciák túlságos követelései miatt szakítás fenyegetett. Április 28-án Babarczi ezredes egy csapat székely huszárral Rastadtba nyomult és felszólította a francia követeket, hogy még aznap hagyják el a várost. Utközben a kíséző székely huszárok megrohanták őket és kettőt közülök megöltek. E miatt a francia kormány Ausztriát orgyilkossággal vádolta és nemcsak a béketárgyalásokat szakította meg, hanem ismét hadat üzent.

A nemesi felkelés. 1791. után is tartottak Erdélyben országgyűlést (1793—94-ben) de ez országgyűléseknek nem volt más teendőjük, mint megszavazni a hadi költségeket és haza menni. 1809-ben a király országgyűlést hívott össze Kolozsvárra, a melynek főfeladata az erdélyi nemesi felkelés kimondása és szervezése volt. Ez országgyűlés határozat alapján fel is állított az erdélyi nemesi felkelő hadsereg, amely állott 2554 lovasból, 13.528 gyalogosból. A szász nemzetre ebből 2000 gyalogos és egy század lovas esett. E felkelő sereg a főkormányzó fiának, ifj. Bánffy Györgynek parancsnoksága alatt szeptember hóban Besztercze és Enyed között táborba is szállott és ott maradt 1810 elejéig, mikor a béke megkötése után hazament.

A devalvatio. Nevezetesebb volt az 1809-iki országgyűlésnél az 1810. július 9-re összehívott országgyűlés, amely egy évnél majdnem hosszabb ideig tartott. Ez országgyűlés elővette az 1790—91-ki országgyűlés által kiküldött „rendszerezés bizottság” munkálatait és belekezdett a közigazgatási és igazságszolgáltatási reformok tárgyalásába. 1811 márczius 15-én minden megyei és városi törvényhatóság egy zárt rendeletet kapott azzal az utasítással, hogy az nap reggel 9 órakor bontsák fel. E zárt rendelet az 1811. február 20-án kelt devalvatiós rendeletet foglalta magában, amelynek értelmében az összes forgalomban levő papír és rézpenz értéke egyötödére csökkent.

A kormányzék e rendelet kihirdetésének várható kellemetlen hatásától annyira félt, hogy Kolozsváron a katonaságot készenlétbe helyezte és köztök élesztőtéseket

osztatott ki. Az országgyűlésen a rendek, különösen gróf Teleki Domokos és báró Apor éles hangu szónoklatokban támadták meg e rendeletet, de segíteni a bajon nem lehetett. Ellenkezően, komolyan kellett tanácskozni arról, hogy miként lehessen e rendeletet a gyakorlatban a lehető legalkalmasabb módon végrehajtani? Bécsben egy középponti bizottságot állítottak fel, a melynek feladata volt a pénznek további árfolyamát és a függő adósságok fizetési módozatait szabályozni, E középponti bizottságba gróf Nemes Ádám elnöksége alatt az erdélyi országgyűlés is egy albizottságot küldött. E bizottság munkálatainak eredménye egy lépcsőzetes táblázat (scala) elkészítése volt, a mely zsinór mértékül szolgált ahoz, hogy az 1799. és 1711. között keletkezett adósságok a pénz becslésnek csökkenése arányában hogyan fizetessenek vissza.

I. Napoleon 1812-ki szerencsétlen orosz hadjárata után az európai szövetkezett hatalmak érkezettnek látták az időt Napoleonnak s vele együtt a francia forradalom szelleme hatalmának végleges letörésére. A monarchia is részt vett e nagy vállalatban és az erdélyi katonaságot, köztök első sorban a székelységet 1813-ban ismét kivítették a francia harctérre. E nagy háboru Napoleon bukásával és a szövetségesek diadalával végződött. A győztes szövetkezett hatalmak az 1814—15-ben tartott bécsi kongresszuson rendezték Európa új állami és politikai viszonyait. E kongresszus után a Szentszövetség uralma alatt megkezdődött Európában a politikai, társadalmi és egyházi reakció korszaka, a mely Erdélyben is határkövet alkot e kis ország népeinek életében.

Ujabb
francia
háboru.

d)

Erdély részvétele a francia háborukban nem akadályozhatta meg, hogy azok az eszmék és szellemi áramlatok, a melyek Nyugatról Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedeiben, de különösen II. József tiz éves kormányzata alatt Erdélybe is behatoltak, ne legyenek erjesztő kovászai a szellemi haladásnak. Ehez járult még az a visszahatás is, a melyet II. József alkotmányellenes és németesítő intézkedései életre keltettek s a mely e Nyugatról jövő új eszméknek és törekvéseknek magyar nemzeti szint és jelleget adott.

Művelő-
dési moz-
galmak.

A magyar nyelven és a nemzeti szellemben való művelődés megteremtésének és mentől szélesebb rétegek között való elterjesztésének vágya az akkori erdélyi magyar társadalom műveltebbjeinek lelkében valóságos szük-

Magyar
Nyelvmivelő
Társaság.

ségletté lett. E tekintetben a pálma Aranka György kir. táblai ítélőmestert illeti meg. Az ő buzgólkodásának volt az eredménye és Gróf Bánffy György főkormányzó buzgó megértésének, hogy tervbe vették Kolozsvárt egy erdélyi magyar tudományos társaság megalapítását, a mely 1791-ben „Kézírások társasága” czim alatt meg is alakult azzal a céllal, hogy a kéziratban levő erdélyi történelmi munkákat, emlékiratokat és más egyéb történelmi forrásokat kiadja. A társaság alapszabályait jóváhagyás végett fel is terjesztették Bécsbe, de ez a jóváhagyás nem érkezett meg soha. Ez a körülmény nem csüggesztette el a társaság tagjait. 1793-ban Marosvásárhelyt újra egyesületté alakultak. Alapszabályaikat felterjesztették gróf Bánffy György főkormányzóhoz, ki az elnökséget is elfogadta s így a társaság az ő elnöksége alatt 1794. július 21-én meg is tartotta alakuló közgyűlését. Tagjainak irodalmi és tudományos munkái Aranka György szerkesztésében „Magyar Nyelvmívelő Társaság Munkái” cim alatt 1796-ban jelentek meg.

Az Erdélyi magyar színészet megalapítása.

Fehér János, István, Sándor és Rozália testvérek, tordai lakosok 1792-ben a főkormányzóséktől azt kérték: engedjék meg nekik, hogy egy színjátszó társaságot alakíthassanak. E kérést a főkormányzóság nemcsak teljesítette, hanem maga a főkormányzó, gróf Bánffy György lett e színjátszó társaság legelső pártfogója. Az ő fáradozásainak köszönhető, hogy az erdélyi arisztokrácia tagjaiból rögtönösen egy pártoló társaság alakult, amely lehetővé tette, hogy a Kócsi Patkó János igazgatása alatt megalakult színjátszó társaság 1792. november 11-én első előadását megtarthassa.

Az 1794—95-iki országgyűlés az erdélyi magyar színészet ügyét országos pártolás tárgyává tette és megbizta Fekete Ferenczet, hogy a kolozsvári magyar színészet állandósítása tárgyában tervezetet dolgozzon ki. Az országgyűlés aztán Fekete terve alapján a színházi alapösszegyűjtésére és a színház felépítésére egy báró Weselényi Miklósból, ifj. gróf Bethlen Farkasból és Fekete Ferenczből álló bizottságot nevezett ki. A színházi ügyek felügyeletére a kir. kormányzékot kérte fel, a mely a maga részéről a bizottságba gróf Teleki Lajost és gróf Teleki Ferenczet nevezte ki. Ez öt tagú bizottság buzgólkodásának köszönhető, hogy az ügy annyira előrehaladt, hogy 1803. január 28-án a bizottság már a színházépítést tervező üléseit is megkezdhette.

A telket, a melyen a színház később felépült, a

református kollégiumtól 5000 forintért vásárolták meg báró Wesselényi Miklós, gróf Teleki Ferencz és Lajos, továbbá báró Thoroczky József és Bánffy József báró. A színházi jegyzőkönyvbe ez alkalommal a vásárlók és adományozók a következő kikötést iktatták be: „mihelyt ezen telekre nem theatrum építtetnék, vagy felépülvén, a theatrum más célra fordítatnék, vagy pedig benne idegen nemzetbeliek a magyar társaság kirekesztésével, vagy annak kárára játszanának, azonnal jussok legyen magoknak s haereseiknek kezeiket a theatrumra tenni s a contractusban stipulált ötezer rh. forintig magukat törvényesen is excontentáltatni.”

Ugyanilyen kikötéseket és feltételeket olvashatunk az egyes, nagyobb összegeket adományozók alapító leveleiben is. Így az ezer forintot adományozó gróf Teleki József szintén kikötötte, hogy „a mig az említett játszószínen magyar anyanyelvünkön folynak a játékok, addig sem én, sem maradékom soha sem praetendalhassuk sem az említett capitalist, sem interessét, mihelyt pedig az említett játszószínen idegen nyelven való darabok adatnak, vagy az épület más célra fordítatik, azonnal intabuláltassék a most ajánlott ezer forint az épületre és azt én vagy maradékom, mint minden hasonló adósságot megvehessük”

A színház fontosságát a szászok is felismerték. Szebenben, Brassóban német színjátszó társaságok működtek felváltva, a melyek az akkori német színi irodalom termékeit, különösen Kotzebue és Ifland színműveit játszották a közönség nagy tetszése mellett a szászok II. József uralkodása alatt felébredt német nemzeti szellemének erősítésére. A szász vezetőkörök szintén egy irodalmi és tudományos társaság felállítását tervezték, a mely nemcsak a szász nép multjának, hanem Erdély természeti és gazdasági viszonyainak tanulmányozását is feladatának kívánta tekinteni. Ez a társaság később létre is jött a Bruckenthal báró által alapított és 1817-ben ben megnyitott muzeum körül csoportosulva.

■ ■ A szász közművelődési törekvésekben nem csekély szerepet játszott a Szent András nevű szabadkőműves páholy, amely 1767-ben alakult meg s amelynek tagjai sorában számosabban voltak a Szebenben székelő kormányzók tagjai közül. E páholy tagjainak névsorában a 34. helyet maga a főkormányzó, gróf Bánffy György foglalta el. A román értelmiségből tagjai voltak a páholynek Koszta István, Burutz László kormányzékai tisztviselők és Dr. Molnár János szemorvos.

Szász
közművelő-
dési moz-
galmak.

Román
közművelő-
dési törek-
vések,

Éz utóbbi kezdeményezésére alakult meg egy társaság, amely 1788-ban a földművelő román nép műveltségének előmozdítása céljából román nyelvű néplap kiadását tervezte, amely egyelőre csak a falusi román papság számára lett volna szánva. E tervet maga gróf Bánffy főkormányzó is pártolta és elfogadása érdekében 1789. május 26-án meleg hangú felterjesztést küldött az udvarhoz, amely azonban e lap megindítását nem engedte meg. 1795-ben Balázsfalván „Az Erdély nagyfejedelemségi román faj számára Philosophiai Társaság” akart megalakulni, amelynek feladata lett volna „Bölcsészeti és Erkölcsi Hírek” czim alatt egy könyvsorozatot adni ki „a filozofia muzsáit szerető szívek számára.

Mindezek azonban csak tervezések voltak: jelei a művelődési váagnak és a művelődés érdekében való tenni akarásnak. Sokkal kézzel foghatóbb eredményei voltak annak, amit ez időszakban a népoktatás érdekében a kormányhatóságok tettek.

Mária Terézia uralkodásának utolsó esztendejében a balázsfalvai iskolákon kívül a gör. kath. románoknak összesen 10 népiskolájuk volt. II. József császár 1782-ben Sinkai Györgyöt nevezte ki az erdélyi román népiskolák felügyelőjévé, ki 12 év alatt 300 népiskolát állított fel. A gör. kel. románoknak II. József uralkodásának első éveiben összesen csak 4 népiskolájuk volt. II. József 1786. márczius 4-ről rendeletet adott ki, amelyben megparancsolta, hogy a nagyobb községek mindenikében állítsanak fel egy-egy iskolát, ahol a községek kicsinyek, ott több község számára állítsanak egyet. Az iskolák költségeit adakozásból és a tandíjakból fizessék és ha ez nem lenne elég, akkor az erdélyi és magyarországi tanulmányi alapból. Egyúttal az erdélyi tanulmányi alap terhére ki is nevezett 25 gör. kel. román tanítót és a gör. kel. román iskolák számára évi 400 forint fizetéssel egy főigazgatót.

Hogy elégséges számu tanító legyen, elrendelte, hogy Temesváron és Verseczen egy 6 hónapig tartó tanfolyamot rendezzenek be bánügyi román és szerb nemzetiségű ifjak számára. E tanfolyamnak tanárai közé tartozott a román irodalom nagyhirű mese írója Czichindeal Demeter is. Ezenkívül a határőrezredek parancsnokai gondoskodni igyekeztek, hogy a községekben mindenütt jó népiskolák legyenek; az ezredek székhelyén pedig úgynevezett normális iskolák, amelyeknek feladata volt a román ifjúságot német és román nyelven előkészíteni, hogy később jó altisztek és alkalmas tanítók lehessenek.

Erdély története a XIX. század első felében.

a)

Abban az évben (1815), amelyben a bécsi kongresszus befejezte Európa térképének újra rendezését, Erdélyben a sok esőzés következtében rossz termés volt. A következő évi termés is hasonló volt s ennek következtében Erdély nagy részében valóságos éhinség lett. Az általános szegénységet még súlyosabbá tette az 1811-iki dezalváció következtében beállott pénzszűke. Erdély gazdasági viszonyai ez időpontban hajszállal sem voltak kedvezőbbek, mintha évek során hadszíntér lett volna.

Általános
szegénység
és éhinség
Erdélyben.

Ennek az éhinséghez hasonlatos köznyomornak társadalmi tekintetben mégis olyan hatása volt, amely a mult-hoz képest haladást jelentett és nyilvánvalóan mutatta, hogy a társadalom vagyonosabb és előkelőbb része a szükségét szenvedő társadalmi rétegekkel szemben kötelességének tudatára ébredt. Kolozsvárt és Szebenben nyomorenyhitő mozgalom indult meg, amelynek élén maga a főkormányzó állott. A nagyobb városokban ugynevezett levesosztó (népkonyha) egyesületek alakultak a szegénynép ellátására. Pénzt gyűjtöttek; a farsangi bálók elmaradtak s a vigalmi czélokra összeadojt pénzeket is a köznyomor enyhítésére fordították. Ez a jótékonycélú mozgalom közelebb hozta egymáshoz a különböző társadalmi rétegeket, amelyek eddig teljesen elkülönítve, majdnem kasztszerű életet éltek. Elősegítője lett, hogy a közdolgok iránt érdeklődő társadalmi közvélemény kifejlődjék, amely nélkül semmiféle alkotmányos politikai törekvésnek erőt kölcsönző talaja és háttere nem lehet.

Igen nevezetes eseménye volt ez időszaknak I. Ferenc királynak és nejének, Karolina királynénak erdélyi utazása. Augusztus 14-én lépte át az akkor épült borgói szoros uton a királyi pár Erdély határát. Augusztus 18-án Kolozsvárra érkeztek, hol fogadtatásukra Erdély előkelő társadalma teljes számban gyűlt össze. Meglátogatták a

I. Ferenc
erdélyi ut-
azása.

város minden nevezetesebb intézetét. Az országos közalapról akkor épült kórházat a királyné látogatásának emlékére nevezték el *Karolina-kórháznak*. Augusztus 22-én maga a király elnökölt a kormányzék tanácsülésében. E látogatás emlékére emeltette saját költségén a város Toppler nevű vagyonos polgára azt az oszlopot, amely Statua név alatt ma is ott áll.

A királyi pár augusztus 27-én Kolozsvárról Gyulafehérvárra utazott, amelynek környékére (Zalatna vidékére) több kirándulást tett. Szeptember 6-án érkeztek Szebenbe, honnan egy hét múlva utaztak Fogarason át Brassóba, s innen a Székelyföldre. Utazásuk végső pontja Csikszereda volt, ahonnan visszatérve, a hunyadvármegyei Vaskapun át a 45 napos erdélyi utazást befejezván, a Bánságba mentek át. A királyi pár ez utazása nem politikai czélokat követő utazás volt, mint II. József utazásai s ezért kelles társadalmi emlékezéseknél egyéb nyomot nem is hagyott hátra.

Az erdélyi közállapotok a múlt század második évtizedében.

1811. után nem tartottak több országgyűlést és Erdélyre, mint báró Kemény Zsigmond írta, komor idők borultak. „Lassanként elkopott az ősi intézmények gépe és megszűnt mozogni. A kerekek akadoztak. A törvényhozás terme bezáratott. A hivatalszobák lettek állammá”
Egyszóval, Erdély közléte a legnagyobb tespedésbe jutott.

Miután országgyűléseket nem tartottak, azokat a kormányzék s egyéb főhivatalokat, melyeket a törvény értelmében csak az országgyűlésen végrehajtott választás útján lehetett betölteni, egyszerűen helyettesítették. 1822-ben 35 évi hivataloskodás után gróf Bánffy György főkormányzó is meghalt s helyét ideiglenesen báró Jósika Jánossal töltötték be. Ugyanez év augusztus 7-én halt meg gróf Teleki Sámuel kancellár is, a marosvásárhelyi Teleki-könyvtár bőkezű alapítója, akinek utódává 1824-ben báró Miskét nevezte ki a király.

Bánffy György főkormányzó és Teleki kancellár egyénisége.

Gróf Bánffy György főkormányzó és Gróf Teleki Sámuel kancellár igen nehéz körülmények között állottak Erdély kormányának élén. Hazafiságuk, magyar nemzeti érzésü, kifogástalan, sőt mintaszerű volt. Bár mindketten konzervatív gondolkozású férfiak voltak, de őszinte barátai a józan haladásnak, aminek nem egyszer tanubizonyosságát adták a rendekkel szemben is. Mindketten tudománykedvelő s a magyar művelődés ügyét buzgón szolgáló férfiak voltak, aminek bizonyítékául szolgál gróf Bánffy részéről az a buzgóság, amellyel az erdélyi tudományos irodalmi társaság s a magyar színészet ügyéi

felkarolta, gróf Teleki részéről pedig a Marosvásárhelyi Teleki könyvtár alapítása.

A törvényesen megválasztott kormányzékai tanácsosok közül még csak a szász nemzetiségű öreg Strausenburg volt életben. A megyékben is kiment lassanként szokásból a választás útján való tisztujtítás és az üreedésbe jött megyei hivatalokat kormányzékileg kinevezett tisztviselőkkel töltötték be, éppen úgy, mint Mária Terézia uralkodásának két utolsó évtizedében. Ezek a törvénytelen állapotok és intézkedések Erdély politikai életében valóságos tespedést idéztek elő. A közügyekkel törődni többé senki sem látszott. Ehez járult még Erdélynek elszigeteltsége és gazdasági életének teljes fejletlensége is. Mindezeknek a többi között az a káros hatása volt, hogy Erdély társadalmának vezérlő elemei világfelfogásban, a kor uralkodó eszméinek ismeretében visszamaradtak. A világ nem ismerése, a megszokottság kényelme az újabb eszmék iránt a régi erdélyi nemességben, sőt az értelmiségi osztályban is a passiv ellenállás és a mozdíthatatlanság egy nemét fejlesztette ki.

A közélet
tespedés-
nek okai.

Semmiben sem látszott annyira szembetűnően az erdélyi nemességi és intelligencia e maradisága, mint a jobbágyság, illetőleg az úrbér kérdésében.

Az 1791-iki országgyűlésen az úrbér ügyében kiküldött bizottság elkészítette a maga úrbéri tervzetét, melyet egy 1809-ki királyi kézirat meghagyása értelmében az 1810-ki országgyűlés volt hivatva tárgyalni és elfogadni, de ez országgyűlésen csak annyit történt, hogy a rendek kijelentették, hogy a legközelebbi országgyűlésen az úrbéri javaslatot is tárgyalás alá veszik. 1811 után nem tartottak országgyűlést és így a javaslat tárgyalás alá sem került.

A Czirákya
komissio
munkálatai.

A kormány ebbe nem nyugodott bele, hanem kísérletet tett az úrbér rendeleti uton való életbeléptetésére. E célból 1819-ben az úrbér behozatalához szükséges előmunkálatok elvégzésére gróf Cziráki Antal magyar kamarai alelnök vezetése alatt egy bizottságot küldött ki. Ez volt a később annyit emlegetett „Czirákya comissio“, a melynek feladata a jobbágyi és földesuri (colonialis és allodialis) birtokok tényleges nagyságának megállapítása volt, hogy a jobbágytelkek nagyságának a helyi viszonyokhoz mért megállapítására czélszerű kategóriákat lehessen felállítani.

Az erdélyi rendeket e bizottság ellen hangolta mindenek előtt az a körülmény, hogy tagjai között egy sem volt erdélyi, a mit a kormány részéről való bizalmatlanságnak vettek, még a kormánnyal tartó körök is. Az ellen-

zék pedig, élén a fiatal báró Wesselényi Miklóssal, a vármegyei gyűléseken tiltakozott e bizottság működése ellen azon a czímen, hogy a kormánynak nincs joga az urbért országgyűlésen kívül egyszerű rendelettel behozni. A bizottság e tiltakozások ellenére is folytatta megkezdett munkásságát és 1820-ban be is fejezte. Urbér azonban most sem lett, mert Ő felsége az 1820-ki magyar események hatása alatt az eléje terjesztett munkálatot azzal a megjegyzéssel küldötte le a kormányshoz, hogy az a leendő urbér alapjául szolgálhat, mikor az urbér ügye törvényhozási uton fog szabályoztatni. Így maradt e bizottság munkálata a „Czirákyana conscriptio“ a régi Erdély birtokviszonyainak tanulmányozója számára „becses anyag“-nak.

A közszellem felébredésének indító okai.

1821 november 1-én királyi rendelet jelent meg, a mely meghagyta, hogy ez időponttól kezdve az eddigi adó minden váltó forintját ezüst forintokban szedjék be. Ez a rendelet azon valutáris különbség következtében, a mely a váltó és az ezüst forint között volt, adóemelést jelentett, a mihez csak az országgyűlésnek volt joga. Majd következett a katonai ujonczok szedésére vonatkozó rendelet kiadása, a mely nyíltan megsértette az országgyűlés ujonczmegajánló jogát. A magyarországiak példáját követve az erdélyi vármegyék ellenzéke is megmozdult, noha Erdélyben nehezebb volt a helyzet.

Ifj. Wesselényi Miklós felépése

A haladás vágya, a mely 1820 után Magyarország egész társadalmát elemi erővel ragadta meg, Erdélyben alig tudott utat törni. A nagy magyar hazafinak, Széchenyi Istvánnak politikai, gazdasági és közművelődési eszméivel szemben Erdély irányadó körei érzéktelenek voltak mindaddig, míg az ifjabb Wesselényi Miklós fel nem lépett. Wesselényi tulajdonképen két ország fia volt: Erdélyé és Magyarországé, a mennyiben mindakét országban voltak birtokai és így állampolgári jogait mindakettőben gyakorolta. A két ország állami egységét, mintegy fizikailag képviselte a maga személyében.

Wesselényi nem maradt követők nélkül. Többen voltak az erdélyi arisztokráciából, a nemességből és az értelmiségből, kik hozzácsatlakoztak és a kik az ő egyéniségét szerencsésen egészítették ki. Éppen olyan tüzes és romantikus politikai harcos volt gróf Kendeffy Ádám, mint ő. A benne hiányzó mérséklet és diplomáciai ügyesség igen nagy mértékben volt meg gróf Bethlen Jánosban, az alapos jogi tudás és a magasabb eszmekörökben mozgó politikai ékesszólás művészete pedig Szász Károly enyedi főiskolai tanárban, a kinek igen nagy tehetségű

küzdő társa volt Alsófehérmegye gyűléstermében báró Kemény Dénes.

Miután az országgyűlés termei zárva voltak, a vármegyék tanácskozó termeit tették működésük színhelyévé. Nemcsak saját vármegyéjük közgyűlésein jelentek meg, hanem más olyan vármegyékében is, a melyben birtokuk s így szólásjoguk volt. A hol nem volt birtokuk a főbb ellenzéki vezéreknél, ott valaki: község, vagy magános birtokot adományozott nekik, csak hogy szólásjoguk legyen. Így adományozott Marosszék közönsége báró Wesselényi Miklósnak Makfalván egy belső telket, a melyre ő később iskolát építtetett a székely népnevelés színvonalának emelésére. Ez iskola épülete ma is nevelési célokat szolgál. A közvélemény vándor patriotáknak nevezte őket, mert megyegyűlésről megyegyűlésre jártak s azokon a napi politika kérdéseit fejtegetve s rámutatva a törvénytelen és nyomasztó állapotokra, az alkotmányos és nemzeti ellenállást szervezték.

A vándor patrioták szerepe.

Az általok megindított politikai küzdelemnek tárgya nemcsak az aktuális sérelmek voltak, hanem azok a nagy kérdések is, a melyek Magyarországon lekötötték a magyar közvélemény egész érdeklődését. E kérdések a jobbagység felszabadításával kapcsolatos agrárreform, a Magyarországgal való egyesülés, az unio- és a magyar nyelv hivatalossá tétele volt. Ez a három kérdés az, a melyek sarkpontjait alkotják Erdély politikai küzdelmeinek a múlt század harmincas és negyvenes éveiben.

Bethlen János gróf az erdélyi reformátusok egyházi tanácsában a kormány ellen való sikeres küzdelemnek egy új és alkalmas színteret fedezte fel. A vallásfelekezetek törvényben biztosított egyenjogúsága mellett is nagyon sok sérelem érte az erdélyi reformátusokat. A református egyház főtanácsa világi elnökei közül egyet az erdélyi kormányzék református vallású tanácsosaiból volt törvényes szokás választani. Ez alkalommal e méltóságot a főkormányzék egyetlen református vallású tanácsosa hivatalán alapuló jogon követelte. Az ellenzék ez ellen, mint jogbitorlás ellen tiltakozott, mert a kormányzékot, a melynek tagjai nem választás, hanem kinevezés után jutottak hivataluk birtokába, nem ismerte el törvényesnek.

Bethlen János gróf ellenzéki működése a reformátusok egyházi tanácsában.

Nem annyira a katolikusoknak a bécsi udvar részéről való pártfogása, mint inkább a véletlen volt az okozója, hogy az ország főbb hivatalainak magasabb rangú kinevezett tisztviselői túlnyomó többségükben katolikusok voltak. Éppen ilyen véletlenség lehetett az is, hogy az

ellenzék vezetői majdnem kivétel nélkül a református felekezethez tartoztak. Ez a körülmény az egyre élesebbé és szenvedélyesebbé váló politikai küzdelembe némi felekezeti színt vegyített.

Báró
Wlassics
királyi biz-
tossága.

Az a politikai rendszer, a melynek megalkotója és fenntartója Metternich volt, nem tűrhette, hogy egy ilyen szabadelvű, erősen magyar nemzeti szellemű mozgalom Erdélyben is oly erőre tegyen szert, mint Magyarországon. Elhatározták, hogy mielőtt végleg megerősödnek, hatalommal fogják letörni. E célra báró Wlassics Ferencz altábornagyot és horvátországi bánt 1833 március 24-én mint teljes polgári és katonai hatalommal bíró királybiztost Kolozsvárra küldötték.

Wlassics küldetésének halattára az ellenzéki szel-
lemtől áthatott erdélyi arisztokrácia sorában azt a kérdést
vetették fel, hogy társadalmilag érintkezhetnek-e vele, vagy
kerüljenek minden vele való érintkezést? Wesselényi az
előbbi engesztelhetetlen álláspontot foglalta el, de vele
szemben gróf Bethlen János simább és diplomatikusabb
álláspontja győzött. Ez álláspont helyességét igazolta az
eredmény, mert Wlassicsot főleg az erdélyi előkelő társa-
dalom tagjaival való magánérintkezés győzte meg arról,
hogy Erdélyben a rend, azaz a békekesség helyeállításának
csak egy módja lehet az országgyűlés összehívásával
az alkotmányos utra térni. Ilyen értelmű felterjesztést tett
Bécsbe, amelynek eredménye visszahivatása lett.

Ellenzéki
tüntetések a
kormány
ellen.

Wlassics távozása után a feszültség az ellenzék és
a hivatalos konzervatív körök (az auliusok) között még
nagyobb lett, mint előbb volt. Ezt szembetűnően igazolja
egy váratlanul kitört sajnálatos esemény.

Gróf Kendeffy Ádám 1834 február 4-én szívszél-
hűdés következtében váratlanul meghalt. Az atléta termelű,
egészséges és fiatal (39 éves) népszerű hazafi hirtelen
halála nagy megdöbbenést keltett az ellenzék soraiban,
sőt a vérmesebb képzelődésű fiatalság hajlandó volt
hitelt adni annak a mende mondának, hogy politikai
okból megmérgezték. A tanuló ifjúság e híresztelésektől
felizgulva, temetésénél nagy kormányellenes tüntetésekre
készült, a melyek azonban a tett katonai intézkedésekkel
kapcsolatos fenyegetések következtében elmaradtak. Ez a
körülmény az ifjúság és a katonaság között feszültséget
idézett elő, sőt ellenséges viszonyt teremtett.

Gróf Kendeffy Ádám temetése után egy pár nappal,
február 11-én, egy Juhász nevű joghallgatót a főörségen
letartóztattak állítólag azért, mert pipázva ment el a fő-

őrség előtt; a katonaság hivatalos jelentése szerint azért, mert pipájából a szikrát sértő és kihívó módon az őrt álló katona szemébe fujta. Híre szaladván a joghallgató letartóztatásának, kartársai közül többen, nagy tömegtől kísérvé, a főőrségre mentek, hogy erővel is kiszabadítsák. A szorongatott őrség fegyverét használta és a tömeg egy tagja, Bornemisza báró inasa golyótól találva, halva rogyott össze és többen sebet kaptak. Erre még nagyobb lett a csődület és a tömeg a főőrség ellen új rohamra készült.

Bethlen János, híret hallván a történeteknek, több politikai barátjával a helyszínére sietett és arra bírta az ingerült tömeget, hogy csendesen maradjon addig, míg ő és társai elégtételt szereznek báró Jósika János főkormány-széki elnöktől. Jósika báró nem volt otthon s a nyilatkozat, a melyet veje, Petrichevich Horváth János báró huszár-százados tett, nem elégítette ki az egyre növekvő és zajongó tömeget, a mely új ostromra készült. Ez alatt a Fellegvárból feltűzött szuronyú katonaság és a külvárosokból dragonyosok siettek a főtérré, a melyet rohammal tisztítottak ki. Ez alkalommal mintegy 50-en kaptak kisebb nagyobb sérülést, köztük a csillapító politikusok, gróf Bethlen János, gróf Mikes János és báró Huszár Károly is.

Másnap dragonyos és gránátos őrzérek jártak be az utcákat, lakásaikra kergetvén a járó-kelőket. Kolozsvár külsőképe az ostromállapotban levő város benyomását keltette. Gróf Béldi Ferencz és gróf Degenfeld Ottó Bécsbe utaztak, hogy jelentést tegyenek a királynak és elégtételt kérjenek. Harmadnapra a dragonyosok és a gránátosok elhagyták a várost és Pídol tábornok átvette a város felett a katonai parancsnokságot. Február 28-án egy polgári és katonai vegyes bizottságot neveztek ki az ügy megvizsgálására.

Ez a sajnálatos eset nagy felháborodást keltett egész Erdélyben. A vármegyei gyűlések izgatottan tárgyalták és sürgős orvoslást kérve, az alkotmányosság visszaállításának jeléül az országgyűlés összehívását sürgették. Bécsből pedig rendcsinálás végett márczius 2-án Estei Ferdinand főherczeget Galiczia katonai és polgári kormányzóját küldötték Erdélybe teljhatalmú kir. biztosul. Az eredmény most is az volt, mint br. Wlassics esetében. A főherczeg azt jelentette Bécsbe, hogy Erdély lecsendesítésének legcélravezetőbb módja az országgyűlés összehívása. Így hívta aztán össze I. Ferencz király 1834. május 28-ra az

Estei
Ferdinánd,
mint telj-
hatalmú ki-
rálybiztos.

országgyűlést, a melyet mint királybiztos, Estei Ferdinánd főherczeg nyitott meg.

Az 1834-ki
országgyű-
lés.

A követválasztásokon az ellenzék jelöltjei diadalmas-
kodtak. A kormány az ellenzéki többséggel szemben
akként biztosította magát, hogy éppen háromszor annyi
királyi hivatalosnak küldött meghívót, mint a mennyi vá-
lasztott követ volt. A legelső ütköző pont az elnökválasztás
kérdése volt. A főkérdés az volt, hogy közös ülésben
fejenként való szavazással válasszanak-e elnököt, vagy
ügynevezett nemzeti gyűlésben, hol minden nemzetnek
egy-egy szavazata volt és így a királyi hivatalosokkal nem
lehetett leszavaztatni a választott követeket. Ez utóbbi
eljárást fogadták el, de mikor a gyűlésterem ajtajához
érték, azt zárva találták. Wesselényi ökleivel döngötte az
ajtót, mire a kancellár küldött által tudatta, hogy a nem-
zeti gyűlés számára nem fog kinyitni a terem ajtaja, mert
azt nem lehet kifogástalanul illetékesnek tartani az elnök
választásra.

Sok huza-vona után közös ülésben választották meg
az országgyűlés elnökét, de mikor lejött a királyi meg-
erősítés, általános volt a megbotránkozás, mert a legtöbb
szavazatot kapott jelöltek egyikét sem nevezték ki, hanem
a népszerűtlen aulikus báró Nopcsa Eleket, a ki a szava-
zatoknak még csak harmadrészét sem tudta megkapni.

A liberá-
lis és a
konzervatív
párt kiala-
kulása.

Ezen az országgyűlésen már két határozottan ki-
alakult párt állott egymással szemben: a liberális ellenzék,
a melynek olyan kitűnő vezető politikusai és szónokai
voltak, mint báró Wesselényi, gróf Bethlen János, báró
Kemény Dénes, gróf Teleki Domokos és Szász Károly,
továbbá a konzervatív párt, a melynek vezére, mint királyi
hivatalos, a még ifjú báró Jósika Sámuel volt, ki sem
tanultságra, sem szónoki tehetségére nézve nem állott a
liberális ellenzék vezérei mögött, de csak egymaga volt
kénytelen szembe állni az egész ellenzékkel, mivel pártjá-
ban sem igazi politikai, sem szónoki tehetség nem volt.

Ez országgyűlésen mutatkozott be az ellenzék mint
parlamentari párt. A vitatkozások, a melyeket a kormány
törvénytelen rendeletei, vagy a kormányzat alkotmány-
ellenes szelleme tettek szükségessé, bár igen sokszor
hevesek, sőt szenvedélyesek voltak, de mindig magas
színvonalon mozogtak. Tanuságot tettek az ellenzéknek
nemcsak nagy szónoki, hanem politikai és parlamentaris
képességeiről is. Színvonala egyenlő volt az 1832—36-iki
pozsonyi magyar országgyűléseivel, melyhez egyes epi-
zódjaiban is hasonlított.

A parlamenti tárgyalások az alkotmányos államokban nemcsak nyilvánosak voltak, hanem az elmondott beszédek már ez időben is közzétételvé a sajtóban, nagy hatást gyakoroltak a közvélemény irányítására. Magyarországon a cenzura ezt lehetetlenné tette. — Ezért kísérlette meg Kossuth Lajos a könyomatú „Országgyűlési Tudósítások”-kal az érzett szükségét kielégíteni. Példáját Wesselényi Miklós is követte. Lakásán könyomatós sajtót rendeztetett be és megindította az erdélyi „Országgyűlési Tudósítások”-at. Az eredmény is ugyanaz lett, a mi Magyarországon. A hatóság küldöttei megjelentek Wesselényi lakásán és a könyomatós sajtót elkobozták.

Az Erdélyi
Országgyűlési
Tudósító.

A kormánynak ez intézkedése lehetetlenné tette a pártoknak csak olyfokú megegyezését is, a mely lehetővé tette volna a sérelmi ügyek félretételével áttérni a nyugodtabb törvényalkotói munkásságra. Más módját a kivezető útnak nem bírta megtalálni, mint az országgyűlés felosztatását, a mely 1835 február 6-án be is következett.

Az országgyűlési felosztatása.

Az országgyűlés felosztása után Erdély kormányzását, mint teljhatalmu kir. biztos Estei Ferdinánd főherceg vette kezébe, aki másnap ünnepélyesen vette át a gubernum vezetését, a mire a felelet az volt, hogy az országgyűlésen törvényesen megválasztott kormányzékai tanácsosok és főispánok lemondottak. Lemondásuk elfogadtatott s helyök aulikus értelmű egýenekkel tölletett be.

Az országgyűlés felosztatása és az alkotmányellenes kormányzás nyílt bevállása után három hét múlva, 1835 márczius 2-án I. Ferencz király meghalt, utóda V. Ferdinánd lett a nélkül azonban, hogy trónra lépése Erdély kormányzásában változást, vagy éppen új korszakot jelentett volna.

b).

V. Ferdinánd trónralépésével a monarchia külső- és belső politikájának vezetésében Metternich teljesen szabadkezet nyert. Az absolut és minden alkotmányos szabad mozgalmat elnyomó rendőrállam eszméje a közélet minden ágában uralkodóvá lett. Erdélyben Estei Ferdinánd főhercegre volt bízva „a vaskezű kormányzat” érvényre juttatása. Egyik eszköze volt e kormányzati rendszernek a politikai pörök megindítása az ellenzék főbb emberei ellen. Wesselényit az „Országgyűlési Tudósítások” megindítása miatt éppen úgy pörbe fogták, mint Kossuth Lajost Magyarországon a „Törvényhatósági Tudósítások”-ért.

Politikai
pörök.

A marosvásárhelyi kir. tábla főügyésze Gál László,

Erdély akkori egyik legnagyobb jogtudósa, kijelentette, hogy a pör megindításának hiányzik a jogi alapja s azért nem lehet megindítani. Gál Lászlót hivatalától felmentették és mást neveztek ki helyébe, a ki a pört megindította. Wesselényit megidézték és mivel nem jelent meg, elrendelték elfogatását. Wesselényi magyarországi jószágára költözött, de a Szatmár-megye közgyűlésén mondott beszédéért ott is pörbe fogták. Ügyének védelmét Kölcsey Ferencz, a magyarországi liberális ellenzék egyik nagynevű vezére vállalta el. Szász Károlyt Alsófehérmegye közgyűlésén mondott egyik beszédéért hasonlóképpen pörbefogták és rákényszerítették, hogy jogi tanszékét a nagyenyedi főiskolánál a mennyiségtanival cserélje fel. Kemény Dénes, hogy szabaduljon a zaklatástól, tanulmányi célból külföldre utazott.

A megfélemlítés alkalmazásba vett eszközei csak az üldözöbe vett egyeseket tudták mozgásukban korlátozni, vagy egészen el is hallgattatni, de a közvéleményt sem lecsendesíteni, sem elhallgattatni nem tudták. Még a tüntetéseket sem bírták megakadályozni. Egy néhány alkalommal megtörtént, hogy a kolozsvári tanulóifjúság Esteri Ferdinánd főherczeg ablakai alatt éjszakánként megjelent és érzelmének úgynevezett „macska zené”-vel adott kifejezést. Az aranyos ifjúság egyes vezetői és a katonatisztek között nem egyszer történt összetűzés, a mely rendszerint párbajjal végződött. Az izgatottság általánosság lett. Az úrbéri terhes szolgálatok miatt a jobbagyság elégedetlensége nőttön-nőtt s e miatt a földbirtokosság körében többen parasztmozgalmaktól kezdettek tartani.

Ezek a napról-napra súlyosodó és kellemetlenebbé váló körülmények a higgadtabbakat mind a két részről arra bírták, hogy a kölcsönös kiegyezést útját egyengessék. Lehetővé tette ezt, hogy Wesselényi távozásával az ellenzék vezetése a higgadtabb gróf Bethlen János kezeibe került és a konzervatív párt higgadtabb elemei is hajlandók voltak a kiegyezésre s azzal kapcsolatosan az országgyűlés összehívásával az alkotmányosság útjára való visszatérésre, de azzal a feltétellel, hogy az ellenzék felhagy az eddig folytatott sérelmi politikával és hajlandó lesz a kormány által sürgetett reformok tárgyalására.

Az 1837-ki országgyűlés összehívása.

E hallgatag megállapodás után V Ferdinánd 1837 április 17-re összehívta az országgyűlést, de mivel tartottak az ifjúság és a hallgatóság esetleges tüntetéseitől, nem Kolozsvárra, hanem Szebenbe.

Ez országgyűlés megoldandó feladatai voltak: a

rendek hódoló eskütétele V. Ferdinánd királynak; az országos főbb tisztviselők megválasztása; az 1790/1-ki országgyűlésen kiküldött rendszeres bizottság munkálatainak átvizsgálására kiküldendő bizottság megválasztása oly célból, hogy az urbéri munkálatok a jövő országgyűlésen tárgyalhatók legyenek.

Az országgyűlést, mint királyi biztos Estei Ferdinánd főherczeg nyitotta meg, ki ez alkalommal, mielőtt a rendek a szokásos hódolati esküt letették volna, kezét az evangéliumra téve, megesküdött, hogy „a confirmált és kiadott leopoldi diploma értelmében az ország törvényeit meg fogja tartani”

A főherczeg e lojalis és békülekeny nyilatkozatának egyik indító oka az volt, hogy szerette volna, ha az erdélyi rendek őt főkormányzóvá választják. Az ellenzék, főleg vezére Bethlen János, a kit a külföldről visszatért báró Kemény Dénes mindenben támogatott, éppen ezt nem akarta s azért a konzervatív párt mérsékeltebb tagjaival a választásokra vonatkozóan megegyezést kötött. E megegyezésnek volt az eredménye, hogy a főherczeg még a jelöltek sorába sem juthatott be.

A választás eredményét felterjesztették a királyhoz, a ki 1837 augusztus 31-én gróf Kornis Jánost nevezte ki főkormányzóvá, a ki szintén nem volt a legtöbb szavazatot nyertek között. A többi főhivatalokra is olyanokat nevezett ki a király, a kik nem jutottak be a legtöbb szavazatot nyertek sorába. Így lett udvari kancellárrá báró Nopcsa Elek, országos elnök báró Kemény Ferencz, kincstárnok gróf Rhédei Adém, tartományi kancellár gróf Lázár László és kir. táblai elnök Daniel Elek.

A rendek a békesség kedvéért belenyugodtak e kinevezésekbe s az illetőket hivatalaikba beiktatták. Így folyt le a békesség jegyében az 1837-iki országgyűlés, a mely Erdélyt visszavitte az 1811-ben félbeszakadt alkotmányosság útjára.

A legközelebbi országgyűlést V Ferdinánd 1841 november 25-re hívta össze Kolozsvárra, a melyet báró Jósika János, mint királybiztos nyitott meg. Ez országgyűlés főkormányzó-választással kezdődött, mert gróf Kornis János főkormányzó 1840 augusztus 16-án meghalt. Ő Felsége a rendek és az egész erdélyi közvélemény nagy öröme a legtöbb szavazatot nyert jelöltek közül gróf Teleki Józsefet, a Magyar Tudományos Akadémia elnökét nevezte ki, a kit 1842 április 6-án igazán fejedelmi pompával iktattak be főkormányzói hivatalába.

Főkor-
mányzó
választás.

Az 1841-ki
országgyű-
lés össze-
hívása.

Éz országgyűlés első és legnevezetesebb tárgya volt a nyelv kérdése.

A magyar
hivatalos
nyelv ügye.

Az 1837-iki országgyűlés a felséghez intézett leiratában azon óhajtásának adott kifejezést, hogy a jövőben a törvények hiteles szövege a magyar legyen s hogy a főkormányshék és a többi országos hivatalok nyelve is a magyar legyen. Ebbe a kívánságba a szászok is beleegyeztek. Az 1841-iki országgyűlésen a magyar nyelv kérdése a kormány azon leiratával kapcsolatosan vetődött fel, a mely válasz volt az 1837-iki országgyűlés fennebb említett kívánságára.

A rendek, támaszkodva e királyi leiraatra, törvényjavaslatot készítettek, a mely kimondotta, hogy Erdélyben a hivatalos nyelv a magyar lesz. A szászoknak azonban jogukban áll, hogy a főkormányshékkal és a magyar törvényhatóságokkal ezentúl is tetszésök szerint magyar, vagy latin nyelven érintkezhessenek. Belső ügyvitelökben az eddigi állapot változatlan marad. Az összes iskolák tanításhoz — kivéve a szászok iskoláit — magyar lesz. Az egyházi hatóságok is tartoznak az anyakönyvvezetésben és a hatóságokkal való érintkezésben a magyar nyelvet használni, de a szászok anyanyelvének használati joga az egyházi téren sértetlenül fennmarad. A többi nem magyar anyanyelvű egyházak csak tíz év múlva lesznek kötelesek a magyar nyelvet anyakönyvvezetésökben és a hatóságokkal való levelezésben használni.

Mihelyt báró Kemény Dénes, a ki e javaslatnak kezdeményezője volt, azt előterjesztette, Schreiber Simon székelyi szász követ azonnal tiltakozott ellene és betérjesztett külön véleményét az összes szász követek a magokévé tették, kivéve Szászváros két követét, Lészayt és Lorenit, kiket azonban a szászvárosiak e miatt visszahívtak.

Nemcsak a szászok, hanem a románok is tiltakoztak e törvényjavaslat rendelkezései ellen. A balásfalvi gör. kath. román káptalan egy Krajnik Simon prépost és Mánfi István konzisztoriumi jegyző által aláírt kérelemben tiltakozott ellene, a melyet Leményi püspök utján akart az erdélyi országgyűlés elé juttatni.

Eleesebbé lett még ez ellentétet, mikor a magyar rendek indítványt tettek egy országos muzeum felállítására. A szászok ez indítvány ellen állást foglaltak, nyíltan kifejezván, hogy ezt azért teszik, mert az országos muzeum magyar czélt fog szolgálni. Mikor a más két nemzet magáévá tette ez indítványt, a szászok különvéleményt adtak be. E különvéleményt a más két nemzet nem

fogadta el a benne foglalt közjog ellenes kifejezések miatt. Ekkor a szászok kijelentették, hogy a szász nemzet pecsétjét nem engedik ráütni az országgyűlése végzésére, ha a rendek e különvéleményt nem fogadják el. A királybiztos kísérletet tett a szászokat rábírni az engedékenységre. Regius beszterczei királybíró kijelentette, hogy „a nemzeti becsület rovására nem szabad engedékenyek lenni”

A rendek meg voltak győződve, hogy a szász követek e magatartása nem a szász nép akaratának volt a kifejezése, hanem csak annak a szász tisztviselői osztálynak (bürokrácia), a mely Mária Terézia uralkodása óta hatalomra jutva, magának foglalta le a szász nemzet összes kiváltságait, jogi helyzetének minden előnyét, sőt jövedelmi forrásait is. E feltevésre okot szolgáltatott annak ismerete, hogy a szász követeket Bedeus József udvari kancelláriai tanácsos bírta rá, hogy állást foglaljanak a magyar nyelv hivatalos nyelvvé tétele ellen. A szászok állásfoglalásának azonban mélyebb és messzebb fekvő indítékai is voltak.

A francia forradalom eseményei és következményei megmutatták, hogy a politikában legnagyobb súlya a néptömegének van. A demokrata eszmék az eddigi államjogi tényezőkkel szemben fontossá, sőt döntővé, magát a népet tették. Az újkori eszmék által öntudatra ébresztett népek erélyesen követelték a magok egyéniségének teljes érvényesülését. A népek ez öntudatra ébredése okozta, hogy a demokrata követelésekkel karöltve lépett fel a nemzetiség, helyesebben a nemzeti eszme is, még pedig heves politikai érvényesülésre irányuló törekvések kíséretében Európa szerte mindenütt. A múlt század harmadik és negyedik évtizedében a népmozgalmaknak már két határozottan kialakult célja volt: a demokraczia és a nemzetiség követelményeinek érvényesülése a politikai és az állami élet minden nyilvánulatában.

Eleinte e törekvés csak tudományos és irodalmi kérdés tárgya volt mindenütt, így a magyar nemzet kebelében is. Az 1832/36-ki országgyűlésen azt, a mit eddig csak az írók és a tudósok hirdettek, a politikusok mondották ki olyképpen formulázva, hogy a magyarnak állami és nemzeti önállóságából mintegy természetes törvényképpen következik, hogy a magyar nyelv használatának kiterjedése ne legyen kisebb, mint a magyar nemzet országának és a magyar kormányzat minden ágának határa. Ennek következtében lett czéllá a magyar politiká-

ban az önálló magyar nemzeti állam eszméjének megvalósítása.

A nemzetiségi törekvések felébredése.

Ez a cél viszont a bécsi kormány háromszáz év óta követett politikájával jutott összeütközésbe. Az önálló magyar nemzeti állam és a nemzeti jelleg nélkül való egységes osztrák császári birodalom két össze nem férő fogalom és cél volt, a melyeknek egymással előbb-utóbb katasztrofális összeütközésbe kellett jutniok. Ez okozta, hogy Metternich politikájának egyik főtörekvése a magyar nemzeti és a hozzá hasonló más nemzeti önállóságot követelő törekvések letörése volt. E célra a század harmadik évtizedében megindult nemzetiségi mozgalmak igen alkalmas eszköznek látszottak. Ezért használták fel délen az olasz törekvések ellensúlyozására a felébredt szlovén és Galicziában a lengyelek ellen a ruthén nemzetiségi mozgalmakat. A magyar nemzeti törekvések ellen igen erős fegyver volt az illirizmus, melynek szellemi vezére, sőt megteremtője a császári udvar pártfogását élvező Gáj Lajos volt, kinek „Sollen wir Magyaren werden?” (Magyarok legyünk-e?) című röpirata az 1832-ki országgyűlés megnyitása előtt jelent meg éppen,

A szász nemzetiségi törekvések támadó fellépése.

Erdélyben is ugyanez a módszer látszott legczélszerűbbnek a magyar nemzeti törekvések letörésére, sőt itt a helyzet még annyiban előnyösebb volt, hogy a kiszemelt segítő csapat nemzetiségére nézve német volt, a melynek munkássága minden nehézség nélkül bekapcsolódhatott abba az erős, nagynémet mozgalomba, a mely már a mult század első felében célul tűzte ki Európa keletét teljesen a német művelődés, a német gazdaság és a német politika körébe vonni be, a melynek jelszava a kelet felé való előnyomulás (Drang nach Osten) volt s a melynek e miatt a magyar nemzeti állam gondolata súlyos akadályként állott útjában.

E nagy német törekvéseknek igen ügyes, tehetséges és buzgó irodalmi harczosa támadt a szászok között Roth Lajos Istvánban, kinek 1842-ben kiadott „Der Sprachkampf in Siebenbürgen” (Nyelvharcz Erdélyben) című röpiratát úgy tekinthetjük, mint összefoglalását a szászok összes politikai céljainak és törekvéseinek. Az eddigi szász politikának ő adott teljesen német jelleget és szint. Ő jelölte meg azt az utat, a mely nemcsak Bécs felé vezetett, hanem Bécsen keresztül az anyaország, (Mutterland) Németország felé is.

A szászok elkülönző mozgalmának a negyvenes években még egy másik figyelemre méltó jelével is talál-

kozunk. Ez időpontig azok a szász ifjak, a kik közpályára szánták magokat, a jogi tanfolyamot a kolozsvári kir. liceumban, vagy később Marosvásárhelyen a híres jogtudóstól, Dósa Elektől tanulták. Most azonban Nagyszebenben egy szász jogakadémia felállítását határozták el, a mely 1844-ben meg is nyílt. E jogakadémia tanárai közül különösen Schmidt Henrik és Benigni József gyakoroltak nagy hatást az ifjabb szász értelmiségre kizárólagosan osztrák-német szellemű és magyarelles előadásaikkal, a melyhez nagyban hozzájárult irodalmi és hirlapirói működésük is, „Ez az intézet nemcsak alaposan képzett és nemzeti érzésű jogászokat nevelt — mondja Schuller a „Hundertjahre Sächsischer Kämpfe“ (Száz éves szász küzdelmek) című gyűjteményes műnek 93. lapján — hanem a tanártestületben a német tudománynak, a szász nép előharcosainak kicsiny, de nagyon jelentékeny csapatját is szolgáltatta.” Hogy a szászság magatartása 1848—49-ben, csekély kivételt leszámítva, ellenséges volt a magyarsággal szemben, abban igen nagy érdeme van e jogakadémia hatásának.

Említettük, hogy a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé tétele ellen nemcsak a szászok, hanem román részről a balázsfalvi gör. kath. román káptalan is tiltakozott egy, az országgyűlés elé terjesztendő kérvény szerkesztésével, nyilvánvaló jelül, hogy a román értelmiség lelkét is ugyanolyan nemzeti törekvések és vágyak töltötték el, mint a szászokét és hogy ők is részesei voltak annak az egyre általánosabbá levő nagy szellemi áramlatnak, a melynek kettős célja a demokrácia és az önálló nemzeti állami élet megvalósítása volt.

Áron Péter püspök 1754-ben alapította a balázsfalvi gimnáziumot, a mely időfolytán bölcsészeti tanfolyammal ellátott archigimnáziummá bővült. Ez iskolából kerültek ki és később ez iskolánál is működtek, Klein Sámuel, Sinkai Gergely és Maior Péter, a dakoromán philologiai és történelmi elméletnek, a folytonosság (continuitas) tanának megalapítói, a mely tan a Supplex libellus valachorumban mint politikai törekvés és követelmény nyilvánult meg. Ezt, a Supplex libellus valachorumban megnyilvánult politikai követelést sem a román értelmiség, sem a román püspökök nem ejtették el többé: Fenntartották és megújították, habár egy kissé módosítva is.

Moga Vaszilie gör. keleti román püspök az 1837-iki országgyűléshez kérvényt adott be, a melyben a szász földön lakó románok számára védelmet kért a szászok-

A román
nemzetiségi
törekvé-
sek is
támadókká
lesznek.

kal szemben, E kérvényt egyszerűen irattárba tették. E kedvezőtlen eredmény nem csüggesztette el a román püspököket. 1842-ben Leményi gör. kath. és Moga gör. kel. püspökök együttes kérvényt adtak be az országgyűléshez, a melyben azt kérték, hogy a románok a szász földön tétessenek teljesen egyenjoguvá (conciivilitas) a szászokkal. A kérvényt jelentéstétel végett kiadták egy bizottságnak. Jelentéstételre azonban az idő alatt, míg az országgyűlés tartott, soha sem került a sor.

A balázsfalvi iskola nemzeti és politikai hatása.

Mária Terézia és József császár népiskolai reformjának hatása már a XIX. század harmadik évtizedében érezhetővé lett. Az irni-olvasni tudó elem a román népben is szaporodni kezdett. A román egyházak is kiemelkedtek abból a primitív állapotból, a melyben a XVIII. században voltak. Moga püspök Nagyszebenben gör. keleti papi szemináriumot állított fel és egy néhány gör. keleti román ifjút felsőbb tanulmányokra Bécsbe és Budapestre küldött, a kik egy évtized múlva buzgó munkásai lettek a gör. kel. román egyház és nép művelődésben való előhaladásának.

A balázsfalvi iskola, melyet 1821 után a gör. kel. román ifjúság is látogatni kezdett, a vele kapcsolatos theologiai szemináriummal együtt valóságos román művelődési középponttá lett. Azonkívül a román papok és a vagyonosabb városi románok fiai közül egyre számosabban keresték fel az erdélyi magyar közép- és felsőiskolákat is. E magyar iskolákban tanult magyar ifjak lettek a XIX. század negyvenes éveiben a román nemzeti és politikai törekvéseknek legbuzgóbb harcosai.

A magyar iskolák szellemének hatása a román ifjúságra.

„Ha a magyar ifjúság — írja egy román történetíró, Bariju „Istoria Transilvaniei” című műve I. kötetének 632. lapján — mártiroknak tekintette Kossuthot és a többi, kik szenvedtek, mert századuk eszméit magokévé tették; ha ez ifjúság áhitattal hallgatta és szívta magába Szász Károly és Dósa tanárok előadásait — a román ifjúság sem volt süket ez időben. Ő is hallgatta és magába szívta az új eszméket éppen úgy, mint a magyar. 1830—1845 között a kolozsvári kir. liceumban, a nagyváradi jogakadémián száznál több román ifju volt, kik nem tagadták meg nemzetiségöket. Ezeknek egy része Marosvásárhelyre ment joggyakorlatra, mások a balázsfalvi szemináriumba léptek be. Azok az ifjak, kik Balázsfalvára a magyar intézetekből jöttek, magokkal hozták azt az ellenzéki szellemet, melyet a megyei gyűléseken szívtak lelkökbe. A balázsfalvi szemináriumba is beférköztek az

olyan magyar könyvek, mint Széchenyi „Hitel”-je, Wesselényi „Balítéletek”-je és Bölöni Farkas Sándor „Észak-amerikai Utazása” s a többi politikai tartalmu s éppen azért tiltott könyvek.”

A szellemi és politikai szabadság, a mely a magyar közélet tulajdona volt, a nemzeti gondolat és művelődés érdekében fáradtságot nem ismerő az a munkásság, a mely Magyarországon a XIX. század harmadik és negyedik évtizedeinek legszembeötlőbb jellemvonása volt, a teljes egyházi és iskolai autonomia, a melyet a különféle nemzetiségi egyházak élveztek, termékenyítően hatottak a nemzetiségek művelődésben való előhaladását illetően is. Sőt bebizonyított dolog, hogy a magyarországi nemzetiségeknek e nemzeti művelődési törekvéseik voltak megindítói külföldi fajrokonaiuk körében is a hasonló természetű törekvéseknek.

Az Erdélyben kiképzett ifjú román nemzedéknek egy néhány kiváló tagja a XIX. század harmadik évtizedétől kezdve a román vajdaságokban talált elhelyezkedést részint az iskolákban, részint a tanügyi közigazgatásban. Ezek között legnagyobb hatása Lázár Györgynek volt, kit a román közvélemény a román vajdaságokban a román nemzeti iskola megalapítójának tart. Ezek a tanárok a kezökre bízott romániai ifjúságot a magokkal hozott erős román nemzeti szellemben igyekeztek felnevelni. A felállítandó Nagyrománia tervezete is legelőször e kivándorolt tanárok egyikének, Treboniu Laurian-nak agyában fogamzott meg.

Ez erdélyi tanárok egyik legkitünőbb tanítványa, Kogalniceanu Mihály fogalmazta meg először, igaz ugyan inkább irodalmi, mint politikai ideál gyanánt, a román irredentizmus programját abban a beszédében, amellyel 1844-ben a jaşii főiskolán történelmi előadásait megnyitotta. Bariţiu Györgynek 1838-ban megalapított lapja a „Gazeta de Transilvania” volt a negyvenes években a két román vajdaságban élő nemzetiesebb és szabadelvű ifjú politikusoknak találkozó helye, hol gondolataikat kicserélhették és szélesebb körben terjeszthették. E lap megindítása az erdélyi románok politikai életében is forduló pontot alkot. A mint terjedt ez időben a románság körében az írni-olvasni tudás, úgy nőtt hatása. Nincs ez idő óta a román nemzeti mozgalmaknak egyetlen mozzanata, a melyet e lap hasábjairól le nem lehetne olvasni.

Ezek a körülmények magyarázzák meg, hogy a román értelmiség nemzeti és politikai törekvései a múlt század

A román irredentizmus, mint irodalmi tétel.

negyvenes éveiben már többé nemcsak egy pár száz főre rugó műveltebb társadalmi rétegben, hanem a román nép aránylag széles körében is visszhangra találtak és hogy a románság politikai programja a múlt század negyvenes éveinek szellemi és nemzeti mozgalmainak hatása következtében alakult ki.

Barnuțiu és Cipariu hatása a román nemzeti törekvések továbbfejlesztésére.

A balázsfalvi papok és tanárok körében a negyvenes évek kezdetén erős román nemzeti szellem kapott lábra és pedig első sorban Barnuțiu Simon és Ciparin Timotheus tanárok hatása folytán. A Sinkai, Maior Péter és Klein Sámuel által alapított tudományos és politikai iskolának ők voltak újrászervezői és továbbfejlesztői.

Mihelyt elfoglalta Barnuțiu tanszékét, azonnal fontos újjátállással lepte meg az egész erdélyi románság szellemi életét. Belefogott a természetjog és bölcsészeti tudományok román nyelven való előadásába. Különösen a természetjogból tartott előadásaival tett nagy hatást és lett az ifjúság bálványja. Tudományos tekintetben a román szellemi életre nagyobb hatással volt Cipariu. Ő folytatta a Klein Sámuel féle tulzóan latinizáló nyelvészkedést. Egyénisége nem a politikai agitátoré, hanem a tudósé volt s azért hatása is a tudományos téren volt jelentékenyebb a román nemzeti törekvések fejlődését tekintve.

Barnuțiu pöre Lemény püspökkel.

Annak a szellemnek, melyet Barnuțiu és társai meghonosítottak a balázsfalvi iskolákban, meg volt a maga fegyvelembontó hatása az iskolai életben is. 1843-ban a husvétii lábmosáskor kirendelt papnövendékek megtagadták a püspöknek az engedelmességet. Ezért őket a püspök kizárta az intézetből. A kizárt papnövendékeknek azonban Barnuțiu és társai pártjukat fogták s így magok is összeütközésbe jöttek a püspökkel. Ez összeütközésből támadt küzdelmekben sikerült Barnuțiuéknak a már említett Krajnik prépostot is a magok pártjára vonni. Ez iskolai fegyvelemsértésből származott harcz oly hosszas és makacs pörösködéssé fajult a püspök és a tanárok között, hogy azt az erdélyi kormányzék közbelépésére 1845 május 23-án királyi rendelet fejezte be.

E rendelet végrehajtása után az elbocsátott tanárok közül Barnuțiu és Boér Demeter a nagyszebeni szász jogakadémiára mentek jogot tanulni, a többiek pedig a marosvásárhelyi kir. táblára joggyakorlatra. A kizárt papnövendékeknek nagyobb része pedig a kolozsvári kir. liceumban folytatta tanulmányait. E kizárt papnövendékeknek majdnem mindenikével találkozni fogunk az 1848/49-ki román mozgalmak történetében.

A románság e szellemi fejlődése és érzelmi átalakulása a nélkül ment végbe, hogy az erdélyi magyarság politikai vezetőinek megközelítő tudomása is lett volna róla. Bánffy György kormányzó 1820-ban meglátogatta a balázsfalvi iskolát és csodálkozással látta, hogy majdnem 300 tanulója van és némi megdöbbenéssel kérdezte Bobb püspöktől: mit gondol, mit fog csinálni ez a sok ifjú ember, ha majd el fogja végezni az iskolát? Tud-e a kicsiny Erdély mindnyájuknak hivatalt adni? Vajon nem rejlik-e veszedelem az országra az intelligens proletárság ilyen nagyobb mértékű elszaporodásban?

Az utána következő nemzedék még ennyit sem látott. Egyedül csak Wesselényi Miklós ismerte fel e mozgalom jelentőségét. „Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében” című, 1843-ban megjelent könyvében nemcsak rámutatott e mozgalom nagy jelentőségére, hanem annak ellensúlyozására valóságos nemzetiségi törvényjavaslatot is dotgozott ki. Wesselényi nemzetiség-politikai eszméit kortársai nem értették meg. Ez azonban nem csüggesztette el. Oly eszmék és törekvések felvetésében keresett védő eszközöket, a melyeket a politikai mozgalmakban döntő szerepet játszó fiatalabb nemzedék is a magáénak vallott. Ilyenek voltak: Erdély Magyarországgal való teljes uniója és a jobbbágyágnak nemcsak gazdasági, hanem politikai felszabadítása s ezzel kapcsolatosan az ország alkotmányának szabadelvű és demokratikus átalakítása.

Wesse-
lényi és a
nemzetiségi
kérdés.

Wesselényinek az volt a meggyőződése, hogy Erdélyt csak úgy lehet megmenteni, ha az erősebb Magyarországgal egyesül. Erdély unioja tehát kiválóan nemzeti jelentőségű kérdés. Úgy volt meggyőződve, hogy ha az unio létre jön, Erdély megszabadul az elnyomástól, Magyarország pedig erősebb lesz a bécsi kormánnyal szemben. Ez a meggyőződés tette őt az unio elszánt és nehézséget nem ismerő bajnokává.

Wesse-
lényi mint
az unio
harcosa.

Erdély unioja érdekében sürgette az úgynevezett *Részek* (Partium) visszakapcsolását is abban a reményben, hogy az okvetlenül maga után fogja vonni az uniot. Csakugyan a *Részek* visszakapcsolásának révén került az unio ügye napirendre konkrétebb alakban az 1834/35-ki országgyűlésen. A szászok már akkor állást foglaltak ellene, a miért őket I. Ferencz király megdicsérte, — egy audienca alkalmával azt mondván a nála tisztelgő küldöttségnek, hogy Erdélynek Magyarországgal való egyesítésébe sohasem fog beleegyezni. Az 1843/44-ki országgyűlésen a ren-

dek ötödikszere írtak fel a királyhoz, hogy az egyesülés előkészítésére bizottság küldessék ki.

Küzdelen
az unioért.

Ez országgyűlés után az unio kérdése a napisajtó egyik kedves témája lett. A szászok között is két párt alakult. Az egyik párt a brassaiakkal az élén hajlandó volt az uniora, de oly feltétellel, hogy a szászoknak külön állása és kiváltságai a magok egészében biztosítsanak. A másik párt, a szebeniek, Benigni és Schmidt jogakadémiai tanárok vezetése alatt a leghatározottabban ellenezte az uniot. A brassaiak hírlapi organuma a „Siebenbürger Wochenblatt“ a szebenieké pedig a „Siebenbürger Bote“ volt. A magyar kir. szászoknak nevezett brassaiak csakhamar elveszítették a csatát a „Siebenbürger Bote“ körül csoportosuló császári szászok ellenében. „A legkiválóbb politikai tisztviselők — írja Schiller a Hundertjahre sächsischer Kämpfe című gyűjteményes munka 107. lapján — e küzdelemben kiléptek a csatásíkra, magától érthetően a császáriak mellett és pedig részint a hazai sajtóban, részint a bécsi lapokban, a melyeket akkor innen a legélénkebben támogattak. Ezek közül különösen kitűntek Bedeus József, ki néha tollat is ragadott, báró Rosenfeld Lajos udvari kamarai tanácsos, egyike az egységes állam eszméje legbuzgóbb és legjelentékenyebb képviselőinek, a mennyiben azt meg lehetett egyeztetni Erdély autonómiájával“

Az unio kérdését a szász és a magyar lapok egyenlő buzgalommal tárgyalták. Az unio védői gyakran hozták fel bizonyító okul az unio szükségessége mellett azt a veszedelmet, a mi Erdélyben a magyarságot és a szász-ságot a nemcsak egyre szaporodó, hanem politikai jogokat és elismertetést is sürgető román többség részéről fenyegeti. Az eszmélni kezdő románság figyelmét sem kerülte el az unio sokat vitatott ügye s ennek következtében ők is csakhamar állást foglaltak. A „Supplex libellus valachorum“ óta a románság politikai programjának első pontja az volt, hogy a románság legyen Erdély negyedik törvényes nemzete. E követelést csak a politikailag autonóm Erdélyben lehetett érvényesíteni, azért tehát az unio ellentétes volt a román nemzetiségi törekvésekkel.

Volt még egy másik szempont is. Az erdélyi román értelmiség, különösen annak a román vajdaságokban élő tagjai, abban a meggyőződésben éltek, hogy a román vajdaságokban az orosz és a török gyámkodás, továbbá a kormányzásban majdnem kizárólagosan érvényesülő görög befolyás miatt a románságnak nemzeti szellemben való

kifejlése és önálló nemzetté levése nagyon kétséges és ezért szükségesnek látszott előttük, hogy a Habsburgok szelidebb uralma alatt egy román autonóm tartomány szerveződjék, a melyben a román nemzetiség teljesen kifejlődhetik. Vajon lehetett volna-e erre alkalmasabb terület Erdélynél, ha sikerülni fog benne a román többséget negyedik alkotmányos nemzetül elismertetni?

Viszont, sokan úgy gondolkoztak, hogy nincs oka a románságnak az uniót ellenezni, mert hiszen Erdély politikai különállásának a románságra nézve meg van az a káros oldala, hogy elválasztja a körülbelől számossabb s talán vagyonosabb magyarországi románságtól. A brassai „Gazeta de Transilvania” és melléklapja a „Foaia pentru minte și inima” éppen e szempontból indulva ki, még az 1848-iki események előestéjén is az unió érdekében több cikket írt. A románság az uniónak csak akkor lett ellensége, mikor politikai vezetése teljesen a szebeni unió-ellenes szászok befolyása alatt álló Barnuțiu kezébe került.

Erdély nemzetei közül leghatározottabb akarója volt az uniónak a székelység. Azt remélte, hogy a Magyarországgal való egyesülés megszabadítja a határőri katonai szolgálattól, a melynek anyagi és erkölcsi terheit már régóta unottan viselte. Erős nemzeti érzésével sehogysem tudta megegyeztetni császári katonai minőségéből folyó kötelességeit, a melyek éppen ez erős nemzeties érzések megtagadását, vagy legalább is elnyomását kívánták tőle. Ez a vágyakozás, ez az érzés nemcsak a székely katonák értelmesebbjeinek lelkében lett egyre erősebb, hanem tisztikarának székely születésű fiatalabb tagjaiban is. 1822-ben Kézdivásárhelyen a székelység anyagi hozzájárulásával a katonai kormányzat egy katonai nevelőintézetet építtetett. Célja eredetileg az volt, hogy benne a székely határőrség számára jó altiszteket képezzenek. Tanárai buzgósága, szakértelme és a tanulóanyag kiválósága folytán valóságos tisztképzőiskolává lett csakhamar. Bár a tanítás nyelve német volt benne, de szelleme a tanulók székely származása és a környező szellemi és társadalmi légkör hatása alatt kifogástalan magyarságu volt. A belőle kikerülő ifjak, mint altisztek osztattak be a határőr ezredekbe, de hadapródoknak tekintettek, a kiket egy pár év múlva tisztekké neveztek ki.

Ezek a fiatal hadapródok magokat nemcsak katonáknak, hanem az erdélyi műveltebb ifjúság tagjainak is tekintették s annak példáját követve, az I. gyalog székely

határőrezred parancsnokságának székhelyén, Csikszere-
dában 1841-ben egy önképző és olvasókörfélét alakítottak. Lelke és mozgatója e vállalkozásnak Gál Sándor, a későbbi honvéd tábornok volt. A parancsnokság nem vett hivatalosan tudomást róla, mivel egészen ártatlan, sőt nemesítő hatású volt, hallgatagon elég jó akarattal tűrte. Valaki feljelentette a székely hadapródok e „titkos társaság”-át, és a nagyszzebeni főhadparancsnokság nemcsak a titkos társaság feloszlását, hanem a fiatal „összeesküvők” letartóztatását is elrendelte. Az erdélyi magyar, de különösen a székelység közvéleménye nagy érdeklődéssel, sőt izgatottsággal kísérte a kadétek ügyét, a mely kisebb-nagyobb fegyelmi büntetések kirovásával és minden hasonló vállalkozás fenyegetően szigorú eltiltásával végződött. A kadétek titkos társasága véglegesen elnyomott, de a szellem, a mely létrehozta, tovább élt a székely határőrezredek tisztikarának székely származású fiatalabb tagjaiban és egy pár év múlva el is vezette őket a magyar szabadságért küzdő erdélyi honvédhadseregbe, a melyben mint Bem legkitünőbb tisztjei, igazi magvát alkották a törzstiszti karnak.

c).

A jobbágság felszabadítása.

Mihelyt a magyar politikában az önálló magyar nemzeti állam gondolata a múlt század harminczas éveiben irányadóvá lett, azonnal parancsoló szükséggé is lett a jobbágyság felszabadítása, vagyis, a mint akkor szerették mondani: a jobbágyság bevétele az alkotmány sáncaiba, azaz a polgári jogok kiterjesztése az állam összes alattvalóira. Wesselényi és a korszak többi erdélyi szabadelvű politikusai megvoltak győződve, hogy a nemzet csak úgy lehet erős, ha a nép nagy tömege is szabadabb lesz és akkor a polgári szabadság nyomában fakadó jólét és műveltség hatása alatt, ha nyelvben nem is, de érzésben magyarrá lesz. Ezért látták a jobbágyság felszabadításában, a közszabadságok növelésében és a demokratikus reformok megvalósításában a nemzeti megerősödés és védelem harmadik leghatásosabb eszközét az unio és a magyar nyelvnek hivatalos nyelvvé tétele mellett.

A bécsi kormány Mária Terézia óta, szemben a magyar rendekkel, állandóan sürgette a jobbágyság reformját, de csak annyiban, a mennyiben a jobbágyok számára anyagi könnyítések (úrbér) adásáról volt szó. — Mihelyt a magyar ellenzék, a múlt század harminczas

éveitől kezdve, ez anyagi könnyítéseket össze akarta kötni a jobbágyság jogi helyzetének megjavításával, mikor arról volt szó, hogy a jobbágyok állampolgári jogokhoz jussanak, azonnal szembe fordult e törekvésekkel.

A bécsi kormány az erdélyi konzervatív körökben, az úgynevezett aulikus politikusokban igen kitűnő szövetségesekre talált. Erdély konzervatív főemberei nem látták, vagy legalább nem akarták látni, hogy Erdélyben az 1841 és 1848 évek között, mint erjed, forr és pezseg minden olyan törekvés, vágyakozás és eszme, a mi később az 1848—49-ki forradalom eseményeiben mozgatója és tényezője lett Erdélyben az újkor egyik legvéresebb és legszörnyűbb polgárháborújának. — Ellenkezően, meg voltak győződve, hogy a három nemzet és a négy vallás elvére fektetett politikai rendszer alapján kiváltságaik rendületlenül fenn fognak maradni egész a világ végezetéig. Hogy van egy nagy tömeg, a misera plebs contribuens (nyomorult adófizető nép), melynek lelkében sajátságos érzések váltakoznak, mely a dolgok rendjével elégedetlen s hogy ez a tömeg éppen a románság, arra még csak nem is gondoltak. Hogyan is gondoltak volna, mikor e tömegnek nem volt semmi szava a politikában, egyszerűen csak misera plebs contribuens, a mely csak usque ad bene placitum regum (a király tetszéséig) türelik. A jogi fikciók, a magyar politikusok e kedves önámítási eszközei elfődték Erdély urainak szemei előtt a fenyegető valóság szomorú tényeit.

A XIX. század második negyedében (1825—1848-ig) a román parasztság körében több ízben ideges mozgólódás volt észrevehető. Ez ideges mozgólódás egyik indítéka kívülről hatott. Az oroszok által a román vajdaságokban 1821 után életbe léptetett „Regulament Organic” a vajdaságokbeli román parasztság számára az előbbi állapothoz képest több, szemmel látható könnyítést adott. Az erdélyi román parasztság, a mind könnyebbé és gyakoribbá váló közlekedés folytán, tudomást szerzett erről és körében többen hangoztatni kezdték, hogy majd eljön az orosz, az orthodox keresztények e fő pártfogója és felszabadítja őket is az urak igája alól, mint felszabadította a hegyeken túl lakó testvéreiket a törökök és görögök zsarnoksága alól. 1831-ben Erdély hivatalos és nemesi köreiből komolyan félték egy orosz felbujtás alapján támadható román parasztlázadástól és annak megelőzésére komoly intézkedéseket tettek. A hivatalos vizsgálatokból azonban, melyek ez intézkedésekkel kapcsolatosak

A román parasztság érzelmi állapota a negyvenes években.

voltak, kiderült, hogy egy második Hora-féle lázadás előkészítéséről szó sem lehet.

A mőczok és Varga Katalin szerepe.

A második erre vonatkozó indíték ismét Zalatna vidékéről, Hora hazájából indult ki. Bucsum községének és a vele szomszédos néhány más községnek román nemzetiségű lakói azt állították, hogy ők a régi erdélyi fejedelmektől nyert szabadságlevelök értelmében nem tartoznak robotot teljesíteni a zalatnai uradalomnak. Az uradalom más véleményben volt és a robot teljesítését követelte. Ebből a jobbágyok és az uradalom között pör támadt, a mely hosszú huza-vonának és a román parasztok részéről nagy elkeseredésnek és izgatottságnak lett okozója.

E pörös állapotot egy Varga Katalin nevű kalandornő arra használta, hogy mint a parasztság pártfogója, közöttök letelepedjék. A nép „doamna noastră”-nak („a mi urasszonyunknak”) nevezte és tőle remélte a jobbágyság terhei alól való felszabadulását. Hatása akkora volt, hogy egyenesen csak tőle függött, hogy a Hora lázadás szörnyűségei megismétlődjenek és valószínűen meg is ismétlődtek volna, ha a hatóság Siaguna akkori nagyszebeni gör. keleti püspöki vikárius személyes közreműködésének segítségével 1847 husvét napján el nem fogja.

Az 1846-ki országgyűlés és az úrbér.

A múlt század negyvenes éveinek közepén a bécsi kormány eddigi álláspontja, szemben a magyar ellenzékkel, változást szenvedett. A ifjú konzervatívek egyik vezérének, gróf Apponyi Györgynek tanácsára elhatározták, hogy a szabadelvű ellenzékot erős konzervatív többség teremtésével a megyegyűlések tanácskozó termeiben és az országgyűlésen fogják letörni. Erre a szerepre Erdélyben a nagytehetségű báró Jósika Sámuel vállalkozott. Ezért vállalta el a kancelláriai hivatalt is. A döntő ütközet színteréül az 1846-ra összehívott országgyűlés tanácskozó terme szemeltetett ki.

A választási küzdelemben a kormánypárt azzal a jelszóval ment, hogy az úrbért meg kell alko'ni, de Erdélynek nem lehet szabadelvű úrbéri törvénye. E választásoknál nemcsak a szokásos Korteskedés lépett túl minden eddig megengedhetőnek tartott határt, hanem az ugynevezett hivatalos hatalommal való visszaélés és választási terror is a legnagyobb mértékben érvényesült. Hunyadmegye főispánja a megyéjére eső hat megyei és városi követet jó formán maga nevezte ki. Marosszék főkirálybírája, Antal Imre, az ellenzék tehetséges, de heves és némileg szélsőséges jelöltje, Berzenczei László ellen való-

ságosan mozgosította a katonaságot. A kormány ez erőszakossága okozta, hogy a követi utasítások nagyrésze egyáltalán nem volt kedvező a szabadelvű urbérre. A jelszó az volt, hogy nem szabad tulmenni a Cziráky-féle összeírásban tervezett urbérnél. Hogy a kormány győzelme annál biztosabb legyen, 220 királyi hivatalosnak küldöttek meghívót.

Az ellenzékét az ügyek e szomorú állása nagyon elkéséltette. Hirlapjaiban hevesen megtámadta az országos bizottság munkálatait és a kormány eljárását. Nyíltan kimondotta, hogy ha a javaslat törvénnyé lesz, annak csak egyetlen szomorú következménye lehet: a parasztlázadás. Sőt az ellenzéknek Weér Farkas vezérlete alatt álló fiatalabb része azt hangoztatta, hogy az urbér már meghaladó dolog s azért egyenesen ki kell mondani az örök váltságot, a jobbágyok teljes felszabadítását.

Wesselényi, hogy ne kockáztassák az eredményt és legalább egy türehető urbért sikerüljön megalkotni, rábirta az örökváltságot sürgető szabadelvű ellenzék tagjait, hogy álljanak el követelésüktől és maradjanak meg az urbér álláspontján. A közvetítő indítványt báró Kemény Dénes tette meg. Hiábavaló volt, mert az erejében bizó konzervatív többség nem volt kapható semmiféle meg egyezésre. Az ellenzék tagjai közül többen, látván, hogy hasztalan minden fáradságuk, báró Kemény Dénes példáját követve, lemondottak követi megbízatásukról és odahagyták az országgyűlést. A kik benmaradtak, lépésről lépésre folytatták a harcot és mikor látták, hogy a törvényjavaslatot az országgyűlés elfogadta és készült királyi szentesítésre felterjeszteni, óvást emeltek ellene. Ófelsége e törvényt csekély módosítással elfogadta.

Ez az urbéri törvény azonban írott malaszt maradt. Mielőtt életbe léptették volna, az idők gyorsan rohanó szelleme elrobogott fölötte. Megérkezett az új idők szellemét hirdető 1848 és a föld a rajta lakó paraszttal egyetemben szabaddá lett; csak hogy ezt a szabaddá lett földet csakhamar patakokban öntötte el az egykori földesurak és a szabad polgárokká lett parasztok vére, mint a következő szakaszban látni fogjuk.

Az 1848—49-ki erdélyi szabadságharcz története Bem tábornok fellépéséig.

a).

Az erdélyi
magyarság
és az unio.

Kolozsvárt a márczius 20-ki városi közgyűlésen Méhes Sámuel tanár, az „Erdélyi Hiradó” szerkesztője mindjárt a gyűlés megnyitásakor az országgyűlés összehívását indítványozta azért, hogy mondja ki a jogegyenlőséget, a közteher viselést és a sajtószabadságot. Az utána fel szólaló Bethlen János gróf pedig kijelentette, hogy Erdély papirossá vált alkotmánya alatt nem akar tovább élni, azért az országgyűlés összehívását és az unió kimondását követeli.

Alig végezte beszédét, a tanuló ifjuság háromszínű zászlót lobogtatva és az *uniodalt** énekelve, nyomult be a gyűlésterembe, mire a gyűlés tagjainak ajakáról felhangzott „éljen az unio!” kiáltás. A városház szomszédságában levő házak ablakaiból a nők háromszínű kokárdákat szórtak az utcára, a melyeket a járókelők mellükre tűztek s tömegbe verődve, a tanuló ifjuság vezetése mellett az *uniodalt* énekelve és háromszínű (*unio*) zászlókat lobogtatva, járták be a város utcáit. Mikor gróf Teleki kormányzó lakása elé érkeztek, az ifjuság egy küldöttsége felment hozzá és arra kérte, hogy tegye meg a szükséges lépéseket az uniót kimondó országgyűlés összehívására.

Márczius 22-én a szabadelvű ellenzék s a konzervatívek báró Jósika Lajos és gróf Bethlen János elnökleté alatt közös tanácskozást tartottak, melyben olyan programot dolgoztak ki, a melynek első pontja Erdélynek Magyarországgal való unioja volt. E programot mani-

---

*Itt a zászló kezeinkben,
Egy kívánat lengeti.
Legyen egy a két hazából,
Vész így meg nem döntheti.

fesztum alakjában adták ki, hogy az a megyegyűléseken meginduló mozgalmaknak iránymutatóul szolgáljon.

A közvélemény nyomása okozta, hogy Teleki fő-kormányzó czélszerűnek látta az országgyűlést az őt törvényesen megillető teljhatalomnál fogva május 29-re összehívni. Ezzel Erdélynek Magyarországgal való uniója hivatalosan is napirendre tűzetett.

A konzervatívek nem voltak barátai az unionak. Mihelyt első meglepetésükből felocsudtak, azonnal kísérletet tettek annak megakadályozására. Az első ilyenfajtájú kísérlet Doboka megyében történt, a melynek báró Jósika Lajos volt a főispánja. Noha két héttel előbb, mint a kolozsvári értekezlet egyik elnöke aláírta az egyesült pártoknak uniót követelő programját, megnyitó beszédében mégis szükségesnek tartotta különösebben hangoztatni, hogy ő, politikai meggyőződését tekintve, mindig konzervatív volt s azért most, mikor hivatalból reformkérdéseket terjeszt a közgyűlés elé, kötelességének tartja megjegyezni, hogy e reformok egyáltalán nem tárgyai az ő egyéni meggyőződésének is. Torda megye április 10-én tartott közgyűlésén a konzervatívek több száz aláírással ellátott nyilatkozatban akartak tiltakozni az unio ellen. Kemény Dénes ékesen szólásának sikerült a tiltakozás tervezőit rábírnai, hogy nyilatkozatukat saját kezökkel tépjék szét.

Az unio mellett lelkesítő sajtó e konzervatív kísérleteket szenvedélyesen elítélte. Azonkívül a bécsi és a magyarországi események meggyőzték a konzervatíveket, hogy a mindenhatóvá lett áramlat ellen a felség részéről, ahonnan remélték, nem várhatnak támogatást. Jósika Lajos lemondott főispáni állásáról. Példáját követte bátyja, báró Jósika Samu a kancellár is, a mi jeladás volt a konzervatív főispánoknak a visszavonulásra. Így lett vége Erdély politikai életében a konzervatív s vele együtt az uniót ellenző pártnak is.

Márczius 27-én Szeben város közgyűlése egyhangúlag fogadta el azt az indítványt, hogy az éppen tanácskozó szász egyetem intézzen Ófelségéhez üdvözlő és hódoló feliratot. A gyűlés e határozatát egy küldöttség adta tudtára a szász egyetemnek, a mely a hódoló feliratot el is készítette. E hódoló felirat nem foglalkozott az unio kérdésével, mert tartalma határozott állásfoglalás volt az összbirodalom, a Nagyausztria eszméje mellett, természetesen a szászok autonomiájának határozott fenntartásával.

A szász unioellenes álláspontnak, a mely tulajdonképpen egységes osztrák birodalmi álláspont volt, vezére

A szászok és az unio.

Salmen szász comes volt, theoretikusai Roth Lajos István, továbbá Schmidt Henrik és Benigni jogakadémiai tanárok, hirlapi organumok a Benigni által szerkesztett „Siebenbürger Bote.“ Ők nemcsak Erdély Magyarországgal való unioját nem akarták, hanem magát Magyarországot is be akarták autonóm tartomány gyanánt olvasztani az egységes nagy osztrák birodalomba.

Az előbbi szakaszban említettük, hogy a brassaiak, ellentétben a szebeniekkel, uniopártiak voltak. Ez időben a brassaiakhoz csatlakoztak a segesváriak is. Az unio-barát szászok vezetői Brassóban Kurz Antal és Roth Illés voltak, Segesváron Gooss Károly. Szomorúan érdekes sorsa lett később az unio e három szász nemzetiségű barátjának. Roth Illés volt az egyetlen szász képviselő, ki a magyar parlamentet Debreczenbe elkísérte. Ott is halt meg a nélkül, hogy megérte volna akár a magyar fegyverek diadalát, akár pedig a későbbi gyászos katasztrófát. Kurz Antal, mikor Bem Erdélybe jött, a honvédhadseregbe lépett s ott mint Bem titkárja esett el 1849 július 31-én a segesvári csatában. Gooss Károly a többi szász képviselővel visszatért ugyan Erdélybe a pesti országgyűlésről, de nem csatlakozott a magyar nemzet ellenségeihez, hanem visszavonult parochiájára, hol elméje hazafias fájdalmában elborult és mint lelkibeteg mult ki az 1848-ki Sylvester napot megelőző estén.

Mihelyt napirendre került az unio, a szászok azonnal szövetséges társat kerestek és találtak a románokban. A szász egyetem evégből április 3-án tartott ülésében ki-mondotta, hogy a románok ezentul teljesen egyenlő ranguak lesznek a Királyföldön a 'szászokkal.

Ez volt a szászok részéről az első ajánlat a románok megnyerendő szolgálatáért, a melyet a röpiratok és hirlapi cikkek egész sora követett. Összekötő a szászok és a románok között a szebeni szász jogakadémia kissé öregedő, de minden tekintetben szorgalmas tanítványa, Barnutiu Simon volt.

Pumnul Áron tanár kezdeményezésére márczius 25-én Balászfalván is ülést tartottak a papok, a tanárok, a papnövendékek és a felsőbb osztályok tanulói, a mely azt határozta, hogy Tamás vasárnapjára nagy román nemzeti gyűlést fognak összehívni, a melynek feladata lesz a románság politikai cselekvésének programját megállapítani. A balászfalviakhoz csatlakoztak a marosvásárhelyi kir. táblánál levő román nemzetiségű joggyakornokok is, a kiknek száma ekkor mintegy 30 volt.

A románok állás-foglalása az unioval szemben.

A románság meglehetősen egyetértett az úgynevezett nemzeti követelésekben, amelyek a következők voltak: iktassák törvénybe, hogy a románság Erdély negyedik törvényes nemzete, hogy a gör. keleti éppen olyan törvényesen bevett vallásfelekezet, mint a többi. Amiben még teljesen határozatlanok voltak, az az unio kérdése volt.

Március 25-ről keltezve egy írott proklamációt kezdtek Nagyszebenből terjeszteni. Bár nem volt aláírva, azonnal megismerte mindenki, hogy Barnuțiu tollából származott. E proklamáció mindenekelőtt egy román nemzeti gyűlés összehívását és azt követelte, hogy a románság legyen Erdély negyedik törvényes nemzete, a jobbágyság töröltessék el és e szavakkal végződött: „Örökre átkozott legyen az a román, ki uniot mer kötni mindaddig, míg el nem lesz ismerve a román, mint politikai nemzet.”

Barnuțiu e proklamációja döntő hatással volt a román közvélemény alakulására és szerzőjét egyszerre a román mozgalmak élére állította. A balázsfalviak által Tamás vasárnapjára összehívott gyűlést a kormány nem engedélyezte, mert az összehívókat nem tartotta illetékeseknek. Helyébe május 15-re egy másik román nemzetgyűlést engedélyezett, de oly kikötéssel, hogy azt a két román püspök hívja össze, akik egyuttal magokra vállalják a gyűlés lefolyásáért a felelősséget is.

Ez intézkedés eredménye az lett, hogy a betiltott tamásvasárnapi gyűlést is megtartották és az engedélyezett május 15-ki nemzeti gyűlést is. Az előbbi nem lett ugyan olyan nagyszabású, mint a hogy tervezték, de mindenestre tekintélyes erőpróba és előkészület volt a május 15-ki gyűlésre.

E kettős gyűlés előkészítése végett a balázsfalvi diákok és a fiatal joggyakornokok bejárták az ország románoklakta vidékeit, tüzes és izgató beszédekben buzdítva a népet, hogy mentől nagyobb számban jelenjék meg a gyűlésen. A papok a templomban hirdették ki a gyűlésre hívó proklamációt. E gyűlésre eljöttek majdnem teljes számmal a román vajdaságban élő erdélyi származású román tanárok is, sőt a vajdaságokbeli fiatalabb értelmiségből is eljöttek egy néhányan, — legtöbbszörre olyanok, kik e tanárok tanítványai voltak.

A gyűlést a Balázsfalva alatt elterülő réten tartották meg, amelyet e nap örök emlékezetére elneveztek „Szabadságmező”-nek (Cimpul libertății). A gyűlés elnökei a püspökök voltak, alelnökei Barnuțiu Simon és Barițiu György, a „Gazeta de Transilvania” szerkesztője. A gyű-

A május
15-ki balázsfalvi gyűlés.

lésen Barnútiu szelleme uralkodott és főtárgyát is az ő beszéde alkotta. E beszéd szellemében fogalmazták meg a román nemzet 16 pontba foglalt politikai programját.

E program lényege annak 16. pontjában van a következőképpen összefoglalva :

„A román nemzet kéri, hogy az országban lakó többi nemzet a Magyarországgal való uniót ne vegye addig tárgyalás alá, míg a román nemzet is nem lesz alkotmányos nemzet. tanácskozó és határozó szavazattal az ország törvényhozásában és ha az erdélyi országgyűlés nélküle mégis belebocsátkoznak az unió tárgyalásába, akkor a román nemzet ünnepélyesen tiltakozik ez ellen.”

A gyűlés e pontozatok elfogadása után két küldöttséget választott. Egyik a románság követeléseit Bécsben a császár elé fogja terjeszteni, a másik pedig Kolozsvárra megy és az országgyűlésnek tudtára adja ezeket a kívánásokat. Választottak egy *állandó bizottságot* is, amely Nagyszebenben fog székelni s amelynek feladata a Bécsből és a Kolozsvárról hozandó válaszokat bevárni; azokról értesíteni a románságot és e válaszok tárgyalására összehívni a román nemzeti gyűlést. Ez volt a később oly nagy szerepet játszó „román nemzeti komité”-nak a születése. Az újszülött komiténak, amelynek 25 tagja volt, elnökévé Siaguna püspököt és alelnökévé Barnútiu Simont választották.

Az erdélyi országgyűlés kimondja az uniót.

A május 30-ra összehívott erdélyi országgyűlés legelső tárgya a kir. leirat 3. pontja értelmében az unió ügye volt. Elsőnek báró Wesselényi szólalt fel, aki felhívta a rendeket: nyilatkozzanak, elfogadják-e a magyarországi VII. törvénycikk értelmében az uniót? A szászok részéről az unió mellett először Brassó követe, Roth Illés nyilatkozott. Majd az uniót ellenző szász képviselők részéről Szeben követe, Schmidt Konrád jelentette ki, hogy bár küldőinek voltak aggodalmai az unió ellen, de azt hiszi, hogy ezek az aggodalmak meg fognak szűnni, ha értesülni fognak, hogy a rendek mily nagy örömmel fogadták Brassó követének nyilatkozatát és az unió, amelyet elfogadtak, az egyesült két testvérország boldogságára fog szolgálni.

Schmidt e nyilatkozatának hallatára az egész gyűlés felállott és éljenzésben tört ki. Ez alatt az utcán álló tömeg is értesült e hazafias nyilatkozatról és nemcsak zajosan éljenezte Schmidtet, hanem azt is kívánta, hogy Lemény püspökkel együtt jöjjön le közéjük. Mihelyt meglátta a lelkesült nép a Redout-épületből kilépő Schmidt Konrádot, éljen kiáltással a vállaira emelte, aki kijelentette, hogy nemcsak ő, de hite szerint a törtétek után küldői

is pártolni fogják az uniót. Lemény püspököt székre ültették s úgy emelték a magasba, hol megáldotta az uniót és mélyen megindulva köszönte meg azt a megtiszteltetést, amely személyében a román nemzetet érte.

A gyűlés a lelkesedés ilyen zajos tünetése között oszlott el az unio kimondása után.

Az országgyűlés még az nap délután folytatta tanácskozásait s az unio részleteinek megállapítására s a magyar kir. minisztérium ezekre vonatkozó felvilágosítása végett egy unio-bizottságot küldött ki, amely bizottságnak 26 tagjából 4 szász és 3 román nemzetiségű volt. E bizottságba román részről Leményi püspök és Boheczel Sándor mellé, kik az országgyűlésnek tagjai voltak, a románságra való tekintetből Siaguna görögkeleti püspököt is beválasztották.

Az unio törvényt (az erdélyi 1848-iki I. törvényczikket) meghozatala után megerősítés végett felterjesztették Ő felségéhez; de hogy ez a megerősítés annál bizonyosabban bekövetkezzék, Weér Farkast és Pálffy Jánost, mint az ország követeit Innsbruckba küldötték.

Az unio törvényt Ő felsége 1848 június 10-én erősítette meg. A megerősített uniotörvényt a június 19-iki ülésen hirdették ki s azután átadták az országos főjegyzőnek (protonotarius), hogy öntse a szokásos formába s azután egy bizonyos számú példányban nyomassa ki, amely példányokat a végleges megerősítés jeléül a király a törvényes szokásnak megfelelően aláír és az ország pecsétjével megerősít. E feltétel teljesítését azonban a viszonyok megakadályozták és ez a körülmény szolgált ürügyül a szászoknak és románoknak, hogy e törvény teljes erejét később utólagosan kétségbe vonják.

Ezzel el volt intézve a mult század negyvenes éveinek három fő kérdése közül az egyik, az unio kérdése. A második főkérdésnek, a nyelvkérdésnek elintézésére már nem az erdélyi országgyűlés volt hivatva, hanem a megválasztott uniobizottság és a július 2.-ra összehívott pesti magyar országgyűlés.

Az uniobizottság megválasztása után az országgyűlés a szászok emlékiratát vette tárgyalás alá és azt a románok balázsfalvi határozatait magában foglaló irattal egyetemben azzal az utasítással adta át az uniobizottságnak, hogy Pesten azon munkálkodjék, hogy a magyar kir. minisztérium az emlékiratokban foglalt kívánságokra vonatkozóan a méltányosság és a józan politika határai között mozgó törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé.

A nyelv-
kérdés
elintézése.

Az uniobizottság gróf Teleki erdélyi kormányzó elnöksége alatt kezdette meg július 16.-án Pesten tanácskozásait. Az összminisztérium határozata alapján magát még kiegészítette öt román taggal: Cipariu kanonokkal, Ighian Józseffel, Dunka Pállal, Moldován Demeterrel és Brán Jánossal, kik, mint a balásfalvi román nemzeti gyűlés innsbrucki küldöttei, visszatértükben Pesten tartózkodtak. Az uniobizottság fáradozásainak volt eredménye az a törvényjavaslat, amelynek rendeltetése az lett volna, ha ezt az idők viszontagságai meg nem akadályozzák, hogy „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjani biztosításáról” cím alatt, mint első nemzetiségi törvény legyen beiktatva a magyar törvénytarba.

A jobbágság felszabadítása.

A harmadik nagy kérdés, amely a negyvenes évek erdélyi közvéleményét oly mélyen érdekelte, a jobbágság kérdése, magán az erdélyi országgyűlésen nyert megoldást és befejezést. A IV. törvényczikk kimondotta az urbéri szolgálat és a tized teljes eltörlését és vele kapcsolatosan a volt földesuraknak az állam által fizetendő kárpótlását. Ily módon jutott a 80%-ában román nemzetiségű jobbágság minden fizetési kötelezettség nélkül 1.600.000 hold földbirtok tulajdonába.

b).

Intézkedések az unio törvény végrehajtására.

Május 29.-ről keltezve, Ő felsége a nádorhoz, Teleki főkormányzóhoz és báró Puchner főhadparancsnokhoz intézett legfelsőbb kéziratában az Erdélyben levő összes haderőt István nádor rendelkezése alá helyezte. Július 17.-én a nádor Bécsben felosztatta az erdélyi kancelláriát s annak tisztviselőit Jancsó Imre volt kancelláriai titkár s most miniszteri tanácsos ügyosztályának keretében a magyar kir. belügyminisztériumba osztotta be az erdélyi ügyek intézése végett. Miután Teleki főkormányzónak, mint az uniobizottság elnökének, állandóan Pesten kellett időznie, az unio végrehajtására teljhatalmu királybiztosul báró Vay Miklóst nevezte ki Ő felsége. Báró Vay Miklós junius 29.-én érkezett Kolozsvárra, hogy működését megkezdje. Időközben a pesti közös országgyűlésre is megtörténtek a választások és az újonnan megválasztott képviselők július 10.-én már megjelentek a magyar képviselőházban, amely az unio jeléül egyik alelnökévé az erdélyi országgyűlés volt tagját, Pálffy Jánost választotta. Ugyanebből a szempontból lett Szász Károly vallás- és közoktatásügyi, báró Kemény Dénes pedig belügyi államtitkár. Az erdélyi országgyűlés, miután elvégezte teendőit,

julius 18.-án az unio törvénycikk szentesítési záradékának felolvasása után bezárattott.

Báró Vay Miklós, mint teljhatalmú királybiztos, valóban nehéz viszonyok között kezdette meg az unio tényleges végrehajtását célzó munkásságát, mert Erdélyben ekkor már teljesen felfordult és az anarchiával határos állapotok kezdettek uralkodni.

Báró Vay
Miklós kir.
biztossága
és működése
elé
tornyosuló
nehézségek.

Az unio királyilag szentesített törvénnyel bevégzett tény volt, de ez nem akadályozta meg abban a szászokat és a románokat, hogy ellene a leghatározottabban állást ne foglaljanak. A szász egyetem (universitas) június 16-án elhatározta, hogy magát bizalmi férfiakkal fogja kiegészíteni és június 26-án Salmen Ferenc comes elnöklete alatt, mint külön szász kormányzó testület, össze is ült. Ily módon ez időszert két egymástól független s egymás hatáskörébe vágó nem legalis testület: a kormányzó-testületté átalakult szász universitas és a román nemzeti komité osztozott két törvényes testülettel: a főkormány-székkal és a főhadparancsnoksággal — a végtelenül összezavarodott erdélyi ügyek intézésében.

A balázsfalvi román nemzeti gyűlésen történt dolgok és a falukat bejáró román ifjak forradalmi jellegű tüzes szónoklatainak hatása alatt a román jobbágyok a jobbágyság alól való felszabadulást rögtönösnek és minden átmenet nélkül valónak fogták fel és ennek következtében igen sok helyen megtagadták a földesurnak tartozó szolgálatok teljesítését. Miután a tavaszi munkák időszaka volt, ez a birtokosokat nagyon károsan érintette és ezek, támaszkodva arra, hogy a jobbágyok a törvény értelmében még tartoznak a jobbágyi szolgálatokat teljesíteni, követelték, hogy tartozásaiknak tegyenek eleget. Ebből surlódások, sőt összeütközések keletkeztek, amelyek több helyen komoly kihágásoknak és zavargásoknak lettek okozói.

Mihálczfalván és Koslárdon a román jobbágyok nemcsak a jobbágyszolgálatásokat tagadták meg, hanem a földesuraknak majorságbirtokait is elfoglalták azon ürügy alatt, hogy azok valamikor az ő jobbágybirtokaik voltak. A földesurak orvoslásért a vármegyéhez fordultak. A parasztok azonban elkergették a vármegyei tisztviselőket. A közigazgatás kénytelen volt két század székely határ-őrt, mint katonai karhatalmat küldeni ellenök. E karhatalomnak is ellenszegültek és az kénytelen volt fegyverét használni, a melynek következtében a helyszínén 9 halott és 12 sebesült maradt.

A mihálcz-
falvi véres
össze-
ütközés.

A román
nemzeti
komité fel-
oszlata.

A mihálczfalvi eset megvizsgálására kiküldött polgári és katonai vegyes vizsgálóbizottság megállapította, hogy a parasztokat ellenszegülésre a román nemzeti komité egyes meggondolatlanabb tagjai biztatták. Ezért a főkormánysszék a komitét feloszlatta és mikor az a feloszlató rendeletnek nem engedelmeskedett, elhatározta, hogy tagjai ellen vizsgálatot indított.

A vizsgálat eredménye alapján a főkormánysszék augusztus 7-én kelt rendeletével gróf Béli Ferencz dobokavármegyei főispánt Szebenbe küldötte, hogy a komité ott időző tagjait fogassa el. Ezek közül kettőt, Laurianut és Balasiescut sikerült elfogni, Barnutiu azonban Orlátra, az I. román határőrezred székhelyére menekült, amelynek katonasága ügyöket magáévá tette és nagy tömegben bevonulva Szebenbe, fenyegető magatartásával valószínűleg kikényszerítette az elfogottak szabadon bocsátását.

A román
határ-
katonaság
akcióba lé-
pése.

Ez incidens következtében a román nemzeti komité legtevékenyebb tagjai az I. román határőrezred területén telepedtek le, ahol teljesen megnyerték ez ezred katonaságát, amely az ő sugalmazásokra a főhadparancsnokságtól Orláton nemzeti gyűlés engedélyezését kérte. A főhadparancsnokság e kérést némi késedelemmel teljesítette és a gyűlést szeptember 10-re össze is hívta. E gyűlés a maga nemzeti kívánatait egy kérelembe foglalta, amelynek tartalma az ismeretes román nemzeti követelésekből állott azzal a különbséggel, hogy a komité tagjainak elfogatásáért elégtételt követelt és záradékul kimondotta, hogy a román határőrök csak a császár kormánya alatt kívánnak élni, a magyar hadügyminisztert nem ismerik el és rendeleteinek éppen úgy nem fognak engedelmeskedni, mint nem engedelmeskedtek eddig sem.

Hasonló mozgalom indult meg ezzel párhuzamosan a naszói II. román határőrezred körében is, amelynek egy zászlóalja még július hóban megtagadta a magyar hadügyminiszteriumnak azt a parancsát, hogy a szerb felkelők ellen a Bácskába menjen. Ennek parancsnoka, Urban alezredes szeptember 7-re hívta össze nemzeti gyűlésre az ezred katonaságát. E gyűlés határozatilag kimondotta, hogy nem ismeri el a magyar miniszteriumot. Tiltakozik Erdély uniója ellen és az ellen, hogy a magyar kormány a nem-magyar népek felett zsarnoki uralmat gyakoroljon.

A naszói gyűlés e hadizenetnek is beváló nyilatkozatával Urban nem elégedett meg, hanem felhatalmazást kért a főhadparancsnokságtól, hogy az önként jelentkező

románok közül 10.000-t egy román vadász ezredbe sorozhasson. E kérésre választ nem kapott, de azért a jelentkezők közül 700-t besoroztatott. A többi jelentkező csak egy kétféjű sasos igazolványt kapott. Ez volt a sokat emlegetett *pazsura*, amelyről el volt terjedve, hogy tulajdonosát, mint a császár összeírt katonáját, nemcsak mentessé teszi a magyar hadseregbe való sorozástól, hanem fel is szabadítja a polgári hatóságok alól.

Természetes, hogy a román határőrök e lépéseiket nem teheték meg a főhadparancsnokság tudta és beleegyezése nélkül. Puchner tábornok, ki május 30-án mint királybiztos, magyar nyelven nyitotta meg az uniót kimondó erdélyi országgyűlést, nem lelkesedett ugyan az unióért, de becsületesen és loyálisan igyekezett magától elutasítani minden unió-ellenes törekvést. Augusztus hónapban azonban az udvar magatartásában Magyarországgal szemben olyan fordulat állott be, amely intő jel volt Puchner számára is. E fordulatnak félre nem érthető jele volt a szeptember 4-én megjelent legfelsőbb kir. kézirat, amely Jellasichot vissza helyezte mindazon méltóságaiba, amelyektől a június 10-iki kir. kézirat megfosztotta. Ez időponttól fogva Puchner is kötelességének ismerte az unió-ellenes áramlatokat, ha nem is nyíltan, de kéz alatt támogatni.

Puchner
főhad-
parancsnok
magatartása.

Julius 11 én tartotta Kossuth Lajos híres beszédét, amelynek következtében a pesti magyar országgyűlés megszavazta, hogy az általa kért 200.000 katonából 60.000-t azonnal kiállítsanak. E 60.000-ból 8000 esett Erdélyre. A főkormányzók el is rendelte e 8000 ember besorozását. A szászok tiltakoztak az elrendelt sorozás ellen, aminek következtében a felizgatott román nép igen sok községbe vagy be sem eresztette a sorozó bizottságot, vagy elkergette, sőt Lónán szeptember 11-én az ellenszegülő románok és a sorozó bizottság támogatására kirendelt katonaság között a mihálczfalvihoz hasonló véres összeütközés történt.

A magyar
kormány
ujoncozó
rendeleté-
nek hatása.

E véres esemény a tömeg ellenállását nem törte meg. Ha a nyílt ellenszegülés lehetetlen volt, akkor a sorozó bizottság által összeírt ifjak megszökdöstek, félreeső falukban, erdőkön, mezőkön össze csoportosultak. Vasvillákkal, kiegyenesített kaszákból készült lándzsákkal felfegyverzett csoportokban jártak-keltek, veszélyeztetve a legnagyobb mértékben a személy- és vagyonbiztonságot. A román nép e magatartását a Naszodon és Orláton történeten kívül a román komité egy újabb akciója idézte

elő. Hogy a román polgári lakosság is kifejezést adhasson a maga akaratának és érzelmének egy második balázsfalvi gyűlés megtartását tűzte napirendre.

A második
balázsfalvi
gyűlés.

Ez újabb balázsfalvi gyűlésre már fegyveresen jelentek meg a résztvevők. Janku Abraham, aki a mihálcfalvi eset után felment a havasokra a maga mőczai közé, 6000 felfegyverzett mőcz kíséretében jelent meg Balázsfalván, hova báró Vay Miklós királybiztos is megérkezett azzal a szándékkal, hogy a nem engedélyezett gyűlést feloszlassa. Mikor látta, hogy a román nemzetiségű Klo-kocsán őrnagy parancsnoksága alatt levő katonaság, mint karhatalom elégtelen, belenyugodott a gyűlés megtartásába.

E két hétnél hosszabb ideig tartó gyűlés, nemcsak azt mondotta ki, hogy a román nemzet a magyar alkotmányt nem ismeri el, hanem egy új román nemzeti komitét is választott s egyúttal a román nemzet katonai szervezetét is kidolgozta, még pedig a következő módon.

Minden fegyverfogható román 17 éves korától 50-ig tartozik fegyvert fogni. Egész Erdély 15 légióra oszlik. Mindenik légió élén egy prefekt áll, kinek helyettese a subprefekt. A légió zászlóaljakra oszlik, amelyeket a tribunok, vagy helyetteseik, a vicetribunok fognak vezetni. Egy zászlóalj áll tíz századból. A század élén a centurio áll. Egy centurio száz fegyveresnek parancsol. Ez összesen 180.000 főnyi gyalogkatonaság lenne. Ezenkívül még besoroznak minden légióhoz 1000—1000 lovas, úgy, hogy a román nemzeti hadsereg hadilábon 195.000 főből fog állani.

Mikor a balázsfalvi gyűlés vége felé járt, megjelent a főhadparancsnokság küldöttje, Schurter tábornok, akinek közbelépésére elállottak Janku azon tervétől, hogy a gyűlés, úgy a mint van, menjen Szebenbe, hogy ott a főhadparancsnokságtól azonnal való felfegyverzését kérje. Megállapodtak Schurter tábornokkal abban, hogy a gyűlés kívánságait egy 22 tagú bizottság adja át a főhadparancsnoknak egy emlékiratba foglaltan.

Szövet-
ségkötés a
főhadpa-
rancsnokság
és a román
nemzeti ko-
mité között.

Október 2-án fogadta Puchner a 22 tagú román küldöttséget s vette át a második balázsfalvi gyűlés jegyzőkönyvét, mely magában foglalta a románság követeléseit. A román nemzet törvényes képviselőjének ismerte el az újonnan megválasztott román nemzeti komitét és tagjai számára havonként 100—100 forintot utalványoztatott ki a főhadparancsnokság pénztárából. Október 9-én adta ki mintegy írásbeli válaszul a román nemzethez intézett proklamációját, amelyben elismerte a román nemzet kívánságainak jogosságát és megígérte, hogy szenvedett

sérelmei orvosoltatni fognak. Így köttetett meg a szövetség a románság és a főhadparancsnokság között.

Az erdélyi magyarság sem nézte összedugott kézzel, hogy mint húzódnak összebb feje fölött az őt elpusztítással fenyegető viharfelhők. A magyar kormány még június hóban elrendelte, hogy Erdélyben toborzás útján négy önkényes zászlóalj állíttassék fel. A toborzás nagyon szép sikerrel indult meg, nyilvánvaló jeléül annak, hogy az erdélyi magyarság komolyan készül az önvédelmi harcra. Ezenkívül gróf Bethlen 'Gergely és gróf Mikes Kelemen Kolozsvárt egy önkéntes lovas csapatot alakítottak. Majd egy hónappal később Berzenczey László nyert a kormánytól felhatalmazást, hogy toborzás útján egy huszár-erzedet alakíthasson.

A magyar-ság önvédelmi készsülódése.

Az egyre fenyegetőbb román mozgalmaknak, a szászok és a főhadparancsnokság ellenséges magatartásának ellensúlyozására a székelyek között határtalan népszerűséggel bíró Berzenczey László október 15-re báró Vay Miklós engedélyével az udvarhelyszéki Agyagfalvára székely nemzeti gyűlést hirdetett, amelyen a székelységnek éppen úgy fegyveresen kellett megjelennie, mint a románságnak a második balázsfalvi gyűlésen.

Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés előtt Puchner nagyon végzetes lépésre határozta el magát. Elrendelte a magyar önkéntes csapatoknak és nemzetőröknek városonként és községenként való lefegyverzését. E lefegyverzés végrehajtásával részint a rendes sorkatonaságot, részint a román komité által szervezett román fegyveres erőit bizta meg.

A magyar-ság lefegyverzése.

E terv végrehajtásával kezdődött meg Erdélyben a polgárháború. A románok között lakó magyarságnak és a magyar városoknak egyetlen biztosítéka az egyesek, a magyar önkéntes- és nemzetőr csapatok kezében levő fegyver volt. Azt kiadni a kezéből, annyit jelentett, mint kegyelemre megadni magát. Ezért a magyarság lefegyverzése csak erőszakkal történhetett meg, ami számtalan véres és gyászos kimenetelű összeütközésre szolgáltatott alkalmat. Legmegdöbbentőbb jelenete volt ez akciónak a kisenyedi magyarság lefegyverzése, amely egymaga 130 magyar életébe került.

Ilyen megdöbbentő esetek előzték meg az agyagfalvi székelygyűlést, amelyek arra birták a gyűlésen résztvevő székelyeket, hogy a megtámadott erdélyi magyarság védelmére siessenek.

Az agyag-
falvi gyűlés
hadi vállal-
kozásai.

Az Agyagfalván összegyűlt fegyveres erő egyik része a Küküllő völgyén Balásfalva felé vonult, hogy ott az Axente vezérlete alatt levő 15—20.000 főnyi román tábort szétugrassza. Sikerült is Radnótnál e tábornak Mikás prefekt parancsnoksága alatt álló előhadát szétverni. A székely haderő jobb szárnya Szászrégennél Urbán román felkelő táborát verte meg és kergette vissza Besztercze felé. A székelység azonban e kettős győzelmének nem sokáig örülhetett, mert Gedeon tábornok november 4-én Marosvásárhelynél főerejüket szétverte és így a székelyek hadivállalata, melytől az erdélyi magyarság megmentését várta, kudarczal végződött.

A magyar
haderő ki-
vonul
Erdélyből.

A marosvásárhelyi székely tábor szétveretése után számbavehető magyar haderő Erdélyben csak Kolozsvárt és környékén volt. Egy pár nap múlva onnan is kénytelen volt elvonulni. Urbán ezredes és Wardener tábornok egyesült hadserege november 10-én Deés városát megszállotta, ahonnan Urbán Szamosújvárra ment s azt elfoglalta. Ezt megelőzően, Losenau ezredes Nagyenyedet szállotta meg. November 13-án a Losenau támogatására rendelt román felkelőhad Felvinczet felégette s azután Gratze császári százados vezetése alatt Tordát elfoglalta. A császári haderő felesszámú román felkelő csapattal megerősödve, közeledett Kolozsvár felé. Holmi apróbb csatározások után a magyar haderő Csucsra felé vonult és Kolozsvár magát november 17-én a császári hadsereg kezébe adta. Gróf Teleki Sándor és Katona Miklós őrnagyok Nagybányáról kiindulva, még egy kísérletet tettek Kolozsvár felszabadítására, de elveszítvén a szamosújvári csatát, Háromszéket kivéve az egész Erdély a császáriak és a román felkelő csapatok kezébe esett.

A főhadparancsnokság most már akadálytalanul folytathatta az erdélyi magyarság megkezdett lefegyverzését. Hogy ez mentől könnyebben menjen, Pfersmann tábornok elnöklete alatt egy úgynevezett „békéltető bizottság” (Pazifications Ausschuss) alakult meg Szebenben a román komitè és a szász kormányzó-bizottság tagjaiból, amely valóságos hadintéző bizottság gyanánt működött.

Hogy minő vérengzések között folyt le a művelet, miként irtottak ki egész családokat, miként pusztították el Zalatnát, miként gyűjtötták fel a magyar birtokosok udvarházait és kastélyait, a térszűke nem engedi meg elbeszélni.

„De hát mire való lenne itt feljegyezni — írja egy szász író, Friedenfels „Joseph Bedeus von Scharberg”

cimű műve II. kötetének 81—82. lapjain — a szétdúlt helységeknek nevét és a lemészárolt áldozatoknak számát? — A mongolok betörése és a XVI., XVII. század harcaitól eltekintve, nem volt egyetlen olyan időszak sem, melyben az elszabadult szenvedélyek az egész országban annyi rablást, gyújtogatást, és gyilkolást okoztak volna, mint ebben az esztendőben.

„Igazán méltó anyag egy Rogeriusféle „Carmen miserabile”-hez, vagy pedig Miles Mátyás „Siebenbürgischer Würgengel”-éhez. E sorok írója 1848. december 3—6-ig Szebenből kiindulva, az ország északi részébe utazott. Az előtte nagyjából névszerint ismeretes nemesi udvarok százából alig látott kettőt—hármat sértetlenül. Majdnem mindenik községben még érezhető volt az a leirhatatlanul undorító pörzsszag, mely a felgyújtott gabonától származott s a pinczék tele voltak kiöntött szeszes italokkal mindennütt, ezen az egyetlen, alig 30 mérföldnyi utvonalon is.”

Gedeon tábornok a székelyeken aratott győzelme után elfoglalta Marosvásárhelyvel együtt az egész Maroscsékét; Heydte őrnagy Udvarhelyszéket szállotta meg. A csiki székelyeket ezredesük, Dorschner vette rá, hogy magukat alávéssék a szebeni főhadparancsnokságnak, bár azon feltétel alatt, hogy területökre császári katonaság, román vagy szász felkelő csapat semmi szín alatt sem teheti lábát. A háromszékiek november 12-én Sepsiszentgyörgyön közgyűlést tartottak, a melyben kimondták, hogy a fegyvert kezökből nem adják ki.

Hogy a békés kiegyezés útját teljesen el ne zárják, Horvát Albert főkirálybíróval azzal az ízenettel küldték a főhadparancsnoksághoz, hogy hívek maradnak öfelségéhez. Náluk rend és nyugalom van s ezért hozzájuk se császári katonaságot, se pedig román, vagy szász felkelő csapatokat ne küldjenek. Amíg erre vonatkozóan teljes biztosítékot nem kapnak, a fegyvert sem teszik le. Erre a felelet a főhadparancsnokság részéről egy nyomtatott proklamáció volt, amely Háromszéket a Kossuthpárt tüzfészkének nevezte, lakóinak elvetemültségét „a nemesség, némely református pap s a hamis lelkű jogászok” izgatásainak tulajdonította és feltétlen hódolatot követelt. A háromszékiek feleletül november 23-án Sepsiszentgyörgyön közgyűlést tartottak. Miután Gábor Áron biztosította, hogy ágyúkat tud önteni és lőszerekben sem lesz hiány, fegyveres ellenállásra határozták el magukat. E határozat kimondása után Gábor Áron a fülei vasgyárba utazott, hol három nap alatt elkészítette az első ágyút.

Háromszék-
önvédelmi
harca.

Kézdivásárhelyen, amely város az ellenállás közép-pontja volt, Thuróczy rézműves, Szacsvai János föld-birtokos és Jancsó gyógyszerész segítségével valóságos kis ágyú- és lőszergyárat rendezett be.

A háromszéki székely huszár- és gyalog határőr-katonaság nagyobb része a magyar hadügyminiszter rendelkezésére még június hóban kivonult a Bánságba a szerb felkelők ellen. A maradék székely huszár- és gyalog határőrökön kívül csak egy század önkéntes (Kossuth) huszár és a XII. honvédszászlóalj egy kisebb töredéke alkotta a rendelkezésre álló haderőt, amely azonban önkénytes jelentkezés útján rövid idő múlva körülbelül 6000 főre növekedett. Szükség is volt a komoly készü-letre, mert Heydte őrnagy már november 26-án beütött Erdővidékre, hogy onnan Sepsiszentgyörgy ellen nyomúl-jon. A döntő támadást Gedeon tábornok november 30-án indította meg Háromszék ellen. Az összeütközés Hidvég és Árapatak között történt, de ekkor már Gábor Áron ágyui is résztvettek a csatában, amely a háromszékiek győzelmével végződött, akik e diadal után rögtön meg-szállották a már szász területen fekvő Földvárt.

Ez időponttól kezdve a háromszéki haderő volt fő-lényben, amely több kisebb ütközetben megverte a szász és román felkelőktől támogatott császári haderőt. Brassó komoly veszedelemben forgott, ami arra bírta a szebeni főhadparancsnokságot, hogy Schurter tábornok dandárát is Brassóba rendelje Gedeon támogatására, aki ily módon megerősödve, megtámadta a székelyeket s azokat deczem-ber 24-én Hidvég mellett megverte.

A hidvégi csatavesztés arra kényszerítette a három-székieket, hogy Gedeon tábornokkal békealkudozásokat kezdjenek. E békealkudozások 1849 január 2-án az ügy-nevezett *árapataki-szerződés-sel* végződtek, amelynek tartalma a következő volt a székely határőr-katonaság nem harczol tovább, de a fegyvert nem adja ki kezéből. Idegen katonaság nem léphet Erdély területére. Gedeon a háromszékiek közül senkit sem fogathat el. A Kossuth huszárok és az önkénytesek leteszik a fegyvert, a lova-kat és az ágyúkat átadják a császáriaknak, a lakosság leteszi a hűségesküt I. Ferencz Józsefnek.

Mikor a háromszékiek küldöttsége megjelent Brassóban hogy Gedeon tábornok kezébe letegyze a hűségesküt, már kézről-kézre járt közöttök a brassai „Siebenbürgisches Wo-chenblatt“ legujabb száma, amely hírt hozott Bem tábornok hadainak Kolozsvárra történt diadalmas bevonulásáról.

Az 1848—49-iki erdélyi szabadságharcz története Bem tábornok fellépésétől a zsibói fegyverletételig.

(a)

Bem tábornokot Kossuth Lajos 1848 deczember 1-én nevezte ki az erdélyi haderő teljhatalmu főparancsnokává, melléje adván kormánybiztosul Beöthy Ödönt.

Bem
tábornok
elfoglalja
Kolozsvárt.

A Kolozsvár feladása után Csucsra felé kivonult erdélyi magyar haderő a Csucsra és Nagybánya között levő vonalon helyezkedett el Czecz János ezredes parancsnoksága alatt. Száma a később Erdély nyugati részeiből elmene-kült kisebb-nagyobb csapatok hozzácsatlakozása után, mintegy 12.000 főre rugott. Czecz főhadiszállása Szilágy-somlyón volt.

Bem, megérkezvén Szilágy-somlyóra, miután a rendelkezésére álló haderő viszonyairól tájékozást szerzett, azonnal támadást rendelt el. A támadást a Riczkó ezredes parancsnoksága alatt álló csucsai dandár kezdette meg deczember 18-án, amely győzelemmel végződött. Maga Bem is elindult Nagybányáról. Deczember 20-án ütközött össze Kápolnánál a császári sereggel, amelyet megvert. Majd elfoglalván Deést is, gyors menetben nyomult Kolozsvár felé, hova deczember 25-én, éppen Karácsony napján vonult be. Másnap, deczember 26-án, Riczkó ezredes Csucsra felől jövő győztes dandára is megérkezett Kolozsvárra.

A megvert császári hadak vezére, Werdener tábornok, Enyedre vonult vissza. Urbán ezredes, értesülvén Kolozsvár elfoglalásáról, még az nap este átkelt Apahidánál a Szamoson és Betlenbe húzódott vissza. Bem sem vesztegelt sokáig Kolozsvárt, hanem utánanyomult és deczember 29-én Betlennél megvervén, visszanyomta Beszterczéig, hol két nappal utóbb ismét megverte és négy nap mulva Borgó-Tihuczánál kikergette az országból. Urbán kikergetése után Bem Marosvásárhelyre ment, hogy össze-

köttetésbe jusson a székelyekkel s azok haderejét magához vonva, sikerült támadást intézzen Szeben ellen.

Nagyenyed
pusztulása.

Mig Bem Erdély északnyugati felében diadalt diadalra aratott, addig a Maros és Küküllő mentén rendkívül gyászos és véres események zajlottak le.

Czecz ezredes dandára Kolozsvárról Tordáig nyomult előre, hogy magát az aranyosszéki székelységgel összeköttetésbe helyezze. A Torda, Medgyes, Szeben és Déva között elterülő vidék, miután Puchner a rendes cs. és kir. csapatokat a Marosvásárhely felől támadásra készülő Bem ellen a medgyes—segesvári vonalra központosította, a román prefektek hatalmába esett, kik nem haboztak a kedvező alkalmat felhasználni, hogy november hó végén beszüntetett harcias vállalkozásukat újra megindítsák. A támadást Popovics szászsebesvidéki alprefekt kezdte, ki január 5-én lándzsás csapatával Szászvárost támadta meg. A várost nem pusztította el, de a benne lakó és az odamenekült magyarokat keményen megsarcolta.

Ami Szászvároson történt, csak szelid nyitánya volt annak, ami három nappal később Nagyenyeden lejátszódott. Axente prefektnek, a balázsfalvi román tábor vezérének parancsára, január 8-án Prodán tribun vezetése alatt, mintegy 6—8000 főnyi román csapat vette körül Nagyenyedet, amely a 9-re virradó éjszakán a várost több ponton felgyújtotta és sok embert megölvén, elpusztította. Axente csapatai nem elégedtek meg Enyed elpusztításával. hanem tovább folytatták Alsófehér megye községeiben megkezdett harcias akciójukat. Január 18-án egyszerre a megye három tekintélyesebb községében Nagylakon, Hariban és Borosbenedeken folyt a magyar lakosság tömeges elpusztítása.

A szászok
és a románok
behívják az oroszokat.

Mikor Bem december 28-án éppen Urbán dandára ellen indult, Szebenben Siaguna gör. kel. román püspök elnöklete alatt az erdélyi gör. keleti románoknak mintegy 250 főnyi képvisellete tanácskozott, hogy I. Ferencz Józsefét trónralépése alkalmával hódoló fölirattal üdvözölje és előadja e hódoló feliratban, hogy az erdélyi románság minő feltételek mellett és mily módon szeretne elhelyezkedni az egységes osztrák császári birodalom keretében. Két nappal később Puchner összehívatta a békéltetőbizottságot (Pazifications-Ausschuss), amely elé Siaguna azt az indítványt terjesztette, hogy ez a bizottság a szász és a román nemzet nevében hívja be a magyarok ellen való segítségül az Oláhországban levő orosz haderőt.

Hosszas vitatkozás keletkezett. A szászok egyhangulag állástfoglaltak az oroszok behívása mellett. A román tagok csak hosszas vonakodás és habozás után tették magokévé a Siaguna által előterjesztett indítványt. A bizottság az orosz haderő behívására a szászok részéről Müller Gottfriednek, a románok részéről pedig Siagunának adott megbízást, akik január hó 1-én el is utaztak Bukarestbe, hogy ott Lüders tábornok elé terjesszék a két nemzet kérését.

Puchner nem elégedett meg a románokkal való tanácskozással, hanem gyorsan összeszedte a rendelkezésre álló haderőt és a Marosvásárhely felől támadó Bem elé sietett. A két hadsereg január 17-én Gálfalvánál találkozott. Bem ágyui a magyarság javára döntöttek el a csatát. Bem másnap a győzelem előnyeit szerencsésen kihasználva, bevonult Medgyesre; január 19-én Nagyselykre s onnan Szelindekre, egészen Szeben szomszéd-ságáig nyomult előre.

Bem első téli hadjárata Puchner ellen.

Még Marosvásárhelyről megparancsolta Czecz ezredesnek, hogy menjen Balázsfalvára s ott szétverve Axente táborát, siessen Vizaknára, hogy onnan együttesen támadják meg Szebent. Czecz pontosan teljesítette a kapott parancsot és január 20-án bevonult Vizaknára. Bem január 21-én reggel 7 órakor egész haderejével Szeben alatt állott. A csatát elvesztette és még az nap este visszavonult Szelindekre. Puchner helyzete másnap még kedvezőbbben alakult, mert Gedeon tábornok is megérkezett Brassóból. Puchner, így megerősödve, január 24-én megtámadta Bemét Szelindeknél. A szerencse Bemnek kedvezett és Puchner kénytelen volt Szebenbe visszahúzódni. Miután az ütközet folyamán Szelindek egy része leégett, Bem táborát Vizaknára vonta vissza.

A szelindeki támadás meghiusulta meggyőzte Puchnert, hogy a rendelkezésre álló haderővel képtelen magát Bem támadásai ellen megvédelmezni s ha valahonnan nem kap segítséget, Erdélyt elveszíti. Mikor arról is értesült, hogy a székelységnek mintegy 15.000 főnyi hadereje készül Brassó felé, Háromszék határait át lépni, haditanácsot hívott össze, amely elhatározta, hogy Lüders tábornoktól a császári katonai kormány nevében is segítséget kér. Lüders teljesítette e kérést. Február 1-én Engelhardt orosz tábornok 6000 emberrel vonult be Brassóba. Ugyanakkor lépte át a határt a vöröstoronyi szoroson Skariatín orosz ezredes is 4000 emberrel.

Mihelyt megérkezett Szebenbe az orosz segítség,

Puchner másnap (február 4-én) Vizaknánál Bemet egy rendkívül véres csatában megverte. Bem Szerdahelyre, majd Szászsebesre vonult vissza, ahonnan csak ügyes csellel menekülhetett, folytonosan üldözötve, Szászvárosra. Terve az volt, hogy Déva felé visszahúzódva, egyesülni fog a Magyarországból benyomuló Beke alezredes dandárával. Hogy Beke alezredes előnyomulását megkönnyítse, még Vizaknáról elébe küldötte báró Kemény Farkast, ki február 5-én egy zászlóalj gyaloggal, egy osztály huszárral és két ágyúval meg is érkezett Dévára.

Déva környékét Solomon prefekt felkelő csapatai tartották megszállva, aki értesülvén báró Kemény Farkas megérkeztéről, elhatározta, hogy 6000 főnyi csapatával éjszaka rátör Dévára és Kemény Farkast meglepve, egész csapatával együtt lekaszabolja. A támadás a biztos siker reményében egy kissé nagy zajjal és a város végen levő szalmakazalok felgyújtásával kezdődvén, Kemény Farkas hamar észrevette és összeszedte pihenni tért seregét s a betörőket jól irányzott kartaclövésekkel fogadta. Rövid küzdelem után Solomon táborát mintegy 200 halott s tömérdek sebesült hátrahagyásával elszéledt.

Bem Szászvároson bevárta az őt üldöző ellenséget. A szerencse itt sem kedvezett. A csatát elveszítette, sőt, mikor lovagló korbáccsal kezében, ágyúinak védelmére sietett, egy császári katona korbácsát tartó kezének középujját ellőtte. Hogy megbomlott seregét újra rendezhesse és sebet bekötöztethesse, Dévára vonult, miután Kemény Farkast a piskii híd védelmezésére hátrahagyta.

Alig pihent két napot, mikor Kemény Farkastól február 9-én reggel azt az értesítést kapta, hogy az ellenség a piskii hidat megtámadta, Bem e hír hallatára felkiáltott „ha a híd elveszett, Erdély is elveszett!” — és Czecz ezredet a fősereggel Piskire küldötte. Majd délfelé maga is megjelent a csatatéren. A csata változó szerencsével folyt, míg délután sikerült a császáriaknak Bem egész hadseregét megfutamtani. Bem hasztalan ugrott a futók elébe: ne fuss magyar! ne fuss magyar! kiáltással. A veszély e pillanatában észrevette Czecz ezredes, hogy a hidtől pár kilométernyire Szentandrásnál egy magaslaton egy pár székely század van tartalék gyanánt felállítva. Ezeknek támadást parancsolt. A támadás sikerült. Az előrenyomuló császáriak megállottak és a futó honvédek visszafordulva, újra támadásba mentek át. A győzelmet még az est leszállta előtt sikerült Bemnek az ellenség

kezéből kicsikarnia. A hid Bem kezében maradt és Erdély sem veszett el.

A piskii csatával Bem Puchner ellen való hadjáratának első szakasza dicsőséges befejezést nyert.

A piskii csata után Kemény Farkas február 11-én Stutterheim dandárát Alvincnél megverte, aminek az lett a következménye, hogy Puchner kénytelen volt ismét visszavonulni Szebenbe és Bem ismét Medgyesén üthette fel főhadiszállását.

Puchner belátta, hogy a küldött orosz segítség nem elég, hogy Bemet Szeben lőtávolán kívül döntő sikerrel megtámadhassa, azért Lüderstől újabb segítséget kért, de azt a választ kapta tőle, hogy nincs módjában több segítséget küldeni. Puchner, kényszerítve a körülményektől, újabb támadásra határozta el magát. Márczius elsején indult ki ez újabb hadjáratra és sikerült is neki Bemet Medgyesről kiszorítani. Puchner abban a hitben, hogy Bem Segesvárra vonult vissza, Segesvár ellen indult, Bem pedig egy merész kanyarulattal márczius 11-én Szeben alatt termelt és azt ostrom alá fogta.

Szebent Pfersman tábornok 2000 császári katonával, Skariatint orosz ezredes 4000 emberrel védték. Bem seregét Nagycsürről az oroszok fogadták, akiket a székeleknek sikerült állásaikból kivetni és így a csata a Szeben alatt elterülő síkságra helyeződött át, ahol a győzelem kétségessé kezdett válni, de éppen a döntő pillanatban érkezett meg Bethlen Gergely dandára, amelynek támadása az oroszokat megfutamtotta, akik Szebenből ki is vonultak. Pfersman tábornok emberei sem tudták a városba benyomuló honvédeket fenntartani s így tömérdek menekültöt kísérve, Szebent elhagyták. E menekülők között volt Benigni József, a „Siebenbürger Bote“ szerkesztője is, kit a berohanó huszárok lelöltek.

Puchner, meghallván hírét Szeben bevételének, a főparancsnokságot Kalliani tábornokra bízva, a verestoronyi szoroson át Bukarestbe távozott. Bem két napi pihenés után Czecz ezredet a futó ellenség üldözésére Fogaras felé küldötte, maga pedig ugyanilyen czállal a verestoronyi szorosba sietett. Czecz a feleki hídnál márczius 16-án szétverte a Riebel őrnagy vezetése alatt álló román határőrköt s Fogaras elfoglalása után Brassó ellen ment. Miután Feketehalomnál megverte Stutterheim és Uracca csapatait, Brassó felé sietett, amelyet Engelhardt orosz tábornoknak kellett volna védelmezni, a ki azonban célszerűbbnek látta a tömösi szoroson kimenni Erdélyből.

Brassó város tanácsa Vidombákig jött Bem elé, hogy a város hódolatát átadja. Bem fogadván a városi tanács hódolatát, még az nap (márczius 20-án) délután 5 órakor diadalmas csapatai élén belovagolt Brassóba.

Szeben bevétele és Brassó elfoglalása után Gyulafehérvár és Déva várának kivételével, melyeket császári őrség tartott megszállva, az egész Erdély a magyarok kezébe esett. A román felkelésnek is vége lett mindenütt, kivéve az Érczhegységben a móczok földjén, mintegy 100 négyszögmérföldnyi területen, hol 150.000 főnyi román-ság lakott, amelynek fegyverfogható része felett Jancu rendelkezett teljhatalommal. Ide vonultak felfegyverzett népok legjavával Axente, Prodan, Buteanu, Moldovanu, Vladutiu stb. prefektek is, kiket Bem győzelmei a Maros, a két Küküllő völgyeiből és a Szamos mentéről kiszorítottak. Ez ok miatt az Erdélyi Érczhegységbe felhuzódott román haderő tényleg sokkalta nagyobb volt, mint amennyit e vidék lakossága egymaga ki tudott volna állítani.

b).

A szászok és a románok egymáshoz való viszonya.

Szeben ostroma alkalmával nem csak az egyesült osztrák és orosz haderő menekült el a vöröstoronyi szoroson át, hanem Erdély összes császári katonai kormányzatával együtt a polgári kormány egy nemét alkotó „békéltető bizottság” is a szász universitás és a román nemzeti komité tagjaival egyetemben.

A békéltető bizottságnak és a román nemzeti komiténak irattára nagyobb részében a győzők kezébe esett. Ez irattár adatai arról tesznek tanúságot, hogy a szászok és a románok között a kölcsönös surlódások, panaszkodások állandóan napirenden voltak. A szászok főleg amiatt panaszkodtak, hogy a románok a szászokat a vegyesen lakott területek közigazgatásában háttérbe szorítják, sőt elnyomják. Szemökre hányták a román felkelőknek, hogy komoly harcban nem tesznek semmi érdemes szolgálatot. Például hozták fel, hogy január 21-én, mikor Bem Szebent megtámadta, a román nemzetőrök tisztjei fegyvereiket eldobva elfutottak és így éppen a legfontosabb helyeket hagyták a legszükségesebb időkben védelem nélkül. A román nemzetőrség parancsnoka azzal védekezett, hogy ez azért történt, mert a fegyverek, amelyeket kaptak, rosszak voltak és azonkívül minden fegyverhez csak négy töltést adtak. A románok azt is sérelemnek vették, hogy a szász és román nemzetőrségnek közös

parancsnokot nevezett ki a főhadparancsnokság, és ezzel megsértette a román nemzet autonómiáját, amelyet a Királyföldön egyáltalán nem akarnak megtartani.

Mikor Bem győzelme után a magyar birtokosság kezdett birtokaira visszatérni, a falukat minden polgári rend nélkül találta. A közigazgatás teljesen szét volt züllve. A legelső feladat tehát ezen a területen a közigazgatás, a rend, a személy- és vagyonbiztonság helyreállítása volt. Ez a Bem mellé kinevezett polgári kormánybiztos feladatahoz tartozott. Beöthy Ödön megrongált egészségi állapotja miatt január végén lemondott kormánybiztosi hivataláról és Kossuth helyébe Csányi Lászlót küldötte, aki 1849 január 31-én érkezett Kolozsvárra. Február 7-én felhívta a főispánokat és a megyei tisztviselőket, hogy térjenek vissza megyéikbe, mielőtt azok felszabadulnak a törvénytelen uralom alól és szervezzék vármegyéjüket, még pedig ne a régi erdélyi, hanem egyöntetűen magyarországi mintára. Csányi a sok nehézség ellenére is megtudott birkózni feladatával, még pedig oly sikerrel, hogy április végén Erdély közigazgatása már általában meg volt szervezve.

A közigazgatással párhuzamosan igyekezett rendezni az annyira fontos büntető bíraskodás ügyét is. Minden megyében két büntető bíróságot szervezett, de emellett meghagyta a rögtönítelő bíróságokat is. A rögtönítelő bíróság eljárásának alapjául a debreczeni országgyűlés által február 13-án hozott törvény szolgált. Román és szász részről e rögtönítelő bíróságok ellen nagyon sok vádat emeltek, az ítéletök alapján kivégzettek számát élénk képzeletökkel túlságosan megnövelvén. Így a többek között az alsófehérmegyei románok 1849 decemberében beadott felségfolyamodásukban azt állították, hogy a rögtönítelő bíróság egyedül Marosújváron 300 románit ítelt halálra. Ezzel szemben a valóság az, hogy a halálra ítélték száma az egész Alsófehérmegyében csak 30 volt. E rögtönítelő bíróságok fenmaradt irataiból megállapítható, hogy Csányi kormánybiztossága idején a halálraítéltek száma 50-nél nagyobbra semmi szín alatt sem tehető s annak is eleynyszóleg csekély száma volt politikai bűnös, a többi kivétel nélkül, gyűjtogató, rabló és közönséges gyilkos.

Bem nem helyeselte Csányinak még ezt a mérsékelt szigorát sem. Kettejük között az úgynevezett „békéltető” eljárást illetően lényeges elvi különbség volt, amely különbség az általuk közreadott proklamációkban is megnyilatkozott. Csányi azt hitte, hogy a románokat és szászokat előbb szigorú erélyességgel kell rendre szorítani

Csányi
László ki-
rálybiztosi
működése.

Ellentét.
Bem és
Csányi kö-
zött.

és csak a béke teljes helyreállítása után kell gondoskodni az esetleges jogos kívánságok kielégítéséről. Bem meg volt győződve, hogy teljes bűnbocsánattal és méltányos megegyezés kilátásba való helyezésével a románokat meg lehet nyerni a magyar szabadság ügyének. Bemet e gondolatra a romániai menekültekkel való érintkezés vitte, kiknek nevében, mindjárt Szében bevéte után, Boliac Caesar lépett vele összeköttetésbe. Csányi Kolozsivárt kizárólagosan magyar környezetben élén, nem jutottak el hozzá az alkudozások hírei. Bem a román-magyar kérdést általános nemzetközi vonatkozásban fogta fel, míg Csányi tisztán a magyar legalitás szempontjából. Ez okozta e két férfiú között elsősorban az amnesztia, vagyis a románok pacificatioja ügyében a nézeteltérést.

Bem a szászokkal szemben sem tartotta helyesnek a szigorúbb eljárást. Az uniobarát Kurz Antal volt egyik személyes titkára, aki őt arról informálta, hogy a szebeni szász vezetőkörök álláspontja nem hű kifejezője a szász nép érzelmeinek és politikai meggyőződésének, hanem csak egy kisebb szász hatalmi érdek-csoportnak. Különösen kellemetlenül érintette Roth István Lajosnak Kolozsivárt rögtönítelő bírósági ítélet alapján történt kivégeztése. Ez az eset bírta rá, hogy június 5-én kiadott parancsában kijelentse, hogy hirdetett amnesztiáját fenntartja és a legszigorúbban fog fellépni azok ellen, akik akarata ellen cselekednek. Június 6-áról kelt levelében pedig felhívta Kossuthot, hogy e törvényszékek működését tiltsa be.

Az igazság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a magyar közvélemény egyáltalán nem rajongott ezekért a rögtönítelő bíróságokért, sőt maga a kormány sem. Vukovics Sebő igazságügyminiszter több ízben intézkedett, hogy e bíróságok semmi olyan esetet ne fogadjanak el eljárásuk alapjául, amelyek tényleges cselekvésen nem alapulnak. Május 8-án e törvényszékek számát az egész országban, Erdélyt is ideszámítva, 10-ben állapította meg. Június 20-án pedig e bíróságokat megszüntette és Pestert állított fel egyetlen törvényszéket.

A román emigráció érintkezése a magyar kormánnyal

A két román vajdaság sem maradhatott mentes 1848-ban a forradalmi mozgalmaktól. Először Moldovában kezdtek a kedélyek forrongani, de Sturza Mihály fejedelem egy szép napon a forradalom kezdeményezőit elfogatta és a határon átküldötte Törökországba. Nagyobb sikere volt a bukaresti forradalomnak, amely elűzte Bibescu fejedelmet és meg is alakította június végén Bukarestben a forradalmi kormányt, amely azonban a szeptember 13-án

Bukarestbe bevonult török csapatok elől kénytelen volt elmenekülni. Így keletkezett az 1848-iki román emigráció.

A román emigráció tagjai egymás között csakhamar meghasonlottak. Vezető egyéniségei közül Tell, Eliad, Golescu Miklós Szebenbe menekültek, akiket a román nemzeti komite teljesen a maga pártjára vont. A román emigráció másik része Konstantinápolyban Ghica Jon körül csoportosult. Ezeknek az volt a meggyőződésük, hogy a románoknak szövetkezniök kell a magyarokkal, mert csak így vívhatják ki nemzeti önállóságukat. Elhárították, hogy a magyar kormánytól engedelmet kérnek, egy román légió szervezésére Erdélyben, ahol Jancut is rábeszéli, hogy bizonyos feltételek mellett a magyarokkal béküljön ki. Jancu kibékítését két román emigráns, Balaceanu és Balcescu vállalták magukra, akik májusban Debreczenbe utaztak. A legio ügyének szolgálatára Boliac Caesar vállalkozott, aki Brassóban „Expatriatul“ (Száműzött) cím alatt lapot indított, hogy vele a román-magyar kibékülés érdekében propagandát csináljon.

Hogy a kép teljesebbé legyen, érdemes megvizsgálni a Szeben bevétele után létrejött erdélyi román emigráció tevékenységét is.

Siaguna 1849 január 1-én Müller Gottfried társaságában Bukarestbe utazott, hogy ott Lüders tábornoktól katonai segítséget kérjen. Innen Moldován és Galicián át Olmützbe ment, hova február 4-én meg érkezett. Február végéfelé megérkeztek az erdélyi románok küldöttei, Popasu és Laurianu is, kiket Siaguna egy néhány, Olmützben idéző magyarországi és ausztriai románnal kiegészített és velök, mint az összes ausztriai románok képviselőivel, I. Ferencz Józsefhez egy emlékiratot nyújtott be, amelyben azt kérték, hogy Ausztria összes románjai, mint az összbirodalom kiegészítő részei, egy önálló nemzettel egyesíttessenek és maguknak egy Ő Felsége által megerősítendő nemzeti főnököt választhassanak. Ő Felsége e küldöttségnek azt a választ adta, hogy e kérés a románok teljes megelégedésére fog legrövidebb idő alatt elintéztetni.

A románok e kívánsága ellentétes volt a szászok követeléseivel, amelyeket még január hó folyamán közzétettek a hivatalos „Wiener Zeitung“-ban s amelyeknek lényege abban állott, hogy a szászföld a magyar korona alól kiszakíttatván, mint önálló mark-grófság illesztessék be az egységes osztrák birodalmi államszerkezetbe.

Az olmützi kérelem benyújtása után egy néhány

Siaguna
működése
Olmützben.

nappal — március 4-én — tette közzé a császár parancsára a bécsi kormány az egész ausztriai birodalomra érvényesnek tervezett nevezetes *március 4-iki alkotmányt*, amely 74. §-ában Erdélyt illetően a következőképpen intézkedett ;

74. §. „Erdély nagyfejedelemségének beszervezete és alkotmánya a Magyarországtól való teljes függetlenségnek és az országot lakó nemzetek egyenjogúságának elvei szerint a birodalmi alkotmánnyal összhangzásban egy új országos szabályzat által fog megállapíttatni. A szász nemzet jogai a birodalmi alkotmány határain belül fenntartatnak“.

A március 4-iki alkotmány közzététele után Siaguna ismét megkezdte felségfolyamodványainak benyújtását a márczius 4-iki alkotmány azon pontjaira vonatkozóan, amelyeket a románokra sérelmeseknek tartott. Így márczius 12-én tiltakozott a *szász-föld* elnevezés ellen, amely annyit jelentene, hogy a románság e területen alá lenne rendelve a később bevándorolt szász kisebbségnek. Április 15-én a szerb vajdaság területi kikerekítése ellen tiltakozott, mert annak keleti részében 800,000 román jutna 200,000 szerb uralma alá. Majd a hasonló okokból elégtelenkedő tótokkal és ruthénnel együttesen nyújtott be egy közös folyamodványt, amelyben azt kérte, hogy „a román nép elválasztassék Magyariatól és Ausztria többi románjaival a román nemzet kifejezés határozott kitételével egy koronátartományba egyesíttessék“

Éz egymást követő kérelmeire július 18-án kapta meg Siaguna Bach belügyminiszter aláírásával a választ, amely kijelentette, hogy a márczius 4-iki alkotmány a birodalom különböző pontjain lakó román nemzet közjogi helyzetének szilárd kiindulási alapot adott. Ez alkotmány életbeléptetésével a kormány éppen most foglalatoskodik és teendő intézkedései kellő alapot fognak nyújtani, hogy a románok az állami, községi, egyházi és iskolai életben megtalálják a fejlődés feltételeit és rájuk nézve a nemzeti egyenjogúság élvezete mentől előbb tényé váljék. Tehát külön román korona tartományról, nemzeti főnökről, azaz politikai és nemzeti egységről szó sem lehet.

c).

Dragos
tárgyalásai
Jancuval.

A márcziusi alkotmány hira az erdélyi havasok közé is eljutott és ott a még fegyverrel küzdő románoknak különösen Jancunak lelkében nagy csalódást okozott, annyival is inkább, mivel Jancu sohasem bizott teljesen az osztrákokban. A Debreczenben levő magyar-barát román képviselők is tanácsolták neki a magyarokkal való kibé-

külést. Mikor ez utóbbiak értesültek, hogy Jancu nem idegenkedik a magyarokkal való kibéküléstől; kérték Kossuthot, hogy az ő közvetítésükkel kezdjen Jancuval békealkudozásokat.

Kossuth, engedve e kéréseknek, Dragos Jánost, a belényesi kerület képviselőjét bizta meg, hogy lépjen érintkezésbe Jancuval. Dragos Kossuthnak egy levelével, amely a kiegyezés feltételeit foglalta magában, április 19-én érkezett Brádra, ahonnan levelet irt Jancunak, amelyben találkozást kért tőle. Jancu Dragos levelének vétele után Abrudbányára ment, ahol Dragossal találkozott. Jancu barátai Buteanu, Dobra, Vladutiu és Boer prefektek helyeselték az alkudozások megkezdését. Axente azonban ellenezte. Ez ellenzés következtében abban állapodtak meg, hogy a döntést egy összehívandó népgyűlés határozatától teszik függővé.

E népgyűlést május 5-re Topánfalvára hívták össze. A népgyűlés elfogadta a kibékülés feltételeit és megbizta Jancut és társait a további teendőkkal. Jancu és társai visszatértek Abrudbányára és ott folytatták tovább a kiegyezés részleteire vonatkozóan a tanácskozásokat.

A tanácskozás még folyt, mikor hire érkezett, hogy a brádi magyar haderő parancsnoka, Hatvani nemzetőr őrnagy Abrudbánya felé közeledik. Jancu rögtön kérdést intézett Dragoshoz Hatvani expedícióját illetően. Dragos azt felelte, hogy erről neki semmi tudomása sincs. Jancu cselt és árulást látván Hatvani közbelépésében, azonnal Topánfalvára távozott. Hatvani még az nap este bevonult Abrudbányára. Dragos másnap levelet irt Jancunak, amelyben kérte, hogy jöjjön vissza az alkudozások folytatására. Jancu csak annyit felelt e levélre: „Köztünk már csak a fegyver dönthet!”

Hatvani
közbelépése
és kudarcza.

Hatvani erőszakoskodásaival összeütközésre adott okot a nagy tömegben Abrudbányán időző fegyveres románoknak, mire a románok általános támadása következett. E támadásnak esett áldozatul Dragos is, Abrudbánya és Verespatak magyarságának igen tekintélyes részével. Ötszáz abrudbányai és verespataki magyar esett áldozatul a békével együtt Hatvani meggondolatlan és semmiképpen sem menthető cselekedetének.

Hatvani, hogy a katonai hírnevén esett csorbát ki-köszörülje, május 17-én Brádról büntető hadjáratra indult Jancu ellen. Abrudbányára minden nehézség nélkül bevonult, de itt valóságos kelepczébe került. A románok május 19-én minden oldalról körülvéve, támadást intéztek

ellene. Az eredmény teljes vereség volt. Kétezer főnyi csapatából, mintegy 900 esett el. Sokkal súlyosabb volt a polgári halottakban való veszteség mert a felkelők Verespatakon 300 magyart, Abrudbányán pedig 1000-et öltek meg. Hatvani e második hadi kalandja 2200 magyar életébe került.

Kemény Farkas hadjárata Jancu ellen.

Miután e diadal a móczok fellépését valóságosan fenyegetővé tette, Bem tábornok, báró Kemény Farkas ezredest bizta meg, hogy kellő készüléssel indulva, ugrassa szét a havasi románság fegyveres erejét. Kemény Farkas 4000 emberrel, 18 könnyű ágyúval és két gyújtó löveggel június 3-án indult ki Déváról és június 7-én érkezett Brádra. Innen kezdve folytonos harcz közben vonult be június 11-én Abrudbányára. Június 12-én Topánfalva ellen ment, ahol Jancu békealkudozások megkezdésére szólította fel. A felelet megint csak az volt „Köztünk csak a fegyver dönthet!”

Június 15-én a románok általános támadást intéztek Kemény ellen. Céljuk volt Keményt teljesen beszorítani Abrudbányára és Hatvani sorsára juttatni. Kemény felismervén helyzetének kétséges voltát, június 16-án hajnalban megkezdette visszavonulását. Dandára az ellenség egymást gyorsan követő támadásait kivédve, vonult Zalatnára s onnan másnap Magyar-Igenbe.

Vasvári sikertelen expedíciója.

Kemény hadjáratának sikertelensége meggyőzte Bem tábornokot, hogy a havasokat kombinált támadás nélkül nem lehet elfoglalni. Újabb hadjáratot rendelt el, amelynek vezetésével Zarzicki ezredest bizta meg. A terv az volt, hogy Kemény a zalatnai uton megy Abrudbányára. Trangus őrnagy pedig az Aranyos mentén fog egyenesen Verespataknak nyomulni és ennek tájékán egyesülve Kemény Farkassal, a román ellenállás középpontján, Kerpenyesen át fognak Topánfalva ellen vonulni. Hogy az ellenség hátban is fenyegetve legyen, Szépszögi őrnagy Gyalu felől fogja a Magurát megszállani, Buzgó őrnagy és Vasvári Pál csapata pedig Bánffy-Hunyadból kiindulva, Meregyón át Mariselig nyomul elő s ott Szépszögi őrnagygyal egyesülve, Topánfalva felé fog haladni, hogy Jancu seregét hátba fogja, míg Kemény szemben támadja.

Mielőtt e terv végrehajtásába belefoghattak volna, hire érkezett, hogy az oroszok Beszterczénél betörték az országba. Bem azonnal visszaparancsolta a havasi hadjáratot. Parancsa idejekorán megérkezett mindenüvé, csak Bánffyhunyadra nem. Buzgó és Vasvári csapata július 4-én

megkezdte előnyomulását és szerencsésen el is jutott Mariselre, ahova azonban Szépszögi csapatai nem érkeztek meg. Másnap reggel Funtinellánál a románok minden oldalról megtámadták Vasvári csapatát, amely július 6-án megkezdte visszavonulását. E visszavonulás alkalmával egyik ágyút a románok körülvették és hogy az ellenség kezébe ne essék, Vasvári személyesen sietett az ágyú mellé. Az ágyú védelmében egy albaki román felkelő mellbe lőtte, aminek következtében halva rogyott össze.

Vasvári eleste után ellenállásról többé szó sem eshetett. Menekült, aki merre tudott. A Hév-Szamoson átgázolva, Buzgó őrnagynak sikerült a futó honvédeket összeszedni, akik csatarendbe állva, sortűzzel fogadták a támadó románokat, akik aztán visszahúzódtak az erdőbe. Az erősen meglizedelt magyar katonaság így vonult aztán vissza Bánffy-Hunyadra.

c).

Az oroszok Erdélybe két ponton törtek be Brassónál és Beszterczénél. Az előbbi helyen maga Lüders tábornok jött körülbelől 28.000 emberrel. A Szeben bevétel után Oláhországba menekült császári hadsereg, mintegy 15.000 ember, a vöröstoronyi szoroson igyekezett Szeben felé előrenyomulni. Lüders főhadereje a predeáli hágón keresztül a tömösi szoroson kísérelte meg a betörést. E szorost Kiss Sándor ezredes védelmezte 4000 emberrel. Az orosz támadás június 19-én kezdődött reggel 7 órakor. Délután Kiss Sándor kénytelen volt a predeáli állást feladni és az alsó tömösi megerősített szoros úthoz vonulni. Az oroszok másnap reggel teljes erővel újították meg a támadást, de minden roham megtörtött Kiss székelyeinek ellenállásán. Délután Kiss ezredes súlyos sebet kapott czombján és lováról leesett. A székelyek azt hitték, hogy elesett, amire bizalmukat veszítvén, a sáncokból kezdettek kiugrálni. Ekkor Kiss magát lovára kötöztette és úgy buzdította újabb ellenállásra katonáit. Hasztalan volt minden hősiesség. A túlnyomó számú ellenség a hegyek mögött a védők hátába került, amire a rend felbomlott és a sebesült Kiss ezredes is az ellenség kezébe esett. A szétugrasztott csapatok maradványait csak Prázsmáron sikerült Szabó Nándor alezredesnek összeszedni, aki velük együtt Háromszékre húzódott. A győztes oroszok június 21-én reggel vonultak be Brassóba.

Az orosz
haderó Er-
délybe tör.

Grotenhjelm tábornok június 17-én egyesült Dornavatránál Urbán dandárával, amely most Springinsfeld ezredes parancsnoksága alatt állott. Az orosz haderő a borgói szoroson tört be, amelyet Dobai alezredes védett. Június 22-én kezdte meg a túlnyomó orosz haderő a támadást, amelynek Dobai nem tudván ellenállani, sikeres védekezés közben Beszterczén át Betlenig vonult vissza. Bem értesülvén az orosz betörésről, Nagyváradról, ahol Kossuthtal tanácskozott, azonnal Deésre utazott, ahol átvévén a csapatok felett a parancsnokságot, Grotenhjelm ellen vonult, kivel június 28-án Wallendorfnál ütközött meg. Makacs tusa után Bem Sófálvára vonult vissza. Július 9-én Grotenhjelm újra megtámadta Bemet, aki a bekerítés veszedelmét azzal kerülte el, hogy megkezdte Sófálván a Sajó folyón keresztül Marosvásárhely irányában a visszavonulást, de Szereifalvánál megállott.

Lüders
hadjárata a
székelyek
ellen.

Lüders tábornok seregének Brassóban rövid pihenést engedvén, június 23-án Hasford tábornokot Kézdivásárhely ellen küldötte, hova Moldovából az ojtói szoroson az oroszok 14 ágyúval szintén megérkeztek. Kézdivásárhely minden ellenállás nélkül kezdőbe esett. A lakosságot lefegyverezték, Gábor Áron ágyú- és lőszergyárát elpusztították. Az oroszok Kézdivásárhelyen értesültek, hogy a tömösi szorosnál a székely haderőnek csak egy részét semmisítették meg, a főhaderő Csikban áll harcckészen Gál Sándor ezredes parancsnoksága alatt.

A Clam Gallas tábornok parancsnoksága alatt álló osztrák haderő, amelynek az Ihász Dániel ezredes által védelmezett vöröstoronyi szoroson nem sikerült Erdélybe jönni, a lörcsvári szoroson vonult át Brassóba. Lüders Clam Gallas dandárát visszahagyván Brassóban, július 2-án Gál Sándor ellen ment, aki ekkor Háromszék és Brassó megye határán, a kökösi hídnál állott. Gál Sándor Uzonhoz húzódott vissza, ahol a csatát elfogadta. Az ágyú mellett foglalatoskodó Gábor Áront egy ágyú golyó leterítette, ami a székelyek soraiban nagy zavart, sőt rémületet keltett. Semsey százados azonban átvette a tűzérés vezényletét és jól irányzott ágyúlövésekkel támogatta a rohamra indult huszárokat, akik az oroszokat visszakergették a hidon.

Lüders csapatait megerősítve, július 5-én újabb támadást kezdett Gál Sándor ellen, ki a túlnyomó erő elől visszahúzódva, az Olt balpartján, Sepsiszentgyörgy alatt akarta a csatát elfogadni. Már az ütközet megkezdődött, mire tisztjeinek egy része megtagadta az engedelmisséget.

amelynek eredménye súlyos csatavesztés, tömérdek fogoly, halott és sebesült lett. Gál Sándor Oltszernél össze akarta szedni és megállásra bírni táborát, de tisztjeinek ellenállásán meghiusult. A hozzá hű maradt tisztekkel és seregének csekély töredékével megállt Csik és Háromszék határán a tusnádi szorosban.

Ilyen állapotban találta Bem a székely haderőt, mikor Kézdivásárhelyre érkezett. Ismét összeszedte a székely haderőt s azt két részre osztotta. Egyik részt Gál Sándor parancsnoksága alatt Háromszék védelmére hagyta, a másikkal pedig július 21-én Kézdivásárhelyről kiindulva, az ojtózi szoros felé vonult. Megelőzően Kézdivásárhelyen egy Brassóból hozott sajtón próklamációkat nyomtatott, amelyeken a moldovaiakat fegyverre szólította, hogy együttesen verjék ki az oroszokat és a török fenhatósága alatt állítsák vissza a fejedelemségek szabadságát.

Július 23-án Herzsánál (Moldovában) szétverte az ott állomásozó orosz csapatokat s Onestínél az elébe siető Ustrugov tábornokot Bákó felé üzte. Július 24-én Oknán adta ki második próklamációját. A boérok, akikben bízott, egyáltalán nem siettek táborába, hanem elszaladtak. Ez alatt Moller orosz tábornok összeszedte a rendelkezésére álló haderőt és Bem ellen vonult. Bem látván, hogy a moldovaiak felkeléséből nem lesz semmi, Moller elől visszahúzódott Erdélybe.

Míg Bem Moldovában volt, Clam Gallas is megtámadta a Gál Sándor parancsnoksága alatt álló haderőt július 22-én, a mely Sepsiszentgyörgytől nyugatra Szemerianál foglalt állást. A csata folyása alatt Szemeria meggyuladt és a székelyek e miatt Sepsiszentgyörgyre vonultak vissza, hol kemény ellenállást fejtettek ki. A harcnak az éjszaka vetett végét, mikor Clam Gallas visszavonult Szász-Hermányra, a székelyek pedig megtartották állásaikat.

Az orosz haditerv az volt, hogy Lüders dél-keleten megsemmisíti a székely haderőt s Marosvásárhelynél egyesülve a Besztercze felől előnyomuló Grotenjhelmmel, a Maros völgyén előre halad és Gyulafehérvárt felszabadítja az ostrom alól. Azután visszafoglalja Szebent és végül Kolozsvárt is elfoglalja. Már körülbelöl egy hónapja mult, mióta az orosz haderő átlépte az ország határait, de Lüderseek még mindig nem sikerült a székelyek haderejét megsemmisíteni és Grotenjhelm sem tudott Beszterczétől Marosvásárhelyre jutni.

Mikor Bem Beszterczétől délkeletre július 11-en a Székelyföldre ment, hogy onnan végrehajtsa moldovai

Bem
moldovai
hadjárata.

Lüders
elfoglalja
Szebent,
Grotenjhelm
Szászrégent.

expedicióját, csapatait Damaszkín ezredes parancsnoksága alatt azzal a feladattal hagyta hátra, hogy védelmezzék meg a Marosvásárhely felé vivő utat. Grotenjhelm július 16-án megtámadta Szeretfalvánál Damaszkín csapatait és megverte. Damaszkín Szászrégen felé húzódott vissza. Július 21-én Tekénél újabb szerencsétlen csatát vívott, a minek következménye az lett, hogy Szászrégen az oroszok kezébe esett.

Ezzel egyidejűen Lüders Engelhardt tábornokot Szeben elfoglalására küldötte, ki Fogarast július 17-én elfoglalta. Lüders hadai július 20-án már Szeben alá érkeztek. Hogy hátok megett ellenséget ne hagyjanak, a vöröstoronyi szorosban megtámadták Ihász Dániel alezredest, aki a tulnyomó erő ellen Oláhországba vonult, hol Câineninél az ott állomásozó török csapatok kezébe letette a fegyvert. Lüders július 21-én vonult be Szebenbe.

A segesvári csata.

Ez volt az általános helyzet, mikor Bem július 28-án moldvai hadjárata után Marosvásárhelyre érkezett. Lüders és Grotenjhelm egyesülésének alkalmas időpontja megérkezett. Bem, hogy azt megakadályozza, támadásra határozta el magát. Futárok útján azt izente a Gyulafehérvárt körülzáró Stein ezredesnek, hogy siessen Szeben felé. A Görgei hadseregétől elvágott és Máramarosba szorult Kazinczy Lajos tábornokot utasította, hogy azonnal Kolozsvár felé induljon, Gál Sándor székelyföldi haderejének nagyobb részét Dobay József ezredes vezetése alatt magához rendelte. Az Érczhegységet körülzáró báró Kemény Farkasnak pedig megparancsolta, hogy siessen Marosvásárhelyre és azt igyekezzék, amíg csak lehet, Grotenjhelm Szászrégen felől támadó hadával szemben tartani.

Hogy báró Keményt az Érczhegységek alól minden veszedelem nélkül Marosvásárhelyre rendelhette, annak magyarázata az, hogy azok az alkudozások, amelyeknek Kossuth és Jancu között Balcescu volt a közvetítője, majdnem teljes sikerre vezettek, amenyiben megállapodtak abban, hogy a román—magyar kibékülés feltételei egy, a románok nemzeti, nyelvi, egyházi és iskolai jogait biztosító törvénybe foglaltassanak. A román légióra vonatkozó szerződést is megkötötték július 14-én. Jancu magyar tábornoki kinevezést kapott volna és a magyar kormány által jól felszerelt mőczaival Kis-Oláhországba ment volna az oroszok ellen harcolni.

Bem július 30-án mint egy 5000 főnyi csapattal Segesvárra indult, hol másnap, július 31-én találkozott Lüders háromszor nagyobb hadseregével.

A csata délelőtt 11 órakor kezdődött hatalmas ágyuzással, amikor Bem egy jól irányított ágyúlovéssel sajátkezűen lőtte le Skariatin tábornokot, az orosz tüzérség parancsnokát. Kezdetben Bem volt előnyben, de délután, mikor Lüders kozákjai a magyar hadsereg jobb szárnyát bekerítéssel kezdték fenyegetni, általános rémület támadt. A csatarend felbomlott és a futást többé nem lehetett feltartóztatni. Bem maga is kénytelen volt menekülni. A futókat a kozákság vette üldözőbe. Ez általános futás alkalmával esett el a polgári ruhában néző gyanánt jelenlevő Petőfi is. Maga Bem is csak úgy menekült meg, hogy egy mocsárba húzódott, ahonnan a menekülő Vilmos huszárok mentették ki.

A megvert hadsereg teljesen szétfutott, úgy, hogy Bem egymagában érkezett meg augusztus 1-én Marosvásárhelyre. Kemény Farkas már ekkor 4000 emberrel Marosvásárhelyen volt. Bemnek tehát új haderő állott rendelkezésére. Nem sokáig habozott. Újabb támadásra határozta magát. Kemény Farkast 1000 emberrel visszahagyta, hogy újtját a Szeben felől támadó Grotenjhelm ellenében egy pár óráig fedezze s azután vonuljon Kolozsvárra. Bem július 4-én Nagyselykre érkezett, hol Forró ezredes alatt Stein ezredes gyulafehérvári táborából jelentékenyebb segélycsapatokat kapva, egyenesen Szeben alá ment, ahol július 5-én Nagycsümrél Stasford orosz tábornokot megverte és Szebent másodszor is éppen olyan váratlanul elfoglalta, mint első ízben.

Bem
másodszor
is beveszi
Szebent.

Szebent nem tarthatta meg, mert Lüders maga jött Szeben visszavételére. Bem újra Nagycsümrél ütközött meg Lüders seregével, de a csatát és azzal együtt Szebent is elveszítette. Szerdahelyre vonult vissza, ahol találkozott a Szeben felé siető Stein ezredessel, akinek csapataival együtt az erdélyi hadsereg főparancsnokságát is átadta és Temesvár alá sietett, hogy a Kossuthtól neki felajánlott fővezérséget átvegye.

Az erdélyi
hadsereg
leteszi a
fegyvert.

A szerencsétlen segesvári csata után a Lüders és Grotenjhelm vezérlete alatt álló két orosz hadsereg egyesült. Ekkor már nem lehetett több reménység Erdély megtartására, eltekintve attól, hogy a magyarországi hadsereg augusztus 13-án Világosnál az orosz hadsereg előtt letette a fegyvert

Bem augusztus 16-án Guyon tábornok kíséretében ismét Erdélybe jött, ahol Dobránál egyesült Stein seregével. Az egyesített sereg vezérletét Beke ezredesnek adta át és másnap, augusztus 17-én Dévánál megakartta támadni

az oroszokat. Ekkor az orosz táborból hírnök jött, aki felszólította a fegyver letételére. Mikor Bem látta, hogy lehetetlen tovább harcolni, átadta a főparancsnokságot Beke ezredesnek és egynehányad magával vissza ment a Bánságba, ahonnan Törökországba távozott. Beke ezredes másnap, augusztus 18-án letette az oroszok kezébe a fegyvert.

Ez időpontban Kolozsvárt állottak csapataik romjaival Kemény Farkas, a mitácsi és a nyergesi veszített csaták után a Székelyföldről kiszorult Gál Sándor ezredes, akik Grotenjhelm elől Bánffy-Hunyadra huzódtak vissza, ahol még egy utolsó ellenállást próbáltak meg, de hasztalanul, mert a demoralizált hadsereg már képtelen volt a komoly ellenállásra. Gál Sándor előbb Csucsára huzódott a maga 3—4000 emberével, ahonnan Zsibóra ment. Itt Kazinczy Lajos tábornok állott 8000 emberrel. Másnap orosz katonai hírnök érkezett, aki Kazinczynak Görgeitől levelet hozott, amelyben Görgei értesítette, hogy Világosnál augusztus 13-án az oroszok kezébe a fegyvert letette és miután minden ellenállás céltalan, felszólította, hogy a fegyvert ő is tegye le.

Kazinczy augusztus 24-én haditanácsot tartott, amely kimondotta a fegyverletételt. Gál Sándor és Kemény Farkas eltávoztak. Augusztus 26-án Zsibóra érkezett Grotenjhelm orosz tábornok is, akinek Kazinczy tábornok a zsibói kastély nagytermében, tisztjeivel együtt, átadta kardját.

E jelenettel Erdélynek dicsőséggel, veszített csaták kinos fájdalmával, vérrel és könnyel teljes 1848—49-iki szabadságharcza mögött legördült a függöny, hogy legjobb fiainak börtönein és akasztófaín keresztül történetében az erkölcsi megpróbáltatásoknak, a szenvedéseknek, de egyszersmint a nemes erőfeszítéseknek és a hazafias áldozatkészségnek is új korszaka kezdődjék.

Erdély története az osztrák abszolút kormányzat korszakában.

A magyar szabadságharc bukása után Erdély kormányzója báró *Wohlgemuth* Lajos altábornagy lett. Mellette polgári biztosul Bach Eduárdot, Bach Sándor osztrák birodalmi belügyminiszter öccsét adták, ki maga mellé tanácsadóul Glanz Flóriánt, Puchner volt titkárát vette, mint olyan embert, aki teljesen jártas az erdélyi ügyekben.

Báró
Wohlgemuth
lesz Erdély
kormány-
zója.

Báró Wohlgemuth feladata hármas volt: Erdély közigazgatását újraszervezni, az országot kibékíteni, végül büntetni és jutalmazni. Feladata nem volt könnyű, mert Erdély közigazgatásának elrendezésében a márczius 4-iki osztrák alkotmány alapjára kellett helyezkednie, a magyar szabadságharc leverése után pedig másként, mint abszolút katonai diktatúrával, nem kormányozhatott. A katonai diktatura érvényesítése a magyarsággal szemben könnyű feladat volt, de nehéz és kényes a császári ügynek hűséges támogatóival, a szászokkal és a románokkal szemben, kik ez alkotmány megtartását, mint hűséges szolgálataik és érdemeik legkisebb jutalmát feltétlenül követelték.

Wohlgemuth altábornagy, mihelyt egy kissé tájékozta magát Szebenben, azonnal útrakelt, hogy Erdélyt közelebről megismerhesse. Visszatérvén Szebenbe, szeptember 24-én kiadott rendeletével Erdély eddigi közigazgatását semmisnek nyilvánította és a következő hat közigazgatási kerületre osztotta:

1. A *szebeni kerület* 494.164 lakossal, amely magában foglalta a régi szász földet. Hivatalosan német, azaz szász közigazgatási területnek tekintették.

Erdély
új közigaz-
galási
felosztása.

2. A *károlyfehérvári kerület* 448.000 lakossal. Magában foglalta Hunyad, Alsófehér, Zaránd megyéket és Küküllőnek nagyobbik részét. Ethnographiailag román területnek volt minősítve.

3. A *kolozsvári kerület* 458.000 lakossal. Magában foglalta Kolozs, Torda, Középszolnok, Doboka megyék egy részét, Kraszna vidékét és Kővár vidékének nyugati felét. Ezt politikailag és ethnographiailag is magyar területnek tekintették.

4. A *rettegi kerület* 230.000 lakossal. Magában foglalta Kolozs, Torda, Doboka megyék északkeleti felét, az egész Belsőszolnok megyét. E kerület ethnographiailag és politikailag román terület volt.

5. Az *udvarhelyi kerület*, amely Maros, Udvarhely, Csik és Háromszék megyékből, továbbá Felsőfehér megyének Háromszék területére eső községeiből állott 350.000 lakossal. Ezt székely területnek tekintették.

6. A *fogarasi kerület*, amely a régi Fogaras vidék-ből állott, azzal a különbséggel, hogy Sárkányt Szeben vidékéhez kapcsolták, de a régi Felsőfehér megyének szomszédos községeivel megnagyobbították. Lakosainak száma 60.000 volt. Ugy politikailag, mint ethnographiailag román terület volt.

A kerület élén a kerület katonai parancsnoka állott, aki a polgári ügyekben is a legfőbb végrehajtó hatalom gyakorlója volt. Melléje tanácsadóul a polgári ügyekre kerületi biztosi címmel egy polgári tisztviselő volt adva. A kerületek járásokra voltak osztva, amelyeknek élén a járási biztos állott, akit a kerületi katonai parancsnok és a kerületi biztos ajánlatára a kormányzó nevezett ki. A járások ismét aljárásokra oszlottak, amelyeknek élén az aljárásbi biztos állott.

Rendőri szempontból az országot négy rendőri kerületre (Szeben, Brassó, Marosvásárhely, Kolozsvár) osztották, amelyeknek élén a városi rendőrkapitányok állottak. Ezek a Szebenben működő országos rendőrigazgatóságnak voltak alárendelve. A rendőrség támogatására a dragonyosoknak nevezett lovas és gyalogcsapatokban a későbbi csendőrségnek egy fajtáját állították fel, a melynek a rendőri szolgálat gyors lebonyolítása, a közrend és csend biztosítása volt a feladata.

A közigazgatás nyelve egészen le a községi közigazgatásig német volt. Az egyes kerületek említett nemzetiségi jellege csak annyiban domborodott ki, amennyiben az alsóbbfoku közigazgatási tisztviselőkre vonatkozóan a közigazgatást rendező utasítások kívánatosnak jelezték az illető vidékek nyelvének: a magyarnak, vagy a románnak tudását.

1849 szeptember 18-án Wohlgemuth egy kiáltványt tett közzé, amelyben elrendelte, hogy „mindazok számadás alá vonassanak és megérdemlett büntetésüket elvegyék, kik a felforgató pártnál működtek, nem különben azok a volt császári tisztek és hivatalnokok is, kik hűség esküjüket megszegve, a lázadókhöz csatlakoztak.” E rendelet mentől teljesebb végrehajtására a szebeni, kolozsvári, rettegi, károlyfehérvári, udvarhelyi kerületek székhelyén egy-egy nyomozó törvényszéket és ügynevezett igazoltató bizottságot állítottak fel. Egy pár hónappal később ezek számát még hárommal (Brassó, Marosvásárhely és Besztercze) szaporították. E törvényszékek munkásságukat azonnal megkezdték és körülbelül a következő eredménnyel végezték:

A hadi-törvényszékek működése.

Kazinczy Lajos tábornokot, Hauck Lajos őrnagyot, Bem egyik hadsegédét, Tamás alezredest, Sándor László alezredest haditörvényszéki ítélet alapján főbelőtték. Halálra ítélték 72 olyan honvédtisztet, akik előbb a császári hadseregben szolgáltak és 25 polgári egyént. Ezeknek halálos ítéletét kegyelemképpen 2—16 évig tartó, vasban eltöltendő várfogságra változtatták. Hosszabb (2—16 évig) ideig tartó és vasban eltöltendő várfogságra ítélték 13 honvédtisztet és 10 polgári egyént. Rövidebb, 2—3 évi, fogságra ítélték 50 polgári személyt. Összesen tehát 170 egyént.

Egy évnél rövidebb fogságot még többen szenvedtek. A börtönre ítélték összes számát pontosan nem lehet megállapítani, mert az elfogatások éveken át tartottak. Elég volt a legkisebb gyanu, egy névtelen feljelentés, hogy valakit elfogjanak s aztán hónapokig tartásnak fogságban ítélet nélkül. Pörbe fogták azokat is, akik elmenekültek. Köröző levelet bocsátottak ki, amelyben visszatérésre szólították fel az illetőt és miután nem tért vissza, távollétében halálra ítélték s képletesen — in effigie — nevét bitófára szegezvén, kivégezték. Így végezték ki in effigie Bethlen Gergely, Teleki Sándor grófokat, báró Kemény Farkast, Gál Sándor és Czecz János ezredeseket és a nagy regényirót, báró Jósika Miklóst.

Azokat a honvédtiszteket, akik megelőzően mint tisztek nem szolgáltak a császári hadseregben, ha 38 évnél fiatalabbak voltak, közlegényekül besorozták a császári hadseregbe, ahonnan csak évek múlva engedték el. — A kibujdosottak száma még nagyobb volt, mint a börtönbe zártak és a besorozottak száma együttesen. Erdély magyar értelmiségének kétharmada börtönben ült, be volt köz-

legény gyanánt a hadseregbe sorozva, vagy idegen országokban száműzötten bujdosott.

A románok elégedetlensége.

Ily módon hajtották végre az erdélyi magyarság kibékitését gyorsan és kiméletlenül. Ezt a módszert nem lehetett a románokkal szemben, akik fegyvertársak voltak, alkalmazni. A románok pacifikációja ennek következtében körülményesebb és hosszabb ideig tartó is volt.

Wohlgemuth altábornagy, mielőtt elfoglalta hivatalát, azonnal utasította Erdély minden polgárát, hogy fegyvereit szolgáltatssa be az illetékes hatóságoknak. Jancu seregét fel is oszlatta, ellenben Bálint és Axente prefektek felkelő csapataikat fegyverben tartották. Bálint bevárta, míg az erdélyi császári csapatok főparancsnoka, Clam Gallas tábornagy augusztus 26-án ezt neki egyenesen megrendelte.

Miután a román prefektek ennyire késedelmeskedtek csapataik hazabocsátásával, Wohlgemuth altábornagy ismét elrendelte e csapatok feloszlátását. Axente e rendelet kibocsátása után sem akarta fölkelőit hazabocsátani. Ellenkezően, mozgalmat indított meg, hogy a prefektek embereiket Balásfalván egy nagy táborban vonják össze. E miatt Wohlgemuth elfogatta és haditörvényszék elé állította, amely engedetlensége miatt két hónapi fogságra ítélte. Ezt azonban tekintettel eddigi érdemeire elengedték.

A románság a Wohlgemuth által életbe léptetett közigazgatási rendszert sérelmesnek találta, Különösen helytelenítette, hogy a nagyszabeni kerület szervezésével nemcsak fenntartották a régi szászföldet, hanem politikailag és ethnographiaileg annak ellenére, hogy lakossága többségében román, német, illetőleg szász területnek nyilvánították. Éppen ilyen sérelmes volt az is, hogy Krassószörény-, Temes-, Torontálvármegyékben mintegy 800.000 románt egyházilag, iskolailag és közigazgatásilag a szerb vajdaságba kebelezve, a szerb kisebbség alá rendelték, hogy továbbá Arad, Bihar, Szatmár, Ugocsa, Máramaros megyék románsága közigazgatásilag a márczius 4-ki osztrák alkotmány által megalkotott új Magyarországtól nem választott külön.

Különösen a mindkét felekezeti román papság volt elégedetlen azzal a jutalommal, amelyet a román nemzet a most lezajlott háborúban tanúsított szolgálataiért kapott. Az a meggyőződés lett uralkodóvá köztük, hogy mindez másképpen lesz, ha a császárt és kormányát helyesen tájékoztatják a helyzetről. Ennek a tájékoztatásnak a legalkalmasabb módja az, ha sérelmeiket és kívánságai-

kat olyan emlékiratban terjesztik a császár elé, amely felsorolja a császári ház érdekében hozott nagy áldozataikat és értékes szolgálataikat. Ez emlékirat megszerkesztése céljából különböző összejöveteleket tartottak és kiterjedt bizalmas levelezést folytattak egymással. A szászok vezetői, tudva, hogy e mozgalom első sorban a szász külön terület ellen irányul, nemcsak gyanakodással nézték a román papság e mozgolódását, hanem denunciólták is, amely irányban a „Siebenbürger Bote“ odáig ment, hogy a kormánynak azt ajánlotta, hogy az eshetőlegesen nagyobb bajok megelőzése végett egy-két volt prefektet és tribunt költessen fel. Ezek a vádaskodások okozták, hogy Wohlgemuth a „Gazeta de Transilvania“-t betiltotta és a román-ság forradalmi vezéreit rendőri felügyelet alá helyeztette, sőt a szebeni kerületből több papot befogatott azon a czímen, hogy a román népet a szászok ellen bujtogatták. Még magát Siagunát is titkos bujtogatással gyanúsították, amely gyanúnak Wohlgemuth egy 1849 október 29-én Siagunához intézett rendkívül energikus hangú átiratában adott kifejezést.

E kényszerítő rendszabályok nem birták megakadályozni, hogy az elégedetlenkedő románok ne terjesszenek időnként különböző kérvényeket és panaszokat a császári trón elé. Elsők voltak e téren a bánági románok, kik 1849 deczember havában egy 600 aláírással ellátott kérvényt terjesztettek a császár elé, amelyben az ellen tiltakoztak, hogy a többi románságtól elszakítva, beolvastották őket a szerb vajdaságba. 1850 januárjában Erdélyi Vazul nagyváradi gör. kath. román püspök terjesztett fel a magyarországi románság nevében egy kérvényt. Ebben azt kérte, hogy a románság szerveztessék egységes nemzeti területté. E nemzeti területnek, hasonlóan a szerb vajdához és a horvát bánhoz, Balázsfalva székhellyel legyen egy külön prefektje, vagy kormányzója.

1850 márczius havában az összes erdélyi és magyarországi románság képviselőiben egy 37 tagú küldöttség ment Bécsbe, hogy a román nemzet sérelmeit és kívánóságait a trón elé terjessze. E küldöttségben részt vett Siaguna kivételével minden román vezéregyéniség, aki az elmúlt két év mozgalmaiban szerepet játszott. Ófelsége a küldöttségnek megígérte, hogy kormányával meg fogja vizsgáltatni a románok összes kérelmeit. Ez újabb kérvényt a kabinetiroda áttette a belügyminiszteriumhoz, ahol az eddigi román kérelmek szomorú sorsára: a papirkosárba jutott. A küldöttség hosszabb ideig várt a megígért válaszra,

de midőn tagjai látták, hogy az egyre késik, lassanként hazaszállingóztak.

E küldöttségben Jancu Ábrahám is résztvett. Jancu ez alkalommal kísérletet tett arra is, hogy Ófelségétől külön kihallgatást nyerjen. Külön kihallgatás helyett a rendőrfőnök elé idézték, aki hizelgő szavak kíséretében érdemrenddel és jövedelmező hivatallal kínálta meg. „Nem érdemrendért harczoltam — felelte Jancu büszkén, hanem nemzetemért. Aztán annakidején nem is így egyeztünk meg.“ Alig ért haza szállására, a rendőrség parancsát már otthon találta, Ebben a legszigorubbán meg volt parancsolva, hogy 24 óra alatt feltétlenül hagyja el Bécset. Jancu nem várta be a 24 órát, hanem azonnal útnak indult. Később, mikor a havasok között félőrülten bolyongott, többször emlegette e kalandját, trefásan mondogatván: „elmegyek én még Bécsbe, mert jogom van huszon-négy órához s azt ki akarom ülni.“

A szászok
elégedetlen-
sége.

Erdély ez új berendezésével a szászok sem voltak megeiégedve. Ők is kötelességöknek tartották az új állami renddel szemben tiltakozásuknak kifejezést adni. 1849 december 19-én tették közzé Brassóban hirlapilag kívánságaikat, amelyeknek lényege az volt, hogy a régi Királyföldet szász koronatartomány gyanánt önállósítva, iktassák be az egységes osztrák birodalom államrendszerébe. Azt vitatták, hogy e kívánságuk logikailag és természetesen következik az 1848 december 21-én kelt császári manifesztumból és az azt követő december 22-ki legfelsőbb leiratból, sőt az 1849. márczius 4-ki osztrák birodalmi alkotmány egyenesen biztosítja is a szászok e kívánságát.

Hasztalan volt. A szászoknak meg kellett érniök, hogy sok százados nemzeti alkotmányuk a Habsburgok uralma alatt száz esztendőn belől másodszor is a történelem lovtárába kerüljön. „Így lettünk mi halottak, néma, mozdulatlan holttestek — írta Bedeus József, a negyvenes évek magyarellenes szász mozgalmainak egyik sugalmazója. — Minden előzetes ítélet hozatal nélkül ütöttek agyon és azután sine luce et cruce sirba tettek. Ez volt jutalma mindannak, amit a veszedelem éveiben teljesítettünk és amit szenvedtünk. Ilyen eljárást csakugyan nem érdemelünk meg. Először felhasználtak demonstrációkra, azután áldozatainkat és adományainkat szivesen fogadták, biztattak aranyhegyeket ígérve. Mikor a veszély elmúlt és nem volt szükségök többé ránk, minden megváltozott. És mikor bőrünket védelmezve, bátrak voltunk eddigi políti-

kai önállóságunk fenmaradásáért kérelmezni, maradiaknak, reaktionariusoknak és rendbontóknak kiáltottak ki.”

Puchner főhadparancsnok Leményi balásfalvi gör. kath. püspököt magyarbarát érzelmei miatt püspöki hivatalából önhatalmulag elbocsátotta. Wohlgemuth formailag jóvá teendő Puchner önkényes cselekedetét, 1850. márczius havában a leghatározottabb hangon szólította fel, hogy mondjon le püspöki hivataláról. Leményi lemondott és Bécsbe utazott, hol a francziskánusok kolostorába internálták. Üresedésbe jövén a balászfalvi gör. kath. püspökség, Ó felsége július 26-ról kelt legfelsőbb elhatározásával elrendelte a püspökválasztó zsinat összehívását. A Bécsben időző román küldöttek azt kérték, hogy a régi törvényes szokás szerint a világiak is meghivassanak e püspökválasztó zsinatra. E kérelmet azon ürügy alatt, hogy elkésve érkezett, nem teljesítették. Így csak az egyházi tagok jelentek meg a zsinaton, amelyen legtöbb szavazatot Sterca Siulutiú Sándor szilágysági gör. kath. vikárius kapott, kit Ó felsége meg is erősített a püspöki széken. Az új püspök később majdnem olyan jelentékeny szerepet játszott a gör. kath. román egyház életében, mint Siaguna a gör. keletiében.

Leményi
gör. kath.
román püs-
pök sorsa.

Az ország anyagilag a lehető legrosszabb helyzetben volt. Az egyéves belső háború nagy mértékű pusztításainál, a termelés háború okozta csökkenésénél talán még károsabb hatásúak voltak a kormány pénzügyi intézkedései, amelyeket minden átmenet nélkül rögtön életbe léptettek. Ezek között első és valóban katasztrófális hatású volt a magyar kormány által kibocsátott bankjegyek, az úgynevezett Kossuth-bankók kárptólás nélkül való megsemmisítésének elrendelése. Szigorú rendelettel és fogságbüntetéssel való fenyegetés mellett parancsolták meg, hogy a birtokában levő Kossuth-bankókat a hatóságoknak mindenki beszolgáltassa. Az így begyűlt Kossuth-bankókat aztán katonai és rendőri fedezet mellett a városok piacain halomba rakták és elégették. Hivatalos jelentések szerint 50 millió forint értékű Kossuth-bankót égettek el. De sokan voltak olyanok is, akik a birtokukban levő Kossuth-bankókat nem szolgáltatták be, hanem jobb időket várva őrizték.

A Kossuth-
bankók
elégetése.

A forgalomból kivont Kossuth-bankók helyébe Magyarország közjövödelmeinek terhére 1, 2, 5, 10, 100 és 1000 forint értékű kényszerforgalmú bankókat — kincstári utalványjegyeket — bocsátottak ki, amelyeknek valutaris értéke sokkal kisebb volt, mint a megfelelő ezüst forgalmi

Külöm-
böző pénz-
ügyi intéz-
kedések.

pénzeké, s amelyeket ezért a közönség csak vonakodva és a büntetéstől félve fogadott el.

E pénzügyi intézkedésekkel egyszerre léptették életbe az osztrák örökös tartományokban érvényes adórendszert, amely különösen az adófizetéshez nem szokott nemesi birtokos osztályt érintette súlyosan. Behozták a só, dohány és szeszmonopoliumot és a kincstári jövedelmek könnyebb behajtásának biztosítására és a csempészet megakadályozására vámörtségül felállították a pénzügyörséget, amely célból az országot négy pénzügyőri kerületre osztották fel. A nagyszzebeni fő kincstári hivatal — thesaurariat — helyét a nagyszzebeni országos pénzügyigazgatóság foglalta el.

Az új igazságügyi szervezet.

Az igazságszolgáltatás szempontjából is újra szervezték Erdélyt. még pedig az osztrák örökös tartományokban érvényes igazságügyi szervezet mintájára. Felállítottak 72 járásbiróságot és 11 megyei törvényszéket. A legfőbb törvényszék. mint végső felebbviteli hatóság Bécsben volt. Egy pár hónappal később másodfokú felebbviteli bíróság gyanánt Nagyszzebenben egy főtörvényszéket állítottak fel. A régi erdélyi polgári és büntető törvényeket hatályon kívül helyezték s helyökbe az osztrák örökös tartományokban érvényes polgári és büntető törvényeket léptették életbe.

Wesselényi halála.

1850 április hó 22-én halt meg Budapesten báró Wesselényi Miklós élete 54. esztendejében. A rendőrség szigorú intézkedéseket tett, nehogy tüntetések legyenek temetésénél. A lapok a rendőrség tilalma folytán csak egy pár sorban említhették meg halálát. Félve a tüntetésektől, azt sem engedték meg, hogy holttestét Zsibóra a családi sírboltba vihessék. Csak majdnem egy évvel később, 1851 január végén nyert a család engedélyt arra, hogy Zsibóra szállíthassák.

b.)

Schwarzenberg herceg kormányzósága.

1851 elején Wohlgemuth altábornagyot sürgősen Bécsbe hívták. Utközben Budapesten beteg lett és meghalt. Helyébe 1851 április 29-én Schwarzenberg Károly herceg altábornagyot nevezték ki Erdély kormányzójává és csakhamar Bach Edét, Wohlgemuth polgári adlatusát is visszahívták. Schwarzenberg kormányzóvá történt kineveztetése után a katonai absolutismus helyét lassanként a provizoriumnak nevezett polgári absolutismus váltotta fel, amely körülbelül három évig (1854.) tartott.

Schwarzenberg herceg kormányzóságának első évébe

esett az úgynevezett Makk-féle összeesküvés felfedezése.

Makk József, volt negyvennyolcas honvéd tüzérezredesnek sikerült 1851 június havában a Kiutáhiában internált Kossuth Lajos beleegyezését megnyerni, hogy Magyarországon titkos szervezetet létesíthessen azért, hogy alkalmas időben a forradalom az ország minden pontján egyszerre törhessen ki. E titkos szervezet *Évszaki rendszer* nevet viselt, mert alapgondolatul megalkotásához az időrendszert vette. Volt egy középpont, az év. Az ország a 12 hónapnak megfelelően 12 részre volt osztva. Az év élén állott az összeesküvés teljhatalmu szervezője, Makk. Minden hó élén állott egy főnök. Makk csak e főnökökkel állott összeköttetésben és csak e főnökök (hónapok) tudták volna, hogy ki áll a szervezet élén? A hónapok négy hétre voltak osztva. E hetek főnökei csak a magok hónapjának főnökéről tudtak volna, de a vezetőségről sejtelmük sem lett volna, valamint a többi hónapok főnökéről sem. A hetek napokra, a napok órákra, az órák pedig perczekre voltak felosztva. Ily módon a középpont — az év főnöke — ismerte egészen a szervezet legkisebb részéig az összeesküvés tagjait, de a hónapok főnökeit kivéve, senkinek sem volt tudomása a központi vezetőségről és így annak elárulása majdnem a lehetetlenséggel lett volna határos.

A Makk-féle összeesküvés.

Makk e tervvázlatot Kossuth „felhatalmazás”-ának másolata kíséretében Figyelmessy volt honvéd századostól beküldötte Erdélybe, ahol sikerült megnyerni Török János marosvásárhelyi reform. főgimnáziumi tanárt, Gálffy Mihály udvarhelymegyei birtokost és ügyvédet, továbbá Horváth Károly háromszékmegyei birtokost. Ezek lettek volna az esztendő Erdély területére eső három hónapjának politikai főnökei; katonai főnökei pedig Makk bizalmas emberei Piringer-Pataki; May és Váradi József. Makk maga Bukarestben tartózkodott egy Nagy József nevű magya iparos házánál s onnan intézte az erdélyi szervezkedés menetét.

A nagy buzgalommal, de kevés óvatossággal folyó szervezkedés csakhamar tudomására jutott a rendőrségnek. Legelőször az osztrák cs. és kir. konzulátus közreműködésével Bukarestben Nagy Józsefnél tartottak házkutatást, amely alkalommal sikerült az erdélyi összeesküvőknek egy névsorát is megszerezni. E névsor alapján aztán 1852 január 24-ének éjjelén az erdélyi összeesküvők túlnyomó részét elfogták. A további nyomozások segítségével később még néhányat sikerült befogni, úgy, hogy

körülbelül 60 egyén került fogságba, köztük három nő Török Jánosné, Kenderessyné Boér Nina és Hajnal Róza.

Az elfogottakat Nagyszebenbe vitték, hol ellenük hosszas és részletes vizsgálat indult meg. Ítéletet csak két év múlva, 1854 tavaszán hoztak. Ekkor közülük ötévi vasban töltendő várfogságra ítélték 5-öt; 6 évre 1-et; 8 évre 7-et; 10 évre 14-et; 12 évre 11-et; 15 évre 6-ot; 18 évre 3-at; összesen 47-et; halálra ítélték 7-et. Ezek közül Borbáth László kegyelem útján élethossziglan való fogságot kapott, Piringer—Pataki volt ezredes pedig a kivégzés előtti éjjelen börtönében szalmazsákját meggyújtotta és elégett.

Török Jánost, Horváth Károlyt, Gálfy Mihályt 1854 márczius 10-én Marosvásárhelyen, a Postaréten akasztották fel; Váradi Józsefet és Bartalis Istvánt pedig Sepsiszentgyörgyön. Ezek voltak a Makk-féle összeesküvés székely vértanúi, kiknek emlékezetét a székelység maig is megőrizte nemcsak szívében, hanem népköltészetében is.

I. Ferencz
József er-
délyi uta-
zása.

Az 1852. év legnevezetesebb eseménye I. Ferencz Józsefnek erdélyi utazása volt. Julius 20-án lépett Zámna Erdély földjére, amelynek összes népei valamelyes üdvös fordulatot vártak e fejedelmi utazástól, különösen a románok, akik azt hitték, hogy ez utazás kedvező alkalom lesz arra, hogy a fiatal uralkodó felismerje e nép-elem Erdélyben való fontosságát és annak politikai kívánságait e fontossághoz mértén teljesítse is. Különösen nagy lett e reménykedés akkor, mikor megtudták, hogy az eredeti útiterv megváltoztatásával a mőczok 1849-iki küzdelmeinek színhelyét, az Erczhegység vidékét fogja először meglátogatni.

E fordulatnak különösen Jancu örvendett, mert azt hitte, hogy alkalma nyílik Ő felsége előtt nemzete ügyét sikerrel képviselni. Ő felsége fogadtatására a következő naiv és fantasztikus tervet gondolta ki. Mikor a fiatal uralkodó felérkezik a „Gaina” tetőre, Jancu édesanyja lóháton, kezében román zászlóval elébe lovagol s úgy fogja a mőczok nevében üdvözölni. Ő is fogja Felső-Vidrára bekalauzolni, hol atyja házának tornácán várja és mikor Ő Felsége a ház előtt elmegy, ősi mőcz szokás szerint, mint vendégét megkínálja egy pohár borral. Ő felsége az ut fáradalmait is Jancu szülőházának fedele alatt fogja kipihenni.

Jancu tervéből semmi sem lett. Ő felsége felérkezvén a Gainára, kíséretével együtt megreggelizett s egy kissé megpihenvén, útját tovább folytatta. Beérkezvén

Felső-Vidrara, a környékbeli papság egyházi ornatusban Jancu háza előtt várta. Ő felsége a ház felé sem nézett, hanem tovább haladt Topánfalva felé, ahol Kalcher bányatanácsos özvegyénél volt elszállásolva.

Röviddel azután, hogy Ő felsége aludni tért, Jancu bement a Kalcher-ház udvarára és az őrségi szolgálatot teljesítő csendőrség parancsnokától azt kérte, hogy bocsássa őt Ő felsége elé. A beszélgetésre Grüne főhadsegéd is az udvarba lépett, aki felvilágosítani igyekezett őt arról, hogy lehetetlen dolgot kíván. Most távozzék el, de biztosítja, hogy a kért kihallgatást reggel meg fogja kapni. Miután Jancu semmi szín alatt sem akart eltávozni, az őrség parancsnoka a kapún kitudskolta.

Mikor Ő felsége augusztus 2-án Kolozsvárra bevonult, Jancu, engedve a Sterca-Siulutiu balázsfalvi gör. kath. román püspök kérésének, többnyire volt tribunjaiból és centurioiból összeállított 50 főnyi mőcz lovas-bandériumot vezetett a díszkíséretben, de mikor barátai arra unszolták, hogy kérjen kihallgatást, azt felelte: „Ha kényszerítetek, megteszem, de akkor kénytelen leszek lemondani a mőczok pörének védelmezéséről”

A mőczok régi pöre, amely okul szolgált Hora lázadásának és alkalmas anyagául Varga Katalin izgatásainak, még nem volt elintézve. Mikor 1852-ben a kataszteri munkálatokat ezen a vidéken is megkezdették, a mőczok nemcsak tiltakoztak ellene, hanem tettlegességekre is vették. Az ebből származó pörben Jancu szolgált a mőczoknak ügyvédi tanácsokkal. A hatóságok egyrészt azt hitték, hogy a mőczok zavargásait ő szítja, másrészt attól féltek, hogy elkeseredésében a nép elégedetlenségét nagyobb szabású zavargások támasztására fogja használni. Gyulafehérvárra idézték s ott börtönbe vetették. Attól félve azonban, hogy a mőczok kísérletet tesznek erőszakos kiszabadítására, katonai fedezettel Szebenbe kísérték. Itt már nem zárták be, hanem egyik barátjának, Macellariu Illésnek házába internálták, a honnan rövid idő múlva hazabocsátották.

Mikor Jancu Szebenből eltávozott, akkor elméje már el volt homályosodva. Jancu idegrendszerét keserű csalódásai teljesen feldúlták. Az a terv is, amelyet Őfelsége felsővidrai fogadtatására kidolgozott, nyilvánvaló jele volt lelki meghasonlottságának, amelyet még fokozott az a visszautasítás, amelyben Topánfalván részesült. Örülete elő volt készítve. Csak egy nagyobb rázkódásra volt szükség, hogy örök éj boruljon elméjére. Gyulafehérvári

Jancu
tragédiája.

fogsága alatt történt, hogy szóváltásba keveredvén a börtönfelügyelővel, az megvasaltatta s azután többször pofon ütötte. Ezek a brutális pofok adták meg az utolsó végzetes lökést, hogy agyát az őrület homálya végleg elborítsa. Az érzékeny és nemesszívü férfi érezte, hogy e pofokban a diadalmas hatalom azt a hálát fizette ki neki, amellyel adósa maradt.

Ófelsége Topánfalváról július 22-én Verespatakon és Zalatnán át Gyulafehérvárra érkezett, ahol részt vett az 1848/49-iki harczokban elesett Losenau csász. ezredes emlékoszlopa alapkövének ünnepélyes letételében. Gyulafehérvárról Nagyszebenbe utazott, a hol a szászok fényes ünnepséggel fogadták. Itt a politikai foglyokat is meglátogatta, akiknek czelláit könnyes szemekkel hagyta el, amely rendkívül mély és rokonszenves hatást tett Erdély értelmiségében. Nagyszebenből Fogarason át Brassóba ment s onnan Sepsiszentgyörgyre s az Oltvölgyén Tusnádön át Csikszeredába, ahol rövid pihenőt tartva, Udvarhelyen át Segesvárra ment, hogy résztvegyen a segesvári csatában elesett Scariatin orosz tábornok síremléke alapköletételének ünnepében. Segesvárról Marosvásárhelyre ment, ahol alig töltött három órát s rögtön Szászrégenbe utazott, ahonnan Beszterczén és Désen át augusztus 2-án Kolozsvárra érkezett. Augusztus 4-én hagyta el Kolozsvárt, ahonnan Nagyvárad felé utazott.

I. Ferencz
József utazásának
érzelmi hatása.

Ez, összesen 15 napig tartó utazás érzelmi tekintetben igen jótékony hatással volt ugy a fiatal uralkodóra. mint az erdélyi magyarságra. Az uralkodónak alkalma nyílt észrevenni, hogy a magyar nemzet a hivatalosan fényessé, sőt lelkesnek látszóvá tett fogadtatás ellenére is lelkében távol volt. Loyalitása, dinasztikus hűsége erős harczot volt kénytelen vívni fájó emlékeivel és súlyos szenvedéseivel, amelyeket nem neki, hanem tanácsadóinak tulajdonított s amelyeknek enyhítését tőle reméli. A fiatal uralkodó lovagias fellépése, szives bánásmódja és komoly kötelességérzete pedig mindazoknak a magyaroknak szívében, akik vele érintkeztek, reményt keltett arra vonatkozóan, hogy el fog jönni az az idő is, amelyben a nemzet és fejedelme egymásra találva, egymást megértik.

Az osztrák
polgári törvénykönyv
életbeléptetése.

Ófelsége erdélyi utazásának befejezése után is tovább folyt Erdély közigazgatási, igazságszolgáltatási és közgazdasági ujrászervezése. 1853 május 29-én léptették életbe az osztrák polgári törvényeket. Nagyszebenben egy bizottságot állítottak fel, amelynek hatáskörébe a hadi-

törvényszék által elítélt egyének elkobzott vagyonának jogi ügyeit utalták. Az új és teljesen osztrák mintára szabott ügyvédi rendtartás is ez évben jelent meg, de csak 1854 január 1-én lépett életbe. E rendtartás szerint senki sem folytathatott ügyvédi gyakorlatot, aki nem tudott németül.

1853-ban halt meg Kovács Miklós erdélyi róm. kath. püspök. Utóda Haynald Lajos lett, aki eddig is coadjutor volt.

Erdély magyar irodalmi és társadalmi életében jelentékeny mozzanat volt Jókainak, a már akkor nagy hírnek és népszerűségnek örvendő fiatal regényírónak erdélyi utazása. Kolozsvári időzése alatt valóságos nemzeti tüntetés tárgya volt. Aranyozott ezüsttollat adtak át a tiszteletére rendezett banketten. Még az nap este gróf Mikó Imre látta vendégül házában hol össze volt gyűlve Erdély egész magyar írói világa. Ez alkalommal mutatta be gróf Mikó Imre Debreczeni Márton „Kióvi csata” című eposzát. Jókai nejének, a kitűnő tragikai színésznőnek, laborfalvi Benke Rózának kíséretében, aki akkor éppen a kolozsvári magyar nemzeti színházban vendégszerepelt, hagyta el Erdélyt.

Jókai
erdélyi utazása.

Három hónappal Jókai eltávozása után terjedt el Erdélyben a híre, hogy Orsovánál megtalálták a Szemere Bertalan által elrejtett szent koronát, amelyet először Bécsbe vittek s onnan nagy és fényes kísérettel szállítottak vissza Budára. A szent korona megtalálását és Budára való ünnepélyes visszahozatalát a magyar közvélemény úgy tekintette Erdélyben is, mint biztató előjelt a jogfolytonosság előbb, vagy utóbb, de feltétlenül való helyreállításának. Az aggódó lelkek az elnyomatás vaksötétségü éjjelében minden felcsillanó kis fény sugarban — a gyorsan ismétlődő keserű csalódások ellenére is — a jobb jövő hajnalcsillagát szerették látni.

A szent korona megtalálásának hatása Erdélyben.

1854-ben jelent meg az ugynevezett úrbéri nyílt parancs, amely tulajdonképpen végrehajtása volt az erdélyi 1848-iki IV törvénycikknek, amely az úrbéri szolgálat és a tized eltörlését mondotta ki, kapcsolatosan a volt földesuraknak, az állam által való kárpótlásával. Az 1848/49-iki szabadságharcz lezajlása után a fényleges helyzet az volt, hogy a jobbágyak birtokaikat az úrbéri szolgálat és tizedfizetés minden kötelezettsége nélkül saját tulajdonul birták, a volt földesurak azonban az elveszített úrbéri szolgáltatásokért és tizedért egy krajczár kárpótlásban sem részesültek. Ez az úrbéri nyílt parancs volt hivatva gondoskodni a volt földesurak kárpótlásáról

Az úrbéri nyílt parancs és végrehajtása.

az ugynevezett úrbéri váltság összegének pontos megállapításával és fizetés módozatainak megszabásával.

Ez a császári nyílt parancs, miután az úrbéri kárpótlás összegének megállapítására és fizetés módozataira vonatkozóan részletes útastításokat adott, elrendelte, hogy végrehajtására Szebenben egy ugynevezett földtehermentesítési bizottság állittassék fel. Ez a földtehermentesítési bizottság 1854-ben megkezdett munkálatait 1861 április hó 24-én fejezte be.

E bizottság munkásságáról közzétett hivatalos jelentés adatai szerint 5158 volt földesur részesült 38,348,748 forint összegű kárpótlásban 12.951 földesuri birtoktest után. A jobbágyság pedig 1,615.574 hold föld birtokába jutott. A tőkésített évjáradék alapjául átlag 1 forint 10 krajcár vétetett holdanként. Minekutána a Székelyföldön a jobbágybirtokok száma aránytalanul csekély volt, az összesen 1,615.574 hold terjedelmű jobbágybirtokoknak mintegy 80%-a esett a románok által túlnyomó többségben lakott területekre, tehát 80%-ában a román népelem jutott az 1848-iki úrbéri törvények révén a földtulajdon birtokába. Ezzel kezdődött Erdélyben egy erős román kiscgazda társadalmi osztály keletkezése és indult meg a magyar közép- és nagybirtok széttöredezése.

Erdély
végleges
közigazga-
tási felosz-
tása.

Ez év június 26-án tették közzé Erdély véglegesnek nevezett közigazgatási felosztását, amely Erdély területét az eddigi hat helyett tíz kerületre osztotta fel. — Minden kerületben egy-egy törvényszéket állítottak fel. A kerületeket járásokra osztották fel úgy, hogy a tíz kerületben összesen 79 járás volt. A járasok középpontján járásbíró-ságokat szerveztek. A közigazgatási és igazságszolgáltatási területek és azoknak középpontjai tehát azonosak voltak.

Az ostrom-
állapot meg-
szüntetésé.

1854 november 30-án jelent meg az a császári nyílt parancs, amely Erdélyben az öt évig tartó ostromállapotot megszüntette s amely kimondotta, hogy mindazok a pörök, amelyek polgári egyének ellen a haditörvényszékeknél folyamatban vannak és amelyekben 1854 december 15-ig ítéletet nem hoztak, az 1852 év május 27-én kelt büntetőtörvényben megjelölt azon esetektől eltekintve, a melyekben a polgári egyének is katonai bíróságok alatt állanak, az illetékes polgári bíróságoknak adandók által további eljárás végett.

c).

Hírlapi ki-
sérletezések

A világoosi, illetőleg a zsbói fegyverletétel után Erdély szellemi tekintetben is a legmélyebb mozdulatlanságra,

sőt némaságra jutott. Nem volt egy hirlap, nem jelent meg egy sajtótermék. A siri csendesség nem tarthatott sokáig. Három hónap mulva Makoldy Sámuel 1849 november 16-án megindította a „Kolozsvári Hirlap“-ot, amely két éven át tartotta fenn magát, küzködve a szigorú hadicenzurával. 1852 május 27-én a birodalmi sajtórendtartást Erdélyre is kiterjesztették, amely körülmény azzal az előnnyel járt, hogy a katonai hatóságok alól a sajtóügyeket a polgári rendőrség hatáskörébe tették át, ami egy kevés-sel mégis több mozgásszabadságot biztosított a hirlap-irodalomnak.

Rövid idő mulva, 1852 október 1-én a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara pártfogása mellett Berde Áron indított meg „Heti Lap“ cím alatt egy másfélív terjedelmű kis lapot. Bár egy politikai és szépirodalmi lap általános óhaj tárgya volt, de a viszonyok olyanok voltak, hogy az erdélyi olvasóközönségnek ezzel az ipari és kereskedelmi színezetű hetilappal is be kellett érnie, mert legalább képviselője volt a magyar időszaki sajtónak és terjesztője annak a magyar szónak, amely a közélet minden teréről ki volt szorítva.

A tanügy terén is hasonlók voltak az állapotok. A középiskolákban a rendes tanítást tulajdonképpen csak 1850 szeptember havában kezdhették meg, de az egyes iskoláknál azt is csak nagyon sok utánjárással. A kormány ez iskolákban az osztrák örökös tartományokban érvényes rendszert igyekezett életbeléptetni. Szigorúan megkövetelte, hogy minden egyes középiskola kimutassa, van-e annyi biztos jövedelmi forrása, hogy a tanárok fizetését és a fenntartás költségeinek viselését illetően a kormánytól fel-állított követelményeknek meg tud felelni? Mindazokat a középiskolákat, amelyek e felszólításnak nem tudtak eleget tenni, megszüntete. De politikai szempontból is bele-avatkozott az iskolák belső életébe. A zilahi református gimnáziumot csak úgy engedte megnyitni, ha Sári László és egy más tanárát, akiket forradalmi érzelmek-vel vádoltak, eltávolítják.

Eltörölte a jogi oktatás egész eddigi rendszerét s ennek következtében a kolozsvári kir. kath. jogliceummal egyetem-ben a nagyenyedi és marosvásárhelyi református iskoláknál fennállott jogi tanfolyamokat is megszüntette. Ellenben a nagyszebeni szász jogakadémiát német tanítás nyelvű állami jogakadémiává szervezte át, úgy, hogy Erdélyben jogi tan-folyamot nem lehetett más helyen végezni, mint Nagy-szebenben és német nyelven.

A közok-tatás újra-szervezése.

Ily előzmények után lépett 1855-ben életbe Thun osztrák birodalmi vallás- és közoktatásügyi miniszternek hires „Organisations Entwurf“-ja (Szervezeti Tervezete) Erdély középfoku oktatásában is, amely mindjárt első Œ-ában kimondotta, hogy a német nyelv tanítása a gimnázium minden osztályában kötelező és hogy a felgimnáziumban (a főgimnázium négy felső osztályában) néhány tantárgyat német nyelven kell tanítani, végül, hogy a német nyelv az érettségi vizsgálatnak is kötelező tárgya. Ezek a rendelkezések nyilvánvalóan igazolták, hogy az új oktatási rendszernek főcélja a leendő magyar értelmiség nyelvben és műveltségben való elnémetesítése, amit világosabbá tett még az a rendelkezés is, amely megtiltotta olyan tanárok alkalmazását, akik a német nyelv és irodalom elegendő ismeretével nem bírnak.

Az abszolút korszak magyar társadalmi élete.

1855 után a magyar társadalmi élet, amely ez időpontig majdnem kizárólagosan csak az atyafiságos és a barátságos társadalmi érintkezésekben s összejövetelekben nyilvánulhatott meg, kezdett megélnékülni és nyilvánosabban hatóvá lenni. Mindaz a szellemi és erkölcsi erő, tettvágy s munkakedv, amely az 1848—49-iki szabadságharcz előtt a heves politikai küzdelmek mozgatója volt, ez időszakban a magyar közművelődés: irodalom, művészet iskola és egyház, továbbá a társadalmi és a gazdasági élet fellendítésének szolgálatába állott. Most is Kolozsvár volt a magyar szellemi és társadalmi életnek középpontja és nagy szerencséje volt az erdélyi magyarságnak, hogy Kolozsvárt ez időben gróf Mikó Imrében a 48 előtti korszaknak olyan érintetlen tekintélyű vezető alakja élt, aki középpontjává, sőt irányítójává lehetett az ekkor élt erdélyi magyar értelmiségnek.

A politikai szabadságát elveszített és országának közigazgatásából kiszorított erdélyi magyar értelmiség szellemi erőinek kifejlesztésében vélte, nagyon helyesen, megtalálhatni nemzetisége fenmaradásának legbiztosabban célra vezető eszközeit. Az irodalom, a művészet, a tudomány, az iskola és az egyház ügye mindnyájok egyetértő és féltő gondoskodásának tárgya lett. A hatalom erőszakával szemben ezt a régi latin szálló igét választva jelszónak: „peragit tranquilla potestas quae violentia nequit“ a szellem csendes hatalmát állították szembe védő pajzsul.

A Kolozsvári Közlöny.

A Berde Áron által szerkesztett „Heti Lap“ 1855 márczius végével megszűnt. Egy év múlva, 1856 április elsején a „Kolozsvári Közlöny“-ben újabb, hetenként előbb

kétszer s azután háromszor megjelenő politikai, gazdasági és társadalmi irányú lap jelent meg ugyancsak Berde Áron vezetése mellett. E lap rövid idő alatt Erdélyben olyanná lett, mint Magyarországon Kemény Zsigmond „Pesti Napló”-ja, ami csak úgy volt lehetséges, hogy nemcsak Erdély legjobb írói csoportosultak köréje, hanem Dósa Dánielben a lap politikai vezetése a korhoz képest igazán elsőrendű publicisztika kezébe került.

A főlappal egyidejűen havonként kétszer „Múzeum” cím alatt egy kis füzetes melléklet jelent meg, sajtó organumául az erdélyi tudományos és irodalmi törekvéseknek. E füzetkében vetette fel gróf Mikó Imre annak gondolatát: miként lehetne a negyvenes éveknek azt a mozgalmát újra feléleszteni, amely egy erdélyi magyar múzeum alapítását célozta? A gróf Mikó által felvetett gondolat a kolozsvári iskolák körében élő tanárok és írók között élénk eszmecsere anyagává lett és azzal végződött, hogy egy „Erdélyi Múzeum” megalapítása céljából társadalmi mozgalom indult meg, amelynek vezetését és irányítását maga gróf Mikó Imre vette a kezébe. Az erdélyi magyar arisztokrácia, mint egy pár évtizeddel előbb a színház megalapításában, ez alkalommal is nemcsak bőkezű anyagi támogatással, hanem a birtokukban levő családi régiségek, oklevelek s egyéb magángyűjteményeik felajánlásával igyekezett az eszme megvalósítását előmozdítani, gróf Mikó Imre pedig nagyterjedelmű parkkal környezett nemes stílusú nyaralóját ajánlotta fel a felállítandó Múzeumnak a viszonyokhoz képest igazán ideális otthonául. Nagyon sok fáradságba került a bécsi kormány akadékoskodását legyőzni, de gróf Mikó kitartásának és összeköttetéseinek sikerült az összes akadályokat elhárítani.

Hogy a Múzeum egyszersmind igazán tudományos intézetté is legyen, Mikó Imre fáradozásainak eredményeként, irodalmi és tudományos feltételei sem hiányoztak. Mindenekelőtt maga köré gyűjtötte mindazokat, akik a régi Erdély történetének kutatásával foglalkoztak. Nagyajtai Kovács István segítségével „Erdélyi Történelmi Adatok” címén egy két kötetből álló gyűjteményes művet adott ki. Vass József kegyesrendi tanárban, de különösen az ifjú Torma Károlyban Erdély római régiségeinek igazán kiváló tehetségű és érdemű kutatói kezdtek munkálkodni. Kövári László ekkor írta meg Erdély hat kötetes történetét a nagy közönség számára s tette közzé Erdély régiségeire s építészeti emlékeire vonatkozó becses népszerűsítő műveit. Sőt a kolozsvári három gimnázium tanárainak Finály

Az Erdélyi
Múzeum
Egyesület
megalapí-
tása.

A tuda-
mányos, iro-
dalmi és
művészeti
élet az ab-
szolutizmus
korában.

Henrik által szerkesztett nagy „Latin-Magyar Szótár”-ban igen értékes segédeszközök jutottak a latin klasszikusok tanulmányával foglalkozó magyar tudósok és tanárok. Hogy a történeti és philológiai tanulmányok mellett a természettudományok művelése sem fog háttérbe szorulni, arról Brassai Sámuel tudományos egyénisége kezeskedett, aki a Muzeum megnyitásával annak igazgatója lett.

Tudományt szerető és művelő férfiak azonban nemcsak Erdély szellemi középpontjában, Kolozsvárt éltek, hanem a vidék különböző pontjain is. A magyar középiskolák tanárai között nagyon sokan voltak olyanok, akiket az osztrák rendszer kiszorított a közéletből és most tehetségüket az ifjúság nevelésében és a tudományokkal való behatóbb foglalkozásban gyümölcsöztették. Ényed, Marosvásárhely kollégiumaiban ez időben is igen sok kiváló protestáns tudós működött, kik alkalmasok és hivattak voltak a Muzeum Egyesület munkásságában mint termelők és fogyasztók egyaránt résztvenni. Gyulafehérváron Haynalddal az erdélyi római katolikus püspöki székbe nemcsak nagy műveltségű, híres egyházi szónok került, hanem a botanikának elsőrangú művelője is. Példájára és hatására a gyulafehérvári théológiai intézet és főgimnázium tanárai között a tudományos és irodalmi munkásság kitűzött czéllá lett s példájok vonzó hatást gyakorolt a székelyudvarhelyi, csiksomlyói tanárok s a lelkeskedő papság egy nehányára is.

A zsigóói fegyverletétel után húzamosabb ideig maradt zárva a kolozsvári magyar nemzeti színház is. Csak 1850 szeptember 24-én engedték meg, hogy benne magyarul játszhassanak. Minden szindarabot, amit előadtak, engedély kieszközlése végett előbb Szebenbe kellett küldeni ahonnan gyakran csak két-három hónap után jött meg az engedély vagy a tilalom. Hogy e nehézségek között is fenmaradhatott, sőt felvirágozhatott Kolozsvárt a magyar színészet, első sorban a gróf Mikó érdeme volt. Ő nyerte meg az erdélyi magyar arisztokráciát nemcsak a színház, anyagi támogatására, hanem arra is, hogy annak felvirágoztatását a nemzeti becsület kérdésének tekintse. Nemcsak a színház, hanem a színműirodalom is gondoskodás tárgyát alkotta. Id. gróf Bethlen János, az ifjú gróf Bethlen Gábor és Huszár János 60 darab aranyat tűztek ki pályadíjjul a színműirodalom fellendítése céljából.

Ez időben egy külön erdélyi szépirodalom is kezdett kifejlődni. A vezető ezen a téren is Erdély akkori vezérpublicistája, Dósa Dániel volt, aki történelmi regényeivel

és a székelyek ősi történelmi hagyományait feldolgozó „Zandirham” című eposával tett később általánosabb hatást. Őt követték és pedig nem csekély sikerrel szintén a történelmi regényírás terén, a kitűnő hírlapíró Halmágyi Sándor s az ifjú P. Szathmáry Károly. Hóry Farkas és Medgyes Lajos pedig lírai költeményeikkel tettek nagyobb hatást az olvasó közönségre, sőt Rajka Terézben Erdélynek ez időben igen kedvelt költője is volt.

A tudományok és az irodalom művelése mellett a gazdasági életben még egy második munkatér is nyitva volt az erdélyi magyarság közéleti tevékenységének számára. E tevékenységnek két szervezet: az erdélyi gazdasági egyesület és a kolozsvári kereskedelmi kamara szolgált alkalmas keretül. A gazdasági egyesület magában egyesítette Erdély birtokos társadalmának legkiválóbb tagjait, akiknek különböző összejöveteleikben alkalmuk nyílott a földműveléssel oly sok vonatkozásban álló közügyek megbeszélésére is. 1857 november 18-án a két egyesület Kolozsvárt termény- és iparkiallítást rendezett, amelynek kezdője Gámán Zsigmond titkár volt, aki egy szakstermi jelentésben irodalmi úton is beszámolt a kiállítás eredményeiről.

**Gazdasági
tevékenység.**

Mindezek a gazdasági vállalkozások és kezdeményezések, ha talán egy kissé még a korhoz képest is szerény keretben mozogtak, kétségtelen bizonyosságai voltak az erdélyi magyarság életerejének és annak, hogy az időszak reménységet és bizalmat kifejező jelszava: megvirrad még valaha, nem üres sóhaj, nem hiú ábrándozás és vágyakozás kifejezője volt, hanem olyan reménységé, amelynek szilárd alapja volt a nemzet életerejében és munkaképességében.

1858 június havában meghalt Schwarzenberg herceg kormányzó s utódává egy hónappal később Lichtenstein Frigyes tábornagyot nevezte ki Ófelsége. Schwarzenberg herceg inkább csak képviselője, mint kezdeményező képességekkel rendelkező végrehajtója volt Bach rendszerének. Művelt és jóindulatú egyéniség volt, kit arisztokrata hajlamai és neveltetése is arra ösztökéltek, hogy az erdélyi magyar arisztokrácia s általában a magyar birtokosság anyagi érdekeinek ne legyen esküdt ellensége. Szeretett volna az erdélyi arisztokráciával társadalmilag is közelebbi érintkezésbe jutni s e végből a kormányzóság székhelyét Szebenből Kolozsvárra tenni át, amit a bécsi körök nem engedtek meg. Annyi bizonyos, hogy sokkal súlyosabban nehezedett volna Erdélyre az abszolutismus-

**Schwarzenberg
herceg jellemzése.**

nak az a hét éve, a meddig az ügyek élén állott, ha egy ridegebben gondolkozó, kevésbé művelt ember kezében lett volna a hatalom gyepője.

d).

Az 1859-ki osztrák—francia háború és politikai következményei.

1859 ujév napján az európai államok követei a szokásos újévi szerencse kívánatok tolmácsolására megjelentek Párisban III. Napoleon császár előtt, aki az osztrák birodalom nagykövetének válaszolva, e szavakat mondá: „Sajnálom, hogy az önök kormányával nem a legbarátságosabb a mi viszonyunk.” Mindenki megértette Erdélyben is, hogy III. Napoleon e szavai háborút jelentenek. Egy pár hónap mulva, április 24-n Ferencz József népeihez intézett kiáltványban tudatta, hogy a szárd állam kormánya által évek hosszú során tanúsított ellenséges magatartás miatt kénytelen volt háborút üzenni. A háborút Ausztria elveszítette és vele együtt a villafrancai békében Lombardiát is.

A vesztett háboru következményei azonnal jelentkeztek. A tiz év óta tartó politikai absolutizmus rendszerének alapjai inogni kezdettek. A népek szabad mozgás vágya és ellenálló akarata erősebb s bátrabb lett, ami csakhamar bebizonyosodott a Thun-féle protestáns patens ellen való küzdelemben is. Thun osztrák birodalmi vallás-és közoktatásügyi miniszter 1859 szeptember 1-én egy császári nyílt parancsban oly módon szándékozott rendezni a protestáns egyházaknak az államhoz való viszonyát, amely teljesen megsemmisítette volna ez egyházak történetjogi alapon élvezett eddigi autonómiáját. A protestánsok tiltakoztak e patens rendelkezéseinek érvénybe léptetése ellen s e tiltakozásuk mögé erős hátvédül oda állott felekezeti különbség nélkül az egész nemzet, amelynek az lett az eredménye, hogy Thun visszavonta e patenst és Bach Sándor megbukott, a róla elnevezett tiz évig tartó politikai rendszer pedig kezdett megtörni.

Hazafias ünnepek és tüntetések.

Megindult a nemzet eddig tanúsított passzív ellenállásának cselekvő politikai magatartásba való átmenetele, amely egyelőre csak külsőségekben és ugynevezett békés tüntetésekben nyilvánult meg. Mindenki magyar ruhába öltözött. A magyar viselettel együtt a magyar szó, dal és zene, mint a lelkek belső hangulatának kifejezője, általánosan divatozóvá, sőt uralkodóvá lett. Kezdték megünnepelni a nemzeti történelem nagy alakjainak emlékezetét a hazafias és a nemzeti érzés fokozása végett. Legalkalmasabbnak látszott erre a magyar szellemi élet hősei

emlékezetének megünneplése, mivel ezt a hatalomnak megakadályozni szinte lehetetlen volt, ha csak magát nem akarta kitenni a műveltség barbár üldözése és a kegyelet-sértés vádjának. Első volt ez ünnepek között Kazinczy Ferencz születése századik évfordulójának országos megünneplése, amely Kolozsvárt 1859 október 27-én folyt le a Redout nagytermében, amelyen a megnyitó beszédet id. gróf Teleki Domokos mondta s amelynek főtárgya Gyulai Pál „Kazinczy élete és hatása“ című tanulmánya volt, amelyet Nagy Péter ref. lelkész és tanár, a későbbi nagyhírű erdélyi református püspök olvasott fel. E kolozsvári ünnepélyt sorban követték az Erdély valamennyi magyar városában rendezett Kazinczy ünnepélyek.

A Kazinczy ünnep után alig egy hónappal, november 23-án, tartotta első ünnepélyes megnyitó közgyűlését az „Erdélyi Múzeum Egyesület.“ Két nappal előbb, november 21-én, érkezett Kolozsvárra báró Eötvös József vezetésével a Magyar Tudományos Akadémia küldöttsége. Másnap este az ifjúság és a város polgársága együttesen fáklyás zenével tiszteltgett Báró Eötvös ablakai alatt. Báró Eötvös Nagy Péter üdvözlő beszédére válaszolva, az anyaország nevében köszöntötte Erdélyt, hivatkozva arra a hazaszeretetre, „amely e hazát, ha két részre van is osztva, mégis csak egyé teszi.“ Másnap, november 23-án nyitotta meg a Redout-ban gróf Mikó Imre mint elnök az Egyesület első ünnepélyes közgyűlését.

A megnyitó beszéd után az egyesület kormány által megerősített alapszabályait olvasták fel. Csak annál a pontnál történt felszólalás, amely akként rendelkezett, hogy az egyesület nyelvének megállapítása titkos szavazással döntendő el. Zeyk Károly felszólalt e rendelkezés végrehajtása ellen, hiszen egészen világos, hogy egy magyar tudományos és irodalmi intézetnek nem is lehet más nyelve, mint a magyar. Mikó Imre azonban, ragaszkodva a törvényes formaságokhoz, elrendelte a titkos szavazást, amely egyhanguan a magyar nyelv mellett döntött.

A villafrancai béke után a magyar konzervatívek elérkezettnek látták az időt, hogy lépéseket tegyenek Bécsben a jogfolytonosság visszaállítására. Mielőtt cselekvésre határozták volna el magokat, a Sárospatakon időző báró Jósika Samunál értekezletre gyűltek össze. Ez értekezleten megállapították egy arra vonatkozó program irányelveit, hogy miként lehetne a jogfolytonosságot az 1847-ki alapon, de az 1848 után történt nagy változások

A konser-
vativék ak-
cióba lépése.

figyelembevételével helyreállítani? E program részletes kidolgozásával és megokolásával gróf Dessewffy Emil biztáék meg. Jósika Samu és Dessewffy Emil érintkezésbe is léptek Rechberg és Hübner birodalmi miniszterekkel, akik nem utasították ugyan vissza e programot, de miután annak kivánságait túlzotaknak tekintették, a kibontakozás módját is más uton keresték.

Jósika Samu halála. A döntő fordulat a következő 1860-ik évben állott be. E döntő fordulatot azonban megelőzte báró Jósika Samu március hó 28-n bekövetkezett halála, aki Dessewffy Emillel egyetemben a negyvenheteseknek nevezett magyar konzervatív párt vezére volt.

A Széchenyi rekviemek. Április 8-án gróf Széchenyi Isiván agyonlőtte magát Döblingben. Halála nemcsak mély megdöbbenést és általános gyászt okozott az országban, hanem az ekkor rendezett gyászistentiszteletek egyaránt ünnepei voltak a mély nemzeti fájdalomnak és a hazafias politikai tüntetéseknek is. Erdélyben ez ünnepek sorát Kolozsvár nyitotta meg a főtéri Szent Mihály templomban tartott nagyszabásu gyász isteni tisztelettel.

Román-magyar barátkozás. Ez ünnepélyeken a magyarság ügye iránt való rokonzésük kifejezéséül Erdély más két nemzetének: a szásznak és a románnek képviselői is megjelentek. Marosvásárhelyen a Széchenyi-rekviemet a román templomban is megtartották s a menetet, amely a református templomból a gyászruhába öltözött id. gróf Bethlen Gáborné vezetése alatt a román templomhoz ment, a román esperes papsága élén egyházi diszben azzal üdvözölte, hogy ők is megtartják e gyász ünnepélyt, mert ők is jó hazafiak. Mikor a román templomban vége volt az isteni tiszteletnek, a fáklyákat a piacon halomba rakták és az égő fáklyákat körülállva, magyarok és románok együttesen énekelték el a Szózatot.

Ezek az Erdély nemzetei között való barátságos érintkezések, sőt testvériesülési ünnepek, mintegy hazafias tüntetésül a megunt kormányzati rendszer ellen, egyre gyakoribbá lettek. Mikor a brassai jótékony román nőegylet farsangi bálját tartotta, a háromszéki nemesség előkelőbb nő és férfi tagjai nagy számmal jelentek meg e bálon, ahol figyelem és kitüntetés tárgyai voltak.

E román-magyar testvériesülési ünnepeknek legkiválóbbja az volt, amelyet 1860 junius 28-án Kolozsvárt tartottak a Reményi Ede hegedüművész által adott hangverseny alkalmával. Az ünnepelt művész, akinek hangversenyei ez időben valóságos alkalmául szolgáltak a

hazafias tüntetéseknek, soron kívül egy néhány román dalt is eljátszott és a közönség e nem várt műélvezetért viharos tapssal jutalmazta a művészt. A hangverseny után a Komlókert-ben a művész tiszteletére bankett volt, amely alkalommal egy fiatal író, K. Pap Miklós, 1867 után a „Magyar Polgár” című politikai napilap szerkesztője köszöntött poharat a jelenlevő magyarországi vendégekre és az unióra. Ez alkalommal a románok nevében Dr. Rajiu János, a múlt század kilenczvenes éveiben a román nemzeti komité elnöke beszélt. Még nagyobb hatással szólott román részről Sipotár József ügyvéd, aki beszédét e szavakkal végezte „Poharat üríték e honban lakó nemzetek egységéért és azt kívánom, hogy éljen a nagylelkű magyar nemzet.”

Ezek a jelenségek a bécsi kormányt magokban is megdöbbsentették volna, ha nem lett volna oka feltenni, hogy kapcsolatban vannak bizonyos külpolitikai jelenségekkel, első sorban Kossuth és a vezetése alatt álló magyar emigráció tevékenységével.

A villafrancai béke után Cavour így szólott Kossuthhoz: Ez a béke nem lesz meg. Összeesküvő, forradalmár leszek, de ezt a békekötést nem fogják végrehajtani. Rövid idő múlva a nemzetközi politikában minden jel arra mutatott, hogy Olaszország és Ausztria között a háború újra ki fog törni és Napoleon ismét Olaszország mellé áll. Kossuth mindent elkövetett, hogy e kitörendő háboruban Magyarország felszabadításáért a magyar emigrációnak, illetőleg a magyar nemzetnek is aktív szerep jusson. Annyira előkészítette a dolgot, hogy gróf Teleki László 1860 elején már határozott utasításokkal mehetett Párisba, hogy III. Napoleonnal a kötendő szövetség feltételeiben megegyezzenek.

A megkötendő megállapodások szerint az Ausztria ellen viselendő háboruban a román fejedelemségeknek is szerep jutott volna legalább annyiban, hogy területeknek a magyar forradalom hadikészülődéseinek színteréül kellett volna szolgálnia. Miután Cuza feltétlenül és mindenben hajlandó volt engedelmeskedni hatalmas pártfogójának, III. Napoleonnak, a bécsi kormány attól tartott, hogy az erdélyi románok magyar barátságának háttere Cuzának III. Napoleonhoz és a magyar emigrációhoz való e viszonyában keresendő.

Kossuth és Teleki nem elégedtek meg a külföldön kifejthető diplomáciai tevékenységgel, hanem egyes, többnyire angol ügynököket küldöttek be Erdélybe, hogy azok

A külpolitikai helyzet és az emigráció működése.

tőlük izeneteket hozva, a hangulatot az alkalmas időben való felkelésre előkészítsék. Ezzel egyidejűen megkezdődött a katonai szervezkedés is, amely különösen a Székelyföldön folyt nagy sikerrel, ahol mintegy 4000 ember volt összeírva. A fiatalság nem elégedett meg ez összeírással. Közülök a vérmesebbek és a kalandosabb természetűek a határokon átszöktek a román fejedelemségek területére, ahol már ügynökségek működtek a végből, hogy Olaszországba vigyék a Garibaldi vezetése alatt harcoló magyar legioba. Ez időszakban népszerűbb hőse Kossuthon, Klapkán és Türrön kívül nem volt az erdélyi magyar népnek, különösen a székelyeknek, mint Garibaldi, kinek arcképe nem csak ott függött majdnem minden magyar házban, hanem be is volt zárva minden magyar szivbe mint a reménység és az új életre kelő magyar nemzeti szabadság eszményi hőséé.

Az októberi diploma.

Ez aggodalmas, sőt fenyegető külső és belső politikai jelenségek arra bírták az uralkodót, hogy szakítva az eddig követett absolutismus rendszerével, az alkotmányosság útjára térjen át. E végből közvetlen érintkezésbe lépett a magyar konzervatívek vezéregyéniségeivel, akikkel hosszas és beható tanácskozást folytatott arra vonatkozóan miként lehetne legczélszerűbben megvalósítani a feltétlenül szükségessé lett új államjogi átalakulást?

E tanácskozások eredménye volt az 1860 október 20-án kiadott úgynevezett *októberi diploma*, amelynek lényege a következőkben foglalható össze a törvényeket ezentúl a törvényesen összehívott országgyűlések illetőleg a birodalmi tanács alkotják, de érvényesekké csak az uralkodó szentesítése által lesznek. Mindazok az ügyek, amelyek az egyes királyságok, országok és tartományok közigazgatásával, igazságszolgáltatásával, egyházi, iskolai, társadalmi és gazdasági viszonyaival kapcsolatosak, az illető országgyűlés törvényhozói hatáskörébe tartoznak; azok pedig, amelyek az egész birodalomban közösöknek tekinthetők, mint a hadügy, pénzügy, kereskedelem és közlekedés, a közös birodalmi tanács törvényhozói feladatát alkotják.

E diplomát Erdélybe egy külön, Erdélyre vonatkozó császári kéziratral küldötték le, amely kilátásba helyezte, hogy a kinevezendő erdélyi kancellárt utasítani fogja Ő felsége, hogy a különböző nemzetiségek, vallások és osztályok köréből olyan egyéneket hívjon meg egy tanácsközmányra, kik alkalmasak arra, hogy olyan képviselői

tervezetet készítsenek, amely lehetővé teszi, hogy az előbbi kiváltságos nemzetek, vallások és osztályok igényeinek ép úgy megfeleljen, mint azon nemzetek, vallások és osztályok érdekeinek, amelyek azelőtt a politikai jogok élvezetéből ki voltak zárva.

Erdély története az októberi diplomától az 1867-iki kiegyezésig.

Az októberi diploma kiadása után Ő felsége magához hívatta báró Kemény Ferenczet és megbizta, hogy Erdély viszonyainak az októberi diploma szellemének megfelelő rendezése tárgyában előterjesztéseket tegyen. Kemény Ferencz báró az erdélyi konzervatív politikusok csoportjához tartozott, de Erdélynek Magyarországgal való unioját éppen az elmúlt abszolút kormányzat alatt szerzett tapasztalatok alapján olyan szilárd alapnak tartotta, amelyet elhagyni nem lehet és nem is szabad. Célja a jogfolytonosság helyreállítása volt és bár nem volt megelégedve az októberi diplomával, de kiinduló pontul elfogadta abban a reményben, hogy annak alapján a dolgok természetes fejlődése mégis csak az 1849-ben félbeszakadt jogfolytonosság helyreállításához fog vezetni.

A Kemény—
Mikó-féle
kormányzók
kinevezése.

Előterjesztésére Ő felsége az erdélyi kormányzók elnökévé ideiglenes minőségben 1860 december 10-én Gróf Mikó Imrét, Erdély legnépszerűbb főurát, vagy a mint akkor szerették mondani, Erdély Széchenyijét nevezte ki. 1860 december 21-én pedig Ő felsége magát Kemény Ferenczet nevezte ki az erdélyi kancellária ideiglenes elnökének. Feladatuk kettős volt: Erdély közigazgatását magyar alapon újra szervezni és összehívni azt az értekezletet, amelynek feladata olyan választói tervezet készítése, amely egyaránt alkalmas lesz a régi erdélyi nemzetek érdekeinek éppen úgy megfelelni, mint a románságénak, amely magát a régi erdélyi alkotmány sánczain kívül állónak tartotta.

Ez értekezletre, amelynek székhelye Gyulafehérvár és ideje 1861 február 11-ike volt, báró Kemény Ferencz és gróf Mikó Imre előterjesztésére Ő felsége 17 magyar politikai vezéregyéniséget hívott meg, a szászok és a románok részéről pedig nyolczat-nyolczat. Ennélfogva Ke-

A gyula-
fehérvári
értekezlet.

mény Ferencz kancellárral és Mikó Imre kormányzékai elnökkel egyetemben a konferenciának 35 tagja volt.

A konferenciát, mint elnök báró Kemény Ferencz nyitotta meg. A magyarság álláspontját Haynald Lajos erdélyi róm. kath. püspök fejtette ki, amelynek lényege a következő volt: vissza kell térni a jogfolytonossághoz, a király által szentesített törvényhez. Ez pedig az 1848-iki erdélyi országgyűlés I. törvénycikke és a magyarországi törvényhozás uniot kímondó VII. törvénycikke. E törvénycikkeken ki van mondva, hogy Erdély is a maga képviselőit a magyar országgyűlésre küldje és pedig annak a választói törvénynek alapján, amelyet a magyar országgyűlés hoz és Ő felsége szentesit. Ilyen választói törvény van és annak idején életbe is lépett.

Haynald püspök után Siulutiú balásfalvi gör. kath. érsek fejtette ki a románság álláspontját, amely a következőben foglalható össze: a románságnak biztosítások számarányának megfelelő nagyságu képviselő. A választó jogosultság köttessék 10 forint censushoz, vagy 50 forint évi jövedelemhez, Az értelmiség minden tagja, beleértve a tanítókat is — választói joggal bir tekintet nélkül az adócensusra, vagy a jövedelem nagyságára. A kik rendelkeznek e feltételekkel, választók és választhatók, tekintet nélkül arra, hogy hol van lakóhelyök. Minden választó közvetlenül és személyesen gyakorolja választó jogát. Közfelkiáltással nem lehet választani. Az ilyen választás éppen úgy megsemmisítendő, mint az, a melyiknél a vesztegetés megállapítható.

A szászok álláspontját Schmidt Konrád a következőben fejtette ki az erdélyi országgyűlés a következő alkatrészekből tevődnek össze: 1. a kir. kormányzék tagjai; 2. az erdélyi egyházak püspökei; 3. a nagybirtokosság képviselői; 4. a magyar, székely, szász és a román nemzet követői; 5. a királyi városok és a taksás helyek s a mezővárosok képviselői. Nagybirtokosok azok, a kik legalább 100 forint adót fizetnek. Ezek 40 tagot küldenének az országgyűlésre. A magyar megyék 18, a székelységek 10, a szászok pedig 22 taggal lennének képviselve, a románok 88-al, tehát éppen annyival, mint együttesen a magyarok és székelyek. A census 8 forint. A kir. városok (Szeben, Brassó, Kolozsvár, Marosvásárhely) 4—4 képviselőt küldenének. A mezővárosok és taksás helyek pedig 2—2 követet. A választói jogosultság feltétele a nagykorúság.

A vitatkozás e három javaslat felett folyt s abban

az értekezletnek majdnem mindenik tagja részt vett. Mikor a kérdés megvitatása kimerítettnek volt tekinthető, az elnök szavazást rendelt el. Haynald javaslatára 22-n szavaztak. Ezek sorában volt három szász is, akik nem tették magukévá Schmidt javaslatát. Haynald javaslata tehát megkapta az általános többséget.

A gyulafehérvári értekezletet Erdély három nemzetének kebelében nagy izgatottság és igazán lázas tevékenység előzte meg. A magyarság és a székelység nemcsak hirlapjaiban, amelyeknek száma ekkor a „Korunk” című napilap megindításával már kettő volt, hanem számos értekezleten is — tiltakozott az októberi diploma rendelkezései ellen és követelte a jogfolytonosság helyreállítását. A szászok az októberi diploma álláspontjára helyezkedtek ugyan, de számosan voltak közöttük, akik készen voltak a jogfolytonossághoz is visszalépnival a feltétellel, hogy 1848 előtt birt nemzeti önállóságukat fenntartatik. A románok a gyulafehérvári értekezletet megelőzően Szebenben nemzeti értekezletet tartottak, amelyen a jogfolytonosság helyreállítása ellen határozott állást foglaltak és politikai követeléseiket egy kérvényben összefoglalva, Ő felsége elé terjesztették. Követeléseikben hivatkoztak maradtak ahoz az állásponthoz, amelyet 1848 május 15-n a balászfalvi román nemzetgyűlésen elfoglaltak.

Mikó Imre nemcsak a kormányzékot szervezte újra az 1848 előtti alapon, hanem elrendelte a törvényhatóságok visszaállítását is. Mindenekelőtt a főispánokat, a főkirálybírákat és az úgynevezett magyar vidékeken (Fogaras és Kővár) a főkapitányokat nevezette ki Ő felségével, akiknek feladatuk volt a törvényhatósági közgyűléseket összehívni az úgynevezett törvényhatósági bizottmányok összeállítására és a tisztviselői kar megválasztására céljából. Ezek az alakuló közgyűlések általában a törvényes keretek megtartásával eléggé simán és minden nagyobb zavart okozó esemény nélkül folytak le. Kivételt csupán Fogaras vidéke és Alsófehérmegye közgyűlései alkottak, amelyekben a román és a magyar tagok között olyan éles ellentét, sőt összeütközés támadt, amelynek kiegyenlítésére úgynevezett kormányzékai biztosokat kellett kiküldeni.

Sokkal élesebb volt az ellentét a Szászföldön a szászok és románok között, ahol a régi alkotmányos élet helyreállításával bár Ő Salmen szász comes volt megbízva. A románok egy Ő felségéhez benyújtott kérvényben adták elé mindazokat a sérelmeket, amelyek őket ez alkalommal állítólagosan a szászok részéről érték.

Erdély három nemzetének álláspontja az októberi diplomával szemben.

Erdély közigazgatásának újraszervezése.

Ellentét a szászok és románok között.

Ilyen panasz tárgya volt a szebenszéki románok részéről az, hogy bár e székben 36.000 szásszal szemben 31.000 román lakik, mégis mind a 12 szenator szász. Szeben képviselőtestülete 120 tagból áll, akik között azonban csak 3 román van.

Az igazság-
szolgáltatás
újrászerve-
zése.

A közigazgatás újrászervezésével egyszerre indult meg Erdélynek az igazságszolgáltatás szempontjából való újrászervezése is. A kormányzék újrászervezése után néhány nappal Ő felsége egy rendeletet tett közzé, amely megszüntette a szebeni felebbviteli főtörvényszéket a végső forum gyanánt itélő bécsi legfőbb törvényszékkel egyetemben és elrendelte a marosvásárhelyi kir. tábla visszaállítását, amelynek elnöke báró Apor Károly lett. Az igazságügy szervezésénél a kérdés az volt, hogy a régi erdélyi perrendtartás állíttassék-e vissza az 1848-ki törvények által követelt módosításokkal, vagy a pesti ország-bírói értekezlet munkálatai alapján új javaslat készíttessék? E szervezeti kérdések eldöntésére Erdély akkori legkiválóbb jogtudósaiból a kormányzék Cserey Farkas kormányzék tanácsos elnöklete alatt egy 12 tagú bizottságot küldött ki, amely beható tanácskozások után a mellett döntött, hogy a régi erdélyi perrendtartás lépjen ismét életbe.

Lichten-
stein her-
czeg tá-
vozása.

Mialatt a szervezkedő munkálatok folytak, a Bach rendszer tisztviselői is átadták hivatalukat az új rendszer magyar tisztviselői karának és nagyobb részük eltávozott az országból. Május közepén vett búcsút Szebentől, illetőleg Erdélytől, Lichtenstein herczeg is helyettesével és tanácsadójával, báró Lebzelternnel egyetemben. Távozása alkalmával a szászok tüntető ünnepélyességgel búcsúztak el tőle. Mint politikus, vagy administrator teljesen jelentéktelen egyéniség volt. Egyszerűen csak nagyúr volt, ki minden közügyben akként cselekedett, mint ahogyan mindenható tanácsadója, báró Lebzelternt azt jónak látta.

A februári
patens.

1861 február 26-án jelent meg az összes államminiszterektől alá írva egy legfelsőbb császári nyiltparancs, a híres februári patens, amely tulajdonképpen kiegészítője volt az októberi diplomának. Ez a februáriusi patens szabályozta az egyes királyságok, országok és tartományok közjogi viszonyát az egységes osztrák birodalomhoz az által, hogy megszabta, hogy azok minő módon fognak a közös birodalmi tanácsban képviselőkhöz jutni.

A birodalmi tanács e patens rendelkezései szerint az urak és a képviselők házából állott, tehát az úgynevezett két kamara rendszeren épült fel. A képviselők házának háromszáznegyvenhárom tagja volt, kiket az

egy-
es királyságok, országok és tartományok törvényhozó testületei tagjaik közül választva küldöttek. Meg volt állapítva, hogy minden egyes királyság, ország és tartomány hány tagot küld a birodalmi tanácsba. Magyarország, Erdélyt, Horvátországot nem számítva, 85 tagot küldött volna, Erdély pedig 26-ot.

Annak ellenére, hogy úgy az októberi diploma, mint a februarius patens, éppen semmit sem akartak tudni a magyar jogfolytonosságról, illetőleg Erdélynek Magyarországgal való uniojáról, mindenki érezte, hogy Erdély sorsa tulajdonképpen attól függ, hogy mi történik Magyarországon? Ezért a serényen folyó szervezkedési munkásság mellett is a közvélemény figyelme majdnem kizárólagos érdeklődéssel fordult az április 11-re összehívott pesti országgyűlés felé. Ez érdeklődés nem volt hiában való, mert a Deák Ferencztől benyújtott felirati javaslat Erdélynek Magyarországgal való unioját az 1848-iki törvények alapján bevégzett tények tekintvén, a kiegészítés elsőrangú feltételül állította fel azt a követelést, hogy Erdély is meghívassák a közös magyar országgyűlésre. Abban az esetben pedig, ha meghívatik, nem lesz szükség semmiféle külön erdélyi országgyűlésre.

Az 1861-ki
pesti or-
szággyűlés.

Hogy a pesti országgyűlés e követelésével szemben, amely tulajdonképpen az egész magyar nemzet követelése volt, minő álláspontot foglalt el a bécsi kormány, amelynek vezető szelleme Schmerling igazságügyminiszter volt, a kiről e miatt ezt az egész korszakot is Schmerling-korszaknak nevezték, kitűnik a pesti országgyűlés ez első feliratára válaszképpen adott királyi leiratból, amely erre vonatkozóan a következőket tartalmazta: „Erdély unioja nem adható meg, míg a szász és román nép nem nyilatkoztatja ki a maga kívánságát.” Ez annyit jelentett, hogy megfelelően a szászok, de különösen a románok álláspontjának, az uniot addig nem lehet bevégzett ténynek tekinteni, amíg egy erdélyi országgyűlésen alkalom nem adatik arra, hogy e két nemzet is nyilatkozhassék az unio kérdésében, a melynek sorsa tehát attól függ, hogy a szász és román nemzetek akarják-e, vagy nem?

A pesti országgyűlés a kir. leirat ez álláspontját nem tette magáévá. Vele szemben a Deák Ferencz-féle második felirat részletesen kifejtette mindazokat az okokat, amelyek lehetlenné teszik az unio törvények érvényességének el nem ismerését és azt, hogy egy újabb erdélyi országgyűlésen revízió tárgyává és érvényessége

attól tétessék függővé, hogy most a szászok és a románok vele szemben minő álláspontot foglalnak el?

A pesti országgyűlés e fejtegetéseinek azonban csak jogtörténeti értéke lehetett s nem gyakorlati haszna is azon kir. leirat következtében, amelyik augusztus 22-én ezt az országgyűlést feloszlatta. A pesti országgyűlés feloszlátása után semmi kétség sem lehetett többé az iránt Erdélyben, hogy ez alkalommal a jogfolytonossághoz való visszatérés kizártnak tekinthető. Ennek következtében azt a békülékeny és barátkozó hangulatot, amely az absolutismus éveiben Erdély nemzetei között annyira általános kezdett lenni s a melynek az októberi diploma után következő első hónapokban is annyi biztató jelével találkoztunk, az egyes nemzetek, különösen a magyarok és a románok között az egyre fokozódó feszültség és ellentét érzete kezdette felváltani. Ez érzelem nemcsak a sajtóban, hanem a románok által többségben lakott törvényhatóságoknak, különösen Doboka és Alsófehérmegyéknek tanácskozó termeiben bántó és kellemetlen vitatkozásokban nyilvánult meg.

A Kemény
—Mikó-féle
kormányzat
bukása.

A pesti országgyűlés feloszlátása után Bécsben az erdélyi országgyűlés összehívását kezdték sürgetni és pedig abban a feltevésben, hogy annak várható szász és román többsége biztosan el fogja küldeni a maga képviselőit a birodalmi tanácsba és így nagyban hozzá fog járulni Magyarország elszigeteléséhez. Ez országgyűlést nem Kolozsvárra, hanem Szebenbe kívánta összehívatni a bécsi kormány. Ekkor a szinfalak mögött elhatározó harcz keletkezett báró Kemény Ferencz és a mindenható Schmerling államminiszter között. E küzdelem azzal végződött, hogy Kemény Ferencz szeptember hó végén kancelláriai elnökségről való lemondását benyújtotta és Ő felsége e lemondást el is fogadta.

Kemény visszalépése után Schmerling az erdélyi kancellária útján leiratot küldetett a főkormányzékhoz az erdélyi országgyűlés összehívása tárgyában. A főkormányzék e leiratot beható tanácskozás tárgyává tette és rá azt a választ adta, hogy miután az 1848-iki szentesített törvények érvényességét nem lehet kétségbe vonni, azoknak fenntartását véli egyedül lehetségesnek és az erdélyi külön országgyűlés összehívását nem tartja e törvényekkel összeegyeztethetőnek. Ez a főkormányzék és a bécsi miniszterium között támadt harcz azzal végződött, hogy gróf Mikó Imre is beadta lemondását, amely 1861 november 24-én el is fogadtatott. A kormányzék

előtt tartott bucsú beszédében arra kérte annak tagjait ne kövessék példáját; maradjanak helyökön, mert így többet használhatnak a hazának. Mikó ez intelmét a legtöbben nem követték, hanem példáját utánozva, nemcsak a kormányzék több tagja, hanem a főispánok, főkirálybírák és a főbb politikai tisztviselők nagyobb része is lemondott állásáról.

Mikó lemondása után a kormányzék elnökévé Folliot de Crenneville Lajos gróf cs. kir. altábornagyot nevezte ki Ő felsége, alelnökökül pedig Kozma Dénes és Pap László volt kormányzékai tanácsosokat. Egy december 10-én kelt császári leirat Nádasdy Ferencz grófot államminiszterré és egyuttal az erdélyi kancellária elnökévé nevezte ki. Az új kormányzék december közepén rendeletet adott ki, amelylyel a törvényhatósági bizottságok gyűléseit betiltotta. Ezzel a rendelettel lett vége annak a rövid alkotmányosságnak, amelyet Erdély a Kemény-Mikó féle kormányzat alatt inkább csak megizlett, mint élvezett.

Gróf Crenneville elnöksége alatt újra szervezik a főkormányzékot.

b).

A lemondott főispánok helyét ideiglenesen ugynevezett főispáni administratorokkal töltötték be. Míg a lemondott főispánok általában az erdélyi vagy megyéjük közéletének legtekintélyesebb férfiai voltak, addig az administratorok majdnem kivétel nélkül a Bach-rendszerben hivatalt viseltek s így a hazafias magyar közvélemény szemében kompromittált egyéniségek voltak. Nem rendelkeztek az állásukhoz szükséges társadalmi és egyéni tekintéllyel s ennél fogva már eleve kizártnak látszott, hogy megyéjük politikailag irányt adó egyéneinek bizalmát megnyerjék és a nagy közönség tiszteletét megszerezve, rendelkezzenek a népszerűségnek azzal a szükséges mértékével, amely a hivatalos tekintély társadalmi biztosítékának tekinthető.

Az új közigazgatási tisztviselők kinevezése.

A lemondott közigazgatási és igazságügyi tisztviselők helyét kinevezés, illetőleg helyettesítés útján töltötték be, a legtöbb esetben tekinteten kívül hagyván úgy a feltétlenül szükséges értelmi, mint erkölcsi minősítést. A tisztviselői kar legnagyobb része politikailag éppen úgy kompromittált egyénekből állott, mint a főispáni kar. Helyzetüket még a Bach-korszak tisztviselőivel szemben is hátrányosabbá tette az, hogy először szakképzettségök és értelmi minősültségök sokkal alacsonyabb fokú volt mint amazoké; másodsor az, hogy azok idegenek lévén, a

magyar értelmiség nekik sok olyan dolgot elnézett és megbocsátott, amit ezeknek, mint az ország szülőlteinek súlyos fogyatkozásul, sőt bűnül rótt fel.

Növekedő feszültség a három nemzet között.

Miután a rövid életű alkotmányosság a magyarságtól annyira sürgetett jogfolytonosság előkészítőjének látott, bukása is a nagy közönség szemében úgy tűnt fel, mint az erdélyi magyarok nemzeti és politikai törekvésének végleges hajótörése. Ez az általános hangulat bőszes táplálékot nyújtott a más két nemzetnek, a szászoknak és a románoknak arra a feltevésre, hogy ez időponttól kezdve Erdély sorsának intézése kizárólagosan az ő kezükbe van letéve. Ez a meggyőződés nemcsak a két nemzet politikai vágyakozásának adott nagymértékű ösztönző erőt, hanem okozója is lett a három nemzet között fennálló politikai ellentétesség kiélesítésének. A nemzeti-ségi viszálykodás annyira általános és éles sohasem volt, sem azelőtt, sem azután, mint e korszakban.

A szászok állásfoglalása Crenneville szemben.

A szász egyetem 1862 február 3-ki és folytatólagosan tartott március 29-ki ülésében Erdély politikai berendezésére vonatkozóan egy tervezetet fogadott el, amelynek lényege az volt, hogy miként lehetne az országot nemzeti-ségi területekre úgy beosztani, hogy a szászföld teljesen önálló szász nemzeti területet alkosson. E tervezet egyúttal a leghatározottabban hangoztatta az erdélyi országgyűlés összehívását is azért, hogy az országnak e nemzeti területekre való felosztása tárgyában törvényt alkothasson. Elhatározták, hogy e tervezetet a kormányszék útján kérvény alakjában Ő felsége elé terjesztik.

A kormányszék május első napjaiban Crenneville elnöklete alatt tartott ülésében azt határozta, hogy felszólítja a szász egyetemet, az ülés jegyzőkönyvének a beadott külön véleményekkel együtt való felküldésére azért, hogy megítélhesse miként értendő a felterjesztésnek az a kitétele, hogy „a nemzeti gyűlés e felterjesztést egyhangulag fogadta el.” A kormányszék e felvilágosítást kívánó felszólítása nagy vihart támasztott a szász és a bécsi magyar-ellenes sajtóban, amely azt követelte, hogy a kormányszéket helyezték át Kolozsvárról Szebenbe, mert az előbbi magyar légköre annak tagjait a szászok és a románok ellen hangolja. Még Crenneville is azzal gyanúsították, hogy teljesen a Kolozsvárt lakó magyar mágnások befolyása alá került.

Román követelések.

Román részről nagy izgalmat és hivatalos vitatkozást okozott a román nyelv közigazgatásban és igazgatszolgáltatásban való alkalmazásának kérdése. A Doboka

megyei főispáni adminisztrátor a szolgabírák útján valóságos népszavazást rendelt el a román nyelvnek hivatalos nyelv gyanánt való alkalmazása tárgyában. A marosvásárhelyi kir. tábla egyik ujonnan kinevezett román nemzetiségű bírása megtagadta a hivatalos eskü magyar nyelven való letételét azon kijelentéssel, hogy „Erdély nem kizárólag a magyaroké és így a magyar nyelvet hivatalos nyelvnek el sem ismerheti”, és csak akkor tette le magyarul az esküt, amikor értésére adták, hogy ellenkező esetben hivatalából elbocsátják.

A román nép között is egyre nagyobb és általánosabb lett az izgatottság. A román sajtó szenvedélyesen és igen sokszor izgatott hangon tárgyalta a napi eseményeket és kérdéseket. Belevegültek ebbe a vitézbe azok az 1848/49-ki erdélyi román vezéregyéniségek is, akik ez időszereint a román fejedelemségekben éltek. Így a többi között Papiu Hilarion is, aki Erdély alkotmányos függetlenségéről írt egy teljesen magyarelles és irrendenta szellemű röpiratot, amelyre Dósa Dániel felelt a „Kolozsvári Közlöny” hasábjain egy cikksorozatban, amely külön füzetben is megjelent.

Román többségű megyékben a mező- és erdőrendészeti kihágások megdöbbenően kezdettek szaporodni. Különösen az erdőégések lettek annyira gyakoriak, hogy azokat sokan rendszeres bujtogatások eredményének vették hajlandók tulajdonítani. Ennek a gyanúnak először a „Hermanstädter Zeitung” adott kifejezést, amely polemizálván a román sajtóval, ezeket írta: „A „Telegraful Român” azt állítja, hogy a román nemzet van hivatva a Kárpátok védelmére. Ha ez így van, kérjük, hogy a Kárpátokra olyan módon terjessze ki e védelmet, hogy az erdőégések és az erdőkihágások megszűnjenek. A Kárpátok védelmét ez nagyon előmozdítaná.”

A kormányzék ennek következtében egy néhány izgatással gyanúsított egyéniséget elfogott. Az elfogottak közül jelentékenyebb egyéniség csak Axente Sever volt, akinek azonban sikerült magát az ellene felhozott vád alól tisztáznia.

E zavaros állapotoknak a magyar közvélemény szerint csak úgy lehetett volna véget vetni, ha a jogfolytonosság helyreállítatik. E vélemény és meggyőződés minden alkalommal való hangoztatását azért első hazafias sőt létfenntartási kötelességének tartotta. A más két nemzet pedig a folyton súlyosabbá való visszas helyzet megváltoztatásának egyetlen eszközét a kilátásba helyezett erdélyi ország-

A szebeni tartománygyűlés összehívása.

gyűlés összehívásában látta, amelynek szerintük az lett volna a feladata, hogy Erdélyt politikailag és közigazgatásilag az októberi diploma alapján a nemzetek egyenjogúságának elve alapján újra szervezze.

A szászok és a románok által óhajtott és a kormány által hosszadalmasan előkészített erdélyi országgyűlést Ő felsége 1863 július közepére Nagyszebenbe összehívta.

Az erdélyi országgyűlést, vagy is mint a császári rendelet nevezte, tartománygyűlést összehívó rendelettel egyidejűen jelent meg egy másik császári rendelet is, amely a választási eljárást, a tartománygyűlés szervezetét és házszabályait foglalta magában.

E rendelet szerint választójoga volt minden nagykoru — 24 éves — állampolgárnak, aki legalább 8 forint egyenes adót fizetett és választható minden szavazójoggal bíró állampolgár, aki életének 30. évét betöltötte.

A tartománygyűlésnek 123 választott tagja lesz, azonkívül 40 olyan tag, akiket Ő felsége jónak lát vallás és nemzetiségi különbség nélkül meghívni olyan férfiak közül, akik vagyon, értelmiség, a közügyekben való jártasság, a trón, az állam, az egyház, a tudomány, vagy a művészet terén kitűntek. A királyi meghívottak — a regalisták — intézményét tehát ez az új választói rendelet is megtartotta a kormánypárti többség esetleges biztosítása végett. A tartománygyűlés tagjai 5 frt. napidíjat élveztek, amit el nem fogadni nem volt szabad. A megválasztott képviselő nyolc napon belül tartozott székét a gyűlésben elfoglalni.

A választókerületek akként voltak megállapítva, hogy a szász és a román többség feltétlenül biztosítva legyen. A magyarság e kedvezőtlen helyzetének ellenére is egész erejével felvette a választási küzdelmet, amely nagyon heves volt és a románok által lakott területeken sok esetben a felizgatott tömeg terrorisztikus nyomása alatt zajlott le. Összesen 44 magyar képviselő kapott mandátumot, a többi 81 szász és román nemzetiségű volt. Ha már most hozzá számítjuk nemzetiség szerint a regalistákat is, akkor a szebeni tartománygyűlés nemzetiség szerint való pártviszonya a következő volt: 59 magyar, 45 szász, 59 román.

A magyarság nem megy be a tartománygyűlésbe.

A tartománygyűlés megnyitásának napja július 15-re volt kitűzve, és császári biztosul Őfelsége gróf Crenneville kormányzó elnököt nevezte ki.

A megnyitást megelőző napon a megválasztott magyar képviselők és a magyar regalisták bizalmas értekezletet tartottak. Ez értekezlet volt hivatva dönteni a tekintetben,

hogy a magyar képviselők minő álláspontot foglaljanak el: belépjenek-e a tartománygyűlésbe vagy távol maradjanak? Ez értekezleten Andrassy Gyula gróf és Tisza Kálmán is megjelentek, mint vendégek azért, hogy bízalmas beszélgetések és közlések útján odahassanak, hogy az értekezlet egyhanguan mondja ki a távolmaradást. Az értekezlet egyhanguan döntött a távolmaradás mellett és azt határozta, hogy ez állásfoglalását részletesen megokolva, egy nyilatkozatban a tartománygyűlés tudomására hozza és egyidejűen egy báró Kemény Ferenczből, gróf Mikó Imréből és Haynald Lajos erdélyi püspökből álló hármass küldöttség útján Ófelsége elé fogja terjeszteni.

A küldöttségnek csak két tagja ment Bécsbe, Haynald itthon maradt, mert bízalmas értesítést kapott, hogy Ófelsége el sem fogadná. Báró Kemény és gróf Mikó megkapták a kért kihallgatást, amely csak annyiból állott, hogy Ófelsége szóbelileg utasította őket, hogy a nyilatkozatot adják át Nádasdy gróf erdélyi kancellárnak. Gróf Mikót e rideg fogadtatás annyira lehangolta, hogy báró Kemény Ferenczet el sem kísértc Nádasdyhoz. Nádasdy átvette a nyilatkozatot és báró Kemény Ferencz fejtegetéseire azt válaszolta, hogy miután a magyarok nem lépnek be a tartománygyűlésbe, ha a rendeletben megszabott nyolcz nap eltelte után is távol maradnak, kerületeikben új választást rendel el.

Nádasdy ígértét be is váltotta. Egy császári kézirat elrendelte az új választást, amelyen az összes megválasztott képviselők újra felléptek. Ismét megválasztották mindnyájukat, csak Mikes Benedek bukott meg egy román jelölttel szemben a hosszufalusi kerületben és Alsófehértvármegyében báró Kemény István Axente Severrel szemben.

Új választások a magyar kerületekben.

Miután a magyar regalisták is lemondottak, helyöket teljesen megbízható egyénekkel töltötték be. Ezzel egyidejűen a lemondott regalistáknak egy császári kézirat tudomásukra hozta, hogy Ófelsége meghívásukat megsemmisítette.

Az újonnan megválasztott magyar képviselők ez alkalommal is távol maradtak a tartománygyűléstől és távolmaradásukat nemcsak nem okolták meg, hanem még be sem jelentették a nagyszabeni tartománygyűlés elnökének és így velök szembe a házszabálynak azt a paragrafusát érvényesítették hogy amelyik képviselő megválasztása után nyolc nappal, székét a tartománygyűlésben el nem foglalja, lemondottnak tekintetik és így kerületeikben a kormányzsék a választást később harmadízben is elrendelte.

A szebeni tartománygyűlést július 15-én mint császári biztos gróf Crenneville kormányiszéki elnök nyitotta meg és egyuttal bemutatta Groisz Gusztáv kormányiszéki tanácsost, mint a tartománygyűlés ideiglenesen kinevezett elnökét. A szász és a román tagok mindnyájan megjelentek; a magyar regalisták közül csak hárman, gróf Nemes János a kormányiszék nyug. alelnöke, gróf Bélydy György pénzügyigazgatósági elnök és Lászlófy Antal Szamosujvár polgármestere. Groisz, elfoglalva elnöki székét, felszólította a képviselőket, hogy kezébe tegyék le az esküt. Megtörténvén az eskületétel, az ülést bezárta.

A szebeni tartománygyűlés megnyitása.

A tartománygyűlés ünnepélyes megnyitása tulajdonképpen másnap történt, amikor a magyar tábornoki diszruhába öltözött császári biztos felolvasta a trónbeszédet, a mely az uniót nem törvényszerűleg létrejöttnek nyilvánította és arra hívta fel a tartománygyűlés tagjait, hogy az októberi diplomát és a februáriusi patenst iktassák törvénybe és azért, hogy az egész birodalmat illető alkotmányt biztosító hitlevél valósággá legyen, Erdély is lépjen be az összbirodalmi tanácsba. A német nyelven felolvasott trónbeszédet magyarul és románul is felolvasták, mivel a tartománygyűlésben mind a három nyelv használata jogosított volt.

A trónbeszéd felolvasása után, az elnökségre minden nemzetből két-két tagot jelöltek, összesen hatot, hogy közülök neveztessek ki véglegesen az elnök. Miután, mint a határozat indoklása mondotta, Groisz Gusztávban és gróf Bélydy Györgyben a magyar és székely nemzet is jelen volt, őket is bevették az elnökjelöltek sorába. Elnökké Groisz Gusztáv neveztetett ki.

A felirati vita.

A tartománygyűlés érdemleges tanácskozása a trónbeszédre adandó válasz-felirat tárgyalásával kezdődött. A felirati javaslatot egy bizottság készítette, amelynek Rannicherben egy szász és Barițiu Györgyben egy román előadója volt, kik mindketten a magok nemzetének álláspontját képviselték. Rannicher szerint Erdély végtelen sokat nyer, ha mentől szorosabban csatlakozik az osztrák összbirodalom nagy testéhez. Barițiu György a közös ügyek tárgyalásának céljából a februáriusi patens álláspontjára való helyezkedést igen üdvösnek vélte, de minden egyébben határozottan követelte Erdély mentől teljesebb különállását. A szászok álláspontja és érdeke az volt, hogy Erdély a szász nemzeti autonomia teljes biztosításának feltétele mellett mentől teljesebben beolvadjon az osztrák császári összbirodalomba, a románoké pedig az, hogy autonómiaja a lehető legteljesebb legyen.

E tartománygyűlésnek tulajdonképpen a törvényhozás terén hármasság feladata volt: a) a románságot Erdély törvényes nemzetei közé iktatva, a más három nemzettel teljesen egyenjogú politikai nemzetté tenni, b) ez alapon törvényvel szabályozni, hogy miként használtassék Erdély köz- és hivatalos életében a román nyelv, mint a magyarral és némettel mindenben egyenjogú, hivatalos nyelv; c) azután Erdély közigazgatását és igazságszolgáltatását a nemzeti és a nyelvi egyenjogúság alapján törvényhozásilag szervezni.

E tartománygyűlés törvényhozói munkássága.

Hogy a tartománygyűlés e feladatát teljesíthesse, az erdélyi udvari kancelláriától tárgyalás végett két törvényjavaslatot küldöttek le. Az egyik a román nemzet és vallásának egyenjogúsítására, a másik a három országos nyelvnek hivatalossá tételére vonatkozott. Mind a két javaslatot Nádasdy kancellár utasítására Pap László készítette.

Az elsőt, a mely hét §-ból áll, behatóbb tanácskozás után a tartománygyűlés némi módosítással elfogadta és azt az uralkodó, mint I. erdélyi törvéncikket szentesítette is. E törvény első §-ában kimondotta, hogy a román nemzet, továbbá a gör. katolikus és a gör. keleti vallás az erdélyi alkotmány értelmében éppen olyan törvényes nemzetnek és bevett vallásnak ismertetik el, mint Erdély más három törvényes nemzete és négy bevett vallása. A görög katolikus és a gör. keleti egyházak a többi egyházakkal teljesen egyenjogúak és az állam főfelügyeleti jogának fenntartása mellett teljes autonómiát élveznek. A négy törvényesen elismert nemzet: a magyar, székely, szász és román teljesen egyenlők és azonos politikai jogokkal bírnak. Az ország egyes részeinek elnevezései (magyarok, székelyek és szászok földje) nem adnak egyetlen nemzetnek sem külön jogokat. Erdély nagy fejedelemségének czimerpajzsába a román nemzet számára is saját czimer iktatandó be. Mindazok a régebbi törvények, amelyek ezzel a törvénnyel ellentétben vannak, eltöröltetnek. E törvény haladéktalanul életbe lép.

A második törvény, a „nyelvek egyenjogúságáról” szóló törvény első §-a kijelenti, hogy mind a három nyelv: a magyar, német és a román nyelv teljesen egyenlő jogu. A törvénytől kezdve a jegyzőkönyvek a felek nyelvén irandók és a végzések is a felek nyelvén közlendők. A községek és a törvényhatóságok magok határozzák meg ügykezelési és jegyzőkönyvi nyelvüket. Mindenféle hivatalos ügyirat azon a nyelven adandó ki és közlendő az

illető községgel vagy törvényhatósággal, amelyet az jegyzőkönyvi-nyelvül választott. A cs. kir. katonai hatóságokhoz irataikat a községek a magok nyelvén küldik, a törvényhatóságok azonban a lehetőséghez képest a német nyelvet használják. A nem községi és törvényhatósági jellegű hivataloknak belső ügykezelési nyelvét és azt a nyelvet, amelyet külső hatóságokhoz intézendő irataikban használnak, kormányrendelet fogja szabályozni. Az iskolák tannyelvét az illető fenntartó hatóságok határozzák meg. Az egyházi anyakönyveket minden egyház a maga nyelvén vezeli, noha az egyes egyházaknak jogukban áll a kir. kormánysszékkel való megállapodás szerint más nyelvet is használni. Minden, ezekkel ellenkező határozmányt tartalmazó törvény hatályon kívül helyeztetik. A törvény, haladéktalanul életbe lép. Ez volt a II. törvénycikk.

Az októberi diploma és a februári patens törvénybe iktatása.

Szeptember hó közepén leirat érkezett a kancelláriától, amely felszólította a tartománygyűlést, hogy az októberi diplomát és a februáriusi patenst iktassa be Erdély törvényei közé. Az elnök e két nevezetes államokirat törvénybe iktatását a szeptember 30-iki ülésre tűzte ki, amely bizonyos ünnepélyes formaságok között történt. A tartománygyűlés tagjai kivétel nélkül salonruhában jelentek meg a gyűlésteremben. A törvényjavaslat előadója Rannicher volt, ki úgy a diplomát, mint a patenst felolvasta és piros bársonyba foglalt s aranyzsinóron függő, pecséttel ellátott diszkötésben tette le a tartománygyűlés asztalára, egy óra hosszúig tartó lendületes beszéddel ajánlva elfogadását. Utána Siaguna gör. kel. román püspök szólalt fel, s annak egyhangú elfogadását ajánlotta, mert meggyőződése szerint csak e két okmányba foglalt elvek alapján lehet boldog Erdély. A jelenlevők beleegyezésük jeléül mindnyájan felállottak és Groisz elnök, ennek alapján, mint a tartománygyűlés egyhangú határozatát mondotta ki az októberi diplomának és a februári patensnek Erdély nagyfejedelem-ségének törvénytárába való beiktatását.

A tartománygyűlés meghívása a birodalmi tanácsba.

Ugyancsak szeptemberben érkezett a kancelláriától egy másik leirat is, amelyik felszólította a tartománygyűlést, hogy miután az uralkodóhoz intézett valaszfeliratokban készeknek nyilatkoztak a birodalmi tanácsnak tárgyalásaiban résztvenni azon törvényhozási ügyeket illetően, amelyek a diplomában és a patensben jelezve voltak, válasszák meg képviselőiket és küldjék el a birodalmi tanácsba.

A szászok készek voltak e kívánságnak azonnal eleget tenni, mivel annak teljesítése megfelelt azon óhaj-

tásuknak, hogy Erdély mentől szorosabb kapcsolatba jöjjön az osztrák egységes birodalommal. A románok ebben a kérdésben nem voltak egységesek. Vezető egyéniségeik közül többen abban a véleményben voltak, hogy Erdélynek általuk annyira óhajtott autonómiájára nagyon veszedelemes, ha a tartománygyűlés elküldi a birodalmi tanácsba a maga képviselőit mindaddig, amíg meg nem hozza azokat a törvényeket, amelyek Erdély belső ügyeit a nemzetek egyenjogúsága elvének alapján teljesen és véglegesen nem szervezik.

Vajda László kijelentette, hogy mindaddig korai a birodalmi tanácsba való belépés, amíg a tartománygyűlés meg nem hozza azokat a törvényeket, amelyek Erdély belső ügyeinek szervezését lesznek hivatva szabályozni. Siaguna azon a nézeten volt, hogy a birodalmi tanácsba küldendő 26 tagot azonnal meg kell választani. Siaguna ez állásfoglalása az aggodalmaskodó románokat is megnyugtatta és így a birodalmi tanácsba küldendő 26 tagot október 10-én meg is választották. A magyarságot három regalista, Groisz Gusztáv, Lászlófy Antal és Eranosz Jeremiás képviselték. E választással a szebeni tartománygyűlés első ülészakasza be is fejeződött.

Nem fölösleges megemlékezni ez ülészak munkásságának ismertetésével kapcsolatosan egy néhány olyan törvényjavaslatról is, melyet a tartománygyűlés tagjai nyújtottak be tárgyalás és törvényerőre való emelés céljából. Nemcsak furcsaságáért, de a korszak számos politikai műkedvelője gondolkozásának jellemzéséül is érdemes megemlíteni Lászlófy Antal regalistának az a javaslatát, amelyet arravatkozóan terjesztett a tartománygyűlés elé, hogy az erdélyi örményeket is iktassák be Erdély ötödik törvényes nemzetéül.

Indítvány az örmény nemzet törvénybeiktatására vonatkozóan.

Komolyabb jelentőségűek voltak a fiatal Rațiu Jánosnak agrártermészetű törvényjavaslatai. Rațiu első törvényjavaslatának tárgya az volt, hogy „az erdők közössé nyilváníttassanak mindenütt, ahol a volt jobbágyok azokat 1848-ig megszorítás nélkül használták.” Második törvényjavaslat arra vonatkozott, hogy a Székelyföldön mindazok a földek, amelyek 1819-től 1848-ig adó- és földesúri tartozás fizetése mellett a volt jobbágyok kezén voltak, urbéri földbirtokoknak tekintessenek. A harmadik azt kívánta, hogy az 1848-ig a jobbágyok és a földesurak által közösen használt legelők a belölők húzott haszon arányában felosztassanak a volt jobbágyok és a volt földesurak között.

Rațiu agrárjellegű törvényjavaslati.

Rajtu ez agrárjellegű törvényjavaslataiból nem lettek ugyan törvények, de jellemző adalékul szolgálnak azon agrárpolitikai törekvésekhez, amelyek a későbbi román nemzeti párt programjában kifejezésre jutva, hivatva voltak a román földművelő elemet anyagilag a magyar birtokosság politikai és gazdasági téren való háttérbe szorítása végett mindjobban megerősíteni.

c).

A szászok politikai magatartásának indikái.

Erdély nemzeteinek politikai magatartása ez időszakban összefüggésben volt a monarchia belső politikai viszonyaival és a külpolitikai helyzettel, amelyeknek egyike sem volt annyira szilárd, hogy esetleges fordulatainak váratlan meglepetéseit ne lehessen a politikai számítások körébe vonni. A szászok irányadó többsége a bécsi kormány követője volt, mert annak programja: a birodalom újraszervezése a tartományok autonómiaja alapján, de oly módon, hogy a birodalom egysége és német jellege sértetlenül fenmaradjon, leginkább megfelelt érdekeiknek. Voltak azonban köztük egy néhányan, akik Schmerling rendszerét olyan kísérletezésnek vélték, amely még annyi ideig sem fog tartani, mint a meddig a Bach rendszer. A magyarokkal való kiegyezés szüksége nemcsak a közmeggyőződés általános vélekedése volt, hanem olyan konkrét dolog, amelyet a szabadelvű osztrák németek közül többen a birodalom megszilárdításának és végleges újra szervezésének feltételül sürgettek. Ezek a kisebbséget alkotó szászok készek voltak bármikor visszatérni a jogfolytonossághoz és az uniót a szász érdekek biztosításának feltétele mellett elfogadni. Ilyenek voltak a brassaiak: Lassel Agoston, Römer Pál és Brennenberg Ferenc, aki mindjárt a szebeni tartománygyűlés kezdetén letette mandatumát annak jeléül, hogy nem ért egyet azzal a szellemmel, amely e gyűlésben irányadó.

A román irredentismus első jelentkezése.

A románok feltétlen hívei voltak Schmerling politikájának, mert az októberi diplomát olyan államokiratnak tekintették, amely Erdély autonómiáját teljesen biztosítja. Miután az autonóm Erdélyben ők voltak számbeli többségben, nem is kételkedtek, hogy sikerülni fog nekik még ebben a tartománygyűlésben Erdélynek egy demokrata választótörvény segítségével olyan alkotmányos szervezetet adni, amely a politikai vezetést a parlamenti többség elvén, még akkor is biztosítja számukra a más két nemzettel szemben, ha a magyarok aktivitásba lépve, helyet foglalnának a nagyszebeni tartománygyűlésben. Ennek az álláspontnak

legkiválóbb és legenergikusabb képviselője Siaguna gör. keleti román püspök volt.

Voltak közöttük néhányan olyanok, ilyen volt Baritiu is, akik abban a véleményben voltak, hogy a februáriusi patens rendelkezései nagy részökben visszavonják mindazt, amit az októberi diploma a tartományi autonómiák számára biztosítani látszott, mert tulajdonképpen a birodalmi tanács hatáskörébe utasított minden fontosabb adminisztratív és politikai ügyet. Ezek attól tartottak, hogy a dolgok természetes fejlődése következtében a birodalmi tanács centralizmusa idővel el fogja sorvasztani a tartományok autonómiáját, és ha szelidítebb s némileg alkotmányos alakban is, de visszatér a centralista és németesítő Bach-rendszer.

A románság politikai élete fejlődési folyamatának ez időszakban volt egy más, igen figyelemre méltó külpolitikai természetű mozzanata is.

Az ötvenes évek közepén a nemzetközi politika eseményei nagyon kedvező fordulatot idéztek elő a román fejedelemségek ügyében. Az 1856-iki párisi konferencia a fejedelemségekre vonatkozóan olyan kedvező határozatokat hozott, amelyek alapjául szolgáltak a szerencsés továbbfejlődésnek. III. Napoleon kitartó és hatalmas protekciója folytán a két román ország 1859-ben Cuza fejedelemsége alatt egyesült. Az 1848-iki romániai forradalmárok legfőbb vágya, a fejedelemségeknek egyetlen önálló államban való egyesülése, teljesült és ez az esemény a távolabbi román nemzeti törekvéseknek: az összes románság egyetlen államban való egyesülésének is új alapot s az eddiginél nagyobb lehetőséget kölcsönzött. A villafrancai békekötés után tartott párisi konferencia elismerte diplomáciailag is a román fejedelemségek egyesítését, sőt később a porta is, amely határozottan ellenezte az egyesülést, belenyugodott a különben is meg nem változtatható ténybe.

Ez a váratlan siker úgy Cuzában, mint az egész román közvéleményben merész reményeket keltett és erős táplálékot nyújtott az egyre növekvő irredentizmusnak. A liberális párt szellemi vezérének, Rosettinek lapja, a Românu, amely eddig azt hirdette, hogy Románia önállósága a szabad és független Magyarország nélkül bizonytalan valami, most ellenfordult a magyaroknak és azt fejtegette, hogy elérkezett a latin faj európai hegemoniájának ideje és hogy egy pánlatin hegemonia megteremtése Európa keleti részén a megalkotandó Dakorománia fel-

adata. Különösen buzgók voltak ez irányban az Erdélyből betelepedett román értelmiségnek Romániában jelentékenyebb politikai szerepet játszó tagjai. Ezek közül a már említett Papiu Hilarion Cuzához egy emlékiratot nyújtott be Dakorománia felállításására vonatkozóan.

Hogy még a reálisabban gondolkozó román államférfiak is miként vélték akár az önálló és független magyar államban, akár pedig az egységes osztrák birodalomban a román kérdést véglegesen megoldhatónak, világosan megmondja az az emlékirat, amelyet Bratianuék küldöttek Garibaldihoz 1862-ben, mikor III. Napoleon utasította Cuzát, hogy egy Ausztria ellen irányuló akcióra vonatkozóan kössön megegyezést a magyar emigrációval. Ez emlékirat szerint a megegyezés feltételei a következők: a) Erdély csak personalis unióban legyen Magyarországgal; b) a bánságnak jogában áll Erdélyhez csatlakozni; c) e két tartomány, ha akarja, egyesülhet a román fejedelemséggel; d) Bukovina ismét Moldvához fog csatoltatni.

Ez időponttól kezdve az erdélyi románság politikai törekvéseinek ez a program alkotta titkos hátterét. Erdély autonómiája sürgetésének az volt a be nem vallott, de általánosan érzett célja, hogy ez a maga egész teljességében megvalósulva, szilárd alapjául szolgáljon a román fejedelemséggel való egyesülésnek. A román nemzetiségi politikának ekkor már Janus arcza volt. Egyik Bécs felé nézve, Erdély autonómiáját a tartományok föderációjának alapján szervezendő erős összbirodalom védelméül követte a magyarok elkülönző törekvéseinek ellensúlyozásául. A másik, amelyet még a román politikai vezetők szemei előtt is a titkosság fátyola árnyékolt, mert inkább ösztönszerű és természetes érzés volt, mint tudatos politikai törekvés, Bukarest felé nézett az összes románok egyesülésének erős vágyakozásával.

A magyar politikai törekvések kettős iránya.

Ez időben az erdélyi magyarságban is éppen úgy, mint Magyarországon két irányzat küzdött egymással. Egy erősödő és egy folyton gyengülő. Az erősödő irány a Deák Ferencz által 1861-ben majdnem diadalra juttatott irány volt, amely a jogfolytonosság visszaállításának feltétele mellett az uralkodóval való kiegyezést tette programjává. A másik, a folyton gyengülő, az emigrans politika volt, amelyik Magyarország önállóságának helyreállítását a külpolitikai helyzet osztrákellenes fordulatának ügyes és cselekvő kihasználásától várta.

Ez utóbbi irányzat hívei közül a vérmesebbek ez alkalommal is olyan összeesküvés szervezésére gondoltak,

mint a minő a Bach-korszak elején a Makk-féle volt s amelynek éppen olyan szomorú lett a vége, mint amannak. Ez volt az úgynevezett Almássy-féle összeesküvés, amelynek külföldön Klapka, Magyarországon pedig Almássy Pál voltak a szervezői. Ez összeesküvést Kossuth tudta nélkül, sőt akarata ellenére akarták szervezni, de miután Kossuth neve nélkül a magyar nép semmi ilyesféle vállalatra sem volt kapható, rábirták Kossuthot, hogy egy általok szerkesztett felhívást írjon alá. Kossuth abban a feltevésben, hogy ez a felhívás nem fog nyilvánosságra kerülni, aláírta. E felhívás segítségével aztán megindult Magyarországon a szervezkedés és pedig a szokás szerint az óvatosság teljes hiányával, sőt odáig ment a szervezők naiv ügyetlensége, hogy e felhívást kinyomatva, 1863 december 19-én Budapesten és az ország más városainak utcásarkain kiragasztották, mint valami közönséges plakátot. E meggondolatlanság a rendőrség közbelépését hívta ki és megkezdődtek az elfogatások. Erdélyben ez összeesküvésnek csak gyenge szálai voltak, minden komolyabb szervezet nélkül és így bűnrészesség gyanúja czimén mindössze is csak Boncza Lajost fogták el Tordán és Benedek Lajost Csikban azért, mert nyilvános helyen (vendéglőben) arról beszéltek, hogy hazajön Kossuth és első katonái ők lesznek.

Az emigrans politika ezzel a sajnálatos epizóddal az erdélyi magyarság körében teljesen lezorzult a napi-rendről. Nem volt senki, aki az új fordulatot más alapon várta, vagy akarta volna, mint a Deák Ferencz-féle felirati javaslatban foglalt elvek alapján. Az erdélyi magyar politika tekintete Budapest felé volt irányítva s azért nem kacsintgathatott Bécs felé és éppen úgy, mint nem méltatta komoly figyelmére mindazt, ami a szebeni tartománygyűlésen történik, mert meg volt győződve, hogy csak idő kérdése, mikor vetnek Bécsben véget, engedve a viszonyok kényszerítő nyomásának, annak a parlamenti játéknak, amelyet a románok és szászok küldöttei folytattak Szébenben a nélkül, hogy magok is komolyan bíztak volna munkásságok tartós sikerében.

d)

A szebeni tartománygyűlés 26 küldöttje megjelent a birodalmi tanácsban. Rossz fogadtatásról egyáltalán nem panaszkodhattak. A Schmerling sajtóirodájának befolyása alatt levő bécsi centralista hírlapok valóságos öröm rivalgással üdvözölték abban a reményben, hogy példájok

A szebeni tartománygyűlés küldötteinek fogadtatása Bécsben.

maga után fogja vonni a még mindig makacskodó horvátokat is. Ha a horvátok belépnek a birodalmi tanácsba, akkor a magyarországiak annyira elszigetelve és magukra maradnak, hogy passzivitásukkal kénytelenek lesznek felhagyni, ha csak azt nem akarják, hogy a fejlődés ellenállhatatlan erejű folyamata keresztül gázoljon rajtuk. Egyedül a magyar törekvésekkel rokonszenvező „Wanderer” című lap nyilatkozott akként, hogy a románok és szászok, kik beléptek a birodalmi tanácsba, nem képviselvén a politikailag annyira fontos erdélyi magyarságot, nem is tekinthetők az egész Erdély képviselőinek. Erdély tehát a magyarok nélkül a birodalmi tanácsban nincs a maga egészében képviselve.

Schmerling tiszteletükre estélyt adott, amelyen Albrecht, Károly Lajos, Vilmos és Károly Ferdinánd főherczegek is megjelentek. A lakoma alatt Schmerling, mint házigazda üdvözölte erdélyi vendégeit. „Ma Erdély összes képviselőit magunkénak valljuk — mondá nem csekély nagyítással — akik a hazafiasság és az önfeláldozás ritka példáját nyújtották. Az állami alaptörvényeket egyhangulag megszavazták s a birodalmi tanácsban való választásokat is egyhangulag végezték. Erdély megtette a magáét. Most rajtunk a sor Erdély iránt hálánkat tanúsítani. Hadd ismerje meg e szép ország, mit tesz: a birodalomhoz tartozni”

Az erdélyieknek a birodalmi tanácsban való tényleges részvétel során csakhamar alkalmuk nyílt megismerni, hogy mit tesz a valóságban a birodalomhoz való tartozás és minő az a hála, amellyel a Schmerling féle kormányzati rendszer szolgálataikat jutalmazni szándékozott.

Kölcsönös
csalódás.

Első csalódás a birodalmi költségvetés tárgyalásánál érte. E költségvetés Erdély összes adóját 14.142.386 forintban állapította meg s ezzel szemben Erdély összes költségeire 3.799.205 forintot engedélyezett. Különösen fukarnak mutatkozott a román egyházakkal és iskolákkal szemben. Egy alkalommal, mikor a román tagok bizonyos tételek felemelését kívánták, Skene Alfréd azt mondta nekik: úgy látszik koldulni jöttek önök ide! — A második csalódást az annyira szükséges és sürgős erdélyi vasutvonal kiépítésére vonatkozó tárgyalások okozták, amelyekből meggyőződtek, hogy e kérdést a kormány tulajdonképen velők szemben a politikai zsarolás fegyverével szándékozik használni.

Viszont a birodalmi tanács vezető férfiai sem voltak magoktartásától elragadtatva. Mindenekelőtt az döbbsentette

meg őket, hogy a románok és szászok között nemcsak egyetértés nincs, hanem a legtöbb konkrét esetben az ellentét köztök napról-napra élesebb lesz. Első alkalmul szolgált e tapasztalatra az erdélyi legfőbb törvényszék elhelyezésének kérdése. A szászok Bécs mellett foglaltak állást, a románok pedig makacsul ragaszkodtak ahhoz, hogy székhelye Erdélyben legyen. A mézeshetek gyorsan elmúltak s az elhibázotti érdekházasság minden kellemetlensége jelentkezett ebben a nem természetes viszonyban.

Miután a kormány általános politikájának feltétlen támogatói voltak, szereplésök a liberálisabb gondolkozású osztrák-német képviselők előtt egyáltalán nem volt rokonszenves. A bécsi hírlapok többsége, még azok közül is egy néhányan, amelyek megérkezésük alkalmával oly melegen üdvözölték, majdnem egyhanguan konstátálta, hogy az erdélyi csoport a birodalmi tanács tagjainak nagyobb része előtt éppen semmi népszerűségnek sem örvend. A már ekkor nagykintélyű Herbst őket a „minisztérium statisztái”-nak nevezte, sőt azt sem habozott kijelenteni, hogy az erdélyi kormányzat „nagyon feszült viszonyban van az értelmiséggel”.

A birodalmi tanács ez ülészakát 1864 februárius közepén császári trónbeszéd zárta be, amely különös meglepéssel említette meg, hogy Erdély küldöttei is megjelentek a birodalmi tanácsban. Erdély küldöttei pedig nagy csalódással és kevés meglepéssel tértek vissza Szebenbe.

A birodalmi tanács ez ülészakának bezárása után Schmerling elhatározta, hogy az erdélyi magyarok passzivitását vaseréllyel fogja ez uttal megtörni. A kancellária útján elrendeltette a távolmaradt magyar képviselők kerületeiben a harmadik választást is. Ez alkalommal Haynald püspök intést kapott, hogy necsak maga tartózkodjék a politizálástól, hanem papjait is tartsa vissza a választásokban való részvételtől. E választásokon a hivatalos beavatkozás erőszakának minden fajtája érvényesült, de azért a kormány harmadszor is teljes vereséget szenvedett. Alig egy két kivétellel a passzivitás álláspontján levő régi magyar képviselők győzedelmeskedtek.

E választások befejezése után június 23-ra ismét összehívták a szebeni tartománygyűlést. Az ujonnan megválasztott magyar képviselők most sem jelentek meg, sőt még Nemes János gróf nyug. kormányzékai alelnök is, aki eddig mint regalista volt tagja a tartománygyűlésnek,

Harmadik választás a magyar kerületekben.

kijelentette, hogy annak tanácskozásaiban nem fog többé részt venni.

A tartománygyűlés ez ülészakában az Erdély közigazgatásának és igazságszolgáltatásának újraszervezésére vonatkozó törvényjavaslatok tárgyalásával foglalkozott és az erdélyi vasut építésének ügyével. Október 29-én a tartománygyűlés Crenneville kormányzékai elnöknek egy átiratával elnapoltatott azért, hogy megválasztott tagjai résztvehessenek az újra megnyitó birodalmi gyűlés tanácskozásaiban.

A tartománygyűlés küldötteinek szereplése a birodalmi tanács második ülészakában.

Az 1864 november közepén újra megnyitó birodalmi tanácsban a magyar kérdés is szóba került a felirati vitával kapcsolatban. Feltűnést és nagy meglepetést keltett a magyarságban az a beszéd, amelyet ez alkalommal a birodalmi tanács egyik tagja, Kaisersfeld mondott, aki azt indítványozta, hogy a felirati javaslat ezen kifejezése helyett: a magyar országgyűlés a szűkebb birodalmi tanáccsal egyidejűen hívassék össze, a következő szavak tétessenek: „a birodalmi tanács a magyar országgyűlés összehívását sürgetően szükségesnek tartja”, mert a magyar országgyűlés összehívásának időpontját megállapítani a magyar korona joga s abba a birodalmi tanács nem avatkozhatik. Aki a magyar országgyűlésnek oktroj alapján való összehívását sürgeti, az az alkotmánynak és a császár szavának megszegését sürgeti.”

A birodalmi tanács ez új szakában Schmerling és rendszere kiméretlen és heves támadások tárgya volt, különösen helytelen pénzügyi politikája miatt. 1865 január 23-án a pénzügyi bizottságban bizalmatlansági szavazatot kapott, amiért ingerülten hagyta el a tanácskozás termét. Hatalma és állása ezzel megrendült, de még volt annyi ereje, hogy Haynaldot püspöki székből való eltávolításra bírja és Siagunát azzal jutalmazza, hogy püspökségét érsekségi s őt magát érseki rangra emeltesse.

Deák Ferencz husvétii cikke.

1865 április 9-én Schmerling lapjában, a „Botschafter”-ben egy cikk jelent meg, amely a magyar nemzetet egyenesen elszakadási törekvésekkel vádolta, A „Botschafter” e cikkére válasz gyanánt jelent meg a „Pesti Napló”-ban Deák Ferencz híres husvétii cikke, amelyben e nagy magyar államférfiu megjelölte a magyar politikai követeléseknek azt a minimumát, amely mellett a magyar nemzet örömmel hajlandó véglegesen kibékülni az uralkodóval. Ezt a cikket Bécsben is olyannak tekintették, amely a kiegyezés útjából minden komolyabb nehézséget elhárított.

A husvétii cikk megjelenése után Schmerling helyzete tarthatatlanná vált, aminek nyilvánvaló jele volt az is, hogy az uralkodó Schmerlingnek és minisztereinek tanácsa ellenére június 6-án Budapestre jött. Ez alkalommal a tisztelgő küldöttségek sorában gróf Mikó Imre vezetése alatt az erdélyi magyarságnak is megjelent egy három tagu küldöttsége.

Az uralkodó budapesti utazásának volt következménye, hogy Ófelsége a január 26-iki minisztertanácsban felszólította Zichy Hermant és Nádasdyt, hogy adják be lemondásukat, mert ő Majláth Györgyben új magyar kancellárt és Sennyey Pál báróban új tárnokmestert nevezett ki. Schmerling még helyén maradt, de a birodalmi tanácsban vereséget vereségre szenvedvén, kénytelen volt lemondani és helyét Belcredinek engedni át. Ezzel vége lett a Schmerling-korszaknak és egy újabb provizórium kezdődött.

Schmerling bukása.

Schmerling bukása után Ófelsége báró Kemény Ferencet és báró Jósika Lajost Bécsbe hívatta, ahol Majláth magyar udvari és gróf Haller ujonnan kinevezett erdélyi kancellárral abban állapodtak meg, hogy a jogfolytonosság útjára való könnyebb áttérés céljából a császári rendelettel 1863-ban összehívott szebeni országgyűlés felosztatása után az 1791-iki és az 1848-iki választási törvények alapján Kolozsvárra új országgyűlés hivandó össze azért, hogy Erdély nemzetének alkalma legyen Erdélynek Magyarországgal való unioja tárgyában véglegesen nyilatkozni. Ófelsége magáévá tette e megállapodást és az új erdélyi országgyűlést, a szebeni tartománygyűlés felosztatásával egyidejűen 1865 november 20-ra, Kolozsvárra összehívta.

Báró Kemény Ferenc és báró Jósika Lajos bécsi útjának eredményei.

e).

Az országgyűlést összehívó kir. leirattal egyidejűen Ófelsége azt is megengedte, hogy az 1861-ben lemondott alkotmányos főispánok, főkirálybírók és főkapitányok az elbocsátott adminisztrátoroktól átvehessék hivatalukat. A lemondott kormányzékai tanácsosok is visszatértek hivatalaikba s újra megalakultak a Kemény—Mikó-féle kormányzat bukásával feloszlott törvényhatósági bizottságok is.

A képviselő választások és a megelőző események.

Amily örömet és reménységet keltett Ófelségének ez intézkedése az erdélyi magyarságban, éppen olyan megdöbbenést okozott a szászok, de különösen a románok politikai vezetőiben. A szász egyetem október hó első napjaiban tartott ülésében elhatározta, hogy a maga

álláspontját egy emlékiratban kifejtve fogja Ófelsége elé terjeszteni. Ez emlékiratban kijelentették, hogy meghajolnak az előtt, ami Ófelsége szeptemberi leiratában foglalatik és a szász nemzet municipialis jogainak biztosítása mellett az unio is belenyugszanak, de csak úgy, ha az unio ügye addig nem kerül napirendre, amig Magyarországnak az összbirodalomhoz való államjogi viszonya nem szabályoztatik.

A románok vezetését Siulutiu érsek vette most kezébe, aki nyílt levélben szólította fel Siagunát, hogy közösen hívjanak össze egy román nemzeti értekezletet avégből, hogy abban egyértelműen határozzák meg: minő álláspontot foglaljanak el az összehívott új erdélyi országgyűléssel szemben? A tapasztaltabb és a bécsi viszonyokat jobban ismerő Siaguna kitérően válaszolt Siuluťiu érsek felszólítására, de azért határozottan kijelentette, hogy a románságnak okvetlenül meg kell jelennie az országgyűlésen, mert csak ott foglalhat állást szemben az unioval és nem külön értekezleten.

Az országgyűlési választások sokkal csendesebben folytak le, mint ahogyan azt az előzmények után várni lehetett. A magyarság teljes győzelmet aratott anélkül azonban, hogy akár a szászok, akár a románok bármiféle választási visszaélésről, vagy erőszakoskodásról panaszkodhattak volna.

A kolozsvári országgyűlés.

Az országgyűlést november 19-én nyitotta meg, mint királyi biztos gróf Crenneville kormányiszéki elnök. A gyűlés megalakulása és a képviselők igazolása után a tanácskozás első tárgya a trónbeszédre adandó válaszfelirat volt. A magyarság válaszfelirati tervezetének lényege a következőkbe foglalható össze az 1848-iki pozsonyi VII. törvénycikk és az erdélyi I. törvénycikk elég biztosítékot nyújtanak, hogy Erdély különböző nemzetiségeinek érdekei az unio végrehajtásában kielégítést találjanak s azért kérik Ófelségét, hogy az 1848-iki törvények értelmében hívja meg Erdélyt a közös magyar országgyűlésre, amely egyedül hivatott, hogy az unio még függőben levő részletes kérdéseit Erdély nemzetiségei érdekeinek kielégítésével elintézhesse.

A szászok álláspontja nem volt egységes. Az első Maager medgyesi képviselő a következőképpen határozta meg: A jelenlegi kolozsvári országgyűlés éppen olyan rendelettel összehívott (octroyált) országgyűlés, mint a szebeni tartománygyűlés volt, ezért nem lehet más feladata, mint egy új választói törvényt hozni, amelynek

alapján új országgyűlés hívandó össze, mert csak ennek lesz joga határozni az unio kérdésében. A második nézet képviselője Brassó város követe Bömches volt. Szerinte az 1848-iki I. törvényczikk szentesített törvény, melyről egy külön erdélyi országgyűlés nem tárgyalhat. A függőben levő részletek elintézése a közös pesti országgyűlés feladata. A harmadik és a többség álláspontja, melyet Rannicher képviselt, az volt, hogy az 1848-iki I. törvény-cikk vétessék revisio alá abból a célból, hogy az egyes erdélyi nemzetek feltételei jogállapotuk biziosítását érdekében megállapíttassanak és tekintetbe vétessenek.

A románok álláspontja a következő volt: Ófelsége az 1863'64-iki szebeni tartománygyűlésen hozott választói törvényt szentesítette s annak alapján hívassék össze egy új erdélyi országgyűlés azzal a feladattal, hogy revideálja az 1848. I. törvényczikket.

A felirati vita tárgyát ezeknek a különböző álláspontoknak összeegyeztetése alkotta. A több napig tartó és igen magas színvonalon mozgó vitatkozás azzal végződött, hogy a három közül a magyar álláspont 166 szavazattal győzött, a románok 29 és a szászok 30 szavazatot nyert külön javaslataival szemben. Elhatározták azt is, hogy úgy a szászok, mint a románok külön javaslatát felterjesztik Ófelségéhez, a többség által elfogadott felirat mellékletül.

1866 január 9-én gróf Crenneville kormányiszéki elnök és országgyűlési kir. biztos átirat kíséretében küldötte meg kihirdetés végett az országgyűlés elnökének azt a legfelsőbb kéziratot, amely tudtára adta az országgyűlésnek, hogy Ófelsége megengedte, hogy Erdély az 1848-iki törvények alapján a pesti országgyűlésre képviselőket választhasson és ezzel kapcsolatosan a jelen országgyűlést a további intézkedésig elnapolja. E királyi kézirattal bezáratott Erdély utolsó országgyűlése.

Képviselő-
választás a
pesti ország-
gyűlésre.

A pesti országgyűlésre küldendő képviselők választásához az előkészületek megkezdődtek és mind a három nemzet körében élénk mozgalomnak lettek okozói. A szászok és a románok mindenekelőtt azzal akartak tisztába jönni, hogy minő elvi álláspontot foglaljanak el a pesti országgyűléssel szemben, amelyre Erdélyt a legfelsőbb kir. leirat, mint koronázó országgyűlésre hívta meg? A szászok Szebenben tartott értekezletükön kimondották, hogy a szebeni tartománygyűlésen hozott törvényeket fentartatni kívánják és a pesti koronázó országgyűlésre való követküldést csak az uralkodó iránt való alattvalói

hűség kifejezésének s nem egyszersmint az unio végrehajtásának is tekintik.

E szebeni határozat nem talált a szászok között egyhangú helyeslésre, mert Brassó és Köhalom székek egyenesen visszautasították s azért Schmidt Konrád szász ispán célszerűnek vélte a szász egyetem összehívását. A szász egyetem Schmidt Konrád indítványára elhatározta, hogy álláspontját egy Ófelségéhez intézendő felterjesztésben fogja kifejteni. A felterjesztés el is készült s annak lényege a következőkben foglalható össze: Erdély alaptörvényei, mint szerződészerű jogot biztosítják, hogy a birodalomnak és a magyar koronának önálló országa legyen. Az unio kérdésének végleges megoldása pedig az 1848-iki törvények revisiója, a Magyarország és a birodalom között való államjogi viszony szabályozása előtt lehetetlen. A szász egyetem elvárja, hogy a pesti magyar országgyűlés az unio Erdélyt kötelező egyoldalú tárgyalásába nem fog belemenni és egyidejűen kéri Ófelségét, hogy méltóztassék az unioval kapcsolatos kérdésekben való határozathozatal jogát az erdélyi országgyűlésnek fentartani.

A szász egyetem e feliratát Ófelsége az erdélyi kancellária útján komoly rendreutasítás kíséretében küldette vissza a szász egyetemnek, amelynek körében nagy megdöbbenést keltett, annyival is inkább, mert az uralkodói rendreutasítás teljesen igazolta a szász kisebbségi párt azon tagjait, akik a szász egyetem e gyűlésére el sem mentek, vagy arról tanácskozás közben eltávoztak.

A románok körében is két irányzat uralkodott: egy mérsékeltbb és egy szélsőségesebb. A mérsékeltbbet Siaguna képviselte, aki azon a nézeten volt, hogy az erdélyi románoknak részt kell venniök a választási küzdelmekben, hogy mentől nagyobb számban bejutva a pesti országgyűlésbe, ott nemzetök érdekeit kellő eredménnyel képviselhessék. A szélsőségesebb irányzat képviselője Siuluțiu érsek volt, aki azt akarta, hogy a románok a szebeni tartománygyűlés magyar tagjainak példáját kövessék.

A magyarok között is két irányzat mutatkozott, bár még nagyon halvány és elmosódó körvonalakban. Egyik az, amelyik a Deák-féle 1861-iki felirati párt alapján állott, a másik a Tisza Kálmán vezetése alatt álló határozati párt, amelynek erdélyi vezére Tisza Kálmán testvérbátyja, Tisza László volt. Ez azonban ekkor még csak árnyalati

külömbőség volt anélkül, hogy ellentét, vagy egymás ellen való pártküzdelem okozója lett volna.

A választási harcz elég élénk és zajos volt. A románok egész erejükkel vettek részt benne. Vezetőfőriaik majdnem kivétel nélkül felléptek. Érdekes jelensége volt e választásnak, hogy benne a szélső román álláspont képviselői szemben a magyar, vagy a mérsékelt román jelöltekkel megbuktak. Így bukott meg Bálint, volt 1848/49-iki prefekt ifjabb báró Kemény Istvánnal, Axente pedig a mérsékelt román Boér Jánossal, Moga Demeter a szintén mérsékelt Hosszu Józseffel, Ratiu János Tisza Lászlóval szemben. E jelenség magyarázatául az a családás szolgálhat csupán, amelyen a románság a legutóbbi öt esztendő politikai és kormányzati kísérletei alatt átlment.

Az a közigazgatás és igazságszolgáltatás, amelyet az 1862-től 1866 ig tartott politikai és kormányzati rendszer a szebeni tartománygyűlésen uralkodott szellem hatása alatt Erdélyben szervezett, az értelmiségre zaklató és igazságtalan, a népre pedig zsaroló, durva és korrupt volt. Egyetértett ez ítéletben mindenki, aki az erdélyi állapotokról, mint elfogulatlan ítélő, ez időszakban saját tapasztalatai alapján véleményt mondott.

A bécsi „Debatte“ című hírlap 1865 március havában kilencz fejezetből álló cikksorozatot irt az erdélyi állapotokról és abban a leghatározottabb módon adott kifejezést annak a nézetének, hogy a szebeni tartománygyűlés működése minden egyes mozzanatában arra irányult, hogy Erdélyben a magyar elem háttérbe szoríttassék.

Egy hónappal később a „Hermanstädter Zeitung“ (1865 április 8-án) „A mai erdélyi helyzethez“ című cikkében a következőképpen jellemezte Erdély ez időszakbeli közállapotait:

„Az élet, a modor, az érintkezés Erdélyben fel tűnően szenvedélyessé, bizonytalaná és kesernyössé lett. Az elégedetlenség, a méltóságnak és a jó modornak hiánya uralkodik mindenütt. A nép a hivatalokban nagyon tolakodóan viselkedik, mert mindenütt igen nagy a pajtáskodás, a klientela- és a népszerűség-hajhászás. Különösen a közigazgatási és a bírósági hivatalok ellen lehet azt a kifogást tenni, hogy bennök a tekintélynek még a külsőségeit sem tudják megóvni és fenntartani. Ha végig tekintünk a tisztviselőkön, kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy a tudással, a kellő gyakorlattal bíró egyéniségek között majdnem teljesen hiányoznak. Minő emberekből csináltak tanácsosokat és bírákat! Mindenki joga-

E korszak közállapotának szomorú képe.

sítottnak és alkalmasnak hiszi magát bármiféle hivatalra. Csak a nemzetiséghez való tartozás és az atyafiság legyen meg — a többi aztán magától jön“.

Miután a magyar értelmiség javarésze nem vállalt hivatalt és a szászok kevesen voltak ahhoz, hogy a törvényszékeknél és egyéb állami hivataloknál az állásokat betöltsék, a románok között pedig megkivántató minősítéssel kevesen rendelkeztek. nagy zür-zavar keletkezett. (A korszak kezdetén magok a románok számították ezeket össze és e számbavétel szerint a hivatalokra megfelelő képesítéssel rendelkező románok száma összesen csak 300-ra rugott.)

Ebben az időben utazta be Erdélyt egy Charles Boner nevű angol, ki tapasztalatairól 1865-ben az angol közönségnek egy több száz lap terjedelmű könyvben számolt be. E könyvében az erdélyi közigazgatás és igazságszolgáltatás állapotát a következőkép jellemzi :

„Alig van az országban valaki, akinek ne volna saját tapasztalata e tisztviselők pártos elfogultságáról, tudatlanságáról és törvénytelen eljárásairól. Azért az emberek mindent megengednek magoknak, mert egészen biztosak benne, hogy az igazságtalanságok ellen nincs óvószer. Ha ez érdekes thema tárgyalására elegendő hely volna, példákkal egész kötetet meg lehetne tölteni. Ha a bűnösség bizonyítéka egészen világos és kétségbe nem vonható is, mégsem következik be az ítélet... Ezek a tisztviselők nem tudnak egyebet, mint a rendszerető közönységet egy vagy más módon zaklatni. Őszintén szólva, teljes törvénytelenység uralkodik az országban. A lótolvajoknak inkább pénzt ígérek, csakhogy visszaadják az ellopott állatot, mintsem feljelentenek a törvényszéknél, annyira csekély annak valószínűsége, hogy tulajdonát visszakapja valaki még abban az esetben is, ha azt megtalálnák a tolvajnál. Egészen mindegy: akár vannak törvények, akár nincsenek, ha a meglevőket senkiségi tiszti és senkiségi hajtja végre.“

Ha e teljes hitelt érdemlő jellemzéseknek még csak fele volna is igaz, akkor is érthető, hogy a nép elfordult attól a kormányzati rendszertől, amely e visszasságoknak szülő oka volt és a helyzet jobbrafordulását s azzal együtt sorsának javulását is azoktól remélte, kik nem voltak részesei annak a kormányzati rendszernek, amely alatt ő annyit szenvedett.

A megválasztott erdélyi képviselők a pesti országgyűlésen 1866 április 14-én jelentek meg először, a mikor

Mikó Imre gróf mutatta be őket egy lendületes beszéddel. Harmadnap, április 16-án az erdélyiek számára fenn tartott egyik alelnöki állásra Zeyk Károlyt, a kolozsvári országgyűlés felirati vitájának vezérszónokát és egyik jegyzőjévé e felirat végleges alakban való megfogalmazóját, a jeles erdélyi hirlapíró, Ocsvay Ferenczet választották meg.

Az erdélyi képviselők megjelenése a pesti országgyűlésen.

A pesti országgyűlésen Erdélyből 14 megválasztott román nemzetiségi képviselő jelent meg, amelyben magyarországi részek kerületeiből megválasztva már 24 román nemzetiségű képviselő ült. Az erdélyi román képviselőkkel együtt az 1867-ki kiegészítést létrehozó pesti országgyűlésnek 38 román nemzetiségi képviselője volt.

Az erdélyi román képviselők a pesti országgyűlésen.

Az erdélyi román nemzetiségi képviselők beléptek a magyarországi román nemzetiségi képviselők klubbjába. de abban külön csoportot alkottak és a magok számára bizonyos fokig külön politikai pártprogramot állapítottak meg, amelynek lényege az volt, hogy Erdély olyan autonómiát kapjon, mint Horvátország. A csak Erdélyt érdeklő ügyekre vonatkozó törvények alkotása a külön erdélyi tartománygyűlés feladata leend. A Magyarországgal közös ügyekre vonatkozó törvényalkotás a pesti közös országgyűlés hatáskörébe tartozik, amelyre Erdély is elküldi a maga képviselőit; az egész monarchiát érdeklő ügyek pedig a delegációk hatáskörébe utasíthatnak, amelyekben Erdély is oly módon lesz képviselve, mint Horvátország.

A pesti országgyűlésen megjelent román nemzetiségi képviselők e programját nem tartották kielégítőnek a románoknak azok a politikai vezetői, akik nem voltak országgyűlési képviselők. Az unio ellen való harcot tovább folytatták úgy a sajtóban, mint a községek, városok és törvényhatóságok termeiben és a különböző vidékek, vagy az egész Erdély román bizalmi férfiainak elég sűrűn tartott értekezletein. Ez utóbbi téren való tevékenységnek volt az eredménye azon 1493 erdélyi lakostól aláírt kérelem is, amelyet a románság bizalmi férfiai Erdély autonómiájának megszüntetése ellen való tiltakozás gyanánt nyújtottak be 1866 december 21-én Ófelségéhez.

1867 február 14-én Ófelsége gróf Andrássy Gyulát Magyarország miniszterelnökévé nevezte ki. Három nappal később királyi kézirat jelent meg, amely Erdélynek Magyarországgal való egyesülését véglegesen megerősítette. Ezzel egyidejűleg megszüntette az erdélyi udvari kancelláriát és az erdélyi kormányzék eddigi elnökét, Crenneville gróf cs. és kir. tábornokot állásától kegyelem-

Az unio megerősítése és végrehajtása.

ben felmentette és az egyesülés teljes végrehajtására királyi biztosul gróf Péchy Manót nevezte ki, aki állását május 8-án foglalta el székhelyén Kolozsvárt. 1867 június 20-án két kir. leirat érkezett a kir. biztossághoz. Egyik az 1865 november 15-re összehívott kolozsvári országgyűlést oszlatta fel véglegesen, a másik pedig a szebeni tartománygyűléseken hozott törvényeket semmisítette meg.

Erdély Magyarországgal való uniojának végleges megerősítésére és végrehajtására hozta a pesti országgyűlés az 1868-ki 43. törvénycikket, amelyet Ő Felsége 1868 december 6-án szentesített s amelynek tizennyolcz §-ból álló tartalma a következőkben vonható össze

„Mint már az 1848-ki pozsonyi VII. és a kolozsvári I. törvénycikkek kimondották, Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogu s Erdélynek ezzel ellenkező törvényei eltöröltetnek; az eddig létezett politikai nemzetek szerint való területi felosztások, az előjogok és kiváltságok, amennyiben valamely nemzetiséget másnak kizárásával illettek volna, megszűntek és Magyarország, valamint Erdély összes polgárainak egyenjogúsága újabban is biztosítatik. Jövőre a törvényhozást Erdélyre nézve is kizárólag a magyar országgyűlésen gyakorolják, a kormányzás pedig a magyar felelős miniszterium által történik. Azok a törvények, a melyek az egyesülést megelőzően a külön magyar országgyűlésen alkottattak, amennyiben szükséges, az erdélyi területre törvényhozás útján fognak kiterjeszteni. Erdély mindazon törvényei, amelyek az erdélyi területen és a régente ügynevezett magyarországi részekben a bevett vallások vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságait, jogegyenlőségét, egymásközti viszonyait, hatáskörét biztosítják, sértetlenül fenntartatnak, egyszersmint a görög és az örmény katholikus, valamint a gör. keleti egyházakra is kiterjesztetnek. Ő Felségének „Erdély nagyfejedelme“, „székelyek ispánja“ címéből pedig az uniora semmi hátrányos következtetés sem vonható.“

Az unio teljes végrehajtásával kapcsolatos átmeneti ügyek lebonyolításával megbizott kir. biztosság, amelynek élén gróf Péchy Manó kir biztos állott, az 1872. év őszén oszlott fel.

Erdély tartományi önállósága s vele együtt külön történelme is azzal a legfelsőbb királyi kézirattal szűnt meg, amelylyel Ő Felsége 1867 február 17-én az 1848-ki erdélyi országgyűlés I. és a pozsonyi magyar országgyűlés

VII. törvénycikkével kimondott uniót véglegesen megerősítette. Ez időponttól kezdve Erdély politikailag beleolvadt Magyarországra és így külön történelme sincsen. Mindaz, ami Erdélyben 1867-től 1918 végéig történt, a magyar állam történetébe tartozik, amelylyel teljesen egy és azonos volt.

*

Azok az események, amelyek az alatt az ezer esztendő alatt zajlottak le, amely Erdély megszállásától a Magyarországgal való végleges egyesülésig telt el, alkotják Erdély külön történelmét. E történelem azonban egy és azonos a magyar nemzet ezeréves történetével. Ezt a történelmet éppen úgy a magyar faj csinálta a maga államalkotó politikai és hadi képességeinek segítségével s az emberi művelődés előmozdítása érdekében kifejtett munkásságával, mint az egész Magyarországot. Ebben a történelemben részök van azoknak a testvér nemzeteknek is, amelyek hosszú századokon át Erdély földjén együtt éltek a magyarral s amelyek a magyar nemzet által alkotott állam jogi, gazdasági, művelődési és társadalmi intézményeinek segítségével és védelme alatt nemcsak megőrizték saját nemzetiségüket és nyelvöket, hanem a művelődés terén olyan előhaladást is tettek, hogy saját fajuk egyik legkiválóbb és legértékesebb törzsét alkotják. Erdély ez ezer év alatt nemcsak bizonyos önállósággal bíró tartománya volt Magyarországnak, hanem Kelet felé legerősebb védőbástyája, még abban a másfélszáz éves korszakban is, amikor az idők mostohasága s a magyar nemzetnél erősebb külső politikai viszonyok kényszerítő nyomása következtében, külön fejedelemség volt.

Erdélynek e könyvben elbeszelt története egyaránt telve van szerencsés és szerencsétlen eseményekkel, gyászos és fényes lapokkal, nagy emberi erényekkel és sajnálatos hibákkal. Nagyban olyan, mint kicsinyben az emberi élet. Visszatükrözi az egész magyar faj történelmi végzetét, amelynek tragikuma abban van, hogy Európa közepén idegen és nála fizikailag erősebb fajok közé beékelve, olyan nagy történelmi rendeltetéssel bízza meg a sors, amelyhez kis számánál fogva elégséges anyagi ereje hiányzik s amelyet csak erkölcsi és szellemi képességeinek emberfölötti megfeszítésével és kifejtésével tudott betölteni. Azokban az időszakokban, mikor akarata elernyed és így képtelen volt szellemi és erkölcsi erejének emberfeletti megfeszítésére, az anyagi erejénél nagyobb külső erők megalázták és letiporták. Ez időszakoknak esemé-

nyei alkotják történetének sötét és gyászos napjait. E napok, bár gyakran ismétlődtek, nem tartottak nagyon hosszú időig. *Palma sub pondera crescit* (a pálmafa teher alatt növekszik). A megpróbáltatásoknak, a súlyos szenvedéseknek tüzeben a nemzet lelke megacézódosott s újra képessé lett erkölcsi és szellemi erőinek emberfölötti mértékben való kifejlesztésére. A dicsőség, a fény és a nagyság lapjait ez időszakok eseményei alkotják történetében. E változatos történelemnek jövőt illető tanulsága teljesen azonos az egyetemes emberi életből levonható azzal a tanulsággal, amelyet „Az ember tragédiája”-ban az Úr a kétségbeesésében magát öngyilkosságra elhatározott emberiség képviselőjének, Ádámnak e szavakkal adott új életprogrammul

„Mondottam ember! Küzdj és bízva bízzál!”

FÜGGELÉK

Elméletek Erdély román népességének eredetéről.

A politika a tudományt szívesen használja föl céljaira. A román nép eredetének tudományos kutatását is kezdettől fogva befolyásolták a politikai célok. Az erdélyi magyarság életbevágó érdekeit nem egyszer bírálták és bírálják el ma is a román nép származásáról felállított elméletek szerint.

Nagyon fontos dolog tehát a magyarságra nézve, hogy Erdély történetének azt a részét is tüzetesen ismerje, amely a román nép nyelvének és nemzetiségének kialakulásával foglalkozik. A tárgyilagosság megkívánja, hogy ne csak a román felfogást ismerjük, amelyet a román tudósok hirdetnek és amelyre a tanügyi politika minden vonalon terjeszteni igyekszik, hanem tájékozódjunk az ellenkező érvekről is.

A román felfogás azt vallja, hogy a román faj Erdély földjén alakult ki. A kialakulás folyamatát a román történetírás így adja elő. Dáciát — a mai Erdélyt, — Traianus császár véres háborúk során foglalta el a dákoktól. A dákok részben elpusztultak, részben kivándoroltak, de tekintélyes részük római uralom alá került. A császári kormányzat a néptelenné vált vidékekre római telepeseket toborzott. Később a kivonult dákok is visszatértek, megbékültek a római uralommal. Nemcsak összebarátkoztak, hanem össze is házasodtak. A dákok idővel elsajátították a rómaiak nyelvét, életmódját és szokásait. Dácia kiürítése alkalmával a katonasággal együtt kivonultak a hivatalnokok és gazdagabb lakók. A földhöz kötött falusi nép azonban itt maradt. A dákok és rómaiak összeolvadásából keletkezett új nép és nyelv: a román.

Ez az elmélet tehát azt tartja, hogy a dáko-román nép Erdély földjén megszakítás nélkül folytatja a római életet és képviseli a latin kulturát. Ezért nevezik a folytonosság vagy *continuitas* elméletének.

A *continuitas* elmélete a magyarságot betolakodó, barbár népnek szereti föltüntetni, amely a művelt román népet elnyomta. Ez a politikai célzatú beállítás egyik oka annak, hogy a kérdés körül évszázados vita folyik. A *continuitas* első hirdetője Antonio Bonfini, Mátyás király olasz származású történet-

írója volt. Az ő felfogását átvette Miron Kostin XVII. századbeli moldvai krónikás. A continuitas alapján álltak a XVII—XIX. században Maior Péter, Sinkai György, Mícu-Klein püspök. Általában a legújabb korig a román történetirók és nyelvészek a continuitas hívei, míg a magyarok azt tanítják, hogy a románok a magyar honfoglalás után vándoroltak be Erdélybe. Tehát a continuitas elméletével szemben áll a *beuándorlás* elmélete.

A külföldi tudósok részben a continuitas mellett, részben ellene törtek lándzsát. A kiválóbb történetirók és nyelvészek közül a *continuitás* hívei: Thunmann, a Sincal-Maior-Klein triász, Safarik, Szalay, Horváth, Fessler-Klein, Murgu, Jung, Tamm, Pits, Tocilescu, Xenopol, Hasdeu, Kogalniceanu, Slavici, Miletic-Agura, Jacimirskij, Boguslawski, Gherghel, Onciul, Gibbon, Thierry, Ranke, Kiepert, Mommsen, N. és O. Densusianu, Motogna, Puscariu, Dregan, Jorga, Metes, Lupas, Seton-Watson, Capidan, Barbulescu és Diculescu. A *beuándorlási* elmeletet vallják: Sulzer, Engel, Kopitar, Miklosich, Roessler, Tomaschek, Schwicker, Gooss, Drinov, Sokolov, Uspenskij, Vasiljevskij, Bidermann, Tököly, Hunfalvy, Réthy, Jancsó B., Bertha, Alexics, Thallóczy, Fischer, Hurmuzaki, Gaster, Tiktin, Nadejdo, Jirecek, Miletic, Peisker, Kadlec, Berget, G. Paris, G. Meyer, Karácsonyi, Pauler, van Wijk, Alföldy, Buday, Melich, A. Philippide, Weigand és Conev.

Mi az alábbiakban egyrészt a történelmi, másrészt a nyelvészeti kutatások eredményeit fogjuk ismertetni.

I.

A román nép eredetének kérdése a történelmi adatok világánál.

Ahhoz az alapvető kérdéshez, vajjon a román nép Dácia területén, a mai Erdély földjén a dákok és római telepések összeolvadásából keletkezett-e, legújabban is sokan hozzászóltak. Mi két magyar tudós, Dr. Buday Árpád és Dr. Alföldy András kutatásának eredményeit közöljük. Ők az idevonatkozó irodalom alapos bírálata rendjén alkották meg véleményeiket.

1. Dr. Buday Árpád a dákok és rómaiak egymáshoz való viszonyát történelmi, archeologiai, jogi és lélektani nézőpontból világitja meg.¹

Szerinte Dácia területén a dákok és római telepések közt az összeolvadási folyamat nem mehetett végbe, mert 1. nem volt hozzá idő, 2. nagyon sokféle népet kellett volna összeolvasztani, s 3. az akkori római birodalomnak nem volt akkor már ereje, hogy latin nyelvét és kulturáját Dáciában elterjessze.

Nem volt idő a beolvadáshoz! Ha csakugyan igaz volna az, hogy Traianus a második háborúban azt az egész területet

¹ Dr. Buday: Van-e alapja a dákok-román continuitas-elméletnek? Klebelsberg emlékkönyv, 1925.

meghódította, melyet Dácia tartomány néven ismerünk és így a római uralom ott mintegy 170 esztendeig békében végezhetett volna a nagy beolvasztó munkáját, — talán lehetne beszélni számottevő, ha nem is teljes sikerről, olyanról, melynek végső következménye új nép és nyelv kialakulása. A történelmi Magyarországnak harmadrészét tartotta ugyanannyi ideig hatalma alatt egy másik nagy katonai hatalom, a török és az elnemzetiellenítés terén alig tudott valamit elérni. A rómaiak több okból nagyobb sikert értek el, de távolról sem azt, amit a dákorómán *continuitas* hivei feltételeznek.

Dácia meghódítása csak fokozatosan történt és félszáz esztendő kellett, hogy a Traianusnak tulajdonított határokat valóban elérje; a dáciai római uralom tehát csak a tartomány kis része felett tartott 170 esztendeig.

Traianus korában, a Sztrigynek a Marosba torkolásáig ez a folyó, azután az Aranyos torkolat vidékéig a Maros a római uralom határa, úgy, hogy a Sztrigyől nyugatra és a Marostól északra fekvő terület a római. Az Aranyos torkolatától ez a folyó, majd a mai Tordától Kolozsvárnak vezetett út vonala, tovább a Kis-Szamos, Déstől az Egyesült-Szamos, a birodalom keleti, illetőleg északi határa.

Csak később, — talán Hadrianus alatt — hódították meg a mai Mezőséget s még később a Marostól délre eső területet, ahol a Küküllők vonala mind egy-egy előrelépés határa. Legutóljára maradtak a dákoknak a Strigyől keletre levő hunyadi hegyekben volt sásfészkei és a mai Olténia, (Kisoláhország, Szörényi bánóság) azaz Dacia *Malvensis*.

Azt, hogy elébb osztatlan a tartomány, 129-ben azonban már Dácia superior és inferior, végül 158 és 168 között Dácia *Porollissensis*, *Apulensis* és *Malvensis* van — egyedül azzal lehet megmagyarázni, hogy Dácia meghódítása nem egyszerre, hanem fokozatosan történt. Amint több-több terület került római uralom alá, szükségessé vált annak közigazgatási, főleg pénzügyigazgatási tagozása.

A dáciai hódítás tehát csak a Kr. 158 utáni évek valamelyikében fejeződött be. Addig elkeseredett harcok folytak, melyek nem mozdították elé az összeolvadás folyamatát. Legfeljebb az ellentálló ősi lakosságot fogyasztották. A római uralom sohasem terjedt ki a Hargitától keletre és a Feketeügy vonalától északra fekvő mai Székelyföldre, sem a mai Moldovára, Bukovinára, Máramarosra; éppen olyan kevéssé volt bármikor is a római imperium része Szatmár, Bihar, Zaránd területe. Ezek az északi és keleti területeken egyetlen római emlék sem került elé, ami arra vall, hogy még a kereskedelmi kapcsolat is nagyon gyér lehetett, ami kétségtelen bizonyítéka, hogy

a kimenekült szabad dákokkal és más barbár népekkel a legelszántabb gyűlölködés állapotában élt Róma. Ezzel szemben a debreceni múzeum számtalan lelete bizonyítja, hogy az Alföld felé voltak legalább kereskedelmi és kulturális kapcsolatok.

Az összeolvadásra feltételezett 170 esztendőnek tehát egyharmada elesik. Marad a beolvasztásra 100—110 esztendő, szűkön számítva három nemzedék. A contiunitas tanának hívei még mindig kitartanak s azt mondják: ebből a három nemzedékből az első még közvetlenül harcolt a szabad hazáért, vagy a harcolókkal rettegett annak sorsáért. A második azonban már beletörődött sorsába és beadta derekát; végül a harmadik nemzedék már csak hírből hallott a harcokról és a beolvasztó politika ekkor teljes sikert ért el.

Ez a folyamat túlságosan gyors volna még a tökéletesen nyugodt viszonyok közt is. Már pedig a római uralomnak Dáciában ebből a nyugalomból nem sok jutott.

Eutropiustól tudjuk, hogy Hadrianus ki akarta üríteni a tartományt, mert megtartása aránytalan áldozatot kívánt. Antonius Pius korában betörtek a „szabad” dákok s az alsóilovai és szamosujvári táborok maradványai és leletei bizonyítják, hogy ha tartós sikert nem is értek el, gondot, bajt és kárt főleg nyugtalanságot éppen eleget okoztak. A 167 kora tavaszán a markomán háború egyik láncszemeként Dáciát ért támadás visszaverésére évek erőfeszítése volt szükséges. Még a legfontosabb helységek is, mint Napoca (Kolozsvár), Potaisa (Torda), Apulum (Gyulafehérvár) rengeteg pusztulást szenvedtek, maga a főváros, Sarmizegetuza is veszedelemben volt; a nyugati Érchegységben megszűnt a bányászat s többé nem virágzott fel. Nyilvánvalóan azért, mert a többi idők nem voltak biztonságosak.

A kimenekült dákokkal Caracallának és Macrinusnak voltak harcai, de kellett lennie I. Maximusnak is, ott lévén címei közt a Dacicus Maximus. Az utóbbinak uralkodása alatt szerzik meg a gótok Olbia és Tyras területét, honnan nem csak a Duna torkolatvidékére tesznek nem kívánt látogatásokat, hanem a mai Erdélybe is. Rövidesen a gepidák keltének mozgalmat a Kárpátok felől, ahol 256-ban Valerianus és Gallienus harcolnak s ezóta nincs nyugalom. Amit bizonyít az is, hogy ebben az évben megszűnik a tíz év óta megindult éremverés.

Annak a harmadik generációnak tehát — ilyen viszonyok között — aligha volt sürgős az összeolvadás.

De még ha idő és viszonyok kedveztek volna is, akkor sem volt meg a neo-latin nép kialakulásának lehetősége. Mert az itt maradt dák lakosság nagyon kevés volt, az idetelepített

pedig nem volt latin. Eutropius már idézett helyéből tudjuk, hogy az ősi dák lakosság nagyon megcsappant. Sokat elpusztítottak a végső elkeseredéssel vívott védő harcok, sokan kivándoroltak s kívülről beütésekkel háborgatták a telepeseket. Az ittmaradtak aligha lehettek sokan, mert semmi nyomukat nem találjuk; hanem a hunyadi hegyekben levő erődítésekben várták, állandó harcok közt, a felszabadítást. Ezért lehetett olyan jelentős annak a 12 ezer szabad dáknak a visszatérése, akiknek Sabinianus nevű császári helytartó adott földet, amit Dio Cassius megörökítésre érdemes eseménynek tart.

Ugyancsak Eutropiustól tudjuk, hogy az alaposan megcsappant lakosságot telepítéssel pótolták. Trajanus kezdte ezt a munkát, amely olyan eredménnyel járt, hogy Hadrianust már azzal beszéltek le a tartomány feladásáról, hogy nagyon sok az idetelepült. A telepések azonban nem itáliaiak és csak kis részük római polgár. Az aranyvidéket dalmáciaiak lepték el, kik közül a *pirusták* nevét okiratos emlékeink, a verespataki bányákból kikerült viasztáblák igazolják. A viasztáblákon szereplő nem barbár név nagyon kevés s az is görög. Az aranyvidék telepítetteinek nagyrésze a birodalom keleti feléből való volt. Zalatnáról származó feliratos emléken találunk latin nevű embert, aki az ázsiai Bithiniáról *civis Bithinus*-nak nevezi magát. Ugyancsak feliratos emlékeink mondják, hogy a mai Algyógy vidékén volt Gefmisara lakosságának egy része galata eredetű volt Napocában Kr. után 235-ben — tehát akkor, amikor a beolvasztásnak már szép eredményei kellett, hogy legyenek, — van egy *collegium Asianorum*. Jellege úgy a tisztviselők címeiből, mint a tagok neveiből következtetve — tisztára görög. Ugyanott közelebbről is meghatározható, más kisázsiai eredetű lakosság is volt, még pedig cariai és syriai. A Napocától nyugatra feküdt Macedonica neve nyilvánvalóan az ottani lakosság makedon eredetére vall.

Különben, abban a tekintetben, hogy milyen vegyes elemekből alakult Dácia rómaiakori lakossága, igen jól felvilágosítanak a feliratos emlékek. Ha az ezeken szereplő neveket tanulmányozzuk, a következő eredményre jutunk: a) elenyészően kevés a tisztá latin név; majdnem kizárólag magasabb katonai és polgári tisztségek betöltői viselik a neveket. b) Van-nak kétségtelen nem római (latin) nevek, amelyeket a *cognomen* árul el: Diokles, Zmarageus, Addebar, Semeus, Oceanus, Sokrates, Leonas. stb. stb. ezek a leglatinabb *nomen* mellett is nem latin eredetre vallanak. c) Végül kifogástalan latin alakú és hangzású nevek, melyekről azonban kimutatható, hogy gazdájuk itt szerezte a római polgárjogot, vagy azért, hogy mint teljesjogú polgár annál szivesebben jöjjön ide, vagy

későbbi polgárjogszerzés révén (kiszolgált katona, felszabadult rabszolga). Az utóbbi kategóriába tartoznak a császár névvel egyező nomenek. Ulpius, Flavius, Aelius, Antonius, Aurelius stb. nomenek csalhatatlanul arra mutatnak, hogy a római polgárjogot az illető Trajanustól, Hadrianustól, Antonius Piusától, Marcus Aureliustól, stb. nyerték. Egy összeszámolás szerint a nem állami jellegű feliratos emlékeken, a fogadalmi oltárokon az isteneknek keleti jelzői vannak. 368 név közül 254, vagyis 69% viselője kétségtelenül *nem itáliai* eredetű; a többről ezt nem lehet biztosan megállapítani, a nevek alapján, de az, hogy azok közt is van sok olyan, nem szenved kétséget. Malagbel, Dehellahamon, Benefal és Manavat istennevek lehetnek latin szövegbe foglalva, de azért éppen úgy syriai áldozóra mutatnak, mint a héber betűs feliratok. Lehetetlen az elmondottak után más következtetésre jutnunk, mint arra, hogy a római uralom alatt idetelepített lakosságnak elébb magának kellett ellatinosodnia, hogy aztán az itt talált őslakosságot magába olvasztva, az a bizonyos neo-latin nép létrejöhessen.

Kinek volt a feladata ez az ellatinosítás? Azzal a *continuitas* legmeggyőződésebb hivei is tisztában vannak, hogy a polgári hivatalos kormányzat ezt a nagy munkát el nem végezte. Tehát nem is beszélnek róla.

Annál nagyobb szerepet tulajdonítanak a katonaságnak. Nyájas leírásokat olvasunk, hogy a római legionáriusok milyen szívélyes kapcsolatot tartottak fenn a bennszülött családokkal, azokkal összeházasodtak s ezen a réven azokat gyorsan elrómaiastították.

Eszerint a legionáriusok mind ősitáliai származásuak voltak. Ez azonban óriási tévedés. Mert akkor, mikor Dácia római tartomány volt, a legiókat csakugyan római polgárokból, de nem Itáliából, hanem vegyes népű és nyelvű tartományokból sorozták. Köztudomású, hogy már Vespasianus Itália elnéptelenedése és az ottani lakosság kevésbé alkalmas volta miatt megszüntette onnan a legiók számára való sorozást. Hadrianus óta pedig a kiegészítés annak a tartománynak a területéről történt, melyben az illető legio állomásozott. Minthogy pedig Dáciában a polgárjoggal bírók száma Hadrianus korában még kevés volt, bőkezűbben kellett azt adományozni úgy neki, mint közvetlen utódainak. Innen az a sok Aelius, Antonius, Aurelius nevű polgár, akikről fenntebb volt szó. Mindenesetre tény, hogy a legio tisztjei — minden legioban jó esetben két tucat ember, — régi római vagy elrómaiastodott családból valók voltak; a többi 5—6000 tagja a legionak a már jellemzett tarka összetételű lakosságból került ki. Az is bizonyos, hogy a legiók hivatalos nyelve a latin volt; sokkal kevésbé

valószínű azonban az, hogy a szolgálati nyelv is az lett volna. A hivatalos vallás a császár-kultusz, mellette Jupiter és Mars tisztelete. Azonban már a II. sz. dereka óta a két utóbbi háttérbe szorúl a Mithras-kultusz mellett, amely pedig nem latin. Dáciában előbb egy, aztán két legio volt; a legio létszáma 5—6000 ember. Legfeljebb 12 ezer embernek, akkora területen még akkor sem nagy sikere lett volna a művelődés terén, ha azok mind egy kulturájúak, őslatin eredetűek és nincs más feladatuk; holott láttuk, hogy éppen elég katonai feladat jutott osztályrészükül. A jelzett összetétel mellett azonban aligha lehetett nagyobb sikerük Dácia elrómaiásításában, mint a székeljudvarhelyi, marosvásárhelyi székel, illetőleg a gyulafahérvári román ezrednek annak idején Bosznia és Hercegovina elnémetesítésében.

A legionáriusoknak a bennszülettekkel való összeházasodását nagyon megnehezítette és ezzel kivételessé tette az, hogy a legionáriusok római polgárok voltak, a bennszülöttek — és éppen a dákok — nem. Az ilyen társadalmi (hát még a jogi és rendi) különbség még a XX. sz.-ban is nagy akadálya az összeházasodásnak.

Ha nem becsülhetjük sokra a legiók asszimiláló hatását, semmi szerepet sem tulajdoníthatunk e téren a segédcsapatoknak. Ezeknek csak parancsnokai voltak római polgárok, ők maguk polgárjog nélküli alattvalók. A határon állomásoztak 500 vagy 1000 főből álló csapattestekben. Szülőhelyükről rendszeren messzevittek, és gyakran cserélgették őket, hogy hűségükben annál jobban megbizhassanak. Dáciában valami 10 hispaniai, kb. 6 britanniai, mintegy 4 germániai, legalább 10 galliai eredetű, de makedonokkal és bosporánusokkal felfrissített, 4 alpesvidéki, 8 pannóniai és balkáni, 10-nél több afrikai, valami 20 ázsiai segédcsapat fordult meg az idők folyamán. Ezek a római műveltségnek semmivel sem méltóbb képviselői, mint korunkban a színes katonák az angol és francia műveltségnek; asszimiláló hatásuk is legfeljebb annyi lehetett, vagy még kevesebb, mert kevésbé lakott területeken, a határon állomásoztak.

Kétségtelen, nagy szerepe lehetett volna ezen a téren a kereskedelemnek. Azonban éppen római ember, jelenleg a bukaresti egyetemen az ókori történelem és archeologia tanára, Dr. Parvan mutatta ki, hogy a kereskedők között elvétve ha akad itáliai. Még jelentősebb ebből a szempontból az a megállapítása, hogy szervezeteik alapítása nem kereskedelmi, hanem nemzetiségi, illetőleg — ami egyébként körülbelül ugyanannyit jelent — vallási szempontok szerint történt. Az ellatinosítás terén tehát aligha tettek szolgálatot. A római eszmének irodalmi

uton vagy iskoláztatás által való terjesztéséről a bennszülöttek és bevándoroltak között természetesen szó sem lehet.

Ámbár a fentebb elmondottak után körülbelül tisztában lehetünk az igazsággal, még egy lehetséges és könnyen megtevesztő ellenérvet kell vizsgálat alá vennünk: azt a tényt, hogy Galliában és Hispániában csakugyan alakult ki új latin nép, az őslakosság és a rómaiság egybeolvadásából.

Ezzel szemben igen egyszerű volna arra hivatkoznunk, hogy viszont sem Pannoniában, Noricumban, Rhaetiában, Germániában, sem Britániában nem ment végbe ilyen folyamat. Azonban ne intézzük el ilyen egyszerűen a kérdést, mert hiszen könnyen megmondhatjuk az okot is.

Galliában, a teljes erejében levő római köztársaság dolgozott, valóban itáliai, régen elrómaisodott polgárokból álló legiókkal és Caesar vezetése alatt, kinek egyéni céljai voltak a tartomány megszervezésével. Pár év alatt sikerült a politikai ellenállást megtörnie s az akkor már elvirágzott és hanyatló kelta műveltség természetesen olvadt bele a göröggel telített rómaiba. A talajt régóta előkészítették a tengerparti görög gyarmatok és római provincia. A magát ekkorra már kiélt keltaság tehát a politikai függetlenség elvesztése után egész természetesen, mondhatni észrevétlenül hódolt meg a rómainak művelődés tekintetében.

Hispániában két évszázadon át harcolt a római köztársaság, előbb a punokkal, később a bennszülöttekkel. Sertorius a polgárháborúk folyamán valóságos ellenbirodalmat alakított ottan, melynek kormányzásába éppen úgy bevonta az előkelő bennszülötteket, mint az általa alapított latin iskolába azok gyermekeit. Mégis kereken 200 esztendőbe került a bennszülöttek ellenállásának teljes megtörése s a rohamos ellatinosítás csak akkor kezdődött.

A beolvasztásnak a köztársaság korában igen hatásos eszköze volt a római polgárjog adományozása. Mert aránylag szűken mérték a tartományi bennszülött lakosságnak s aki mekapta, annak valóban értékes kiváltságot jelentett, valóságos jogemelést. Természetes, hogy az ilyen nagy kiváltsághoz jutott egyének és családok igyekeztek mindenben méltó római polgárokká lenni s az elrómaisodás egy-két nemzedék alatt az ilyeneknél tökéletesen végbe ment. Jó analógiául kínálkozik a magyar nemesség példája abból az időből, amikor még a nemesség adományozása nem volt egyszerű titulus sine vitulo.

Augustus óta ebben a tekintetben nagy változás történik, aminek magyarázata a köztársaság és az abszolút monarchia tartományi politikájának alapvető különbségében keresendő.

A köztársaság korában tudvalevőleg a tartományok praeda populí Romani, azaz a római államot képviselők szabad prédája. Ha tehát valaki bennszülött római polgárjogot kapott, egyfelől megszabadult a prédáltatástól, sőt — kellő alkalmazkodással — maga is a zsákmánylók közé állhatott.

Ezzel szemben Augustus nem mondta ugyan, hogy „az állam én vagyok”, de gyakorolta azt az elvet, hogy minden abszolút uralomnak egyedül nyújthat tartós alapot: nekem minden alattvalóm egyformán kedves, rangra, fajra és vallásra való tekintet nélkül, ha az én uralmi és családi politikám érdekeit szolgálja. Ennek következtében gondoskodott róla, — még pedig nagyon erélyesen, — hogy a tartományokban az önkényeskedések megszűnjenek s mindenki megkapja a maga igazát. Mindhogy ennek következtében most már nem okvetlen kellett római polgárnak lennie valakinek, ahhoz, hogy a maga igazát megtalálja, másfelől a római polgárjog sem volt elég jogcím az igazságtalanságok büntetlen elkövetésére, — világos, hogy bár szép és jó dolog volt római polgárnak lenni, mégsem volt meg a polgárjognak az a varázsa, mint a köztársaság korában.

Akkor természetesnek tartották, hogy minden római polgár tud latinul. Claudius császárnak — Augustus harmadik utódának, aki 41—54-ig uralkodott, — azonban már alapelvül kellett kimondania, hogy: „Non Romanum jure esse, qui sermonem eum nesciret.” (Jog szerint nem római, ki nem tudja a római nyelvet.) Ez az idézet nálunk az utolsó félévszázadban nagyon gyakran szerepelt és szerepel ma is azokban az új „nemzeti” államokban, melyekben nagyon sok a nemzetiség, vagy amint ma mondják: nemzeti kisebbség. És Cladius korában is kétségtelenül ugyanazt jelentette, amit ma, t. i. sokan, feltűnően sokan vannak az államnak olyan teljesjogú polgárai, akik az állam nyelvét nem tudják. Akkor is hiábavalónak bizonyult minden esetleg erőszakos beavatkozás, mert a folyamatot megállítani nem lehetett. Azoknál a dáciai polgárjogadományozásoknál, melyekről a nevekkkel kapcsolatosan szoltunk, az volt a vezető gondolat, hogy a katonai sorozások eredménye megfelelő emberanyag legyen, nem pedig az államnyelv tudása. Amint hogy Caracalláról is azt jegyezték fel, hogy 217-ben a polgárjogot minden jogilag szabad alattvalóra terjesztette ki, nem pedig csak azokat, akik latinul tudnak.

A római császárság korában tehát a tartományi polgárság egyrésze nemcsak nem itáliai eredetű, hanem latinul sem okvetlenül tudott.

Mindezek következtében a Kr. után II. századra, mikor Dácia elrómaiásítása esedékessé vált, a római szellem nemcsak

terjeszkedő erejét veszlette el, hanem — a keresztény- és zsidó üldözéseken — már védekezni kénytelen s a végén ő marad alul. Különösen áll ez a birodalom keleti felére, melynek nyugati határára esik Dácia. A Balkán északi fele a legkülönfélébb keletű művelődési hatások gyűjtőmedencéje a Kr. utáni első három században s Dácia földje művelődési tekintetben ennek a területnek függvénye. A két terület múzeumi anyagának futólagos áttekintése cáfolhatatlan bizonyítékokat szolgáltat ehhez a megállapításhoz.

A történelmi, archeologiai és jogi megvilágosítás után kíséreljük meg az összeolvadás kérdésének lélektani megvilágítását is.

A *continuitas* hívei úgy gondolják, hogy a már Trajanus által megkezdett elrómaiásítás igen rövid idő alatt latinná, kis Galliává tette Dáciát, ahol már az első-második nemzedék teljesen megtanult latinul, elsajátította a latin kulturát, elhagyta ősei hitét, nyelvét, szokásait, hogy fenntartás nélkül behódoljon a rómainak. Annak a rómainak, mellyel másfélszáz esztendő — Caesar óta — készült a leszámolásra s amelyet egy emberöltővel elébb úgy megalázott, hogy Domitianus császárnak rendes évdíjjal kellett megvásárolnia a békét; annak a rómainak, mely Trajanus első háborújában is csak igen kis eredményt tudott elérni óriási áldozatok árán! Mindentől eltekintve, lélektanilag is képtelen az ilyen föltevés!

Világos ezek után, hogy ezzel a felfogással lépten-nyomon ellenkező tényekbe kell a szakembereknek botlaniok. A tények azt bizonyítják, hogy: Dácia rómaikori lakossága és ennek következtében műveltsége is, rendkívül tarka összetételű volt s benne nem a latin, hanem a keleti színek uralkodtak. Elébb ezeket kellett volna egységessé összeolvasztani, — mint az legelőbb Itáliában, majd Galliában és Hispániában történt, — hogy aztán az itmaradt dákok is beleolvadjanak. A nagy munkához azonban Rómának akkor már nem volt ereje, de ideje sem. Mindössze az történt tehát, hogy a hivatalos nyelv és intézmények szálaival sokszínű bokkrétává kötötte össze őket. Amikor a kapocs szétört, a virágfajták is szétestek. Nem keletkezett belőlük új latin nyelv és nép, mert ennek nem volt egyetlen feltétele sem.

2. *Dr. Alföldy* András említett munkájában tovább viszi a kutatást és Dácia kiürítésének körülményeit és következményeit tárgyalja.¹

A keleti germánok az első halálos csapást Philippus

¹ *Dr. Alföldy*: A gót mozgalom és Dácia feladása. Budapest, Egyetemes Philologiai Közlöny 1929. és 1930. évi köteteiben.

császár alatt mérték Dáciára. Philippus ugyan győzelmesen kiverte a carpokat 246—247-ben, de az éremletek tanúsága szerint a rendes pénzforgalom mégis teljes mértékben lecsökkent, ami arra vall, hogy Philipus hadjáratával egyidejűleg az egész dáciai rómaiságnak nagyon meg kellett benujnia. De ekkor még nem szűnt meg teljesen és a helyőrségek által védett helyeken tovább folyt a megdermedt élet. A központi kormányzat ugyanis roppantul megfeszítette erejét a tartományért. A Gallienus császár által pénzért megvásárolt béke alatt még is javíthattak, sőt 255 és 256-ban még vernek Dácia számárá érmeket. (Akkor, mikor a Duna jobb partján levő tartományok számárá már nem vertek.) Ebben az időben tehát a Duna egész alsó folyása mentén a tönk szélén állott a római uralom. Tekintve azt, hogy a gót támadások elsősorban mindig a Duna jobbpart gazdagabb tartományai ellen irányultak és csak másodsorban Dácia ellen, nagyon valószínű, hogy nem teljesen a germán támadások morzsolták fel Dácia haderejét, hanem a császárok vonták ki és csoportosították át a csapattesteket az általuk fontosabbnak tartott határvonalak védelmére.

Amíg a mai Erdély csapatait rendre hátrább vonták, a Bánságot eleintén megerősítették, hogy a viszonyok javulása esetén meglegyen az erős kiinduló alapjuk. Az Erdélyből kivont csapatokat valószínűleg éppen azzal pótolták, hogy a régi támadókat szövetségesekekül fogadták. Mert a városok falai között ekkor még mindig kellett lennie némi életnek, az apulumi éremletek szakadatlan sorozata ugyanis határozottan jelzi, hogy 260—271 között ott még mindig vergődött valamelyes rómaiság. Tényleg ekkor, Aurelianus trónraléptekor megegyszer felhangzott a jelszó Dácia megmentésére. sőt a jeles császár vissza is foglalja, ámde ennek ellenére nem teljesíti a kitűzött programot, hanem a Duna jobb partjára telepíti Dácia polgári lakosságának a maradványait és amit megmenthetett az előretolt katonai osztagokból.

Ezt a váratlan és éppen ellenkező állásfoglalást egyrészt alighanem az a rettentő pusztulás okozhatta, amelyet Dáciában a betörő barbárok okoztak. Másrészt Dácia feladását a rögtön bekövetkezett palmyrai hadjárat is sürgőssé tette, amelyhez éppen a Duna-melléki helyőrségekből kellett kivonnia és megalakotnia a seregét. Aurelianus tehát örvendhetett, ha maradt annyi csapata, amivel a Duna vonalát védhette. Dáciának a birodalom általános stratégiai helyzete következtében le kellett válnia a Kr. u. III. század nagy válságában: meg kellett rövidítenie a frontot itt is, mert a birodalomnak nem volt elég katonája annak megmentésére.

Arra a kérdésre, hogy Aurelianus intézkedése után marad-

hatott-e Dáciában valami gyökere a rómaiságnak, csakis nemmel lehet válaszolni. Lehetetlen, hogy a vagyonosabb, műveltebb, tehát elrómaisodottabb elem inkább a germán törzsnek örökös, nyugtalan vándorlásai, harcai között kívánt volna élni, mint a római tartományokban, amelyek új lakhelyekül kínálkoztak. Azok tehát semmiesetre sem várták be Dácia elestét, hanem idejekorán elmenekültek. Ha voltak olyanok, amint lehettek, akiknek kedvesebb volt a germán törzsek zaklatott élete, csak olyanok lehettek, akiknek nem volt semmi veszteni valójuk, akik esetleg csak nyerhettek a rend felbomlásával, tehát szökevények, rabszolgák, földhöz kötött zsellérek. Ezeknél pedig egyáltalán nem tételezhetünk fel magasabb nemzeti öntudatot és latin műveltséget. Akkorát semmiesetre sem, hogy képesek lettek volna annyi hányattatás közepett is latinná átgűrni és beolvasztani a barbárokat, ezek közt a germánság egyrészét is, amint azt a *continuitas* elvének vallói hirdetik. S azután meg kell gondolni még azt is, hogy Dácia kiürítése egy aktív nagyhatalom intézkedése volt és volt hová elhelyezni a megmentetteket, nem úgy, mint egy évszázaddal később, amikor a végét járó nyugat-római birodalom már nem volt képes illyesmire a nyugati tartományokban, ahol különben is legfennebb egy vagy két barbár hullám sepert végig és aztán elült. Míg ezzel szemben Dáciában hosszú időn át gyors egymásutánban majdnem szakadatlanul következtek a népek áradatának hullámcsapásai.

II.

A nyelvi adatok vallomástétele.

Dr. *Melich* János nyelvi alapon vizsgálta meg a *continuitas* elméletét. Gondolatmenetét az alábbiakban követjük.

A román nyelv kialakulása.

Az V—VI. századok fordulójáig a római birodalom akkori területén általában az ú. n. *lingua-rustica Romana*-t beszélték. Nem az irodalmi, hanem a népi latin nyelvet. Addig még nem vált külön belőle sem a francia, sem a spanyol, sem az olasz nyelv. Következésképpen nem válhatott külön a román nyelv sem. Csak a birodalomnak több apró részre való szertehullása után, az állandó összeköttetés megszakadása következtében kezdtek egymástól eltérően fejlődni a szétszakadt részek nyelvjárásai. A nyugati latin nyelveknél ez az elkülönülés a VIII—IX. századokban vált érezhetőbbé.

Ezeknek megfelelőleg az összes tudósok (a román nyelvészek is) azt vélik, hogy a román nyelv a Kr. u. VII—IX. századokban kezdett különválni a latin nyelvtől.

Azt ugyanis senki sem vonta kétségbe, hogy a román nyelv nem a latintól eredt.

De tárgyilagos tudósok kétségbe vonták azt, hogy a román nyelv Erdélyben alakult ki

A románok ma négy nagyobb csoportban élnek: 1. romániaiak, 2. a szaloniki melletti meglenorománok, 3. a pindoszhegységi aromunok és végül 4. az isztriai csics-ok. Ez a négy főnyelvjárás ma sehol sem érintkezik egymással, csupán a műveltek és az iskolák utján tudnak egymásról. Mint-hogy azonban az a négy teljesen különálló főnyelvjárás mégis egységes, okvetlenül együtt, egy helyen kellett elkülönülniök az ősi anyanyelvtől és együttfejlődniök tovább.

Az összehasonlító nyelvtudomány szerint a magyar nyelv már a XI—XIII. században erősen hatott az itteni román nyelvre. Mivel a többi főnyelvjárásban semmiféle magyar hatás nincs, okvetlenül bizonyos, hogy e főnyelvjárások már a jelzett századok előtt elváltak egymástól.

De a germán népek is, ahol hosszabb-rövidebb ideig laktak, mindennél sok nyomot hagytak az azóta ott élő népek nyelvében. Ha most már ebből a nézőpontból vizsgáljuk a román nyelvet, az tűnik ki, hogy sem a romániai, sem a többi főnyelvjárásban semmiféle régi germán eredetű személynév vagy köznév nincsen. Minthogy pedig Erdélyben hosszabb ideig laktak gótok, longobárdok, gepidák, (Walahfried Strabo reichenauai apát IX. századi feljegyzése szerint a Duna és Kárpátok közli területen) az ősrómán nyelv csakis a Balkán azon részein alakulhatott ki, ahol nem élt egyetlen egy germán sem.

Most már eltekintve, hogy a négy nagy főnyelvjárásban bizonyos olyan jellegzetes, erős és teljesen egységes hatások vannak, amelyeket csupán az albán nyelvvel való hosszas érintkezésből lehet megérteni, okvetlenül bizonyos, hogy a szétszakadás előtti ősi nyelv csak ottan alakulhatott ki, ahol az albánnal érintkezhetett: tehát Albánia mellett és nem Erdélyben vagy a Bánságban és nem Moldovában, avagy Máramarosban.

Valószínűleg a bolgár-törököknek a VIII—IX. századi terjeszkedései szakították le a románságot az ősi albán testről. Egyrészüket a bolgárok akkor szándékosan telepítették le a Duna lakatlanabb északi partjára, más részük meg maga húzódott fel juhnyájával. De csak lassan szivárogva, mert pl. a moldvai ruthének is csupán a XI. században érintkeztek először a románokkal.

Az előbbieket mellé sorakozik még az erdélyi földrajzi nevek, így a helynevek tanúsága is. Egyetlen egy várost sem hívnak ma azon a latin néven, amelyen a rómaiak idejében hívták.

Azonban a helyneveknél is fontosabbak azok a folyó-nevek, amelyek a római kor előtt, továbbá a római korban és azután, de még mindég a magyarok ittlakása előtt mai nevük-höz hasonló hangalakban voltak meg az itt lakó népek nyelvében. Görög és latin történetírók, meg Erdélyben talált római feliratok tanúsága szerint különösen öt folyó neve jön itt tekintetbe. Ezek: *Maros*, amely már Herodotosnál *Marisz* néven fordul elő; *Tisza*, *Temes*, *Szamos* amelyeknek a római korban *Patisszosz* (később *Tisszosz*, *Tisza*), *Tibisz*, *Szamusz*, a nevük; *Körös*, amely Torchanesnél *Grisia* alakban van feljegyezve, amelyben azonban az *-ia* latinositott szóvég egy népi *Grisz* névből.

Mind e nevek *-sz*-be végződnek, s valószínű, hogy a *Körös* nevét kivéve, thrák-dáknyelvi nevek.

A román nyelv tagadhatatlanul a latin nyelv leszármazottja. Az a fontos már most, hogy a román nyelv valamennyi ősi latin szavában, nagyjában a latin *-usz*, *-isz* (vö. lat. *ursus*, *lupus*, *tandamus*, *tandatis* stb.) *-sz* elesett, s így el kellett volna esnie a *Szamusz*, *Tisszosz* — *Tisszusz*, *Marisz*, *Tibisz*, *Grisz* folyó-nevekben is, ha a románok erdélyi lakása a római uralom óta megszakítás nélküli volna. Mindezekben a nevekben a *Tiszá-t* kivéve azonban a román nyelv a szóvégi *-sz* helyén *-s-et* mond.

Melich János tüzetes fejtegetése után arra az eredményre jut, hogy ezek a folyónevek az ősi szóvégi *-s-üket* csak úgy tarthatták meg, ha a Kr. u. I. századtól a honfoglalásig egymást követőleg olyan nyelvekbe kerültek át, melyek ismerték a szóvégi *s-t*. A dák, latin és a keleti germán (gót, gepida) nyelvek mellett a szóvégi *s* megvan a török nyelvekben is és ezek (hunn, avar, bolgár, török) közvetítették a folyóneveket a magyar nyelvbe. Evvel tehát igazolódik az is, hogy a hunnok ittlakásától (V. század) egészen a honfoglalásig nem szakadt meg a török népi és nyelvi folytonosság. Melich fejtegetéseiből az is kétségtelenül kitűnik, hogy ezeket a szláv, román, erdélyi szász vagy nyugati nyelvek mind a magyarból vették át.

Török nyelvi (ezt megelőzőleg longobárd) közvetítéssel került a *Tisza* is a magyar nyelvbe. Az *Olt* az ősi *Alutából* származik ugyan, de a magyarba való átvételének a forrása még nem biztos, csak az, hogy a román nyelv a magyarból vette át.

Zalatna római neve: *Ampeium* és *Abrudbánya* eredeti dák elnevezések. Ezek is minden valószínűség szerint bolgár-török közvetítéssel öröklődtek át.

Gepida, gót vagy más régi német helynevet — amint már volt szó — egyetlenegy sem lehetett kimutatni eddigelé.

Melich János szerint azonban a honfoglalók Gyulafehérvár

mellett a Kisküküllő mentén és esetleg a Kiszamos völgyében találtak szlávokat. Mégpedig délről, a bizánci érdekelttség területéről idevándorolt délszlávokat. A többi területek (így különösen a Székelyföld) szláv helynevei mind honfoglalás utáni eredetűek, későbbi orosz, ruthén települések emlékei.

A románságnak Erdélyben a magyarságnál elébbvaló itt-lakását a földrajzi nevek egyáltalán nem támogatják. Hogy pedig a Balkánról románok, miként a bizánci érdekelttség területéről más népek, így bolgár-szlávok esetleg akár a X. században is elvándorolhattak Erdélybe, azt Melich lehetségesnek tartja. Ilyen bevándorolt törzsfőnök lehetett a bolgár-török nevű Gyalu (Gyelu) is, aki bolgár-török segítséggel kísérelt hűbéres országot alapítani itt.

A honfoglalást megelőző időkből származóknak tekinthető összes helynevek és velük kapcsolatban szereplő személynevek tulajdonképpen mind bolgár-török elnevezések. A fennebb elősorolt nevek átöröklésénél mondottakat tekintetbe véve, a leghatározottabban csak azt lehet megállapítani, hogy noha a magyarok ezen a területen meglehetősen gyér lakósságot, helyesebben többnyire üres, lakatlan területet találtak, mégis a bolgár-törökök voltak a tulajdonképpeni névadók. Azok uralma alatt állott az a terület a magyar honfoglaláskor s a magyaroknak a bejövetelekor bolgár-törökséget kellett találniok itten, akikkel azután hosszab ideig együtt is kellett élniök Erdély völgyeiben.

IRODALOM.

A román kérdés fontosabb bibliografiája: *Allöldi András*, A gót mozgalom és Dacia feladása Egyetemes Philologiai Közöny LIII—LIV. évf. — I. *Bărbulescu*, Probleme capitale ale Slavisticii la Români lași 1906., Nașterea individualității limbii române Arhiva XXIX (1925) 322. kk. I. — I. *Benkő*, Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus. Vindobonae 1778. — A. de *Bertha*, Magyars et Roumains devant l'histoire Paris. 1899. — R. *Briebrecher*, Der gegenwärtige Stand der Frage über die Herkunft der Rumänen. Hermannstadt 1897. — *Buday Árpád*, Van-e alapja dákoromán kontinuitás elméletének? *Klebelsberg-emlékkönyv*. Budapest 1925. — O. *Uensușianu* Histoire de langue roumaine. Paris 1902. — C. C. *Diculescu* Die Gepiden. Forschungen zur Geschichte Daziens im frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes. Leipzig 1922. — I. C. E. (Éder). Supplex libellus Valachorum Transilvaniae. cum notis historico-criticis. Claudiopoli 1791. — I. Ch. *Engel*, Geschichte der Moldau und Walachei. I. Commentatio de expeditionibus Trajani et origine Valachorum. Wien 1794. — E. *Fischer*, Die Herkunft der Rumänen. Bamberg 1904. — I. *Gherghel*, Zur Frage der Urheimat der Rumänen. Wien 1910. — B. P. *Hasdeu*, Istoria critică a Romînilor. București 1875., Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice. Revista Nouă 1892. 1—2 sz. — *Hunfalvy Pál*, Literarische Berichte aus Ungarn, I—II. Bd. (1877—78.) — *Bolla Márton és Eder Károly* meg a román incolatus. Századok 1879., Die Rumänen und ihre Ansprüche, Wien und Teschen 1883., A rumun nyelv. Nyelvtudományi Közlemények XIV. (1878). — E. *Hurmuzaki*, Fragmente zur Geschichte der Rumänen București 1878. — J. *Jeșianu*, Urheimat des rumänischen Volkes und der rumänischen Sprache. Czernowitz 1925. — C. *Jirecek*, Die Romanen in den Städten Dalmatiens. Denkschriften der Wiener Akademie der Wissenschaften XLVIII—XLIX. (1902—1904). — N. *Iorga*, Geschichte des rumänischen Volkes. Gotha 1905., Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie. Bucarest 1915. — *Jancsó Benedek*, A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota Budapest 1896—1899. — J. *Juna*, Die Anfänge der Rumänen. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien 1876. Römer und Romanen in den Donauländern. Innsbruck 1877. — K. *Kadlec*, Valasi i valasski pravo v zemich slovanskych a uherskych v Praze 1916., Eine neue Theorie über die Abkunft der Rumänen. Deutsche Literaturzeitung XXXIX. (1918) 33—35. sz. — *Karácsonyi János*, A székely helynevek és a politika. Magyar Kisbbség 1927. évf. 5—6. sz. — M. *Kogălniceanu*, Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques Transdanubiens. Berlin 1837., Histoire de la Dacie et de la Valachie. Berlin 1854. — O. *Liebhart*, Die Ortsnamen des Seklergebietes in Siebenbürgen. Balkan-Archiv III. köt. 1—96. l. — P. *Maiores*, Istoria pentru inceputul Românilor în Dacia Buda 1812. — *Melich János*. Az oláh kérdés. Napkelet 1924. 3. sz., A honfoglalás kori Magyarország. A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/6. — Fr. *Miklosich*, Die slavischen Elemente im Rumunischen. Denkschr. der Wiener Akad. der Wissenschaften XII. Wien 1862., Die Wanderungen der Rumunen. ib. XXX. 1879. — I. *Nădejde*, Istoria Românilor. Contemporanul. Revista științifică și literară 1888. 10. sz. — D. *Onciul*, Teoria lui Rössler. Studii asupra

stăruinții Românilor în Dacia Traiana de A. Xenopol. Convorbiri Literare 1885., Zur rumänischen Streitfrage. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1887., Români în Dacia Traiana până la întemeierea principatelor. București 1902. (U. a. Diaconovich român enciclopediájának III. kötetében „Români” címszó alatt). — J. Peisker, Die Abkunft der Rumänen. Zeitschrift des hist. Vereins für Steiermark, XV, Jahrg. 1—4. Heft. Graz 1917. — A. Philippide, Originea Romînilor I. Ce spun izvoarele istorice. Iași 1925., II. Ce spun limbile romina și albaneză Iași 1928. — J. L. Pic, Über die Abstammung der Rumänen. Leipzig 1880., Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Leipzig 1886. — S. Pușcariu, Zur Rekonstruktion des Urrumänischen. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 26. Halle a S. 1910. — Réthy László. Az oláh nyelv és nemzet megalakulása. Budapest 1887 (román fordítása: I. Costa, Dezlegarea chestiunii originii Românilor. Budapest 1896.), A romanizmus Illyricumban. Ert. a tört. tud. köréből XVI/12. Budapest 1896., Daco-roumains ou Italo-Roumains? Budapest 1897. — R. Roessler, Romanische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens. Leipzig 1871. — R. Rosetti. Invaziunile Slavilor în peninsula balcanică și formațiunea naționalității române. Revista Nouă 1889. — W. Scheiner, Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens. Balkan-Archiv II. köt. 1—112. I. és ib. III. köt. 113—172. I. — H. Schwicker, Über die Herkunft der Rumänen. Ausland 1877—1879. — Gh. Șincai, Chronica Românilor Iași. 1853—54. — P. Skok, A propos du nasalisme et du rhotacisme roumaino-albanais. Arhiv za arbanasku strarinu jezik i etnologiju Beograd. 1923. — I. Slavici, Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukovina (Die Völker Oesterreich—Ungarns Bd. 6.) Wien u. Teschen 1881. — F. J. Sulzer, Geschichte des transalpinischen Daciens, d. i. der Walachei. Moldau und Bessarabiens im Zusammenhang mit der Geschichte des übrigen Daciens. als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte, mit kritischer Freiheit behandelt. Wien 1781. — Thallóczy Lajos, Tanulmányok a Balkán félsziget telepedési története köréből. Budapesti Szemle CVII., 321—352. és CVIII., 40—64., Illyrisch-albanische Forschungen. Wien, 1916. Die Theorie der wlachischen oder rumänischen Frage 38—62. I. — Tr. Tamm, Über den Ursprung der Rumänen. Bonn 1891. — W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsber. der Wien. Akad. der Wissensch. XCIX. 1881. — G. Weigand, Ursprung der südcarpathischen Flussnamen in Rumänien. Jahresberichte des Institutes für rumänische Sprache XXVI—XXIX. köt. 70—103. I., (v. ö. ehhez St. Györfly, Rumänische Ortsnamen Ung. Jahrb. VI. köt. 146—152. I.) Ortsnamen im Ompoly und Aranyos-Gebiet. Balkan-Archiv I. köt. 1—42. I., Die Namen der rumänischen Judeje im Altreich ib. IV. köt. 168—177. I. — A. D. Xenopol, Teoria lui Rössler. Studiu asupra stăruinții Românilor în Dacia Traiană. Revista pentru istorie, arheologie și filologie. Iași 1883—84., Les Roumains au moyenâge. Paris 1885., Istoria Românilor. Iași 1888—93.

A székelyek eredete.

A kérdéstről nagyon sok vita folyt s ezeket a legújabb hozzászólások sem zárták le.

Dr. Erdélyi Lajos 1928-ban a különféle elméletekről a következő összefoglalást adja:

A székelyek eredetének és történetének irodalma legalább 700 éves és egészen az Árpád-kori krónikákig (Anonymus, Kézai) nyúlik vissza. A XVIII. században indult meg az eredet kérdésének és a *székely* név magyarázatának nyomozása.

A történetíróknál azóta is több elmélet váltotta föl egymást: a hun, jász, besenyő, magyar, kabar meg más származás mellett és ellene s a *székely* szó értelmezése körül a XIX. század második fele, Szabó Károly és Hunfalvy Pál fellépése óta.

Szabó Károly és követői (Szilágyi Sándor: Erdélyország története, 1866. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása 1868—1873 s Akad. értekezés a székelyek származásáról és intézményeiről. Jakab Elek: Udvarhely megye monografiája, 1896 stb. és mások, főképp székelyek — mint Benkő József XVIII. sz. székely történetíró Transsilvania és Imago inclytæ nationis Siculicæ stb. c. munkáiban) — a székely hagyomány és törzsszerkezet, de a hamis csiki székely krónika alapján is a székelyek külön nemzeti hún eredetét vitatták, hogy t. i. az Erdély bércei közt fennmaradt hunok egyenes ivadékai, nem királyi telepítvényesek. A magyarországi székely telepek is szerintük Erdélyből települtek nyugatra. Hunfalvy Pál nyelvi és tulzó kritikai-történelmi alapon azt vitatta, hogy a székely hun-hagyomány mese; s szerinte a székelyek nyelvük alapján magyarok, a magyar királyoktól, Szent Lászlótól vagy valamelyik utódjától, Erdély keleti széleire telepített határőrök. Nevük is ezt jelentenék (*székely* = székelyi, székentuli határőrök) s a magyar nyelvnek már történelmi fejlettsége után szakadtak ki Erdélybe. Pauler Gyula nem tartja valószínűnek a Szent László-féle telepítést, de a székelyekben előbb szintén „törzsökös” magyarokat lát, kik Tuhutum vagy utódai alatt nyomultak a Maros völgyéből a Nagy-Küküllő völgyébe, onnan tovább, talán már a X. században. Később a Szabó Károly-vitatta hagyományt és székely

nemzeti fejlődést is figyelembe véve, valami önálló nemzeti-séget, a magyarral közelebb rokon fajt, a kabarok, illetőleg bolgár-eszegelek utódait látta a székelyekben, kik talán a XI. század derekán Biharból a Meszesen át mennek Erdélybe. Hunfalvyval egy véleményen van *Marczali* Henrik, csupán a *székely* névre vonatkozó föltevését nem fogadja el; véleményét nyelvi okkal is próbálja támogatni. Azt kell hinnünk — írja — hogy Székelyföldre kiválóan a dunántúli vidék lakóit küldte Szent László király. A székelység megalapításában futólag a besenyő népelemnek is tulajdonított részt. *Nagy Géza* mondatörténeti elemzés (a hagyomány) s a magyar és székely nyelv részleges egybevetése alapján a székelységet a magyarság azon részéhez tartozónak mondja, mely a Duna mellékén telepedett le s abból szakadt ki a honfoglalás utáni időben, még pedig a helynevek után inkább a Maros, mint a Szamos mentén vonulva Erdélybe, bár nyomai mindkét útvonalon feltalálhatók, Vagy olyan nép szerinte a székely, mely — akármilyen volt is eredetére nézve — a pannonai magyarság közt élve, ezzel teljesen asszimilálódott s a magyar királyság megalakulása előtt jutott Erdélybe, első megszállási jögon bírván földjét és csak lassan nyomulván nyugat felől a keleti határszélre.

Réthy László a magyar honfoglalás problémáját helyesen jelölte meg szintén (előbb az egykori római Pannoniát hódítjuk meg s csak azután terjeszkedünk kelet felé), a székelyeket azonban a besenyők egy ágának vagy egy Etelközben künnmaradt magyar néplekezetnek tartja, mely a hun beütések idején a besenyőkkel együtt a gyimesi, ojtózi, tömösi szorosokon vonult Erdélybe s ott egy darabig ismeretlenül élt. *Huszka* József viszont kabarokat, *Vámbéry* Ármin meg: habár *Attila* hunjainak nem egyenesen leszármazó ivadékait, de avarokat látott a székelyekben. Nevük szerint *megtelepültet* jelent, ellentétben a *göcsej*, azaz vándor, nomáddal (törökül *göce* = vándorló). Hogy állásuknál fogva lettek volna határőrök és csak később kerültek volna Erdélybe, nem helyeselheti, habár bizonyítani nem bizonyítja kellőleg. *Thury* József is hun-avar töredéknek tartja őket, nevüket a középpázsiai török *szikil* vagy *szekil* (nemes ember stb.) jelentésű szóval egyeztetni és helynevek alapján Magyarország területéről költözteti be őket a X. században s szórványosan talán még későbbben is, Erdély keleti részére.

Sebestyén Gyula szerint a *székely* szó „ört, határört, végbeli“ jelent, az egykori foglalkozásra (székelykedés) vonatkozik, még pedig a kozár-kabar *keleti csatlakozók* egykori foglalkozásával van kapcsolatban. Az e-ző keleti székelység a palócság szomszédságában lakott és elmagyarosodott kabar-kozárokkal függ össze, kik a Szamosvölgyön s a meszesi kapun át a keleti

és északkeleti végekről a XII. század derekához közelebb eső időben telepedtek át, az ő-ző udvarhelyi rész pedig csak később vonult keletnek a Marosvölgyön át és a Küküllők folyása irányában azokról a magyarországi déli és délkeleti végekről, ahol szomszédjaitól az ő-ző drávai és alföldi tájszólásokat sajátította el. Később a nyugatmagyarországi székely határ-örökben *nyugaton csatlakozó* és ugyancsak elmagyarosodott, pannoniai hun-avar néptöredéket lát. Így tudja aztán megmagyarázni, hogy az Árpád-kori krónikák miért emlékeznek meg egy keleti Csaba-féle és egy nyugati „csigla-mezei” (avar kerítésbeli) csatlakozásról. Ezzel magyarázza meg továbbá az is, hogy a székelység birtokában a szájról-szájra szálló hun-avar hagyomány megmaradhatott. Később következtetéseinek igazolását látja abban is, hogy a székelyek rovásírása szintén török eredetűnek bizonyult. *Bálint* Gábor szerint is a székelység kazar-kabard, a szövetséges magyar nemzet uralkodó nemes része és a *Zakul-Zagul* törzs már a kaukázusi kazarságnál előkelő törzs volt. A chazar-kabar eredetet vallja *Müller* Konrád germánista is.

Karácsonyi János régebbi eredménye szerint a székelyek nem származtak semmiféle más nemzetből, hanem ők is magyarok, a XI. század végére már teljesen megalakult magyar nemzetnek teszik egyik ágát. Ezt bizonyítja nyelvük, mint az Hunfalvy és mások bőven kifejtették s bizonyítják — a kunok másnemű magyarságával, magyarnyelvűségével szemben — a székely személy-, helység és dülőnevek is. Egykori, Királyhágón inneni lakóhelyeik után erdők mentén lakó *pásztorok* s a magyar sereg kiegészítő-csapatái „útvágó, útkészítő” magyarok voltak, mint azt a *székely* névnek a szláv *sekati* igéből li képzővel való — előre is hibásnak tetsző — etimológiájával magyarázta. Foglalkozásuknak megfelelően Szent László idejétől fogva különböző időkben, különböző helyekről költöztek Erdély eddig lakatlan területeire. Később azt fejtette, hogy a régi székelyek ősei, a gepidák, Attila népei voltak, de a mai székelyek csak székely kiváltságokkal élő magyarok, Árpád népe. Hogy a székelyeket a szlovén nyelvi hatáson és keresztény térítésen átment magyar vagy elmagyarosodott vidékekről várőrökből, civisekből telepítették Erdély keleti részére és hogy a székely nem volt külön nemzetség, vallotta *Karácsonyi* után *Erdélyi* László is, ki szerint eddig *Karácsonyi* közelítette meg legjobban a székely kérdés igazi megoldását. Később a székelyek őseiben bolgár hadifoglyokat lát. *Tagányi* Károly ellenben, ki már régebben azt bizonyította sikeresen a székely birtokviszonyok, közös birtok (földközösség) alapján, hogy *Erdélyben ők az egyetlen honfoglalók*, *Erdélyi* László elméletét teljesen elhibázottnak tartja s a hiteles

kulfők alapján, ha nem is besenyőknek, de idegen eredetű népnek és ősi szokásaihoz szívesen ragaszkodó nemzetiségtársadalomnak fogja föl, melynek az Árpád-kori gyepű-, illetőleg határvédelemben fontos szerepe volt. *Timon Ákos* meg azt bizonyítja a székely törzs- és nemzetségi szervezet jogi alapján, hogy a székely közszervezet fejlődését nem lehet föltételezni olyan néptömegnél, mely az ország különböző részeiből verődött össze. Karácsonyi érvelését és bizonyítékait nem tartja elfogadhatónak. A székelyek eredetének kérdése ez idő szerint még nyílt kérdés. A székelyek vagy a magyaroknak egyik törzse, vagy ami még valószínűbb, a magyarokkal közel rokon és szövetkezett nép volt.

R. *Kiss István* szerint a székely a magyarral rokon néptörredék, az első csatlakozott testvérnéptörzs, melynek az volt a hivatása, hogy kelet felé a besenyők ellen védelmezze a határokat. Rokonságukat nyelvük igazolja. *Domanovszky Sándor* szerint a nyugati határról oda telepített magyar örök a székelyek, akik a Maros felső folyásától Brassó vidékéig szállottak meg, tehát határvédelmi telepítés voltak, a gyepük védelmére. Hasonló felfogást vall *Szekfű Gyula* is, és *Eckart Ferenc* is. *Hóman Bálint* szerint a székely nép a magyarokhoz csatlakozott rokon nép vagy néptörredék volt, a dunántúli telepítés és a szabados-székely királyi népek meséje, szerinte tarthatatlan. A székely a magyarnak Etelközön elmaradt törredéke. Az erdélyi havasok alján a Felső-Maros és Küküllő völgyein a honfoglalást megelőzően szállt meg. Az eredet kérdésében uralkodó zavar főokát abban kell látnunk *Hóman* szerint, hogy Hunfalvy óta a történelmi szempontok rovására a nyelvek kerültek az érdeklődés középpontjába. Hunfalvy álláspontja túlzottan kritikus. A történet és nyelvtudomány egyenrangúak, de történelmi kérdésekben a nyelvtudomány segédtudomány (ami természetes). A székely zárt tömegben megtelepült idegen nép vagy törzs volt. *Ők voltak Erdély egyedüli honfoglalói.* A magyartól (és a besenyőtől is) különböző, de rokon nép, hun származású, mely így tanulta el a magyar nyelvet már korán. Településük végső időpontját a X. század végében kell megállapítanunk. A nyelvjárások kérdését teljesen ki kell kapcsolni a székely kérdés történetének vizsgálatából. Viszont *Jancsó Benedek* a magyarral rokon népet lát a székelyben, rokon törzset, de a Dunántúlról való települést is vallja éppen a székely és dunántúli nyelvjárások egyezése alapján. *Szádeczky Lajos* a kabar csatlakozás hagyományában látja a székelyek eredete megfejtésének sarkpontját, bár nyílt kérdésnek tekinti továbbra is a székelyek eredetének elméletét.

Pais Dezső a székelyek eredetéről meg a székelységgel kapcsolatos népelemekről (Akadémiai székfoglaló, 1931.) következőképen vélekedik :

1. Az avar a hunnal rokon török nép, sőt részben egy népbe tartozott az Attila-féle hunsággal, mielőtt Európába költözött volna. Ezért szerepel az avarság körében egy *khunni* vagy *khun* : *hun* elem, s egyebek közt ezért emlegetik az egész népet az *avar* mellett lépten-nyomon *hun* néven is. — 2. Amikor 800 körül Nagy Károly frankjai a dunamelléki avar államot megdöntötték, az avarság *khun* : *hun* elemének egy része a *Csigla-mező*-re húzódott. Ez a *Csigla-mező*, amelynek a nevében az előtag a török *csigla* (*cigla*) a. m. „kerítés, sövény” szó tulajdonképpen egy avar gyűrű-védőmű a Maros—Aranyos—Kis- és Nagy-Szamos—Sajó határolta területen, vagyis a mai Mezőségeen. E *khun* menekültek a helyzetöknek megfelelő török nyelvi *szikil* vagy *szekil* a. m. „elszökő (elugró), szőkevény” nevet vették fel, amely a magyarban utóbb a *székely* alakot öltötte. — 3. Egy másik *khun*-csoport a Balkánra menekült. Belőle való az a durazzo-vidéki népség, amelyet húzamos ideig az elszlávosított *khunavi* néven emlegetnek. Arról a módról, ahogyan régi hazájából elkerült, a *khun* név mellett a *székely* névvel rokonértelmű török *csaba* a. m. „félrecsapó, el- vagy kicsapongó, elrohanó” nevet is viselte, amely később a hagyományban a csoport vezérének a neve gyanánt szerepelt. A balkáni *csaba-khun*-okból megint kivált egy csapat és a Fekete-tenger északi partvidékére költözvén, a kazár király zsoldos testőrségébe szegődött. Majd ezek a *khunok* meg a velük együtt testörködő, sőt összeházasodó árja fajú, mohamedán vallású *korozmin*-ok lázadást támasztottak, s amikor felkelésük balul ütött ki, az Abák őse, *Edümen* vezetésével a magyarokhoz menekültek. Ezek lesznek azok a *kabar*-ok, azaz török nevük értelme szerint „elkelők, menekülők”, akiket Biborban született Konstantin bizánci császár szerint 950 táján a nyolcadik magyar törzs foglal magában. Ugyancsak róluk beszél Anonymus is, csak *khun*, vagyis *hun* nevüket az ő korában járatos *cumanus* vagyis *kun* névvel cseréli fel. — 4. A mező-ségi Csiglában meghúzódó *khun* székelyek szomszédságában élt egy *blak-szláv* népelem, a honfoglalás idejében Gyalú vezér népe. Ez valójában *bolgár-szláv* népség, amennyiben a *blak* a török *bulgar* (*bolgár*) népnévvvel egy töről sarjadt és vele együtt „keverék” értelmű *bulak* népnévnek szláv nyelvi elváltozása. A honfoglalás során a székelyek a magyarokhoz csatlakoztak és mint előcsapat hadakoztak a Mén-Marótot uraló bihari kozárság ellen. E *kozár*, vagyis *kazár* elem a Duna fölé hatoló bolgár terjeszkedéssel összefüggésben még a honfoglalás

előtt jött a szerbiai Morava folyó mellékéről az avaroktól feladott Tiszántulra, a Körösök vidékére. A kabar törzsnek, miután azt a honfoglalás után főképen a besenyők ellen való védelemre átszervezték, három altörzse volt: a) az Edümen-féle csabakhunok a Mátra és a közép Tisza jobbparti vidékén, b) a korozminok vagy böszörmények a közép Tisza balparti részein, a Nyírségben, c) új tagként hozzájuk foglalva a meghódított bihari kozárok. A kabar törzsbe, mégpedig a korozmin altörzs kötelékébe beosztották a székelységet is, s ezzel kapcsolatban jelentékeny részét a mezőségi Csiglából valamivel nyugatabbra a Meszesi-kapu és a Királyhágó környékére, az Erdő-nek nevezett vidékre (innen való *Erdő-elve: Erdély*) vonták. — 5. A székelység a kabar törzs feloszlása után sem tudott vagy nem akart megválni sajátosan katonai, helyhez nem kötött országvédő népelem szerepétől. Ennélfogva jelentékeny része az országvédelem változó szükségleteinek megfelelően jó soká, még a XIII. században is majdnem szakadatlan hullámvászonban van. Aszerint, hogy melyik irányból nehezedik nagyobb külső nyomás az országra, hol itt, hol ott szállatnak meg egy időre székely osztagokat, később csatlakozott besenyő, kun, úz és egyéb segédnépek társaságában. Így tűnedeznek fel székelyek a legkülönbözőbb országrészekben, például a Morva vagy a Vág mellékén, Sárosban, Temesben stb. — 6. A mezőségi és erdővidéki tanyáin meghagyott zömnek tömeges helyváltoztatására akkor kerül a sor, amikor a XII. század második felében a szászokat Erdélybe hozzák. Ekkor a részben korábbi székely székek, szállások helyébe telepített szász gyarmat védelmére tolják át nemcsak a mezőségi és erdővidéki székelységet, hanem több más, eddig egyebütt alkalmazott székely csoportot is. Így jut jelenlegi otthonába a székelység, azonban nem tisztán, hanem sok magyar és rokon török elemmel: besenyővel, kunnal, úzzal stb. vegyülten. Ez magyarázza a székelység keretén belül mutatkozó nyelvjárási, néprajzi s egyéb eltéréseket, meg a legkülönbözőbb országrészek sajátos földrajzi neveinek a Székelyföldön való együttjelentkezését.

IRODALOM.

- Br. Orbán Bqlázs:** A Székelyföld leírása 1868—1873.
 — Értekezés a székelyek származásáról és intézményeiről. 1874.
- Budenz:** Adalék a székely beszéd ismertetéséhez. *Magyar Nyelv.*
- Kriza J.:** Vadrózsák.
- Hunfalvy Pál:** Magyarország ethnographiája. 1876.
- Pauler Gyula:** A magyarok megtelepedéséről. *Századok.* 1877. 394—395. l.
- Székely oklevéltár** I—VII. kt.
- Hunfalvy Pál:** A Székelyek. 1880.
- Marczali Henrik:** *Budapesti Szemle.* 1881. 137. l.
- Kozma Ferenc:** Mythologiai elemek. 1882.
- Szabó Károly:** Anonymus külföldi vonatkozásai. *Századok* 1883. 110. l.
 — Néhány szó hadi viszonyainkról. *Haditörténelmi Közlemények.* I. 509—513. l.
- Nagy Géza:** Adatok a székelyek egykori lakhelyeihez. 1886.
- Steuer János:** A székely nyelv hangjai. 1888.
- Szabó Károly:** A régi székelység. Kolozsvár, 1890.
- Sebestyén Gyula:** A székelyek neve és eredete. *Ethnographia* VIII. (1897.)
- Réthy László:** A székelyek és a magyar honfoglalás. *Ethnographia.* I.—1890. köt. 24—25. l.
- Nagy Géza:** A székelyek és pannoniai magyarok. *Ethnographia.* I.—1890 köt. 178—179. l.
- Réthy László:** A székelyek és a magyar honfoglalás. *Ethnographia:* I.—1890. köt. 36. l.
- Balassa József:** *Ethnographia* I.—1890.
- Zolnai Gyula:** A székelyek nyelve. *Magyar Nyelvtör.* XX. 1891. és XXI. 1892.
- Huszká József:** Ornamentikai tanulmányok. *Századok.* 1892.
- Hunfalvy Pál:** Az oláhok története. 1894.
- Tagányi Károly:** A földközösség története Magyarországon. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle.* 1894
- Thury József:** A magyarság keletkezése és gyarapodása. 1895.
- Sebestyén Gyula:** Árpád emléke a hagyományban. *Árpád és az Árpádok.* 163. l. 1897.
 — Az avar-székely kapcsolat eredete. *Ethnographia.* 1898—99.
- Mangold L.:** A hún-székely írása, könyvésze a Csánki Dezso szerkesztette *Árpád és az Árpádok* c. emlékműben
- Thury József:** A székelyek eredete. *Erdélyi Múzeum.* 1898.
- Jakab Elek:** Udvarhely monografiája 1901.
- Sz. Bálint Gábor:** A honfoglalás revíziója. 1901.
- Sebestyén Gyula:** Regös énekek és a regösök. 1902.
 — A magyar honfoglalás mondái 1804.
- Erdélyi Lajos:** A nyelvjárások tanulmányozásához. *Magyar Nyelvtör.* 1903.
- Timon Ákos:** Magyar alkotmány és jogtörténet 4. kiad. 70. l.
- Évkönyv** a marosvásárhelyi székely társaság századik összejövele alkal-
 mából. 1904.
- Karácsonyi János:** A székelyek eredete. 1905

- Erdélyi Lajos**: Nyelvjárásaink ügye. *Magyar Nyelv.* I.
 — Időalakjaink és módjaink a háromszéki nyelvjárásban. *NyK.* XXXV.
 — A háromszéki nyelvjárásról *NyK.* XXXVI.
- Szádeczky Lajos**: A csiki székely krónika. 1905.
- Erdélyi Lajos**: A csángók eredete. *Magyar Nyelvőr.* 1908.
 — A gyimesi csángók eredete. *Magyar Nyelv.* 1908.
- Marczali Henrik**: A magyar nemzet története. II. 169–170.
- Szádeczky Lajos**: Még egyszer a csiki székely krónikáról. 1911.
- Erdélyi Lajos**: *Ethnographia.* 1912. évf.
- Karácsonyi János**: A moldovai csángók eredete. *Századok.* 1913.
- Tagányi Károly**: Gyepü és Gyepüelve. 1913.
- Müller Konrád**: *Keleti Szemle.* 1913. évf.
- Erdélyi László**: Árpádkori társadalom történetünk kérdései. *Történeti Szemle.* 1914.
- Sebestyén Gyula**: A magyar róvásírás hiteles emlékei. 1915.
- Tagányi Károly**: *Történeti Szemle.* 1916.
- Erdélyi Lajos**: A székelyek eredete. *Ethnographia.* 1915.
- Horger Antal**: Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai. *NyK.* 39. kt.
- R. Kiss István**: A székelykérdés. 1917.
- Domanovszky Sándor**: A magyar kérdés 1920.
- Jancsó Benedek**: Defensio nationis Hungaricae. 1920.
 — A székelyek. 1920.
- Erdélyi László**: A székelyek története 1921 és *Akadémiai Értesítő* 1922.
- Hóman Bálint**: A székelyek eredete *Magyar Nyelv.* 17–1921. kötet.
 — A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. *M. NyvK.* K. 7. füzete. 1923.
- Székfü Gyula**: A magyar állam életrajza? 1923.
- Karácsonyi János**: A székelyek ősei és a székely magyarok. 1924.
- Moravcsik Gyula** könyvészete *Kőrösi Csoma Archivum.* 1926.
- Erdélyi László**: A székelyek eredete. *Révai Nagy Lexikon* 17. k 452–453. l. 1927.
- Szádeczky Kardos Lajos**: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927.
- Hóman B.**—**Székfü Gy.**: Magyar történet. I. 1927.
- Karácsonyi János**: Új adatok, új szempontok *Erdélyi Irodalmi Szemle.* 1927.
- Steuer János**: A székelykérdés válaszútján. *Erdélyi Irodalmi Szemle.* 1927–29.
- Erdélyi Lajos**: A székelyek eredetéhez. I, 1928.
- A Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyve.* 1929.
- Cs. Sándor Imre**: A székelyek letelepülése. 1930.

Értelemzavaró sajtóhibák.

Dacia	helyett	21.	lapon	18.	sor	alulról	Dacia.
az	"	31.	"	16.		felülről	a.
Béla	"	34.	"	15.		alulról	Salamon.
testvéreinek	"	34.	"	14.			unokatestvéreinek.
V. László	"	45.	"	16.			IV. László.
a szándékáról	"	55.	"	13.		"	szándékáról.
állana	"	55.	"	6.		felülről	állanak.
Moldova	"	68.	"	4.		"	Moldovának.
északkeleti	"	72.	"	6.		alulról	északnyugati.
tették	"	81.	"	7.			tette.
ispánjainak	"	84.	"	17.		"	ispánjának.
Róbert Károly	"	88.	"	13.		felülről	Nagy Lajos.
megnyugtassak	"	89.	"	17.		alulról	megnyugtassa.
csatlakozott	"	93.	"	2.			csatlakoztak.
sorsai	"	94.	"	6.		felülről	sorsa is.)
ez	"	94.	"	6.		alulról	e.
nyarón	"	95.	"	4.		felülről	nyarán.
amelynek	"	102.	"	15.			amelyeknek.
elsőbbséget	"	109.	"	23.			elsőbbséget.
1588-ban	"	117.	"	22.		alulról	1588-ban.
egyesítéséről	"	133.	"	1.			egyesítéséről
1621	"	133.	"	21.		felülről	1612.
három	"	134.	"	13.			négy.
Steenville	"	196.	"	14.		"	Steenville.
10-kétg	"	196.	"	14.		alulról	10-kén.
elvétele	"	198.	"	1.			elvételek.
Úradalmi	"	199.	"	4.			Úradalmi.
tizedeit	"	200.	"	19.			tizedet.
katonzság	"	208.	"	8.			katonaság.
1784-ben	"	221.	"	4.		felülről	1774-ben.
kéréme	"	238.	"	16.		alulról	kérelmet.
ott áll	"	246.	"	6.		felülről	fenn áll.
országgyűléseivel	"	252.	"	2.		alulról	országgyűléseivel.
felosztása	"	253.	"	19.		felülről	felosztatása.
gubernum	"	253.	"	23.		alulról	gubernium.
országgyűlése	"	257.	"	3.		felülről	országgyűlés e.
julius	"	301.	"	22.		"	augusztus.
julius	"	301.	"	21.		alulról	augusztus.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap.
Előszó	3
Erdély földrajzi helyzete	7
Erdély legrégebb története a római hódításig	15
Erdély a rómaiak uralma alatt	19
Erdély története a népvándorlás korában a magyar honfoglalásig	22
Erdély a magyar honfoglalás idejében	29
Erdély története az Árpádház uralkodása alatt a tatárjárásig	32
Erdély története a tatárjárástól az Árpádház kihaltáig	41
Erdély története az Anjou ház uralkodása alatt	55
Erdély története a Luxemburg-ház uralkodása alatt	67
Erdély története a Hunyadiak korában	74
Erdély története a Mátyás király halálától a mohácsi vészig	89
Az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása	96
Erdély története a Báthoriak uralkodása alatt	111
Bocskai és az utolsó Báthori	125
Erdély aranykora	135
A hanyatló erdélyi fejedelemség története	162
Az önálló erdélyi fejedelemség végnapjai	179
Erdély története a XVII. században II. József uralkodásáig	195
Erdély története II. József trónralépésétől a bécsi kongresszusig	221
Erdély története XIX. század első felében	245
Az 1848/49-ki szabadságharc története Bem tábornok fellépéséig	270
Az 1848/49-ki szabadságharc története Bem föllépésétől a zsigárdi fegyverletételig	285
Erdély története a osztrák abszolút kormányzat korszakában	303
Erdély története az októberi diplomától az 1867-iki kiegyezésig	327

Függelék:

Elméletek Erdély román népességének eredetéről	361
Irodalom	376
A székelyek eredete	378
Irodalom	385

